СӨҺРАБ
ТАҺИР

АЗӘРАЗӘР

СОНУНЧУ ШАҺ

СӨҺРАБ ТАҺИР АЗӘРАЗӘР СОНУНЧУ ШАҺ

СӨҺРАБ ТАҺИР АЗӘРАЗӘР

СОНУНҸУ ШАҺ

ҮЧ КИТАБДАН ИБАРӘТ ТАРИХИ-
СӘНӘДЛИ-БӘДИИ РОМАН

«АҒРЫДАҒ» НӘШРИЈЈАТЫ
БАКЫ—2001

Сөһраб Таһир Азәразәр.

СОНУНҸУ ШАҺ. (3 китабдан ибарәт тарихи-сәнәдли-бәдии роман). Бакы; «Ағрыдағ» нәшријјаты, 2001. 500 сәһ.

A $\frac{4702060201}{064-2001}$ Грифли нәшр.

© «Ағрыдағ» нәшријјаты, 2001.

БИРИНЧИ КИТАБ

Иран Вәлиәһди шаһзадә Мәммәдрза Швесијанын Лерозе адлы орта мәктәбини битириб Вәтәнә гајыдаркән һәмин мәктәбдә ишләјән, хидмәтчи гызларын башчысы Ернест Перону Ирана дә'вәт едәҹәјинә сөз вермишди. Мәһз илк авропалы гызла Вәлиәһдин көрүшүнү о тәшкил етмишди.

О вахтдан нечә ил кечирди, Вәлиәһдин јенијетмә илләри архада галмышды. О инди Пәһләви ханиданынын икинҹи көркәмли шәхсијјәти һесаб олунурду. Сарајын күндәлик һәјатында, рәсми көрүш вә мәҹлисләрдә мәишәт вә әхлаг гајдаларыны билирди, үстәлик өзүнү Авропа тәһсилли вә аристократы кими дә тәгдим етмәји баҹарырды. О тәкҹә кәнҹлик еһтирасларынын габағыны ала билмирди.

Ҹошгун еһтирасларынын әсири олан Мәммәдрзанын гара көзләри алышыб јанырды. Гадын көрәркән көзәллијиндән асылы олмајараг сојуг дәмир мағнитә ҹәзб олдуғу кими о да гадын ҹазибәсинин мағнит саһәсинә дүшүб она доғру кедирди.

Атасы Рзахан дүнја көрмүш адам иди, Шаһлыг мәгамына чатдыгдан сонра бөјүк вә түкәнмәз сәрвәт саһиби олмушду. Авропадан тәзәҹә гајытмыш оғлунун һәрәкәт вә бахышларындан онун гадына гаршы мејил вә еһтирасларыны дәрһал дујмушду. Иран мәләкәси Таҹүлмүлүкла мәсләһәтләшдикдән сонра ана тәрәфдән Мәммәдрзаја гоһум олан Фирузә адлы сон дәрәҹә көзәл вә мәлаһәтли бир гызла Вәлиәһдин танышлығынын әсасыны гојмушду. Ата оғлуну Мисир падишаһынын баҹысы шаһзадә Фөвзијә илә евләндирмәк фикриндә иди. Фирузә исә Вәлиәһд евләнәнә гәдәр онун бош кечән күнләринин һәмдәми олаҹагды. Јохса Мәммәдрза өз еһтирасларынын гурбаны ола биләрди. Бир дә ки Рзахан бөјүк өлкә вә дөвләтләр-

лә, зәнкин вә түкәнмәјән сәрвәти, күчлү ордусу олан дөвләт вә өлкәләрлә гоһум олмаг истәјирди. Чүнки, өзүнүн тез-тез тәкрар етдији кими, даддан кәлән бәрк кәләр.

Фирузә Вәлиәһдлә бој дајанан, нисбәтән долу, әндамлы, үзүнүн чизкиләри сон дәрәчә инчә вә мүнасиб олан ағтәһәр гыз иди. Тале ону дағa-даша чырпдыгдан сонра Теһрана кәтириб чыхармышды. О да әсрин әввәлләриндә баш верән ермәни-азәрбајчанлы мүнагишәсинин гурбанларындан бири иди. Атасы, анасы ермәниләр тәрәфиндән фачиәли шәкилдә өлдүрүлмүшдү. Халасы аз јашлы ики бачы гызыны көтүрүб әввәл Шамахыја, орадан Бакыја, сонра да Теһрана кәтирмишди, Рзахан Иранда шаһ оларкән онлар өзләринә гоһум һесаб етдикләри Тачүлмүлүкүн Мәләкә олдуғу өлкәјә кәлмишдиләр, һәр јердә мамачалыг онун әлиндән тутмушду, гызлары бөјүдүб боја-баша чатдырмышдыр.

Мәләкә Тачүлмүлүк өзүнә гоһум билдији Фирузәкилә бир нечә дәфә хәлвәти мадди јардым көстәрмишди. Тачүлмүлүк нә гәдәр еһсасатлы вә чошгун характерли бир гадын олса да баша дүшүрдү ки, әсил-нәсибләри азәрбајчанлы олан Гачар сүлаләси өзбашыналыг етдијиндән, зүлмә, истибдада рәвач вердикләриндән шаһлыг мәгамларындан узаглашдырылыб. Өлкәдә Гачар шаһларына гаршы апарылан тәблиғата һәтта Рзахан да гошулуб. Әкәр Фирузәкилин азәрбајчанлы олмасыны шаһлыг сарајында билсәләр Рзаханын шаһ нүфузуну мүәјјән гәдәр ләкәләјә биләр. Чүнки онун икинчи арвады исмәтүлмүлүк дә азәрбајчанлы иди. Һәтта дејиләнләрә көрә Рзаханын анасы да Азәрбајчанын ән гәдим шәһәрләриндән һесаб олунан Шамахы шәһәриндән иди.

Һамынын билмәдији бу намә'лумлуглара көрә Тачүлмүлүк Фирузәкилә хәлвәти јардым етмәкдә иди.

Фирузә кәнчлик јашына чатаркән елә көзәл бир гыз олмушду ки, ону көрәнләр дил-ағыза гојмајыб бу надир көзәллији тә'рифләмәкдән усанмырды.

Вәлиәһдә лајиг көрүлән Фирузә, халасынын ичазәсилә Теһранын далда күчәләриндән бириндә јерләшән ики-отаглы евдән Мәммәдрзанын гәсринә көчәркән бир күн онун да Иран мәләкәси олачағы һагда дүшүнмүшдү. Одур ки, о бу вүгар вә еһтирасла Вәлиәһдлә илк көрүшдә вә зүффаф кечәсиндә кәләчәк Иран шаһынын индидән үрәјини оғурламағы гаршысына бир вәзифә гојмушду.

Мәммәдрза она мәхсус бәзәдилмиш отаға кириб креслода отуран Фриузәјә јохлајычы нәзәрләрлә бахды. Ону илк бахышдан севмәјә башлады. Онун чазибәли көзләринә, Авропа көзәлләринә мәхсус сәрбәстлијинә, ачыгсачыглығына, данышыглара ағыллы мүдахиләсинә, һамыдан артыг ләјагәтли гадын вүгарына вурулду.

— Фирузә ханым, мән сизи нечә дәфә јухуларымда көрмүшәм. Сәһв етмирәмсә сиз Гафгаз азәрбајчанлыларындансыныз. Гафгазда белә көзәллик? Чох тәәччүблүдүр. Гафгаз гәһрәманлар ашијаны оларкән белә бир көзәли өз сәрт синәсиндә нечә јетириб? Бәлкә јенә јухудајам, Гафгаз көзәли, Теһран сакини?

Мәммәдрза бу валеһедичи сөзләри ашиганә бир тәрздә дејиб Фирузәнин ири јагут дәнәләри олан биләрзиклә бәзәдилмиш долу биләјиндән еһтијатла јапышыб јухары галдырды, гызын әлиндән өпдү, сонра онун голуну өз бојнуна кечиртди, гызын белини инамла гучаглады.

Фирузә бу тә'рифдән чашмады. О илк танышлыға мәхсус бир сәмимијјәтлә Вәлиәһдин үзүндән өпдү вә ширин бир дилләдеди:

— Бәхт евимин гызыл ачары, инди «Искәндәрнамә», «Күрд Һүсејн», «Лејли вә Мәчнун» китабларында тәсвир олунан гәдим саһибгранлыг дөвру дејил ки, севкилиләрин хәлвәт көрүш јери ширин јухулар олсун. Инди муасир шаһлыг дөврүдүр. Дүнја елмә, илаһи ишыға, ејш вә ишрәтә, һәзз вә ләззәтә гәрг олуб, шаһзадә.

— Сиз мәни өз мүталиәнизлә, мүасир Авропа мәдәнијјәтинизлә һејран гојурсунуз, дүнја көзәли,—дејәрәк, о еһтирас әсири олан кишиләрә мәхсус дөзүмсүзлүклә гызы синәсинә сыхды вә онун ајагларыны јердән үзәрәк хош сөзләрин тә'сири алтында, Фирузәнин надир көзәллијинин доғурдуғу титрәк еһтирасларын һөкмү илә онун күл рәнкли, күл бичимли, күл ләчәјинә бәнзәр додагларындан өпдү.

Фирузә илк дәфә иди ки, киши нәфәси дујурду, титрәк додагларын, еһтираслы өпүшләрин ләззәтини анлајырды. Дидәркинлик, көчәрилик, талесизлик, јетимлик вә архасызлыг күнләри архада галмышды. Инди о, талеин һөкмү илә кәләчәк Иран шаһынын голлары арасында хәмир кими мүхтәлиф шәкилләрә дүшәрәк севки мө'чүзәсинин анларыны јашајырды. Бу заман о ушаглыг илләринин дидәркин һәјатыны јадына салмаға чәсарәт етмирди. Һәрдән мәст олмуш вә бир гәдәр дә кејәлмиш дүшүнчәләринин гатлары арасындан о илләрә бојланан хатирәләри өзүндән узаглашдырырды вә һардаса бу јахынларда охудуғу бир бејт шеири үрәјиндә тәкрар етмәклә өзүнү о бәдјум күнләрин гаплы пәнчәсиндән хилас едирди.

«Шәб дәр бәстәм-омәст әз меје набәш кәр дәм, Маһ әкәр сәр бе дәр куфт чавабеш кәрдәм»*,..

— Сән нечә көзәлсән, Фирузә. Сән нечә ширинсән әзизим. Сән мәләкә олмаға лајиг бир кәлинсән... Сән мәни хошбәхт етдин. Мән дүнјанын бунча ләззәтли вә мә'налы олмасыны һеч тәсәввүрүмә кәтирә билмәздим.

Мәммәдрза көзүјумулу һалда додаглары илә Фирузәнин көзүнү, ағзыны, бојнуну, синәсини ахтарыр, өпүр вә тез-тез бу сөзләри тәкрар едирди. О, јарыјухулу, јарымәст һалда ләззәтдән кејәлиб мүвазинәтини итирмишди.

Зүффаф кечәсиндән сонра Вәлиәһд Фирузәјә бағланды, һәтта бир ај өз гәсриндән бајыра чыхмады. Сарајын бу мәһрәм кәлинини охшајыб өпдү, гучаглајыб әзизләди.

Севкинин бал ајыны өз гәсриндә кечирән Мәммәдрза һамыны һејрәтләндирән бу мәһрәм көрүшүн 30-чу күнү Фирузәјә деди:

— Фирузә чан, үрәјин нә истәјир, сәнә нә алым кәтиздирим, мән һәр шејә гадирәм, сәнин үчүн һәр нә истәсән һазыр етдирәрәм.

Фирузә динмәди, анчаг үрәјиндән зүлбија вә пешмәк кечди. Бунлар онун ушаглыг вахтындан јадында галмышды. Бунларын адыны чәкмәјә утанды. Гәсрдә ачылан сүфрәләрдә дә бунлар јох иди.

Вәлиәһд онун башыны балынчдан галдырды, хумар көзләринин интиһасыны көрмәјә чалышды, чијинләри үстә ојнајан гара шәлалә сачларыны һамарлады вә деди:

— Көрүрәм, утанчагсан, нә истәсән мәним авропалы достум Ернестә дејәрсән, о мәнә чатдырар.

Фирузә онун бу сөзләриндән дашланды вә гәт'и шәкилдә деди:

— Мән бир шеј истәсәм сизи нөзүнүзә дејәрәм, Ернест кимдир?

Вәлиәһд күлдү. Ону өпә-өпә деди!.

— Онда анама дејәрсән. О мәнә чатдырар.

Бу заман Фирузәнин јадына дүшдү ки, о кәлин кими гајнанасынын јанына кетмәлидир. Үзачды, ајагачды Сарајда да рәсм иди. О белә гәрара кәлди ки, ел гајдасыјла Тачүлмүлүкүн һүзуруна јолпансын.

Фирузә гајнанасынын уча диварлары ағ мәрмәрдән олан мөһтәшәм гәсринә дахил оланда, бәстәбој, нисбәтән долу, сачларыны күнүн дәбиндә «алагарсун» едәрәк

* «Гапыны бағладым вә ону гырмызы шәрабла мәст етдим, Ај ишығы гапыја баш чәкирдисә, ону да гапыдан гајтардым».

лүлә-лүлә енли чијинләринә сәпәләјән мәләкә Тачүлмүлүк сары күлләри олан мүасир бичимли донда она тәрәф әрклә кәлдијини көрдү. Бу гызын Фирузә олдуғуну һеч хәјалына да кәтирмәзди. Бу көзәлин ким олдуғуну о арашдырар-арашдырмаз Фирузә она баш әјәрәк тә'зим етди.

— Салам, бөјүк Мәләкә!—деди—ичазә версәјдиниз һүзурунуза шәрәфјаб олардым.

— Гыза, нә шәрәфјаб, нә Мәләкә? Сән Фирузә дејилсән? Кәл отур, көрүм. Нә вар, нә јох, халан нечәдир?—дејиб Тачүлмүлүк Фирузәни јанында отуртду вә дөнүб бир дә она диггәтлә бахды.

— Чанын јансын, гыз, чанында бир ејб јохдур. Бизим тајфада, елдә белә көзәл олмајыб. Һамысы гара пыспыса идиләр.

Фирузәнин көзәллијиндән дашланан вә фәрәһләнән Тачүлмүлүк әлини онун јанакы даранмыш сачларына чәкди.

— О көпәк оғлу сәни инчитмәди ки? Бах, гызым, бу баштан дејирәм, муғајат ол. Бунлар тајфалыгла дәдәбала дамазлыг өкүз кими бир шејдирләр. Истәјәндә Рза кәлир, дили ағзындан бир аршын чыхыр. Арвад, севки, инчәлик, меһрибанлыг баша дүшән дејил. Киши кәрәк ишдән фарағат вахты һәјатынын көзәл вә мә'налы саатларыны истәклиси илә ола. Баша дүшдүн, сән дә мәним кими хам олма. Рзахан, шаһды, анчаг гадын, көзәл, арвад нә олдуғуну билмир. Бу да онун белиндән кәлиб. Башына бурахсан атасы кими олачаг. Кедиб Рза кими икинчисини, үчүнчүсүнү алачаг. Рза көпәк оғлу кедиб үстүмә бир күнү кәтириб, гојуб тәзә гәсриндә, һәр күн көзүмә тикан кими батыр. Бунлар беләдирләр. Нә олар оғлум оланда, мән дүзүнү дејирәм, гызым.

Фирузә ајаға дуруб Мәләкәнин һүзурунда данышмаг истәдикдә Тачүлмүлүк онун чијниндән тутуб ашағы басды:

— Гыза, отур, сән мәним кәлинимсән. Өзү дә илк вә севимли кәлин. Һәм дә гоһумумсан. Бу тәшрифаты-мәшрифаты кәнара гој. Бу күндән мәним гәсрим сәнин евиндир. Балдызын Әшрәфә чох јахын дурма. О да өзүндән өзкә һеч кәси севмир Мәммәдрзајла екиздир. Анчаг хасијјәтләри бири-биринин тәрсинәдир. Бизим дүшмәнимиз Исмәтүлмүлүкдүр. Шаһын тәзә арвады. Ондан үч гызы олмушы вар, һәлә дә јанырам, кәтириб көзүмүн габағында сахлајыр, мәним гәсримин јанындан кечиб онун јанына кедир. Бах, сәнә дејирәм, бу күндән Исмәт сәнин

дүшмәниндир. Сөј, дөј, өлдүр! Мән чаваб верәчәјәм, горхма.

Тачүлмүлүк гашларыны бармагларынын үчүјла тумарлады, дәриндән аһ чәкди, Фирузәјә бир даһа диггәтлә бахдыгдан сонра деди:

— Киши олсајдым сәнә вурулардым, гыз. Бу көзәллијинлә оғлум Мәммәдрзаны дәли едәчәксән. Онун да арвад дамары бошдур. Аврупа ушағы корлады. Јанынча бир ичи лахыны да көтүрүб кәтириб: Ады Ернестдир. Ону јахынына бурахма. Демишәм Рзахана, ону көндәрәчәк Рамсәрә, бағванлыға, бурдан узаглашдырачаг. Позулмуш адамды, билмирәм Мәммәдрза бу кәдәдә нә көрүб,.. Галды бир шеј, ону да сәнә демәлијәм.

Бу заман Тачүлмүлүк ағыр нәфәс алды. Нисбәтән көк олан күнүсүнү көзләри гаршысында чанландырды. Јумругларыны дүјүнләјиб креслонун сөјкәнәчәкләринә вуруб деди:

— Бу башдан сәнә дејирәм, баламсан, доғмајасан. Һәлә мә'лум дејил ки, бунлар бир садә, тәмиз, намуслу бир гызы бу хараба галмыш гәсрләрә кәлин кәтирәчәкләр, ја јох. Рзаханын көнлүндән Шаһзадә ханымлар кечир, онларла гоһум олмаг арзусундадыр. Үзү Инкилтәрәјә, Мисрәдир. Орадан кәлин кәтирмәк истәјир. Өзүнү дүнја шаһларынын сырасына гатмаг фикриндәдир. Сән бунун фикрини чәкмә. Сән һәмишә мәним севимли кәлиним олачагсан. Бу сарајдакылар өзләрини чырсалар да сәнин кимисини тапа билмәјәчәкләр. Бу олмаса да сәни өзүм бир лајигли, дөвләтли бир адама әрә верәчәјәм. Үрәјини буз кими сахла.

Фирузә башыны ашағы салмыш һалда бу сөзләри динләди. Сојуг бир аһ чәкәрәк ағламсынан кими олду. Анчаг ағламады.

— Сәни нараһат едән нә олса кәлиб мәнә дејәрсән. Башгасына јох. Билдин? Халана дејәрсән ки, мәни бир көрсүн.

Фирузә дүшүндү: демәли мәләкә олмадығы тәгдирдә о бу гәсрләрин гојнунда Мәммәдрзаја мә'шугә олмалыдыр. Она Тачүлмүлүкүн сөзләри пис тә'сир бағышласада анчаг онун ачыг-сачыг данышмасындан хошланмышды.

Күнүсү Мисирдән Мәрмәр Сараја кәлин кәләнә гәдәр Фирузә өз чәкисини сахлады, сонра да талејин һөкмүјлә о өз гоһуму һесаб етдији Мәммәдрзанын севки чағырышларыны рәд етмәјәрәк һәрдән мә'шугә кими онунла көрүшмәк мәчбуријјәтиндә галды вә кет-кедә һисс етди ки, о Мәммәдрзаны севир, онун садәлијини, севки вә еһтирасларыны дәриндән дујдугча илк севки гөнчәләри партдаг-партдаг олуб күлләнди.

* * *

Ахшам саат сәккиздә Мәммәдрза күл рәнкли каделакда кәлиб Фирузәни халасыкилдән көтүрдү. Һава гаралмаға башламышды. Вәлиәһд Инкилтәрә сәфирлијинин Голһәкдәки јај игамәткаһына кедирди. О мотосикл сүрәнләрә мәхсус галын, гапалы ејнәк вуруб башына кепкә гојмушду. Машыны идманчылара мәхсус кәскин һәрәкәтләрлә сүрүрдү. Бу јолла о өзүнү шәһәр әһалисинин вә хәфијјә полисинин көзүндән јајындырырды.

Фирузә синәси, голлары, һәтта чијинләри апачыг олан сары јај донунда ели көзәл көрүнүрдү ки, Мәммәдрза шашгын вә бајгын һалда она бахыр вурғунлуғуну севкилисинә анлатмаг чәһдиндә олдуғундан кечдији јоллары бир даһа кери гајытмалы олурду.

Бунунла Фирузә үчүнчү дәфә иди ки, Мәммәдрза илә көзләрдән јајынараг кизли һалда Голһәкә кедирди. Ахшам гаранлығы дүшән кими, ону машында тәк гојуб Вәлиәһд Инкилтәрә сәфирлијинин јај игамәткаһында киминләсә көрүшүрдү. Ондан маскировка кими истифадә едән Вәлиәһдин бу һәрәкәтиндән Фирузә хошланмырды.

— Ә'лаһәзрәт,—дејә—Фирузә әркјана һалда сорушду.—Мән нә вахта гәдәр сизин үчүн декор ролуну ифа едәчәјәм. Мән даһа мә'шугә олмаг истәмирәм. Бахмајараг ки, мән һәлә тәзә-тәзә сизи севмәјә башламышам,...

Она «Ә'лаһәзрәт» дедијинә көрә сон дәрәчә севинән Мәммәдрза Фирузәни өпмәк истәјәркән:

— Әзизим,—деди—сән Пәһләви ханиданынын, бир дә бөјүк Теһранын көзәллијини тамамлајан Фирузәсән. Мисир кәлини Фөвзијә дилсиз-ағызсыз бир адамдыр, мәнимлә инкилис дилиндә данышыр, тәзә-тәзә бизим дилимизи өјрәнмәк истәјир. Бир дә ки, сән буну бил, сән мәним талејимсән. Олачаға әлач јохдур. Шаһ оларкән сәни икинчи мәләкә кими бүтүн Ирана танытдырачағам. Сән мәни јахшы танызырсан. Дедијими еләјәрәм. Бир дә көрдүн ки, Дүнја мәтбуаты Фирузә ханымы Иран шаһлығынын икинчи мәләкәси дејә һалландырыр.

— Хејир, хејир, мән буна разы олмарам. Мән көрдүм ананыз нә гәдәр әзаб чәкир. Онун күнүсү Исмәт ханымы

Рзахана гысганыр. Иншалла, бу мачəралар сизин башыныза кəлмəјəчəк. Мəн исə күнү олмаг истəмəздим.

Мəммəдрза машыны сыра илə əкилмиш ағачларын бөјрүндə сахлады, бөјүк вə еһтираслы мəһəббəтини Фирузəјə бир даһа бəјан етмəк үчүн ону гучаглајыб өпдү. Јандан кечəн машынлардан бири бу сəһнəјə шаһид олдуғуну билдирмəк мəгсəдилə ики дəфə сигнал верди.

— Сəн мəни һəлə тəзə-тəзə севирсəн—деди—анчаг мəн сəни нечə ил габаг севмишəм, əзизим. Бизим ајрылмағымыз маһалдыр. Һамы билир ки, мəн сəни севирəм, Фөвзијə атамын истəјидир. Өз истəјим олса мəн анчаг сəни аларам.

Машын сүр'əтлə Голһəкə тəрəф кетдикчə Фирузə өз талејн һаггында дүшүнүрдү. Билирди ки бу доламбач һадисəлəр ичиндə, һеч кəс өз истəји вə арзусу илə һəрəкəт едə билмəдији Сарајда јенə дə она Тəчүлмүлүк арха вə һəјан олачагдыр.

Узагда исə ахшам тутгунлуғунда, ағачлар арасында Инкилтəрə сəфирлијинин Теһран-диск рəиси Чарз Трат вəлиəһди көзлəјирди.

Голһəкдəки игамəткаһ өз көркəми, архитектурасы е'тибарилə Теһранын һəр јеринə сəпəлəнмиш икимəртəбəли јашајыш вə административ биналардан һеч нəји илə фəрглəнмирди. Теһранын амансыз јај истисиндəн чан гуртармаг үчүн бура нисбəтəн сəрин вə хəлвəт јер иди. Əтрафында һүндүрлүјү ики адам бојунда олан сејрəк гəлəмə ағачлары, гаршысында исə бир нечə ил габаг салынмыш сүн'и мешə бу хəлбəт јери чох көзлəрдəн јајындырырды..

Инкилтəрə сəфирлијинин Теһран-диск мə'лумат шө'бə рəиси Чарлз Трат гуру, гарагабаг, аз данышан, һəм дə ишчил олдуғундан јајын исти ајларында игамəткаһа о бири шө'бəлəрдəн тез көчүрдү. О һүндүр, сарывəз, көјкөз бир киши иди. Əсас иши мəтбуат, мə'лумат ишлəринə рəһбəрлик олса да Пəһлəви шаһлығыны Рзаханын хаһиши əсасында Мəммəдрзаја тəһвил вермəк иди.

Мистер Трат 45 јашлы тəчрүбəли дипломат вə сијасəтчи иди. О, кəнч Вəлиəһди кəлəфчə етмəк, бир нечə күн əрзиндə онун ичини охумаг, шаһлыға кəрəкли вə зəрури хасијјəт вə нишанəлəрини јахшы өјрəнмəк, зəиф вə үстүн чəһəтлəрини билмəк, ону һəмишə Инкилтəрəнин мəнафеји үчүн кəркин вə табе һалда сахламаг, тəдбирлəрини дə јаддан чыхармамышды. Тəдбирлəриндəн бири дə Иран шаһынын јеринə Вəлиəһдин доғма гардашы Əлирзаны да нəзəрдə тутуб һалландырмаг иди. Бу минвалла

рəгабəт, пахыллыг, тəһлүкə һисси шəраитиндə тахт-тача саһиб олан Мəммəдрзадан, онун бүтүн имканлары шəраитиндə артыг дəрəчəдə истифадə етмəклə Инкилтəрəнин һəлə əсрин əввəллəриндə, башлычасы исə 1933-чү илдə Иранла бағладығы əлверишли нефт мүгавилəсинин мөвчудијјəтини горумаг, өлкəсинин хејринə олараг ирəли апармаг мəгсəди күдүрдү.

Чарлз Вəлиəһд Мəммəдрзаны кəркин вə никəран һалда сахламаг мəгсəдилə ону əввəллəр һəр күн, бир һəфтəдəн сонра исə ики күндəн бир сəфирлијин бу игамəткаһындакы мешəлик ичиндə сон дəрəчə кизли көрүшə чағырарды. Тəчрүбəсиз олан Мəммəдрза чаванлыг шурилə атасынын шаһлыг јеринə Əлирзадан башга харичи сəфирликлəрин дикəр еһтимал олунан намизəдлəрини үстəлəмəк үчүн Тратын көрүшүнə һəјəчан вə үмидлə кəлирди. Ону бə'зəн досту Һүсејн, бə'зəн дə Фирузə мүшајиəт едирди. Көрүш заманы онлар өртүлү јердə сахланылан машында отуруб көзлəјирдилəр. Һəр дəфə дə ону шаһ олмаг мүнасибəтилə илк тəбрик етмəк арзусунда олурдулар. Анчаг Чарлз Трат Ирандан кетмəк үчүн сəфəр тəдарүкү көрмүш Рзаханы вə Мəммəдрзанын достларыны интизарда гојмагдан санки зөвг алырды.

Јајын исти күнлəриндəн бири иди. Трат əллəринин арыг бармагларыны бири-биринə дараглајыб, узун бојнунун ортасында габарыг көрүнəн гыртлағыны габаға верəрəк килејлəнди:

— Атаныз Рзахан һəзрəтлəри Һиндистана кетмəјə тəлəсир, сиз дə белə. Сизин шаһ олмағыныз үчүн кəрəк үч Мүттəфиг Дөвлəт башчылары разылыг верə. Анчаг сиз, Вəлиəһд һəзрəтлəри, Мəрмəр Сарајда иш отағыныздa Алман фишизмилə өлүм-дирим мүһарибəси апаран дөвлəтлəрин чəбһə хəттини көстəрəн хəритə асмысыныз, хəритə үзəриндə исə алманларын вердији мə'луматлара əсасəн өн атəш хəттини бајрагчыгларла көстəрирсиниз. Сиз дə шаһ атаныз кими алманпəрəст олдуғунузу һеч кəсдəн кизлəтмирсиниз, анчаг биздəн шаһлыг вəкалəти алмаг истəјирсиниз.

Мəмəдрза Чарлз Тратын чох чидди вə бир аз да инчик һалда дедији бу сөзлəрдəн диксинəн кими олду. О дəрһал дүшүндү ки, онун иш отағындакы хəритəдəн Трат нечə хəбəр тутмушдур. Һəм дə ади сијаси ишлəриндə о, Вəлиəһд кими һəлə нə гəдəр калдыр.

Одур ки ағыр зəрбəдəн кејлəшмиш адамлар кими табе вə лагејд һалда деди:

— Мəн, чəнаб Трат, бу иши алманпəрəст олдуғум үчүн

дејил, чәбһәдән алдығым күндәлик мә'луматы әјани шәкилдә тәсәввүр етмәк мәгсәдилә тәртиб етмишәм. Мәнчә бу, нараһатлыг доғурмамалыдыр. Әкәр беләдирсә онда сабаһдан көстәриш верәрәм ки, о хәритәни мәним иш отағымдан көтүрсүнләр. Сиз һаглысыныз.

— Мән Сиз һәзрәтләрә бир дә хатырлатмаг истәјирәм ки, биз алман фашизми илә мүһарибә апарырыг. Инкилтәрә дөвләтинин васитәсилә шаһлыға чатмаг истәјән сизин кими чох мөһтәрәм вә нүфузлу бир шәхсијјәт кәрәк алманларын јох, инкилисләрин мүһарибәдәки уғурларыны хәритәдә бајрагчыгларла көстәрә.

Трат сөзүнүн тә'сирини јохламаг мәгсәдилә данышығына ара верди. Лакин гаранлыгда Вәлиәһдин симасында јаранан дәјишиклији көрә билмәдијиндән сөзләрини давам етдирди:

— Инкилтәрәдән башга сизин шаһ олмағынызы кәрәк Америка вә Шурәви дә тәсдиг едә. Бунлары да нәзәрә алын.

Мәммәдрза Тратын сонра нә дедијини санки ешитмәди. Онун фикри узаглара пәрвазланды. Иши бир аз чәтинә дүшән кими вә ја азачыг мүгавимәтә рәст кәлән кими о дәрһал Авропадакы сәрбәст вә азад һәјатыны, илк кәнчлијинин гајғысыз севинч илләрини хатырлајырды. Лерозе мәктәбиндәки хидмәтчи гызы јадына салыр, әлдән кетмиш вә артыг чохдан хатирәјә чеврилмиш күнләри арзулајырды. Инди дә Тратын сөһбәти көстәриш мәгамына чатаркән о нечә олдуса бу сүн'иликләрдән, пердә далындакы ојунлардан узаглашмаг, Авропа һәјатына говушмаг фикринә дүшдү.

Чарлз чох тәчрүбәли адам иди. О гаранлыгда шаһзадәнин дүшдүјү һаләти көрмәсә дә онун јериндәчә гурчаланмасындан вә лагејд һалда о јана бу јана бахмасындан һисс етди ки, кәнч Вәлиәһд онун дедији сөзләри гүруруна сығышдырмајараг башга фикирләрә дүшүб. Одур ки Чарлз мүсаһибәдә дартыб кәркин сахладығы ипин учуну азачыг бошалтды.

Мәммәдрза исә санки мүсаһибини көрмүр онун нә дедијини дә ешитмирди. О санки бу сөһбәтләрдән усанмышды. Фикри вар иди ки, бундан сонра бу сәрт адамын көрүшүнә досту Һүсејни көндәрсин. Өзү исә Авропа һәјатыны, инчәбел гызларын Вәлиәһдә бәхш етдији ширин тәбәссүмләрини, сәрбәст, азад, гајғысыз севки мүнасибәтләрини вә о һәјатын ләззәтли, һәрч-мәрчликлә лагејдлик вә тәкәббүрлә долу күнлри һагда дүшүнүрдү. Гардашы Әлирза олмасајды, бәлкә дә о шаһ олмаг истәмәзди. Бу

сајаг һәјәчан кечирмәзди, шаһ олмаг арзусујла бу сајаг јад өнүндә чырпынмазды. Авропа һәјатыны Шәрг тәәссүбкешлији илә долу һәјатына дәјишәрди. Гәрб өлкәләринә көчүб атасындан галан бөјүк сәрвәтлә өмүр боју јашајарды.

Мәммәдрзаны дүшүндүрән һәм дә гардашы Әлирза иди. Шаһзадә Әлирза еlә инди онун арзуладығы шәкилдә, авропаја бағлы һалда јашајырды. Парисдә евләндији Кристина адлы полшалы әсир гыздан Әли Патрик адлы бир оғлу да вар иди. Анчаг Әлирза Авропа һәјатындан да наразы олдуғу үчүн көчүб Вәтәнә кәлмишди. Инди о өз гардашы илә шаһлыг рәгабәтинә кирмишди. Әлирза шаһлыға чатан кими чох күман ки, адамын фикирләрини көзләриндән вә һәрәкәтләриндән охујан бу инкилис дипломатынын әлилә ону бир рәгиб кими арадан апарачагдылар. Бу тәдбири һансы вариантдаса онун әлејһинә һәјата кечирәчәкдиләр.

Вәлиәһд гаранлыг говушаркән Тратла сөһбәт әснасында мешәликдә бунлары дүшүнүрдү.

* * *

Мәләкә Февзијәнин ири, ала вә сакит, дуру көлләри андыран көзләринин сојуглуғунда она чох јарашан нараһат бахышлар Мәммәдрзаны нәдәнсә севиндирди. Февзијә надир һалларда бу сајаг һәјәчанлы олурду. О әринин тутгун бахышларыны көрдүкдә сорушду:

— Јенә дә Голһәкә кетмишдин? Јә'гин јенә дејәчәксән ки, Һүсејнлә кетмишдим. Анчаг Һүсејн үч күндүр ки, сизи көрә билмәјиб.

— Јох, Февзијә чан, мән футбол ојнамаға кетмишдим. Бизим командамыз «Сәрбаз» командасына галиб кәлди. Сән јахшы билирсән ки, мән Голһәкә кетмирәм. Мәним әвәзимдә кедән Һүсејиндир. О кедәндә мән дә бә'зән онунла кедирәм. Анчаг машындан дүшмүрәм. Һүсејн Чарлзла данышыб гуртардыгдан сонра биз бир јердә гајыдыб кәлирик.

Февзијә шүбһә долу бахышларыны ашағы дикди. Бир сөз демәди. Фирузәнин көзәллији вә Мәммәдрзанын она бағлылығы һагда Ернест она данышмышды. Одур ки, Мисир көзәли Сараја кәлән күндән шүбһәләр, гысганч дүшүнчәләр ичиндә чырпынырды.

Мәммәдрза онун әлиндән тутуб деди:

— Бу күн ахшам гонағымыз вар. Кәләнләр сәни вә сәнин көзәллијини көрмәк арзусундадырлар. Атамын

јанындан кәлибләр. Кәрәк бу мәчлисдә өз көзәллијинлә онлары һејран гојасан. Билирсән һансы донуну кејсән јахшыдыр. Чијинләри декалте оланы. О сәнин көјәрчин синәсинә бәнзәјән көксүнүн көзәллијини дәрһал көзә чарпдырыр.

Бу тә'рифдән Фөвзијәнин үрәји ачылмады. Мәммәдрза күскүн Мәләкәнин белини архадан гучаглады, онун бојнундан өпдү. Мәләкә гулағына дејилән ашиганә сөзләрин ширинлијинә әһәмијјәт вермәјиб Вәлиәһдин голларыны белиндән ачыб ону өзүндән кәнар етди.

Мәммәдрза да атасы кими забит палтары кејмәји хошлајарды. Онун арыг вә мүтәнасиб бәдәнини бу кејим бир гәдәр долу көстәрәрди. Рзахан чох вахт өзүнүн һәрби газаг кејими илә мәчлисләрдә, һәтта рәсми тәдбир вә көрүшләрдә забитәли вә мүәјјән гәдәр ваһимәли көркәмилә мусаһибләрини овсунлајарды. Анчаг бунун әксинә олараг Вәлиәһдин парлаг чәкмәләринин меһмиз чинкилтиләри мистер Трата хош кәлмәзди.

Јени көрүш сәфирлијин јај игамәткаһында, сејрәк мешәлијин ачыглығында, алагаранлыгда тәшкил олмушду. Трат чәсарәтлә ирәли чыхыб вәлиәһдин әлини сыхды вә деди:

— Вәлиәһд һәзрәтләри иш отағындан хәритәни көтүрмәкдә јахшы иш көрүб. Ишин башланғычы үчүн бу, хош тәәссүрат бағышлајыр. Анчаг вәлиәһд бир сөзүмә дә кәрәк сәдагәтлә доғру чаваб версин. Мән истәјирәм биләм ки сизин шаһ атаныз нә үчүн мәһз сизи вәлиәһд тә'јин етди, сизин доғма гардашыныз Әлирзаны јох.

Бу суалдан Мәммәдрза чашан кими олду. Анчаг бу һалыны Чарлз Тратдан кизләтмәк мәгсәдилә дәрһал деди:

— Чүнки мән бөјүк гардашам, чәнаб Трат.

— Бәс сонра?

— Мән доғрусу өз доғма гардашым Әлирза барәдә данышмагда чәтинлик чәкирәм. Анчаг чәнаби-алијә ону дејә биләрәм ки, Әлирза Швесијаја мәнимлә бирликдә тәһсилә кетмишди. Тәһсилимизин мүддәти гуртардыгдан сонра о Франсаја кетди. Парисдә һеч дә она мүнасиб олмајан бир шәкилдә Кристина адлы бир полшалы дул гадынла евләнди, ондан бир оғлу олду, адыны Әли Патрик гојду. Мәнчә онун бу һәрәкәти кифајәт едәрди ки, атам бизим һаггымызда доғру нәтичә чыхарсын.

Трат деди:

— Ону да һүзурунуза әрз едим ки, Әлирза сиздән даһа чох атасына охшајыр. О, сәртликдә, барышмаз мөвгетутмагда атасы Рза шаһы даһа чох хатырлајыр. Мәнчә онун вәлиәһд олмамасынын башга сәбәбләри дә вардыр.

Трат бунунла истәјирди ки, Әлирза һагда мә'луматыны даһа сәлаһијјәтли мәнбәләр әсасында зәнкинләшдирсин.

— Әлбәттә сиз дүз бујурурсунуз. О мәндән даһа артыг атама бәнзәјир. Хүсусилә сиз бујуран хасијјәтләрдә. Анчаг бу күн муасир дүнјада орта әсрләрин ганун вә еһканлары илә өлкә идарә етмәк чәтиндир. Бу өлкәдә шаһ кәрәк дүшүнчә е'тибары илә дә чевик олсун. Тактика вә стратекија да, күзәшт вә гәрар гәбул етмәкдә сон дәрәчә муасир анлаглы олсун. Мән бәлкә фикрими сизә чатдыра билмирәм, анчаг...

Трат ону тәсдиг едәрәк:

— Бәли, вәлиәһд һәзрәтләри, сиз чох доғру бујурурсунуз. Мүасир дөврдә Сиз дејән чәһәтләрә бир хүсусијјәти дә әлавә етмәк лазымдыр. О да гәддарлыг вә рәһимсизликдир.

Мәммәдрза онун бир аддымлығында дајанса да гаранлыгда аста-аста данышан Тратын үзүндәки ифадәләри көрә билирди. Бу ифадәләр гәддарлыг вә рәһимсизлији көстәрмәкдә иди.

«Демәли, гәддарлыг вә рәһимсизлик идарәетмәкдә әсас чәһәтләрдән биридир. Бәдбәхтликдән бунлар да мәндә јохдур». Буну атам да мәнә демишди.

Мәммәдрза бунлары дүшүнәркән Трат ити вә ајыг нәзәрләрилә әтрафа диггәтлә бахырды.

— Бәс Азәрбајчан вә Күрдистандакы һәрәкатларла нә едәчәксиниз?—дејә Трат нүфузедичи бахышларыны алаторанлыгда вәлиәһдин үзүнә зилләди.

О һазырчаваб олдуғуну Чарлз Трата исбат етмәк үчүн дүшүнмәдән деди:

— Силаһ вә гәддарлыг тәтбиг едәчәјәм!

Чарлз Трат:

— Биз бу мәсәләјлә әлагәдар америкалыларын да фикрини өјрәнмәлијик. Сиз билирсиниз ки, Американын бу өлкәдә мәнафе мәнбәләри вар. Инкилтәрә АБШ вә Совет Иттифагы Алман фашизми әлејһинә мүттәфиг олдугларындан биз кәрәк советләрин дә бу барәдә фикрини биләк. Ону да дејим ки советләр Иранда шаһлыг дејил, чүмһури тәрәфдарыдырлар. Анчаг биз әксинә. Кәрәк биз онларын да разылығыны алаг.

Вәлиәһд үмидсиз һалда деди:

— Чох доғрудур Сиз бујуранлр зәруридир.

Трат ондакы бу үмидсизлији дәрһал дујду. Кәләчәк шаһын бу сајаг үмидсизлијинин агибәтинин һеч дә јахшы олмајачағыны нәзәрә алыб деди:

— Мәнчә американлылар бизим тәклифимизлә разылашарлар. Совет Иттифагы исә биздән күлли мигдарда ҹәбһә үчүн көмәк алдығындан истәр-истәмәз бизим тәклифимизлә разылашар. Анчаг әсас бир мәсәлә дә вар ки о да нәзәрә алынмалыдыр. Ону да кәлән көрүшләримиздә данышарыг.

Мәммәдрза бу күн дә кәркин бир тәрәддүдлә Тратдан ајрылды.

Сејрәк мешәнин кәнарында ону көзләјән досту Һүсејн Вәлиәһдин сүрдүјү Кадилак машында отуруб көзләјирди. Онлар динмәдән, данышмадан Сә'дабада гәдәр јол кәлдиләр. Вәлиәһдин көзләриндәки ири ејнәк ону Сарај адамына дејил, ади бир сүрүчүјә охшадырды. Голһәкдәки бу көрүшдән сонра Вәлиәһд бир даһа Чарлз Тратла үз-үзә кәлмәди.

Һәмин кечә Трат Америка сәфири илә данышды. О деди:

— Ҹәнаб сәфир! Вәлиәһдин шаһ олмаг еһтираслары чох күчлүдүр. Анчаг бу мәсәләдә биз кәрәк габагчадан разылыға кәләк. Шаһлыг олсун, ја ҹүмһуријјәт.

— Америка сәфири телефон дәстәјини икраһ һиссилә ағзындан кәнарда сахладығы һалда деди:

— Мән дүнән бу мәсәлә барәдә харичи ишләр назиримизлә сөһбәт етдим. Америка дөвләти бу өлкәдә мүттәфигинин зәнкин тәҹрүбәсини нәзәрә алыб бу иши онун өһдәсинә гојур. Мәнчә сиз бу ишдә гәти олмалысыныз.

— Мәним дөвләтим бу өлкәдә шаһлығы сахламаг фикриндәдир. Буну биз дүнән Инкилтәрә краличасы вә дөвләти адындан мистер Шапур Ҹијә чатдырдыг. Одур ки Мәммәдрзанын шаһ олмасы ағла батандыр. Вәлиәһдин тәҹрүбә азлығы бизи елә дә горхутмур. О бизим адамларымызын әһатәсиндә ишләјәчәк. Һәтта күндәлик јемәјинин минусу да биз тәрәфдән мүәјјәнләшәчәк.

Америка сәфиринин күлүшүнүн сәси Тратын сәгфи һүндүр олан отағында да ешидилди.

Трат чох кизли бир вәзијјәтдә һәфтәдә бир дәфә Мәммәдрзанын доғма гардашы Әлирза илә бу сајаг әлагә сахлајырды. Онун гарагабаглығы, һә ршејдән безикмиш һалда көрүнмәси, Тратла сөһбәтиндә сојуглуг көстәрмәси, мала-дөвләтә, вәзифәјә гаршы истеһзалы мүнасибәти Трата гәрибә көрүндү. Бу барәдә Инкилтәрә сәфирлијинин мә'лумат шө'бәсинин мүдири һеч кәсә бир сөз демәди. Чүнки Әлирзаны гардашы илә рәгиб кими үзләшдирмәк һәлә она лазым олачагды.

Чарлз Тратын Мәммәдрзаны кәркин сахлајан методларындан бири дә Мәммәдрзанын екиз бачысы шаһзадә Әшрәфин әри Әли Гәвамын Сарајдакы фәалијјәти иди. Ширазын ән зәнкин торпаг саһиби Гәвамүлмүлкүн оғлу олан Әли Гәвам һәр дәфә Сараја кәләркән Мәммәдрзада Инкилтәрә мә'мурларынын иш методуна рәғбәт газандырмаг үчүн һәр сөһбәт вә һадисәдән истифадә едирди. Әкәр шәһәрин үстүндән бир тәјјарә кечирдисә Әли Гәвам һарај чәкирди ки, бу тәјјарә русларын тәјјарәсидир, кәлиб шаһлыг Сарајыны бомбалаја. Мәммәдрза бу шајиәдән чох нараһат олурду. Әли сонра дејирди, «Кәлин, кедәк Инкилтәрә сәфирлијинә пәнаһәндә олаг. Чүнки ора Теһранда ән инанылмыш јердир.

Әли Гәвам Тратын тапшырығы илә бу кими сәһнәләри нүмајишә гојмагла Сарајдакылара билдирмәк истәјирди ки, сијаси ишләрдә архаланмаг үчүн Инкилтәрә дөвләтинә мурачиәт етсинләр.

Сентјабрын 16-да исте'фа вериб өлкәдән чыхан Рзаханын јериндә оғлу Мәммәдрза отурду. О күн нә мәләкә Фөвзијә, нә дә Ернест чаван шаһы «Тачгојма» мәрасиминдә мүшајиәт етмәдиләр. Мәләкә ики јашлы гызы Шәһназы өзү илә көтүрүб Гаһирәјә, гардашына гонаг кетмишди, Ернест дә Авропаја. Мәммәдрза о күн Кәјан тачынын ағырлығыны башында, бојнунда дујмагла, ајагларыны әрклә аралы гојмагла, боғазында дүјүн кими көрүнән ири хиртдәјини ирәли вермәклә, бир дә үзүндә күчлә көрүнән боғулмуш бир тәбәссүмү Сарај адамларына, гонаглара көстәрмәклә шаһлығыны дүнјаја е'лан етди. Бу бөјүк зијафәт кечәсиндән бир күн габаг исә Мәммәдрза өлкәнин илк гејри рәсми мәләкәси һесаб етдији Фирузәјә гонаг иди.

* * *

О вахтдан үч ил кечирди, Мәммәдрза шаһын әтрафындакы «адамлардан» башга мүасир сәсјазма гурғулары да шаһын гәср вә сарајында өз ишини көрүрдү. Бунлардан әлавә шаһын иш отағында гојулмуш гара телефон да Инкилтәрә сәфирлији илә Сарај арасында ән е'тибарлы мәсләһәт вә мәшвәрәт көрпүсү иди.

Шаһын илк өвлады Шәһназ артыг 5 јашына чатмышды. Әлаһәзрәтин дә өлкә вә дөвләт идарә етмә тәҹрүбәси

артмышды. Чох чајлар өз јатагларыны вә ахарларыны дәјишмишди. Дүнјадакы гүввәләр тәнасүбү дә Американын вә Совет Иттифагынын хејринә дәјишмишди. Анчаг чаван шаһын мүасир дүнја көзәли Фирузәјә мүнасибәти дәјишмәмишди. Сарајдан үрәји сыныг кедән Фирузә артыг икинчи әрилә јашајырды.

Тачгојма мәрасиминин тәнтәнәли зијафәти сәһәрә гәдәр узанмышды. Ә'лаһәзрәт севинч вә шадлыг ичиндә, ширин тәбәссүмләрин мүшајиәтилә һамы илә көрүшүрдү. Инкилтәрә сәфири илә Чарлз Трат исә чох хәлвәт бир кушәјә чәкилиб көздән јајынмаға чалышырдылар. Онлар чаван шаһын һакимијјәтинин кәләчәк күнләрини дүшүнүб мүзакирә едирдиләр. Шаһ исә Шаһрза проспектиндә ону көзләјән мәшугәси Диви һагда дүшүнүрдү.

Зијафәтдә јорғун дүшмүш гонаглар вә гоһумлар чәкилиб кетдикдән сонра шаһ јенә дә әввәлки кәнчлик романтикасы вә еһтирасы илә сон дәрәчә кизли бир шәраитдә, көһнә Каделакынын вә ири ејнәјинин көмәјилә алагаранлыгда Дивинин јанына кетди. Бу тәдбирдән тәкчә Ернест Перон хәбәрдар иди. .

Даш бинанын икинчи мәртәбәсиндә јарыгаранлыг отагда јаныб созармагда олан гырмызы ишыг романтик бир мәнзәрә илә шаһы өз гојнуна алды. Шаһ ичәри кирәр-кирмәз астанада ону көзләјән бәстәбој-кәнч вә көзәл Диви өзүнү онун гучағына атды, шаһын үз-көзүнү еһтирaслы ашиганә бусәләрә гәрг етди.

— Мәним шаһым, мәним һәјатым, хошбәхтлијим, бу кечә Иран мәләкәси мәнәм. Аллаһ шаһлығын бу кечәсини мәнә гисмәт едиб.

Мәммәдрза Дивини голлары үстә галдырыб диггәтлә онун үзүнә бахды. Диви сүд кими ағ иди. Көзләри исә кәһрәба кими ала. Сачлары шаһын голлары вә чијинләри үстүнә сәпәләнәрәк һәр тәрәфә тәравәт јајыр вә чаван шаһы овсунлајыб мәст етмишди.

— Мәним мәләкәм, шаһлығымын илк күнүнүн севинчи. Сәнин көзәллијини вәсф етмәк чәтиндир. Кәрәк шаир оласан. Фирдовси, Һафиз...

Диви диздән јухары дајанан донуну вә долу һәм дә ағ гычларыны шаһа көстәрмәк үчүн тез'тез мизә тәрәф кедир, әјилиб ширнијјат вә мејвә көтүрүр, каһ да виски сураһисини шаһа тәрәф узадырды. Јенә дә онун гучағына атылыр, она сығыныр, әријиб онун гучағында бир дамчы олурду.

— Диви сәнин гәшәнк додагларынын овсуну вар. Сән данышанда мәним руһум санки бәдәнимдән учур.

Диви јагут рәнкли, күл бичимли додагларыны онун додагларына јахынлашдырды. Шаһ бу додаглары әввәл өпдү, сонра додаглары арасына алыб санки удмаг истәди. Гызын нәфәси тәнкијиб әл-ајаг чалмаға башлады вә бу заман шаһ ону чарпајы үстүнә јыхыб әјниндәки палтарлары тамам сојундурду, гызын лүт бәдәниндән һәзз алараг деди:

— Сән көзәлликдә су пәрисинә, сағламлыгда топ мәрмисинә бәнзәјирсән, Диви.

Диви шаһын чәкмәләрини чыхарана гәдәр чох әлләшди. Шаһ исә каһ виски ичир, каһ әлини онун лүт бәдәниндә, көксүндә вә сағрысында кәздирир, каһ да Америка орду һиссәләринин өзләри илә кәтирдији, бә'зән күчәдә она-буна бағышладығы дәнәсиз хурма јејирди.

Диви исә јарымјухулу һалда дејирди:

— Мәләкә Гаһирәдән кәләнә гәдәр мән сизин һәм мәләкәниз, һәм дә кәнизиниз олачағам. Сабаһ бураја кәлмәсәниз өзүм дуруб Сараја кәләчәјәм, шаһым.

Мәммәдрза вискинин хумарлығы вә хошлуғу илә Дивинин көјәрчин көксүнү бусәләрә гәрг едир, гызы каһ белә, каһ да елә һелләдәрәк бу һәрәкәтиндән санки зөвг алыб күлүрдү.

Диви шаһын әлини тутуб бәдәнинин ән көзәл јерләриндә кәздирир, һәрдән дә онун ити дишләринин јеринин ағрысындан јүнкүлчә гышгырырды. Мәммәдрза бу гышгырыгдан даһа чох зөвг алырды.

Шаһ күчдән дүшүб мүвазинәтини итирдикчә анчаг бу сөзләри ешидә билирди.

— Сән мәним шаһымсан, мәнәм бу кечәнин мәләкәси, сөз вер ки мәни атмајачагсан, сөз вер,.. ал, бир гуртум да ич, мән тәпәдән дырнаға гәдәр Иран шаһынынам, анчаг Иран шаһынын...

* * *

2-чи Дүнја Мүһарибәси гызғын бир гәддарлыгла давам етмәкдә иди. Иран үч Мүттәфиг дөвләтин ордуларынын чәкмәләри алтында инләјирди. Алман дөвләтинин мүһарибәјә гәдәрки илләрдә гурулан вә күчлү фәалијјәт көстәрән 5-чи сүтүн часуслуг шәбәкәси чәкилиб кетмишди. Инди маһир алман часусу Мајер ахтарышда иди. Дөрд дөвләтин ахтарыш органлары онун изинә дүшә билмирдиләр. Дүнја мә'лумат акентликләринин гулаглары Алман ордуларынын Совет Иттифагы әразисиндәки чәбһәләрдә һәр күн дәјишән хәбәрләрлә долу иди .

Ә'лаһәзрәт чаван иди. Өлкәнин ағыр вәзијјәтини һәлә лазымынча дәрк едә билмирди. Һәлә дә шаһлығынын вә онун әтрафындакы Сарај зијафәтләринин тәнтәнәсини јашајырды. Азәрбајчанда, Күрдистанда, Хузистанда вә Фарсда партламаг һүдудуна чатан ичтимаи-сијаси һәрәкатлар ону чох да нараһат етмирди. Һәлә хәритәсини иш отағындан асдығы, һәр күн гырмызы бајрагчыгларынын јерини дәјишдији Дүнја Мүһарибәсинин чәбһә атәш хәтләриндә һәлак олан минләрлә адам ону о гәдәр дә мараглaндырмырды.

Ишғалчы Һитлер Алманијасы әлејһинә Мүттәфиг дөвләтләрин башчыларынын Теһран Конфрансы башлајаркән шаһ санки јухудан диксиниб ајылды. Шаһ олдуғуну екиз бачысы шаһзадә Әшрәф истеһза илә она һәрдән десә дә о Теһран Конфрансы күнләриндә шаһлыг мәс'улијјәтини анлады. Бөјүк бир өлкәнин шаһы олмаг мәс'улијјәтини дәрк етди. Бу мәс'улијјәт һисси илә јанашы о Фирузәнин талејини дә унутмады.

* * *

Мәрмәр Сарајда Ә'лаһәзрәт ағ көјнәкдә отурмушду. Сукут онун иш отағыны бүрүмүшдү. Ајагларыны үст-үстә ашырараг фил пәнчәли дөрд тәрәфи гызыл өртүкләрлә һашијәләнән чај мизинин гырағына гојмушду. Узунбоғаз чәкмәләринин меһмизләринә бахырды. О једди ил габаг Лерозе мәктәбиндә тәһсил алдығы илләрини, кәнчлик күнләринин хатирәләрини арашдырырды. О заман мәктәбдә ишләјән 40 хидмәтчи гыздан јалныз бириндән вәлиәһдин хошу кәлмишди. О гыз сарысач, көјкөз, үзүнүн инчә ифадәсинин чазибәси сечилән бир көзәл иди. Ағ вә тор һашијәли хидмәтчи өнлүјү ики гарыш анчаг оларды.

Вәлиәһдин көзләриндә бу өнлүк синема пәрдәси гәдәр сирли вә мө'чүзәли иди. 7 ил о вахтдан кечсә дә, шаһын өлкә көзәли һесаб етдији Фирузәнин санки е'чазкар бир гәләмлә чәкилмиш ејибсиз, мүтәнасиб әндамыны көрдүкдән сонра белә Лөрезе мәктәбиндәки хидмәтчи гызын инчә белиндән асылмыш ағ вә тохунма һашијәли өнлүјү унуда билмирди. Кәнчликдә инсанын алнына вә һафизәсинә һәкк олан хатирәләр копија кағызы үзәриндә из бурахмыш хәтләр кими һеч вахт силинмир. Гызла Вәлиәһдин ашиганә көрүшләрини шаир тәбиәтли, Мәммәдрзадан јашы азча бөјүк олан Ернест Перон тәшкил едирди. Ағла сары арасында солғун бир рәнкә чалан сачларыны сәлигә илә јан дарајаркән о да Лөрезе мәктәбинин хидмәтчисинә охшајырды. Сифәтинин инчәлији, јумушаг ифадәләри ону хошсима бир гыза охшадырды. Мәммәдрзанын атасы Рзахан һәјәтдә-бағчада ону көрәркән әсәбиләшир, күмүш дәстәли әсасыны галдырыб ону говур вә ардынча кобуд сөјүшләр јағдырырды. Гәзәбли, зәһимли шаһ ону Сарајдан гова билмирди. Чүнки билирди ки, онун өзүнү Гачар шаһлығынын јеринә кәтирәнләр үздән вә һәрәкәтләриндән гадына даһа чох ахшајан Ернести дә бу Сараја күдүкчү гојублар. Шаһ һәр дәфә она ачығланса да ишдән чыхара билмирди.

Мәммәдрза һәр дәфә атасыны Ернестин саф-сағламлығына инандырмаға чалышса да атасы өз дедикләриндән әл чәкмирди. Ернестин архасындаса Мәммәдрза шаһын атасы Рзаханы Иранда мүтләг һакимијјәтә кәтирән бир нечә харичи акентликләр дајанырды. О, Сарајда ади бағбанлыгла мәшғул олса да әслиндә Мәммәдрза шаһын адјутанты, Сарајла харичи акентликләр арасында көзәкөрүнмәз көрпү иди.

Мәммәдрза о күнләри хатырлајырды, нәдәнсә елә дә хош күнләр һесаб етмәдији о илләри дүшүнмәк она ширин вә ләззәтли кәлирди. Кечмишләр нечә олурса олсун хош хатирәләрә чеврилдијинә көрә һәмишә әзиз олур.

* * *

Чаван шаһын гулаглары сәсдә иди. О, дүнја шөһрәтли бөјүк бир шәхсијјәтин Сараја кәлмәсини көзләјирди. Чох севдији вә бүтүн палтарларындан үстүн билдији, чијинләриндә капитан рүтбәси олан забит палтарыны кејмишди. 2 күн габаг Теһран Конфрансы кими дүнјаја сәс салмыш Мүттәфиг Дөвләтләрин башчыларынын бу топлантысына кедиб гонаглары ев саһиби кими тәбрик етмишди. 2-чи Дүнја Мүһарибәсинин ән гызғын чағлары иди. Сталинградда вә Орјолда алман гошун һиссәләринин бөјүк тәләфатла кери отурмасы илә Һитлерин ганлы планларынын кәләчәји дүнја һадисәләриндән баш чыхара биләнләр үчүн ајдын көрүнмәкдә иди. Кофранс башланмаздан габаг чаван шаһын кәлдијини көрән Сталин һамыдан габаг онун ајағына галхмышды. Онунла әл тутуб һал-әһвал сорушмушду. Атасы Рзаханы хәбәр алыб хатырламышды.

Инди шаһ ајагларыны үст-үстә ашырыб онлары мизин ортасына гәдәр узатмышды. О бөјүк мәмнунијјәт вә марагла Сталини көзләјирди. Чүнки ики саат габаг Ста-

лин өз мә'мурлары васитәсилә сифариш көндәрмишди ки, о өлкәнин јијәси Ә'лаһәзрәтин көрүшүнә кәләҹәк. Сталинин көндәрдији бу сифариш ҹаван шаһы севиндирмишди.

Сарај назири Тејмурташын Совет Иттифагы ҹасусу кими ифша едилиб һәбсә алынмасы, фаҹиәли шәкилдә арадан апарылмасындан сонра Иранла Совет Иттифагы арасында јаранан сојуг илләрә бу көрүш сон гојмалыјды.

Шаһ буну да билирди ки, ону нәзарәтин топ нишанкаһына алан вә бир ан көздән гојмајан Инкилтәрә сәфарәтинин Теһран-диск рәиси Трат бу кизли тәдбирә көрә ондан инҹијәҹәк. Бу да шаһа «кизлинпач» ојунунун ушаглара бәхш етдији севинҹ гәдәр ләззәт верирди. Чүнки о, Траты елә Голһәкдәки илк көрүшләрдән севмәмишди.

Буна бахмајараг шаһ инанырды ки бу көрүшдән Инкилтәрә сәфирлијинин хәбәри вардыр. Һәтта она нәзарәт тәдбирләри дә көрүлүб. Бунунла белә о бу көрүшүн дүнјадакы әкс-сәдасы илә индидән гүрурланырды.

Ернест Перон шаһа ән јахын вә мәһрәм бир адам кими тәләсик һалда ахсаг аддымларла иҹәри кириб деди:

— Сталин кәлир, ә'лаһәзрәт.

Шаһ ајаға дурду. Сары забит кителини кејди. Дәһлиздәки күмүш вә фил сүмүјү һашијәли бәдәннүма күзкүнүн габағында бир ан дајанды, кејиминин вә сачларынын сәлигәсинә бир дә бахды. Чәкмәләринин меһмизләрини сәсләндирә-сәсләндирә гәсрин бөјүк гапысына тәрәф јолланды. Һәјәтин јарымгаранлыг мәнзәрәсинин лап архасында аста аддымларла гәсрә тәрәф кәлән Сталини бојундан, бир дә јеришиндән таныды. Мәрмәр пилләләри сүр'әтлә ашағы дүшүб јүксәк мәгамлы гонағы гаршылады.

Тәрҹүмәчиләр дәрһал араја кирдиләр.

— Чох шадам Сталин һәзрәтләри зәһмәт гәбул едиб Гәсрә тәшриф кәтириб.—дејә о Сарај тәшрифатына мәхсус бир нәзакәтлә гонағы габаглады.

— Ә'лаһәзрәт, үзр истәјирәм, көзәл кәламларыныза бир кәлмә әлавә едим, дејим ки, Гәсрә јох, Ә'лаһәзрәтин һүзуруна кәлмишәм.

Сталин хош тәбәссүмлә күрчү ләһҹәсини билдирән рус дилиндә ҹазибли вә сәрраст сөзләрлә фикрини билдирди.

— Сталин һәзрәтләри, Сиз мәни даһа чох севиндирдиниз. Мән сизин бу тәвазө'карлығынызы һеч вахт унутмарам.

Шаһ Сталинин голуна кириб ону иш отағына дә'вәт етди.

Сталин чох јарашыглы вә мүасир дәбдә мебелләшдирилмиш отаға кирән кими отагдакы бүтүн дәбдәбә вә тәнтәнәдән габаг дивардан асылмыш хәритәни, хәритә үстүндә јумру башлы ијнәләрлә санҹагланмыш хырда бајрагчыглары көрдү. Бу бајрагчыглар вә хәритә Һитлер гошунларынын шимал ҹәбһәләринин өн атәш хәтләрини көстәрирди.

Шаһ отурмаг үчүн Сталинә јер көстәрдисә, Сталин ҹәсарәтли аддымларла дивардан асылмыш хәритәнин өнүнә кетди, бир нечә ан диггәтлә хәритәјә бахдыгдан сонра бир нечә бајрагчығы чыхарыб Һитлер гошунларынын Совет Иттифагы ҹәбһәләриндәки бу күнкү мөвгеләрини дәгиг көстәрмәк үчүн онлары кери чәкди.

Шаһ Сталинин бу һәрәкәтиндән хошланмаса да күләр үзлә она јахынлашды вә деди:

— Мән мүһарибәнин ҹәбһә хәтләрилә чох мараглансырам вә бу, артыг мәним үчүн бир мәшғулијјәтә чеврилиб.

Сталин бајрагчыглары санҹа-санҹа деди:

— Ә'лаһәзрәт, мүһарибә Сизин үчүн мәшғулијјәт олса да бизим үчүн артыг үч илдир ки ихтисаса чеврилиб. Беләә күман едирәм, сиз бизим «Правда», «Известија» гәзетләримизи кеч алырсыныз, ја да бу гәзетләри охујуб Ә'лаһәзрәтә күндәлик доғру мә'лумат верән јохдур. Анҹаг һафизәм мәни алдатмаса, билирәм ки Сиз үч ил рус дили дәрси кечмисиниз вә мүәллиминиз дә полковник Нәрди олуб. Нә әҹәб ҹәбһәнин сон хәбәрләрини Сизә чатдырмајыблар. Одур ки, Сизин иҹазәнизлә Совет Ордусунун ҹәбһәдәки өн атәш хәтләрини хәритәдә ислаһ етдим. Зәннимҹә бу, зати-алиләринин инҹиклијинә сәбәб олмајаҹаг..

Сталин бу сөзләри дејәркән Шаһ Инкилтәрә Сәфирлијинин Теһран-диск рәиси Траты јадына салды. О һәлә ики ил габаг демишди ки, «Сиз Вәлиәһд, һәлә дә алман гошунларынын өн атәш хәтләрини көстәрән хәритәни иш отағыныздан асыбсыныз. Сизин бу һәрәкәтиниз Мүттәфигләрә тохуна биләр».

Сөһбәтин мөвзусуну дәјишмәк мәгсәдилә шаһ Сталинин хәритә үзәриндә апардығы дәјишиклији әһәмијјәтсиз ҹилвәләндирән бир сәслә деди:

— Мән Сталин һәзрәтләринә дејим ки, Швесијаја тәһсилә јолланаркән Совет Иттифагындан кечмәли олдум. О вахт Сизин хүсуси гвардијанызын кенералы мәнә вә мәнимлә сәфәрдә оланлара сон дәрәҹә бөјүк һөрмәт-

ләр етдиләр. Бүтүн о тәнәтәнәләрдән һеч нә јадымда галмады. Анҹаг јағышлы бир күндә сизин гызларынызын ајаггабыларыны чыхарыб јағыш алтында сәрбәст јеримәләри һеч јадымдан чыхмырды. Мән бунун мә'насыны о заман баша дүшмәмишдим. Күлмүшдүм. Сонралар баша дүшдүм ки, гызлар ајаггабыларыны онун үчүн чыхармышлар ки, јағыш дајанан кими ајагларыны гурудуб дәрһал гуру галмыш ајаггабыларыны кејмәклә бир нечә хәстәликдән чан гуртарсынлар. Мән, Сталин һәзрәтләри, Сизин өлкәнин тәбиәтини вә кенишлијини чох севирәм.

Сталин шаһын бу сөһбәтини онун ҹаванлығы вә тәҹрүбәсизлији илә әлагәләндириб она бу барәдә ҹаваб вермәди.

Јарым саат чәкән сөһбәт әснасында онларын һеч бири дипломатија доланбачларына вармадылар. Буна лүзум да јох иди.

Сталин Ә'лаһәзрәти мүһарибә гуртаран кими Москваја сәфәр етмәјә дә'вәт етди. Бундан севинән ҹаван шаһ гонағы даһа чох һүзурунда сахламаг мәгсәдилә даһа да сәмими олмаг истәди вә деди:

— Һеч Сиз һәзрәтләринин хәбәри вар ки, мәним доғмача анам Совет Иттифагындан кәлән азәрбајҹанлылардандыр?

Сталин бир ан дурухду. Сонра сағ әлинин шәһадәт бармағыјла лопа бығларынын алтыны тумарлајыб хош бир әһвалла деди:

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, Сиз бујурандан азаҹыг хәбәрим вардыр. Ана мәләкәнин индики ады, сәһв етмирәмсә, Тачүлмүлүкдүр. Мән чох истәрдим ки, мәним саламларымы, мәним хош арзуларымы мәним гафгазлы јерлим олан ана мәләкәјә чатдырасыныз.

Тәәҹҹүбдән шаһын ајаглары аз гала јерә јапышачагды. Анасынын «индики ады»ны демәклә Сталин шаһлыг Сарајы илә ана мәләкәнин дә ким олдуғуну шаһа анлатды. О анасынын әсрин әввәлләриндә азәрбајҹанлы-ермәни мүнагишәси заманы өз јурдундан дидәркин дүшүб әввәл Шамахыја, орадан да сон талејинә доғру јолландығынын онун бә'зән килејләр вә көз јашлары илә мүшајиәт олунан сөһбәтләриндә ушаглыгда ешитмишди.

Бу сөһбәти чох да арашдырыб ачыгламағы елә дә мүнасиб билмәјән шаһ деди:

— Мән билирәм, Сиз маршал рүтбәсилә Совет Ордусуна, онун ҹәбһә боју алманларла апардығы дөјүшләрә рәһбәрлик едирсиниз. Сиз Рузвелтдән дә Черчилдән дә

даһа чох шөһрәт тапан бир сәркәрдәсиниз. Билмәк истәрдим ки, Сиз һансы һәрби академијаны гуртармысыныз.

Сталин мүсаһибинин бу сөһбәтләрини онун тәҹрүбәсизлији вә ҹаванлыг марағыјла әлагәләндириб деди:

— Мән Ә'лаһәзрәт, ингилабда, бир дә Вәтәндаш мүһарибәсиндә халг академијасыны кечмишәм.

Шаһ «халг академијасы» сөзүнү баша дүшмәди вә јенә дә сөһбәтин мөвзусуну дәјишмәк гәрарына кәлди:

— Иранын Шимал нефти барәсиндә тез-тез мәтбуатда мә'луматлар дәрч олунур...

Сталин тәләсдијини бир даһа билдирмәк мәгсәдилә шаһын сөзләрини јарыда гојараг деди:

— Ә'лаһәзрәт, мән көзләјирдим ки, Сиз мүтләг бу барәдә фикир сөјләјәҹәксиниз. Ону дејим ки, Совет Иттифагы чох бөјүк әразијә малик бир өлкәдир. Бу өлкәдә нефт дә, газ да чохдур, Иранын Шимал нефти дедикдә, биз ону нефт хатири үчүн дејил, гоншу өлкә илә әлагәләри мүәјјән гәдәр кенишләндирмәк вә күчләндирмәк хатири үчүн диле-дишә салмышыг. Сизин атаныз Рзашаһ, бу саһәдә бир сыра мәһдудлуглар гојмушду. О һәтта Тејмурташы е'дам етмәклә араја анлашылмазлыг салмышды. Шаһзадә Әшрәф һәзрәтләринин әри Әли гәвам һәлә дә Теһранын кәјләриндә бир тәјјарә сәси ешидән кими, дејир ки, куја руслар кәлиб Сарајы бомбардман етмәк истәјир. Сонра да әлавә едир ки, дурун кедәк Инкилтәрә сәфирлијинә, куја ора һәр јердән даһа чох тәһлүкәсиздир. Әли Гәвама демәк фајдалы олар ки, Инкилтәрә кәшфијјаты чох маһирдир. Анҹаг онларын кәшфијјаты Теһраны көјдән јох, јер алтындан партладыр.

Сталин јенә дә сағ әлинин баш бармағынын далыјла лопа бығларынын алтыны тумарлады. О дүнән Инкилтәрә сәфирлијинин зирзәмисиндән чыхарылан бомбалара ишарәедирди. Истәјирди билсин ки, шаһын бу һадисәдән хәбәри вар, ја јох.

— Бу кими анлашылмазлыг вә лүзуму олмајан јаланлар олмасын дејә, биз гоншу өлкә олан Иранла сүлһ вә сәфа ичиндә јашамаг истәјирик.—дејә о сөһбәтини битирди..

Шаһ Азәрбајҹан вә Күрдистан һагда, Совет гошунларынын бу әразиләрдә јерләшдији, бунунла әлагәдар јерли әһалинин һәр күн даһа чох мәркәзи һөкумәтә вә јерли инзибати органлара гаршы мүгавимәти һагда данышмаг истәјирди. Лакин Сталин тәләсирди. О ҹаван шаһын го-

луна кириб ону гапыја доғру апармагла рәсми сөһбәтин битдијини билдирди.

Мәрмәр пилләләрдән ашағы дүшәркән шаһ габаға кечиб дајанды, деди:

— Мән Сизин бу бөјүклүјүнүзү вә тәвазө'карлығынызы јаддан чыхармарам Сталин һәзрәтләри.

Сталин онун әлинин дөрд бармағыны әли ичиндә сахлајыб ичиндә ики нәфәрлик гајыглар олан узун мәрмәр һовуза баха-баха деди:

— Ә'лаһәзрәтә дүнјанын бу мәс'улијјәтли күнләриндә бөјүк уғурлар арзулајырам. Билирсиниз мән бәлкә дә илк дәфәдир ки, Сизин кими бир падишаһла үз-үзә, бу сајаг меһрибан көрүшүрәм. Биз марксистләр үмумијјәтлә шаһлығы чәмијјәтдә артыг бир ән'әнә вә тәнтәнә һесаб едирик. Анчаг ону да е'тираф едим ки, Сизи көрәндән вә Сизин сәмимијјәтинизи дујандан сонра үмумән шаһлыға гаршы фикрим мүәјјән гәдәр дәјишилди. Арзу едирәм, һәмишә белә чаван, никбин вә гүдрәтли оласыныз. Биз тәчрүбәдә көрмүшүк ки, дост ола билмәјән, сијаси-игтисади маһијјәт е'тибары илә һәтта бири-бирилә барышмаз дүшмән дөвләтләр үмуми дүшмәнә вә тәһлүкәјә гаршы мүбаризәдә мүвәггәти олараг достлашырлар. Мүттәфиг дөвләтләрин Алман фашизминә гаршы достлуғу буна мисал ола биләр. Бу көзә көрүнәнидир. Анчаг көзә көрүнмәјәнләри дә вар. Мәсәлән, вахты илә узун илләр вә әсрләр боју ишғалчы олмуш дөвләтләр вә өлкәләрә гаршы да бу кими кизли Иттифаглар вар. Дүнјанын јарысына гәдәрини ишғал етмиш түркләрә гаршы, әрәбләрә вә ја испанлара гаршы, бу кими кизли Иттифаг мөвчуддур. Бу да тәбиидир. Чүнки вахты илә ишғалчы гәддарлығы илә танынан өлкәләр, халглар, дөвләтләр имкан вериләрсә онлар өз һәрәкәтләрини бир даһа тәкрар едә биләрләр. Одур ки, Ә'лаһәзрәт, бизим достлуғун мүхтәлиф мәрһәләләри ола биләр. Бу тәбиидир.

Шаһ ешитдији бу сөзләр мүгабилиндә Азәрбајчаны дүшүндү. Совет гошунларынын Азәрбајчанда азадлыг һәрәкатына кизли јардым етмәсини хатырлады вә Сталинә бу барәдә суал вермәк истәди. Лакин чәкинди. Бу мәсәлә чох дәрин вә һејрәтамиз бир мәсәлә иди. Һараданса јенә дә 3 ил габаг Голһәкдә Тратын сөзләрини јадына салды. О заман Трат Голһәкдә демишди ки, Советләр Иранда шаһлыг дејил чүмһури тәрәфдарыдырлар.

Сталин дәмир һасара гәдәр кетди вә дөнүб кери бахмады. Шаһ онун узагдан көрүнән селуетинә бахдыгча бу бөјүк сәркәрдәнин бәдәнинин гәрибәлијинә диггәт кә

силмишди. Сталин бүтүн постларда өз мүһафизә дәстәләрини гојдуғундан раһат-раһат аддымлајырды. Мүһафизә дәстәсинин әскәр вә забитләринин һәрби кејими Рзаханын кејдији газах палтарына чох охшајырды.

Бу заман архадан шаһа јахынлашан Ернест ағзыны онун гулағына јахынлашдырыб деди:

— Һеч билирсиниз бу, нә көпәјоғлудур. 1937-чи илдә он минләрлә зијалыны мәһв едән будур. Дүнән Инкилтәрә сәфирлијинин зирзәмисиндә беш бомбаны кәшф едиб чыхаран да будур. Чөрчил һәзрәтләри бунун һаггында һеч билирсиниз нә деди?..

Бу заман фикирли олан шаһ бирдән она тәрәф чеврилиб деди:

— Сәбир елә, гој һәјәтдән чыхсын сонра данышарсан.

Бир аздан шаһла Ернест һәјәтин кур ишыглары алтында аста-аста гәдәм вурараг сөһбәт едирдиләр. Ернест мараг вә тәәччүблә данышырды:.

— Ә'лаһәзрәт, һеч билирсиниз ки, инди бу саат Сталин һараја кедир. О инди Теһран Дәмир јол вағзалынын сакит бир кушәсиндә дајанан гатара кедир. Һәман гатар Бакыдан кәлиб. Кәлән күндән орадача дајаныб. Вагонларын арасында ики хүсуси вагон вар ки, онлар информасија—, рәмз бодо верилишләри гәбул едир вә көндәрир. Сталинин кәшфијјат мә'мурларынын һамысы бу вагонларда ишләјир вә јашајыр. О ики вагонун рәһбәри кенерал Штименкодур. Сталин ораја чатан кими күн әрзиндә өлкәдә чәбһәләрдә вә дүнјада баш верән һадисәләри вә јениликләри она шифаһи шәкилдә чатдырыр. Сталин бүтүн көстәришләрини вердикдән сонра јенә сәфирлијә кедир. Ә'лаһәзрәт, һеч билирсиниз ки, Сталин дүнән кечә саат 2-дә Теһранын ики проспектини мүһафизәсиз кәзиб. Бу белә көпәјоғлудур. Көзүндә зәррә гәдәр горху јохдур. О гәдәр адам өлдүрән дә адамдан горхар.

Шаһ бунлары билмирди. Өлкәнин шаһы ола-ола Ернест ондан мә'луматлы иди. Ернест данышдыгча онун шаһлыг мәнлији шүшә кими гырылыб јерә төкүлүрдү. Нә үчүн дә о өлкәдә олан бу һадисәләрдән хәбәрдар дејилди.

Ернест о кечә саат 2-јә гәдәр Ә'лаһәзрәтә кизли кәшфијјатын тәдбирләриндән данышды:

— Нечә ки хәбәрдарсыныз, Ә'лаһәзрәт үч Мүттәфиг Дөвләтин башчыларынын илк ичласы Совет Иттифагы сәфирлијинин бөјүк салонунда башлады. Мән көрдүкләрими дејирәм. Ичлас саат 14-дә гуртарды. Ичласын кедишатыны олдуғу кими 2 саатдан сонра Берлин радиосу

ејнилә верди. Мә'лум олду ки, нүмајәндә һеј'әтләринин ичиндә алман кәшфијјатынын часусу вар. Мән билирдим ки о часус кимдир. Бу чох кизли, мәхфи иди. Штименконун кәшфијјатчылары да Инкилтәрә һеј'әтинин ичиндә бир совет кәшфијјатчысынын олдуғуну билирмишләр. Онлар код вә рәмзлә һәман кәшфијјатчыјла әлагә сахлајыблар. О да сәфирликдән чох да узаг олмајан әјри-үјрү бир доламбач күчәнин ахырында, бир баггал дүканында ики совет мә'муру илә көрүш тә'јин едир. Көрүш вахтыны Инкилтәрә һеј'әтинин ичиндә олан совет кәшфијјатчысы бир овуч кишмиш долу кағызда онлара мә'лумат верир. Кағызда јазылыб: «Сәфирликдә биринчи ичлас гуртаран кими нәзарәт алтында сахладығым алман кәшфијјатчысы кичик бир кағызы енликүрәк, бығлы вә пота бир гуллугчуја верди. Һәмин гуллугчу да чыхыб бирбаша Инкилтәрә сәфирлијинә кетди.

— Әрз еләјим Ә'лаһәзрәтин гуллуғуна ки, бу һәјасыз совет кәшфијјатчылары аддым-аддым Инкилтәрә сәфирлијинин ишчиси олан һәман енли күрәк вә бығлы гуллугчуну күдүрләр. Конфрансын икинчи ичласы гуртараркән совет кәшфијјатчылары һәмин лопабығ гуллугчуну да сәфирликдән чыхаркән изләмәјә башлајарлар. Гуллугчу узун бир күчәни кечиб чөлдән харабалығa бәнзәјән бир евә кирир. Гапынын чәфтәсини ичәридән өзү ачыр. Ичәридә ики гадын ону көзләјирмиш. Онлар икинчи ичласын кедишатыны морзла Түркијә Сәфирлијинә, орадан да Алманија Кәшфијјат идарәсинин рәиси Конарисә чатдырачагмышлар.

Кәшфијјатчылар лопабығ гуллугчуну тутуб әлиндәки кизли һәрфләрлә јазылмыш кағызы ондан алырлар, ону һәдә-горху илә диндирир, сонра да апарыб ораја јахын жандарм идарәсинә тәһвил верирләр.

Ернест данышдыгларына гаршы шаһын марағыны артырмаг мәгсәдилә сөһбәтинә ара верәркән шаһ тәләсик деди:

— Бәс сонра, бунларын Сталинә нә дәхли вар?.

— Гурбан, Сталин һәман кечә саат 2-дә Алман кәшфијјатчысынын Инкилтәрә дөвләт нүмајәндә һеј'әти тәркибиндә часуслуг етмәси һагда Инкилтәрәнин баш назири Чөрчилә арајыш верир. 3-чү ичлас башлананда, ичласда иштирак едән Инкилтәрә һеј'әтинин тәркибиндә артыг о часус јох иди.

Шаһ ачығындан додагларыны кәмирирди. О, Ернестин сөһбәтинә марагла гулаг асдыгча ичәрисиндә нә исә сөкүлүб дағылырды.

— Ә'лаһәзрәт, Сталинин Сизлә көрүшмәздән габаг мүтләг өлүмдән гуртардығыны да Сизә демәлијәм. Белә ки, Теһран Конфрансынын биринчи ичласы Совет Иттифагынын Сәфирлијинин бинасында, ахырынчы ичласы исә нөвбә илә Инкилтәрә Сәфирлијинин салонунда олачагды. Совет кәшфијјатчылары бирдән буна мане олублар. Чүнки Инкилтәрә һеј'әтинин тәркибиндә ишләјән совет кәшфијјатчысы хәбәр вериб ки, Инкилтәрә Сәфирлијиндә кечирилән ичласдан 10 дәгигә сонра салонун алтында гојулмуш 5 бомба партлајачаг. О һәм дә хәбәр вериб ки, Чөрчил бу ичласа 10 дәгигә кечикәчәк.

Сталинә бу мә'лумат чатан кими о дәрһал Рузвелтә телефон едир, гәзијјәни она дејир. Онлар Чөрчили көзләмәдән вә онун разылығыны алмадан бу гәрара кәлирләр ки, сон ичласын јерини дәјишсинләр. Бу ичласы да Совет Сәфирлијиндә кечирсинләр.

Бу мүддәт әрзиндә совет кәшфијјатчылары јенә дә жандарм идарәсиндә сахланылан гуллугчунун јанына кедирләр вә ондан салонун алтында гојулан бомбаларын нә мәгсәд дашыдығыны сорушурлар. Онлар һәм дә сорушурлар ки, сән нә үчүн бу тәхрибат һаггында бизә хәбәр вермәјибсән. О да дејиб ки, чүнки сиз бу һагда мәндән һеч нә сорушмајыбсыныз. О мәчбуријјәт гаршысында салонда гојулмуш бомбаларын партлајыш планынын схемини онлара вериб. Онлар да дәрһал һәмин бомбалары зәрәрсизләшдирибләр. Сонра, Ә'лаһәзрәт, бу һадисәләрдән сонра һеч билирсиниз ки, Чөрчил Сталин һаггында нә дејиб? Јә'гин билмирсиниз.

Ернест чајханаларда Шаһнамә дастанларыны нағыл кими данышан дәрвишләрин әдасы илә сөһбәтинә гаршы шаһын марағыны артырмаг истәјирди вә о көрмүрдү ки, шаһ нәинки марагланыр, һәтта ачығындан од тутуб јаныр.

Анчаг шаһ сусуб һеч нә демәди. О бир даһа баша дүшдү ки, бу өлкәнин саһиби о дејил, Өлкәнин саһиби Инкилтәрә кәшфијјатыдыр. Әкәр ишләр белә кетсә о заман онун шаһлығы кәшфијјатчыларын әлиндә бир ојунчаға чевриләчәкдир.

— Ә'лаһәзрәт, Чөрчилин бу кечәки банкетдә дедији ејнилә јадымдадыр, истәјирсиниз дејим... Чөрчил әлиндәки бадәни азачыг јухары галдырыб вә баш верән һадисәләри билмәмәзлијә вуруб ачыг үрәклә деди:

— «Һөрмәтли чәнаб Сталин. Мән Сизин фитри исте'дадыныза, мүдрик зәканыза, түкәнмәз күчүнүзә, узагкөрәнлијинизә, һәм дә дүнја көрүшүнүзә һәмишә һејран

галмышам. Дүнја дипломатијасы Сиздән чох шеј өјрәнмәлидир. Сијасәт аләминдә Сизин билијинизә даими мүрачиәт етмәк фајдалы олларды. Мән баш назир сечилмәмишдән әввәл 30 ил Инкилтәрәнин Кәшфијјат идарәсинин рәһбәри олмушам. Бу 30 илдә мәним игамәткаһымын јерини һеч кәс билмирди. Мәним идарәм дүнјанын бүтүн өлкәләриндә, гитәләриндә кизли кәшфијјат ишләри илә мәшғул олуб. Дүнјада биринчи сәриштәли кәшфијјат идарәси олуб. Лакин ики тәхрибатын Сизин чекистләр тәрәфиндән сүр'әтлә ачылмасы, ону көстәрир ки, Сизин кәшфијјат вә әкс кәшфијјат механизми бизимкиндән чох гүввәлидир. Буну мән гәлбән е'тираф едирәм. Она көрә дә бу күндән Инкилтәрә кәшфијјат органлары дүнја мигјасында өз јерләрини совет чекистләринә верир».

— Ә'лаһәзрәт, мән бу сөзләри гулагларымла ешитсәм дә инанмадым. Бу сөзләри динләјәркән Сталин бығалты күлүмсәјирди. Мәнә елә кәлирди ки, Чөрчил бу сөзләри һәм дә Америка Кәшфијјат идарәсинин ләјагәтини ашағы салмаг мәгсәдилә дејир. Она көрә ки, тәхрибатларын кәшф олунмасы илә әлагәдар Сталин Рузвелтә илк нөвбәдә мә'лумат верир. Рузвелт дә Сталинин дедији кими һәрәкәт едирди.

Чөрчил лап ахырда деди:

— Чох сағ олун! Сизин коллективинизин вә нүмајәндәләрин сағлығына».

Мәммәдрза чох әсәбиләшмишди. Вә бир дә она көрә ки, Сталинлә көрүшән заман баш вермиш бу һадисәләрдән хәбәрдар олсајды о заман о Сталиндән үзр истәмәли олачагды, бунунла да билдирәчәкди ки, өлкәдә баш верән һадисәләр онун конторолундадыр.

Шаһ баш верән бу һадисәләрин ондан габаг Ернестин билмәсиндән дә шүбһәләнмишди. Она бу сүбут олмушду ки, өзүлә Исвечдән Теһрана кәтирдији вә чох вахт садә бир адам кими көрүнән Ернәст Инкилтәрәнин маһир кәшфијјатчысыдыр. Шаһ һәлә билмирди ки, алман кәшфијјатынын сон мә'муру Фон-Мајерин иткин изинә дүшүб кедәнләрдән бири дә Ернестдир.

* * *

Јазын орта ајларынын күнләри иди. Мәммәдрза шаһ чох севдији һәрби кејиминдә һүгугшүнаслыг факултәсинин тәләбә бурахылышы тәнтәнәсинә кәлмишди. Кителинин зәр дүјмәләри күнәш алтында парылдајырды. Јахасы ачыг иди. Гаратәһәр галстук онун нохуду рәнкиндә олан һәрби кејиминин вә көркәминин зәһмини азалдырды. Шалварынын чөл тәрәфиндән узунасына енли көј ленти шаһлыға мәхсус һәрби рүтбә билдирән рәсми әламәтләрдән бири кими танынырды.

Әсли иранлы олан, анчаг һәмишә Инкилтәрә Сәфирлијиндә мүһүм кәшфијјат постларында мәхфи вәзифә дашыјан Шапур Чеј илә сон көрүшдән кәлән шаһын никбин шәнкүллүјү дәрһал нәзәрә чарпырды. Буна бахмајараг о, баш назирин онунла кизли рәгабәтә дуран нүфузунун сарсылмасы барәдә дүшүнчәләрини јаддан чыхара билмирди. Бу тәдбирләрин мүрәккәб доланбачлығында тәләбәләрин 8-чи бурахылышынын тәнтәнәси она ушаг ојуну кими кәлирди... Азәрбајчанда төкүлән минләрлә күнаһсыз адамын ганы һесабына Америка Сәфирлијинин вә Пурһашими, Зәрғам кими јүксәк рүтбәли гәддар забитләрин һесабына «хиласкар» ады алан шаһ өзүнү даһа Гәвамүлсәлтәнин нүфузу гоншулуғунда тәсәввүр едә билмирди. Онда шаһлыг мәнлији јаранырды. Һеч кәслә һесаблашмаг истәмирди. Һәтта баш назирлә дә. Азәрбајчанда вә Күрдистанда төрәтдији ганлы һадисәләри хатырладыгча шөһрәт гүруру да артырды. Анчаг о бу шаһанә шөһрәтдән дә безмишди. Азад вә сәрбәст, һәтта танынмајан бир адам олмаг хошбәхтлијини һәрдән өз аләминдә идиаллашдырырды. Вәлиәһд олдуғу заман, гардашы Әлирзадан габаға дүшмәк, атасы Рзаханын тахт вә тачына ондан тез саһиб олмаг уғрунда еһтираслы чәһдләринә артыг ушаг һәрәкәтләри кими бахырды.

Азәрбајчан һадисәләриндә Америка дөвләтинин гүдрәтини әмәли һалда көрдүкдән сонра вә Америкаја илк рәсми сәфәрдән сонра ади шаһ титулларына вә шөһрәтинә сығышмырды. Дүнја шөһрәтинә чатмаг истәјирди. Сон гәнаәтинә көрә бу да Америка јолу илә ола биләрди.

Машыны мүшајиәт едән скорд дәстәләри Университетин гаршысында дајананда һәјәчан вә тәнтәнә билдирән сигнал сәсләри, апарат хырылтылары бирдән-бирә кәсилди. Һавада санки сүкут уғулдады. Тамашаја дуранларын һамысы машындан дүшмәјә һазырлашан чаван шаһа бахды. Машындан дүшән кими адәти үзрә ону Америка ордусу адмиралларына охшадан ири каскетинин күнлүјүнү азча ашағы дартды. Ону сыраланмыш һалда гаршылајанлара елә кәлди ки, о интизарда оланлары саламлады. Буна көрә дә һамы јенидән она баш әјди.

Машындан дүшән кими шаһ бирбаша Университетин

ири гапысына тәрәф јөнәлди. Елә бу вахт тәнтәнә вә раһатлыгла нәфәс алан һәр тәрәфи бир нечә дәфә ардычыл шәкилдә атылан күллә сәсләри позду. Атылан күлләләрин беши дә шаһа дәјди. Терорист, университетин габағындакы јашыл чәмәнлијин 20 метирлијиндән, сејрәк ағачлыг ичиндән атырды.

Орада ортабој, арыг чаван бир оғлан дајанмышды. Мөминләрә мәхсус назик саггалы вар иди.

Шаһын ири даирәви каскети башындан учуб онун он метирлијиндә јерә дүшдү вә дығырланмаға башлады. Диксинтиләр, һәјәчанлар, гышгырыглар ичиндә бәрәлән көзләр шаһа дикилди. Онун сифәти гана буланмышды. О өзүнү күллә һәдәфиндән чыхармаг мәгсәдилә чәлд вә зигзаглы һәрәкәтләр көстәрирди. Анчаг бунлар кеч иди. Ағачлар ичиндә дајанан чаванын тапанчасында күллә гуртармышды.

Шаһы ики тәрәфдән тутараг ону һәлә дә гапысы ачыг галмыш машына доғру апараркән ағачлар арасында бу сәһнәни сејр едән чаван санки күлүмсәјирди. Она елә кәлирди ки, шаһ мүтләг өләчәк вә она көстәрилән бу гајғылар һәдәрдир.

Кимсә, «Ај Аллаһ, ај Аллаһ өзүн көмәк елә» — дејә ағламсар бир сәслә тез-тез тәкрар едирди.

Шаһ әлини чијниндә, белиндә кәздириб сонра бармаглары илә бәдәнинин дикәр һиссәләрини јохлады. Ган онун башындан вә үзүндән ахырды. Үзүнүн әзәләләри кејләшмишди. О, ағыр-ағыр нәфәс алырды, өләчәјини јә'гин етмиш адамлар кими мәзлум бир көркәм алмышды.

Күллә сәсләрини ешидән кими шаһын хүсуси адјутанты јерә сәрилиб, сүрүнә-сүрүнә машынын алтына кирмишди. Дикәр әлисилаһлы горујучулар ағачларын ардында кизләнмишдиләр.

Шаһын өлмәдијини көрән мүһафизә дәстә рәиси машын алтындан чыхар-чыхмаз гышгырды:

— Терористләри вурун, мәһв един, тутун!

Бу заман ағачларын арасына сәпәләнмиш әскәрләр һәлә дә бош силаһыны әлиндә тутараг јаратдығы һәјәчан далғаларына лагејд һалда бахан чаванын үзәринә јеридиләр. Силаһларыны она тушладылар. Бир нечә силаһдан атәш ачылды. Чаван бөјрү үстә јерә ашды. Сонра дизи үстә галхмаға тәлаш етсә дә буну бачармады. Она дәјән јени күлләләр бир даһа дикәлмәсинә имкан вермәди.

— Гатили тутун, вурун, ајаглајын,—дејә һәрә терорчу чавана тәрәф јүјүрүрдү. Һәр кәлән тапанчасыны артыг өлмүш, гызыл ган ичиндә һәрәкәтсиз галан чавана

тушлајараг бир нечә күлләни онун бәдәнинә, башына бошалдырды. Лап ахырда кәлиб өзүнү јетирән тибб мә'мүру да шаһа сәдагәтини көстәрмәк мәгсәдилә гатилин ачыг галмыш ағзына бир нечә күллә бошалдыб, онун чәсәдинә бир нечә тәпик вурду.

Шаһ өзүнү итирмишди. Һәр ики әлилә забитләрдән јапышараг бир аздан өләчәјини јә'гин етмиш адам кими тез-тез мүвазинәтини јохлајырды. Сол ордундан дәјиб чәнәсинин алтындан чыхан күллә үзүнү вә синәсини гана бојамышды. Гулағыны сијириб кечән, сол гашынын үстүнү јалајыб өтән күлләләрин јарасынын ағрысыны о санки дујмурду. Әлини тез-тез ордуна тәрәф апарырды. Она елә кәлирди о өлүр вә бу өлүм чох сакит вә ағрысыз һалда онун баш һиссәсиндән башлајараг ајагларына доғру ахмагдадыр. Шаһ ону да билирди ки, сојуглуг өлән адамын ајагларындан башлајыб јухарыја доғру кедир.

О һәрдән дөнүб ган ичиндә гыврылыб галан чаванын чәсәдинә бахырды. Дүшүнүрдү бу ким ола биләр. Бәлкә Иран ордусундан Азәрбајчан демократларына Халг Партијасынын көстәришилә һәрби көмәјә кедән забитләрдән иди?.. Чүнки о Халг Партијасынын ордудакы забитләринин јухары рүтбәләрә галхмағынын гаршысыны алмышды. Бәлкә гәшгаи елләринин гисасчыларындан иди. Бәлкә Азәрбајчаны совет чәнкиндән чыхартдығына көрә Америкаја миннәтдарлыг билдирмәк мәгсәдилә Инкилтәрә дөвләтинин тәдбириди? Бәлкә доғмача гардашы Әлирзанын шаһ олмаг еһтираслары гајнамышды, инкилисләр ону јени мүбаризә сәһнәсинә дахил едирдиләр?

Шаһ бунлары шүбһәләр, тәрәддүдләр, сарсынты вә һәјәчанлар ичиндә чырпынаркән дүшүнүрдү. Һәтта буну да дүшүнүрдү ки, сағ галдығы тәгдирдә, о бу ифтизаһлардан вә тарихдә чохдан вахты кечмиш бу орта әсрләрин шаһлыг мүһитиндән узаглашсын, Ернести көтүрүб Авропаја, орада Лөрозе мәктәбинә бир дә дөнсүн. Авропа мәдәнијјәти бешијиндә гыса, ағ өнлүк бағлајан јарашыглы хидмәтчи гызларын әһатәсиндә јашасын.

Бунлары дүшүнәркән о зәиф бир сәслә деди:

— Мәни бу јахынларда олан Дәфтәринин мәнзилинә апарын. Ораја, ораја...

Дәфтәринин мәнзили Университетин арха тәрәфиндә иди. Вәлиәһдлик дөврүндә орада о ики дәфә кечә шәнлијиндә иштирак етмишди. Сағ галачағы тәгдирдә исә о мүһафизә дәстәсинин рәисини дәјишәчәк, јени терор тәдбирләриндән хилас олмаг еһтималы илә өзүнә «охшар»

тапачаг вә бу кими кичик тәдбирләрә өз охшарыны көндәрәчәкди.

Онун башында чәрјан едән шүбһәләр исә һәләлик Орду кенералы Рәзмара әтрафында фырланырды. Сон вахтларда Рәзмара өз һәрәкәтләрилә чаван шаһда шүбһә һисси јаратмышды. О Американәрәст тәмајүлү илә инкилисләрин дә шүбһәсинә сәбәб олмушду. Онун һакимијјәти дөврүндә бу кими терор тәдбирләри артмышды. Онлардан бири дә Қәсрәвинин гәтли иди.

Узагдан маһны сәси ешидилирди: «Әнар тахче мишәм, мнофтәм парә мишәм»*.

* * *

Күлүстан Сарајынын мүхтәлиф гәсрләриндә көрүнмәмиш бир чанланма вар иди. Тачүлмүлүкүн гәсриндә топлашанлар шаһын анасына көзајдынлығы верир, шаһын дүшмәнләрини чылпаг сөјүшләрә тутурдулар. Ана мәләкәнин јахынлары да онун өзү кими сөјүшчүл иди.

Шаһын узунсов, гызылы мизләри вә креслоларла долу олан гәбул салонунда сәһәр тездән дөвләт адамлары отурурду. Кәлиб кедәнләр һејрәтли бахышларла шаһы нәзәрдән кечириб онун әлиндән өпүр, онунла һәмрә'јлијини билдирирдиләр.

Әшрәфин дә гәсриндә ејни вәзијјәт вар иди.

Мәммәдрза шаһ узун сүрән бу көзајдынлығы вә дуа мәрасиминдән јорулуб усанмышды. Үзүндәки јаралар да зоггулдајырды. Бунлара бахмајараг о өз гүруруну, никбинлијини вә шаһанә мүвазинәтини сахламышды.

Ернест Перон шаһын кет-кедә јорулуб усандығыны дујдуғундан гәсрин бөјүк гапыларынын мүһафизә дәстәләринә сифариш көндәрмишди ки, көзајдынлығы мәнзуру илә кәләнләрин Сараја дахил олмасынын габағыны алсын.

Тез-тез дөнүб дивардакы күзкүјә бахан шаһ бир дә көрдү ки, салонда јалныз гардашы Әлирза вә бачысы шаһзадә Әшрәфдир.

О раһат нәфәс алыб ајагларыны бөјүрдәки кичик мизин үстүнә ашырды.

* * *

Мәтбуатда јазыланларын вә өлкәдә кәзән шајиәләрин әксинә олараг шаһзадә Әлирза гарагабаг, адама ујушмаз иди. О тәнһалығы вә аз данышмағы севән бир чаван иди. Анчаг тале она шаһла рәгабәт вә шаһзадәлик гисмәт етмишдисә о бу гисмәтиндән наразы иди. Мүгајисәдә Әлирза гардашындан вә һәтта бачыларындан да көзәл иди. Парылдајан ипәк сачлары, атасына охшајан һејбәтли гарагабаглығы, түндхасијјәт олмасы вә тәнһалыға чәкән бүтүн дикәр хасијјәтләри Сарајда һеч кәсин көзләриндән јајынмырды. Онун өзбашына һәрәкәтләриндән, гыз-гадына ејбәчәр мүнасибәтләриндән һамы данышырды. Анчаг бунларын чоху шајиә иди.

О да гардашы Мәммәдрза кими Исвечдә Лөрозе орта мәктәби битирди, анчаг гардашындан фәргли олараг о Ирана јох, Парисә кетди. Фәрди хүсусијјәтләри онун Авропада бурәнбазлија чәмијјәтиндәки инсан тәнһалығына доғру сүрүкләди. Онда Авропада мәтбуат демәк олар ки, һәр күн бу тәнһалығын фәлсәфәсиндән, бунун нәтичәсиндә һәр күн тәкчә Парисдә онларла чаванын интиһар етмәсиндән бол-бол јазылар верирди. Шәрг тәнһалығынын јухары тәбәгә нүмајәндәси олан Әлирза Авропа тәнһалығы мүһитиндә даһа чох тәнһалашды. Әлирзанын дәринликләринә ишләмиш бу фәрди хасијјәтләриндән ирәли кәлән тәнһалығын сәбәбләриндән бири дә атасы Рзахан олмушду. Лөрозе мәктәбиндә охујаркән атасы гардашы Мәммәдрзаја һәфтәдә бир дәфә мәктуб көндәрирди. Онунла марагланыр вә ону шаһанә гајғысы алтына алмышды. Анчаг онунла марагланмырды. Нә салам, нә кәлам билдирирди. Бу да Әлирзада тәнһалыға мәхсус адәтләрин јаранмасына сәбәб олмушду. Атасы Мәммәдрзаны Вәлиәһд тә'јин етдикдән сонра она вә бачысы Әшрәфә о гәдәр диггәт вермирди. Әшрәф дә гардашы Әлирза кими атанын вә Сарај мүһитинин ајрысечкилији нәтичәсиндә дүшкүнләшмишди. Әшрәф өзүнүн шаһзадә һүгугларыны бәрпа етмәк уғрунда кәскин мүбаризәјә киришмишди. Анчаг Әлирза јох. Нәдәнсә о өз мәһдуд вә дүшкүн хасијјәтләринин батаглығындан чыха билмир вә ја чыхмаг истәмирди. Одур ки, Әшрәфин әксинә олараг о өзүнә һәмдәм олараг тәнһалығы сечди. Бир гәдәр фағырлашды, көздән јајынды, сијаси ишләрә, Сарај интиригаларына јахын дурмады. Буна көрә дә ади һәјатында о һәјата, мәишәтә, күндәлик һадисәләрә гаршы гејри-ади вә гәддар олду.

Әлирза јахшы билирди ки, Сарај вә сијасәт ону бир күн шаһ гардашы илә үз-үзә гојачагдыр.

Бу хасијјәтләринин тә'сири алтында о нәһајәт Һәсән Шикарчы илә достлуг аләминә дахил олду. Һәсән садә,

* «Тахчада нар оларам,
Дүшәрәм, партлајарам...»

азсавадлы бир овчу иди. Шаһлыға мәхсус ов горуғунда мә'мур ишләјирди. О Әлирзаны һамыдан чох баша дүшүрдү.

Бир күн Әлирза бу дәрдини досту Һәсәнә ачыб деди. Горуғун Сарај мә'муру олан Һәсән Әлирзаја деди:

— Бир пәһләван јанына бир кәнчи шакирд гојурлар. Пәһләван һәм күчдә һәм дә габилијјәтдә мәшһур иди. Шакирдинин габилијјәтини көрән уста бир нечә ај ичиндә она билдији 9 фәнддән 8-ни өјрәдир. Шаһзадәнин хидмәтинә әрз едим ки, о...

Бу заман Әлирза достунун сөзүнүн арасына кириб мүлајим бир тәрздә деди:

— Шаһзадәсиз, Һәсәнаға, шаһзадәсиз...

— Бәли, дост—дејә Һәсән Әлирзанын түнд хасијјәтини билдијинә көрә онун бујуруғундан чыхмады.—Әрз еләјим гуллуғуна ки, ајлар, илләр кечди шакирд чохлары илә күләшди, чаван пәһләван олду. Өлкәдә ад газанды. Бүтүн пәһләванлара галиб кәлди. Бир чох өлкәләрә сәфәр едиб дүнјанын бир чох мәшһур пәһләванларыны да басды.

Халг бу чаван пәһләваны илә фәхр етди. Ону һәр јердә өјүб тә'рифләди. Анчаг Әлирза чан, сөзүмүн чаны да бурдадыр. Бураја мүлтәфит ол. Халг нәдир, кимдир, чох сағ олсун. Анчаг онун бир ит ојнатмаг, боғушдурмаг хасијјәти дә вар. Бир күн бир нечә һөрмәтли јығылыб чаван пәһләвана дедиләр:

Сән инди дүнја пәһләванысан, кәл бир устанла да күләш, көрәк ону да баса биләчәксән.

Чаван пәһләван башыны ашағы салыб сөјләди.

— Кимлә дејирсиз күләшим, лап ширлә, ајыјла. Анчаг устамла јох. Биздә белә гајда јохдур.

Онлар деди, бу рәдд еләди. Бир ај дедиләр, бир ил дедиләр, ахырда ону утандырыб разы салдылар.

Онлар бу сәфәр јолу салдылар устанын јанындан. Ону инандырдылар. Дедиләр, дедиләр, уста бу ишә разылыг вермәди. Шакирдини тә'рифләди. Анчаг онунла күләшмәјә разылыг вермәди. Јенә дә ајлар, илләр... Ахырда шакирдин өзүнү мәчбур етдиләр ки, кәлиб устасындан күләш јарышына кирмәји хаһиш етсин.

Ахыр ки, Әлирза чан, уста илә шакирди минләрин һүзурунда көрүшдүрүрләр. Чаван пәһләван устанын јашлы олдуғуну билирди. Өз күчүјлә ону мүгајисә етмәјә дә чәкинирди. О јүзминләрин гаршысында шөһрәтини сахласын дејә гүрурла устасынын гуршағындан тутуб ону меjданын ортасына чәкди. О устасындан өјрәндији вә

чохлу-чохлу пәһләванларын белини јерә гојдуғу фәндләрин һамысыны устасына ишләтди. Анчаг ону јыха билмәди. Мејдан һејрәт вә тәәччүбдән уғулдады. Шакирд өзү дә бу ишә мат галды.

Уста күн батан вахты шакирдинин гулағына деди:

— Кәрәк бу күләшә разылыг вермәјәдин. Сән билирдин ки, халг ит ојнадандыр. Нә үчүн бу ишә разылыг вердин?

Буну дејиб уста шакирдинә өјрәтмәдији вә еһтијатда сахладығы 9-чу фәнди ишләдән кими чаван пәһләван јерә сәрилди.

Чаван пәһләван хәчаләтли вә килејли һалда устасына деди:

— Уста, нә үчүн бу фәнди мәнә јөрәтмәмишдин?

— Чүнки мән билирдим ки, бу халг ит ојнаданды, бир күн о мәнимлә сәни үз-үзә гојачагдыр.

Мешәликләр вә јашыл тәпәликләр арасы ил Шимала тәрәф узаныб кедән горуг да санки Һәсәнин бу халг һекајәсини ешидиб Әлирза кими өз исти күркүнә бүрүнүб хејли дүшүндү. Доғруданмы бир күн сијаси гүввәләр ики гардашы үз-үзә гојачаглар? Дејә дүшүндү.

Һәсән достунун никәран бахышларла дәрин фикрә кетдијини көрүб әлавә олараг деди:

— Мән билирәм, Әлирза чан, сән нә гәдәр тәнһалыға мејил етсән дә, шаһзадәлик һүгугларындан, Сарајдан узаг гачсан да бир күн сизи үз-үзә гојмагдан һәзз алан гүввәләр вә бундан газанчларыны кенишләндирмәк үчүн истифадә едәнләр бу иши көрәчәкләр. Одур ки сәнин Сарајдан узаг кәзмәјин гардашына һөрмәт мә'насында интиригалардан гачмағын кимидир. Елә билмә ки, гардашын Һәсән бу лә'нәтли сијасәтдән баш чыхара билмир.

Әлирза бу мисалы ешитдикдән сонра Һәсәнә бир гәдәр дә рәғбәти артды.

Анчаг бу күн гардашынын башына кәлән һадисәнин ағырлығы ону сүрүкләјиб Сараја кәтирмишди. Фәхрараи адлы бир чаванын шаһ гардашыны күллә һәдәфинә гојулдуғуну ешидиб кәлмишди.

Гонаглар кетдикдән, сонра Шаһ өз доғма гардашы Әлирза илә, бир дә екиз бачысы Әшрәфлә үз-үзә отураpаг тез-тез әснәјир вә јорғун олдуғуну бу минвалла билдирирди. О гашларынын арасыны, бојнуну, гулағыны, кичкаһыны еһтирасла гашыјыр вә бундан әсәбиләшдијини дә кизләтмирди.

Әлирзада да бу гашынма адәти вар иди. Бә'зи һәкимләр буну хәстәлик, бә'зиләри дә адәт кими гәләмә верир-

диләр. Гардашлар елә билирдиләр ки, бу гашынма хүсуси микроб васитәсилә јаранып. Одур ки, бу микроблардан горунуб хилас олмаг чәһдләрини кизләтсәләр дә бу Шаһзадә Әшрәфдән кизли дејилди. Әшрәф дә өз нөвбәсиндә билирди ки, бу хәстәлик ону севмәјән атасындан өвладларына ирс кими кәлиб.

Әлирза гардашынын нараһатлығынын чиддилијини көрүб деди:

— Ә'лаһәзрәт, мәним бир докторум вар, чох лајиг бир полковникдир. Ордунун Санитарија ишләри идарәсинин рәисидир. Ичазә версәниз ону чағырарам. кәләр.

— Чағырын, чағырын.—дејә шаһ ону тәләсдирди.

Ики саатдан сонра полковник рүтбәсиндә кејимли-кечимли, ортабој бир забит гапынын далында көзләјирди. Шаһын ичазәсилә ичәри кириб шаһын әлиндән өпдүкдән сонра деди:

— Бәндә полковник Әјади, Ордунун һәрби санитарија идарәсинин рәиси.

Шаһ үзүнү она тәрәф тутуб онун јорғун ифадәләрлә долу үзүнә диггәт кәсилдикдән сонра деди:

— Доктор, мәни бу микроблар једи гуртарды, үстәлик гашынма да бир јандан мәни әсәбиләшдирир.

Әјади тә'зим һалда деди:

— Ә'лаһәзрәт, Сиз бујуран хәстәлик дејил. Бунун дәрманлары вар Авропада бу дәрманлар чохдан тәтбиг олунур.

Шаһ күлү-күлә:

— Сән дә бизә тәтбиг елә, көрәк нә олур.

— Баш үстә, Ә'лаһәзрәт.—дејиб о далы-далы отагдан чыхды. Аз кечмәмиш о әлиндә бир чанта илә ичәри кирди. Јенә дә һәрби салам һалда дајанды:

— Ә'лаһәзрәт, ичазә верин Сизә бир һәким кими мүрачиәт едим.

— Сорушун, дејин.

— Чох үзр истәјирәм, сачларынызда кәпәк олурму, Ә'лаһәзрәт?

— Билмирәм, кәпәјин бураја нә дәхли вар, доктор.—дејә шаһ тәәччүбләнди.

— Маддәләр мүбадиләсинин позулмасынын симптомларындан бири дә...

— Сонра...

Гулағыныз, нечә, Ә'лаһәзрәт? Әкәр гулағыныз гашынырса демәли ишин кәркинлијиндән бејниниз кенишләнир, бу кенишләнмә гулағынызын пәрдәләрини дартыр.

Шаһ чидди бир һал алараг деди:

— Әлирза, дејәсән дошаб алмышыг бал чыхыб.

Әлирза солғун бир күлүшүн мүшајиәтилә деди:

— Еләдир, Ә'лаһәзрәт, анам ушаглыгда бизә буну тез-тез сөјләјирди. Бу заман полковник Әјади чәкмәләринин дабанларыны бири-биринә тохундуруб һәрби салам вәзијјәтиндә деди:

— Ә'лаһәзрәт, Сизин гапынызын нөкәри олмагла ифтихар етмәјә ичазә истәјирәм.

Шаһ күлдү:

— Нә гәдәр истәсән ифтихар едә биләрсән. Анчаг мәни дә микробларын әлиндән гуртармалысан, полковник.

Әјади һәким әркијанәлији илә ирәли кәлди. Көј чантасындан чыхардығы һәбләри миз үстүндәки чини бошгаба гојду вә ону шаһа тәрәф узатды.

— Бујурун, шаһым.

Шаһ хидмәтчи гадынын подносда она тәрәф узатдығы долу стәкан судан бир гуртум ичмәклә һәббин бирини удду. Сонра инамла Әјадидән сорушду:

— Инди нә олачаг?

— Бир нечә санијәдән сонра гашынмалар дајаначаг. Рича едирәм күндә үч дәфә, јемәздән габаг...—доктор гапыја доғру чәкилди.

Шаһ деди:

— Һәр күн үч дәфә дәрман вахты бурда һазыр олун вә ичазәсиз ичәри кәлин.

— Баш үстә, Әлаһәзрәт.—дејә о бир даһа далы-далы чәкилиб салондан чыхды. Бу заман шаһ гардашына үз тутуб деди:

— Дејәсән јарарлы адама охшајыр. Кимләрдәндир. Олмаја инкилис адамыдыр.

— Чох күман ки, Ә'лаһәзрәт, Сиз дүз бујурурсунуз. Биз һамымыз инкилисләрин әһатәсиндә дејиликми.

Шаһзадә Әшрәф әјри гашларыны дартараг деди:

— Инкилисләр олмасајды Совет Иттифагы Ираны чохдан удмушду.

Әлирза дәрһал анлады ки, о сон сөзләрилә сијаси дүнјаја даш атыр. Одур ки пешман олду. Башыны ашағы салды. Бу заман пәһләван һаггында досту Һәсәнин сөјләдији һекајә јадына дүшдү. Үзүнү боз бир көлкә бүрүдү. Шаһ буну көрүб дујду. Гардашыны кәркин һалдан гуртармаг үчүн сорушду:.

— Јахшы, сөјлә көрүм Әли Патрик һардадыр? Сарајда ону көрмүрәм.

Әлирза башыны галдырараг сыныг бир сәслә сөјләди:
— Һарда олса әмиси Ә'лаһәзрәтин гуллуғунда нөкәрдир.

Шаһ деди:

— Анасы да ки елә...

Әлирза шаһын бу сөзүндән тутулду. Анчаг бу һалыны отуранлардан кизләтди вә Сараја кәлдијинә көрә пешманчылыг чәкди.

Шаһын үзүнүн күллә јараларына бахыб Әлирза еһтијатла ајаға дурду. Гардашына уғурлар арзулајараг бачысы илә көрүшмәдән чыхыб кетди.

О кедә-кедә фикирләширди: «Мәнә бу өлкәдә јалныз ики нәфәр јахындыр. Һәсән Шикарчы вә Әјади. Харичдә Әли Патрик вә онун анасы Кристина. Онун көзләриндә бу саат дүнја рәнксиз, дадсыз вә мә'насыз иди...

* * *

Теһран Али Забитлик мәктәби Мүзәффәрәддин шаһын көһнә игамәткаһында јерләширди. Бура Гачар шаһлары дөврүндә Әһмәр Сарајы адланырды. Һүндүр бинанын һәјәтиндә тикилмиш мәрмәр һовуз бағ-бағчаларла әһатә олунараг бу шаһанә ме'марлыг ансамблыны тамамлајырды. Сары-дарчыны рәнклә чилвәләнән бу сарај Мүзәффәрәддин шаһын ән чох севдији истираһәт јери һесаб олунурду.

Әһмәр Сарајын 400 метрлијиндә исә Фәтәли шаһын сарајы јерләширди. Онун да енли, уча дивары үстүндә Фәтәли шаһын кашидән бичилмиш бөјүк портрети, онун әтрафында шаһын әллидән чох арвадынын јүздән чох өвладларынын кашидән дүзәлдилмиш шәкилләри вар имиш. Бу сарајы үчүруб јерлә јексан етмишдиләр. Әһмәр Сарајынын мәрмәр һовузу јанында Али һәрби Забитлик мәктәбинин рәисинин разылығы илә буфет ачылмышды. Бурада мүәллимләр вә бә'зән дә гурсантлар чај ичәр, һовузун фәввәрәләриндән зөвг алардылар.

Али һәрби Забитлик мәктәбинин арха тәрәфиндә исә Рзахан өз өвладлары үчүн гәсирләр учалтмышды. Мүасир ме'марлыг әсасында тикилмиш бу гәсирләр кениш, ири пәнчәрәләри, ағ мәрмәрдән ишләнмиш гапыүстү тағлары, енли мәрмәр пилләләри, гапыларын кирәчәкләриндә, сағ вә сол тәрәфдә әфсанәви әсатир шир һејкәлләри мүнәбәткарлыгла бәзәдилмиш салон вә отаглары илә фәргләнирди.

Гачар шаһларындан галан биналары газарма, ашпазхана, төвлә етмәклә Рзахан санки бу јолла өз сәләфләриндән гисас алмышды. О, бир нечә арвадындан доғулан өвладларына ајры-ајры гәсрләр учалтмагла санки истәк вә зөвгүнү гәдим Иран торпаглары үзәриндә бәргәрар етмиш, Пәһләви ханиданыны да Куриши-Кәбир кими әчдадларына охшатмаг истәмишди. Бу ишдә Иран зәрдүштләриндән олуб вахты илә Һиндистана көчәрәк орада мәскән саланларын аиләсиндә доғулан Әрдәшир Чеј Интыличекс-Сервисин Иранда ән маһир кәшфијјатчысы кими Рзаханы һәвәсләндириб истигамәтләндирмишди. Чүнки Рзахан бу мүбһәм вә әсрарлы адамын јолу илә ади газах забитлијиндән јүксәлиб әввәл Мудафиә Назири, сонра баш назир, ахырда Иран шаһы олмуш вә Пәһләви сүлаләсини артыг гартмыш Гачар шаһлыг сүлаләси јериндә бәргәрар етмишди.

Мәммәдрза да өз һәрби тәләбәлик дөврүнү бу Али Забитлик мәктәбиндә кечирмишди. О мө'мин вә тәзазә-кар олан досту Беһзадла бирликдә һәрби тә'лим вә һәрби тактика дәрсләриндә иштирак етмишди. Инди Мәммәдрза Иран шаһы вә Иран Ордусунун баш команданы иди, мәктәб досту еһзад исә бу ордунун бир кичик рүтбәли забити. Шаһ бүтүн өлкәјә рәһбәрлик едирди, Беһзад исә бу мәктәбдә һәрби тактикадан гурсантларла практики мәшғәлә апарырды. Анчаг Шаһ, досту Беһзады унутмамышды. Ондан тез-тез хәбәр тутурду. Ишиндән, вәзифәсиндән мә'лумат алырды.

Беһзад 18 јашда икән доғулдуғу Зәнчан шәһәриндән ајрылыб пајтахта тәһсил алмаға кәлмишди. Онун илк севкиси Күлчөһрә иди. Лакин бу мө'мин гыз Беһзадын севкисинә лагејд олдуғундан Беһзад һәмишә өз һәјатында Күлчөһрә адлы бир бошлуг дујурду. Бу да чаван забитин һәјата, хошбәхтлијә гаршы инамыны вә инадыны гырырды. Күлчөһрә көзәл олса да, чадра вә јашмаг алтында бу көзәллијини кизләтсә дә һәтта Беһзадын она олан севкисиндән хәбәрдар олса да аиләсини гојуб Беһзадла Теһрана кетмәкдән чәкинирди. Теһран һаггында ешитдикләри ону ваһимәјә салмышды. Ачыг-сачыг кејиниб кишиләрлә гол-гола кәзән гызлар, гадынлар, «Дәрваза Гәзвин» дејилән фаһишәханаларда баш верән мачәралар. Гышда сојугдан, јајда истидән күчәләрдә чан верән азәрбајчанлылар һаггында кәлән хәбәрләр...

Күлчөһрә мө'мин, намаз гылан, ел гајдаларыны күдән бир гыз кими бөјүмүшдү. Онлар Зәнчанын јухары

Өвлија кәндиндән көчүб Зәнчана кәлмишдир. Атасы Мискәр ишләјирди. Мис габ галајлајырды.

Күлчөһрәни әмиси оғлу Рзагулу да истәјирди. Бу бәстәбој, күләркән һәмишә әлини ағзы үстә гојан, јанағынын сағ тәрәфиндә парылтысы илә тез көзә чарпан ил јарасыны һамыдан кизләтмәјә чалышан оғлан пајтахт һәјатыны севмирди.

Беһзад она өз севкисини ачмаға да имкан тапмамышды. Чүнки дин, халг, адәт-ән'әнәләри вә ганунлары бир гызла, бир оғланын көрүшүб јанашы аддымламасына имкан вермирди. Одур ки, о севки долу тәнһа үрәјини көтүрүб Зәнчандан чыхмышды. Чыхаркән ону јола саланларын ичиндә Күлчөһрә јох иди. Беһзадын сонралар әли өз севкисиндән вә севкилисиндән үзүлсә дә Зәнчан мүһитиндән онда паклыг, тәвазө'карлыг, дүзлүк, әдаләтли вә инсафлы олмаг јадикар галмышды.

Анасынын өлүмү мәктәби јеничә гуртармыш Беһзады өз доғма јерләриндән бүсбүтүн ајырмышды. Артыг Беһзада Зәнчан јад олмушду, анасы өлмүшдү, Күлчөһрә дә Рзагулуја әрә кетмишди. Беһзад Насир-Хосров Проспектилә башы ашағы кедир вә бунлары көзләри гаршысында мүчәссәм етдикчә 7 ил бундан габагкы һадисәләр арасында Күлчөһрәнин назәнин вә чазибәли симасыны арашдырырды. Вә бу заман ичиндә бир уғулту сәси ешидилирди вә бу сәс һәмишә ону мүшајиәт етмәкдә иди. Дизләринә гәдәр галхан чәкмәләри парылдамаса да тәмиз иди. Онларын сағ тајы чырылдајыр вә бу да Беһзада хош кәлирди. Ајағы мозаик дөшәмәли јолун чухуруна дүшәркән чәкмәләринин меһмизи дә чинкилдәјирди.

Зәнчанда галан инчә, бәстәбој, гарајаныз Күлчөһрәнин талеји ону дүшүндүрдү. «Чәмијјәт бу кими мә'сум адамлардан ибарәт олсајды һәјатын мәнзәрәси нә чүр оларды. Јә'гин ки, бу оғурлуг, икиүзлүлүк, рүшвәт, тамаһ, мәнсәбпәрәстлик, һәрислик олмазды. Бәлкә дә күлчөһрәләрдән ибарәт бир башга чәмијјәт јаранарды. Һәр бир гануну јүксәк бәшәри әхлаг нормалары үзәриндә гурулан бир чәмијјәт. Белә бир чәмијјәт вармы, олубму, о узун мүддәт јашаја биләрми».

Беһзад ешидиб охумушду ки, Совет Иттифагында социализм гурулушу истисмардан, сојғунчулугдан, мәнфәәтпәрәстликдән узагдыр. О ешитмишди ушаг анадан оландан дөвләт һимајәси илә әһатә олунур, бу һимајә инсанларын өмүрләринин бүтүн дөврләриндә вә мәрһәләләриндә һисс едилир. О билирди ки, инсанларын хүсусилә гадын вә ушагларын ән хошбәхти Совет Иттифагындадыр.

Беһзад һәмишә чәмијјәт һаггында дүшүнәндә Күлчөһрә кәлиб көзләри гаршысында дајанырды. Одур ки, о чәмијјәт вә тарих һаггында дүшүнмәји севирди.

Азәрбајчанда Гәтәләдән сонра Беһзады Забитлик мәктәбиндәки ишиндән азад етмишдиләр. О вахтдан нараһатлығы бир гәдәр дә артмышды. Чүнки она еләә кәлирди ки, ону һәмишә изләјирләр. Дөнүб тез-тез керијә бахмаг онда бир адәтә чеврилмишди. Инди дә базарын ағзында дөнүб керијә бахаркән бир забитлә бир сержантын худмани данышмасы онда гәрибә һисләр јаратды. Билмәди бу, һәсрәтдир, ја горху һисси. Мүәллимликдән азад олдугдан сонра о һәмишә көрдүјү забитләрин сәрбәстлијинә һәсәд апарарды. Һәм дә ону изләјирләр дејә горху һисси кечирәрди.

Беһзадда тәһлүкә һисси Азәрбајчан һадисәләриндән сонра күчләнди. Биринчи ил иди Али Һәрби Забитлик мәктәбиндә ишләмәјә башламышды. Онун мәнсуб олдуғу һәрби һиссә Азәрбајчана кетмәк әмри алды.

Базарын ағзында бирдән дајанан Беһзадын гулагларында һәрби мәктәбин јахынлығындакы пинәчи дүканында охуја-охуја чәкмә тәмизләјән Пинәчи Һәмзәнин мүтәмади шотка сәсләри гулагларында сәсләнди. Бунун ардынча шотка сәсләринин аһәнкиндә Азәрбајчана кедән пијада гошун һиссәләринин мүнтәзәм ајаг сәсләри...

О заман сәһәр тездән, шәһәр әһалиси јухуда оларкән гошун һиссәләри Кәрәчә доғру аддымлајырды. Зиреһли машын һиссәләри исә Теһрандан сабаһ бу вахт чыхачагды. Әскәрләр вә кичик рүтбәли забитләр һараја кетдикләрини билмәсәләр дә Сараја јахын олан адамларын бир гисми билирди ки, бу јүрүш Азәрбајчан халгы үзәринәдир.

Азәрбајчан үзәринә башланан бу јүрүш чаван шаһын илк бөјүк јүрүшү иди. Бу ганлы јүрүшүн мәгсәдини Беһзад габагчадан дујмушду. Буну Азәрбајчан үзәринә, онун әлдә етдији азадлыға вә гурдуғу Милли һөкумәт үзәринә јүрүш һесаб едирди, јүрүшдә иштирак етмәк истәмирди. Онун бу фикрини кенерал Зәрғам анламышды. Онун командасы алтында олан һиссәләрдә шүбһәли забитләр вар иди. Кенерал онлары хүсуси нәзарәтдә сахлајырды. Јүрүш шаһа гаршы мүнасибәтдә шүбһәли олан бә'зи забитләр үчүн сынаг иди. Ја ојанлыг, ја бу јанлыг.

Кенералын муавини Беһзадла үз-үзә кәләндә демишди:

— Сән чох вәтәнпәрвәрликдән дәм вурурдун. Мәктәбдә гурсантлара Вәтән, халг һаггында данышырдын. Инди Иранын парчаланмаг горхусу вар. Ајры-ајры мухтарлыглара, бөлкәләрә. Инди гејрәт вахтыдыр. Хәстәләнмәк вахты дејил. Ешитмишәм өзүнү хәстәлијә вурубсан. Гәзвиндән кери гајытмаг ешгинә дүшүбсән.

Беһзад чәсарәтлә:

— Мән әслиндә доғрудан да хәстәјәм. Буну сизә сәдагәтли олан орду һәкими дә тәсдиг етмишдир. Анчаг сизин бујурдугларыныза чаваб олараг демәлијәм ки, мән әсрләр боју зүлм көрмүш, мәһрум олмуш, инди исә бир илә јахын бир мүддәт әрзиндә азадлыг әлдә едиб мәдәни игтисади ислаһатларла Иранын башга бөлкәләриндәки халглары да һејран гојан бир халгын үстүнә бу сајаг гошун чәкмәји әдаләтли һесаб етмирәм.

— Әкәр сән Шаһын фәрманыјла Азәрбајчан үзәринә јүрүшү әдаләтли һесаб етмирсәнсә онда Халг партијасынын забитләри кими азадлыг әлдә етмиш, биздән ајрылмаг истәјән халгын көмәјинә кет. Бир дә ки, биз Азәрбајчанда башланан сечкиләрә нәзарәт етмәјә кедирик.

— Чәнаб полковник, мән һәр шеји јахшы баша дүшүрәм. Һәтта әкәр сиз бујуран кими биз Азәрбајчанда әнчүмән сечкиләринә нәзарәт етмәјә белә кедириксә, јенә азад, гәһрәман, ингилабчы бир халгын дахили ишләринә мүдахилә едирик. Мән бу ишдә өзүмү һаглы билмирәм.

— Бәс Ә'лаһәзрәтин мүлуканә фәрманыны әдаләтли һесаб едирсән, ја јох.

Беһзад онун бу суалындан сонра бир гәдәр фикирләшди вә деди:

— Бу суала гој тарих өзү чаваб версин.

— Мән сәни белә горхаг билмәздим, лејтинант..

— Буну да тарих көстәрәчәкдир. Ким чәсурдур, ким горхаг.

— Мәним командам алтында оланлардан бир сән, бир дә Хосров Рузбеһ бу шаһанә јүрүшдән кери дөнмәк мејилләри илә бизим һиссәләри ләкәләјир.

— Мәним хәстә олдуғума инанмадыныз. Һәкимин вердији кағыза да инанмадыныз. Мән хәстә ола-ола бу јүрүшдә иштирак етмәклә бу ағыр төһмәти үстүмдән көтүрмәк әзминдәјәм.

Кенерал деди:

— Далдан атылан даш топуга дәјәр, дејиб азәрбајчанлылар. Сәһв етмирәмсә сән дә зәнчанлысан.

Бу көрүшдән сонра Кенерал бу јүрүшүн ганлы мәгсәдини јахшы билән Беһзады Гәзвиндәчә һәбс едиб сахламағы шәһәрин һәрби һиссәләринин рәисинә тапшырды. Онун зәннинчә Беһзад Пишәвәри һөкумәти һаггында дедији фикирләри ичтимаи јерләрдә јаја биләрди.

Анчаг Мараға истигамәтинә јүрүшә һазырлашан гошун һиссәләринин рәиси Зәррабы буна ичазә вермәди.

Баш командирин көстәришилә Беһзад һәрби, сәјјар хәстәханада мүаличәјә көндәрилди. Онун јеринә исә Азәрбајчана јүрүшдә көнүллү иштирак етмәк мәгсәдилә әризә јазан Капитан Тејмур Бәхтијар гојулду. Тејмур Бәхтијар исә сачлары шаһын сачлары кими јухарыја даранан, фәал вә чылғын һәрәкәтләрилә көзә чарпан, һадисәләрә мүдахилә етмәји севән, бир забит иди. Һамы билирди о шөһрәтпәрәст вә гәддар, ејни заманда сахавәтли вә е'тибарлы бир шәхсдир. Тејмур Бәхтијарын хүсуси шәхси ишиндә белә јазылмышды.

Шаһ Азәрбајчана јола салынмыш һәрби һиссәләри мәһз Тејмур Бәхтијар кими адамлардан тәшкил етмишди. Бу һиссәләрдә бир ил бундан габаг милли һәрәкат нәтичәсиндә гачаг дүшән, ја да торпаглары әлиндән чыхан хан, бәј, мүбаширләр вә онларын јахын гоһум вә гардашлары да вар иди. Онлар Азәрбајчана бөјүк гисас һисси мараг вә һәвәслә кедирдиләр. Кедирдиләр ки, Азәрбајчандан гачан торпаг саһибләринин мүлкләрини кери гајтарсынлар, шаһын бујурдуғу, «Азәрбајчаны јенидән ана Вәтәнимиз—Иранын гојнуна гајтарсынлар!

Үч истигамәтдә јүрүшә һазырлашан гошун һиссәләри һеч јердә демәк олар ки мүгавимәтә раст кәлмәди. Әсас стратежи мәнтәгә һесаб олунан Гафланкы вә бурадакы бөјүк көрпү мүгавимәтсиз алынды. Көрпүјә гојулмуш партлајычы маддәнин фитили олмадығы үчүн зәрәрсизләшдирилди.

Азәрбајчанда бу мүгавимәтсизлији көрән Беһзадын һалы бир гәдәр дә ағырлашды. Гыздырмасы јүксәк дәрәчәјә галхды. Һәрби чадырда бахымсыз галыб Беһзад Теһрана үз тутуб кедән аиләләрин сөһбәтиндән белә баша дүшдү ки, Демократ фиргәси өзү кәлән гошун һиссәләринә мүгавимәт етмәји гадаған едиб.

Јаралы ады алтында Гафланкыдакы һәрби һиссәјә дөнәнләр исә Тејмур Бәхтијарын ијидлијиндән данышырдылар. Куја о һәрби һиссәјлә Мараға шәһәринә кириб. Шәһәрдә онлары һеч кәс гаршыламадығына көрә о, тәнһа бир баша Демократ Фиргәсинин комитәсинә сүрдүрүб. Ораны дағыдыб. Ики нәфәрин чәназәси јијәсиз һалда гар ичиндә батыб галыб.

Тејмур Бәхтијар танк үстүнә чыхыб дејиб «Јашасын Иран», «Јашасын шаһ», «Мәһв олсун Ираны парчалајанлар».

Дејиләнләрә көрә Тејмур Бәхтијар дам үстә далғаланан Милли һөкумәтин үч рәнкли бајрағыны автомат атәшинә тутмушдур. О гырылыб јерә дүшәнә гәдәр әлини автоматын тәтијиндән көтүрмәмишдир.

Силаһлы мүгавимәтә раст кәлмәјәнләр адам өлдүрмәк, ган төкмәк еһтирасы илә чырпынаркән мејдана ики нәфәр сырыглы кејимли фәдаини кәтирирләр. Онлар Тејмур Бәхтијара бәлли олмајан дилдә данышдыглары үчүн Тејмур Бәхтијар сорушур:

— Бу кафирләр нә данышырлар, бунлар нә гәләт дартыб донгулданырлар.

Пал-палтары чырылмыш, үз-көзү партламыш адамлардан бири фарс дилиндә дејир:

— Сәркар, биз шикајәтә кәлмишик. Бизи дөјә-дөјә бураја кәтирибләр.

Тејмур Бәхтијар тапанчасыны она тәрәф тушлајыб дејиб:

— Нә гәдәр шикајәтчи вар һамысы күлләләнмәлидир.

Буну дејиб капитан атәш ачыб. Һәр ики адам јыхылыб јердә чабаламаға башлајыб..

Бу заман учулдулмуш фиргә комитәсинин дамындан атәш сәси ешидилиб. Тејмур Бәхтијарын јанында дајанан бир әскәр хырылтылы бир сәс чыхарыб капитанын чәкмәләри үстә дүшүб.

Күчәнин о башындан бир дәстә адам әлләриндә шаһ бајрағы тутараг мејдана тәрәф кәлиб. «Јашасын, шаһ», «Јашасын Иран» дејә-дејә санки өзләрини хәта-баладан гуртарырмышлар.

Тејмур Бәхтијар сағ әлиндәки автоматын гундағыны сыха-сыха мызылдајыб.

— Бах, белә бајраг алтына кәләрсән, түрк копәјоғлу.

О бирдән автоматыны гапы пәнчәрәләри бағлы олан евләрә тутуб тәтији сыхыб. Евләрдәки итләр һәјәчанла һүрмәјә башлајыб.

Капитан кечә полковникә һесабат верәркән дејиб:

— Чәнаб полковник, ики нәфәри өлдүрдүм, силаһлы дәстәләри сығышдырыб дағлара тәрәф говдум. Әмринизи көзләјирик.

Кенерал шәһәрин бу шәкилдә мүгавимәтсиз әлә кечмәсиндән санки пәрт олуб.

* * *

Ики күн сәјјар хәстәханада јатдыгдан сонра Беһзад мәнсуб олдуғу һәрби һиссәјә өзүнү чатдырмаг үчүн јола чыхды. Гафланкы көрпүсүнүн о башында дајанан танка јанашыб дајанды. Арыг, гарајаныз бир забитлә үзләшди. О, танкын мотору илә әлләширди.

— Мән кенерал Зәррабинин һәрби һиссәсиндәнәм. 3-чү Истигамәт, 14-чү баталион... Хәстәханада сағаландан сонра өз һәрби һиссәмә говушмаг истәјирәм. Бәлкә мәни дә көтүрәсән. Бахын, бунлар да мәним ким олмағымын сәнәдләридир.

Забит әлләрини әскилә силә-силә деди:

— Мән лејтинант Нәһавәнди. Тәбриз истигамәтинә кедирәм. Һәм дә сүр'әтлә. Горхурам давам кәтирмәјәсиниз. Көрүрәм хәстәјә охшајырсыныз.

— Давам кәтирмәјинә давам кәтирәрәм, анчаг сиз мәним хәстә олдуғуму һарадан билдиниз.

— Үзүнүздән билдим. Бир дә ки сиз өзүнүз дединиз ки, хәстәханада јатырдым.

— Бәли, доғрудур. Мәним јадымдан чыхмышды.

Нәһавәнди танкын үст гапысыны ачыг гојараг Беһзады ичәри дә'вәт етди. Беһзад онун јанында отуран кими әл бојда дәмир пәнчәрәдән чөлә бојланды. Она елә кәлди бу пәнчәрә јох, топ нишанкаһыдыр.

Тәбризин јахынлығы Грарчәмәнә чатана гәдәр онлар һеч нә данышмадылар. Тапкын мотору вә чархларынын сәси дә буна имкан вермирди.

Нәһавәнди танкы сахлајыб үзүнү Беһзада тутду, деди:

— Јолда 4 чәназә көрдүм. Јол гырағындан бир аз кәнарда иди. Биринин башы, биринин голу јох иди.

Беһруз деди:

— Јә'гин бизимкиләр өлдүрүбләр.

Нәһавәнди јанакы дөнүб Беһзада диггәтлә бахды. Онун зил гара сачларыны. нисбәтән ири көзләрини вә енли чијинләрини нәзәрдән кечириб:

— Бәлкә хәбәриниз јохдур, сәркар,—деди—Гәрар белә иди ки, бир ај габаг вахты илә Азәрбајчанда гуллугда олмуш жандармлар, забитләр, онларла бирликдә адамөлдүрәнләр, бичагчәкәнләр Азәрбајчана көндәрилсин, шаһ гошун һиссәләри Азәрбајчана дахил олана гәдәр онлар гырғын вә дәһшәт јаратсынлар. Әһали бизим гошунларын кәлдијини ешидәркән онун габағына гачыб хиласкар кими гаршыласынлар.

Беһзад бу сөзләри ешидиб дәһшәтә кәлди. Гышын бу

гарлы вә човғунлу вахтында алнына тәр чөкдү. Елә бу вахт Нәһавәнди деди:

— Бахын, әјилин сағ тәрәфә бахын. Үч нәфәрин чәназәсини, көрүн нә һала салыблар.

Беһзад гаршыда гара бәләшмиш, үч адамын чәназәсини көрдү. Онларын ганыјла гар гыпгырмызы олмушду.

Беһзадын һалы дәјишән кими олду. Елә бил ган бүтүн бәдәниндә донду. Нәһавәнди буну көрүб танкы сағ тәрәфә вериб сахлады вә матору сөндүрдү. Бу заман онларын гулагларына бир нечә гадынын фәрјад сәсләри долду.

— Аллаһ сизин евинизи јыхсын. Нејнәмишди сизә бу јазыглар. Ај Аллаһ бу ган ичәнләрин чәзасыны вер...

Наһавәнди башыны танкдан чыхарыб јол гырағында дајананлардан сорушду:

— Бура һарадыр?

— Бура Гарачәмәндир. Инди ганлычәмән олуб. Ај динсиз көпәјоғлу, сән дә өлдүрмәјә кәлибсән?!

Гоча киши бу сөзләри дејә-дејә әсән әлинин баш бармагыјла Нәһавәндини һәдәләјирди. Нәһавәнди исә танкдан чыхмаға горхурду. Һәрдән атылан дашлар танкын бөјрүнә дәјирди. Нәһавәнди башыны танкдан чыхарыб гышгырды:

— Һеј-һеј, танка даш атмајын. Јохса дөнүб узагдан һамынызы топа тутарам.

Башыны ганлы јајлыгла сәримиш бир киши јахына кәлди, јумруглары илә танкын бөјрүнә дөјәчләјә-дөјәчләјә деди:

— Силаһсыз әһалијә диван тутмаға нә вар. Аллаһын алтында олајды бу танк мәним әлимдә биринизи дә сағ гојмаздым. Лап бирбаша Теһрана сүрәрдим. О мүтрүб шаһа көстәрәрдим ки, Азәрбајчан нәдир.

Нәһавәнди јавашча әлини белиндәки тапанчаја апарды. Беһзад онун гәзәбдән буз балтасына дөнмүш әлини тутуб сыхды.

— Нејнәјирсән—деди—јаралы халгла белә данышмаг олмаз. Онларын дилләриндән башга һеч нәләри јохдур.

Нәһавәнди әјилиб танка кирди вә Беһзадын әлини рәдд едиб деди:

— Гој о көпәјоғлунун тәпәсиндән бир күллә вурум, үрәјим раһатлансын.

Беһзад ону гучаглајыб јериндә отуртду. Нәһавәнди чәмааты сөјә-сөјә танкын матору ишә салды. Танкын бөјүрләринә һәр ики тәрәфдән дашлар тохунурду вә ичәридә күллә сәси верирди.

Онлар сүр'әтлә ганлы гар әтрафына јығышанлардан узаглашдылар. Тәбризә чатана гәдәр јолда дағылан вә јандырылан евләр, башы кәсилиб, гарны сөкүлмүш, бағырсаглары чөлә төкүлмүш чәназәләр көрдүләр. Шәһәрин дарвазасынын сағ тәрәфиндә дуранлар башы кәсилмиш бир чәназәни асмаг истәјирдиләр. Анчаг онун кәсилмиш башы јердә иди. Онун сағ көзү јумулу, сол көзү исә јарымгапалы иди.

Беһзад башыны танкдан чыхарыб сорушду:

— Марағаја јол һарадан кедир?

Бир киши габаға кәлиб деди:

— Биз сиздән чох разыјыг. Јахамызы бу хаинләрин әлиндән гуртардыз.

Беһзад әсәби һалда дәһшәтли һалда бағырды:

— Марағаја һансы јолла кетмәк олар?!.

Кәнарда дајаныб бу мәнзәрәјә бахан бир киши анчаг Беһзадын ешидәчәји бир сәслә деди:

— Бах, бу јолла кедин. Кедин јердә галанлары да сиз өлдүрүн.

Онлар шәһәрин гәрб тәрәфинә кишинин әллә көстәрдији јола јөнәлдиләр. Гүруб етмәкдә олан сојуг гыш күнәшинин гызылы шүалары ијнә-ијнә олуб танкын дешикләриндән ичәри төкүлүрдү, танкын ичиндә санки рәгс едирдиләр.

Беһзад 2 күн иди ки ач иди. Анчаг буну һисс етмирди. Ајаг бармаглары хром чәкмәләри ичиндә донмушду. Маторун сәсиндән исә гулаглары батмышды. Көрдүкләри ганлы сәһнәләрин тә'сириндән елә тутулмушду ки бахышлары вә кирпикләриндән од әләнирди.

Тәбриздән һәлә бир нечә километр ајрылмышдылар ки, јол гырағында сәфил бир аиләнин кетдијини көрдүләр.

Нәһавәнди машыны сахлады. Беһзад чәтинликлә бәдәнинин јарысыны танкдан чыхарыб бу сәркәрдан аиләјә бахды. Онлардан јолу сорушмаг истәдикдә башы ачыг, сачлары пәришан сифәти ганлы бир гадын дајаныб деди:

— Өлдүрүн, намәрдләр! Биз галмышыг. Бизи дә өлдүрүн. Сонра кечин Күрдистана. Онлары да гырын. Бәлкә шаһын үрәји раһат олсун. Нә олар дүнја белә галмаз. Аллаһ сизин чәзанызы версин. Гисас јердә галмаз. Мәним ики оғлуму јан-јана гојуб күлләләдиләр. Габагда көрәрсән чәназәләрини. Әлиганлы көпәјоғлу! Бирини гапынын бу тајындан, бирини дә гапынын о тајындан саллајыблар. Кедин бахын. Гој үрәјиз сојусун!

Гадын булары дејән кими кәлиб танкын габағында гарын үстүндә узанды.

— Гој мәним үстүмдән кечсин, мән јашамаг истәмирәм.

Башга бир гадын кәлиб гар ичиндә чырпынан, гары овуч-овуч башына күл кими совуран арвады јердән галдырды:

— Күлсүм, бәсди,—деди—бәсди, өзүнү дә һәлак еләјәчәксән. Дур, дур! Әждәрин бәдәнини дүз ортадан шаггаладылар, һәр шаггасыны кәндин бир тәрәфиндән асдылар. Мәним әрими исти тәндирә туллајыб гапағыны гојуб үстүндә отуруб ичдиләр. Аллаһ булары көрүр, елә билирсән көрмүр, көрүр.

Беһзад сорушду:

— Ај бачы, ким шаггалады, ким өлдүрдү?-.

— Сиз шаһпәрәстләр, сиз ҹәлладлар! Сиз көзүганлылар!—дејә гәзәбдән санки алышыб јанан башга бир гадын јашмағыны бәрк-бәрк әлиндә тутдуғу һалда ағзындакы түпүрҹәји Беһзада тәрәф сәпәләди.

Гуҹағында көрпә бәләјини синәсинә сыхан ҹаван бир кәлин санки өзү-өзүнә данышырмыш кими деди:

— Мәним әримин ајаглары алтына ешшәк налы мыхладылар. Гоншумузу балтајла дүз ортадан кәсдиләр. Сәккиз јашында гызын дилини кәсдиләр. Бу әҹлафлар биздән нә истәјирләр. Биз сизләри һеч вахт севмәјәҹәјик. Азәрбајҹан һеч вахт сизин олмајаҹаг!

Нәһавәнди Беһзадын налтарыны тутуб ашағы чәкди. Ону дартыб јанында отуртду. Танкы бирдән дәһшәтли бир тәкәнла јериндән дәбәртди. Ролу јол гырағында дајананлара тәрәф јөнәлтди. Беһзад она мане олду. Әлләрини ролдан гопарыб машыны башга сәмтә истигамәтләндирди..

Нәһавәнди гышгырды:

— Гој булары јерлә јексан едим—деди—јохса баҹарым ҹатлајар!..

— Отур јериндә!—дејә Беһзад она әмр етди. Бизим вәзифәмиз һәрби һиссәмизи тапмаг, командирин әмрини јеринә јетирмәкдир. Јохса һәр тин башында адам өлдүрмәји бизә тапшырмајыблар.

Бүтүн кечәни гарын ишығында јол кәлән танкчылар сәһәр тездән Урмијә көлүнүн саһилинә чатдылар. Јарымгаранлыг һавада лам вә ағыр дајанан сулары көрәркән танкдан дүшдүләр. Саһил суларын пычылтыларына гулаг асыб көрдүкләрини унутмаға чалышдылар.

Бу заман сәс ешитдиләр. Ахсаја-ахсаја кәлән вә бир

гоҹанын голтуғуна кириб гар үсту илә она дајаг олан он'он беш јашларында бир оғлан онлара тәрәф кәлирди. Оғлан јаныглы бир сәслә ағлајырды.

Нәһавәнди ондан сорушду:

— Һара кедирсиниз, бу јол һараја кедир.

Гоҹа нәвәсинә үз тутуб деди:

— Аллаһын јанына кедирәм.

— Онун јанына нијә кедирсән, ај гоҹа.

— Кедирәм сизин кими ганиҹәнләрдән шикајәт едәм.

Нәһавәнди көзләнилмәдән јаралы пәләнк кими јериндән сычрајыб тапанчасыны чыхартды, гоҹанын синәсини нишан алыб үч дәфә атәш ачды. Гоҹа бөјрү үстә ашанда Нәһавәнди деди:

— Аллаһ бурада мәнәм. Мән дә шикајәт гәбул етмирәм.

Беһзад архадан кәлиб тапанчаны онун әлиндән алды вә Нәһавәндини кәнара итәләди. Нәһавәнди јерә сәрилди:

— Алчаг!—деди—Нијә вурурсан. Һансы ганунла јаралыны, гоҹаны өлдүрмәјә иҹазә верирләр.

Нәһавәнди Беһзадын үзүнә бахмадан ајаға дурду, танка тәрәф кедиб јухары чыхды. Бир аздан танкы сүрүб сүр'әтлә узаглашды.

Беһзад синәси хырылдајан вә һәрдән ган гусан гоҹанын үзәринә әјилди. Күлләләр јахындан атылдығындан гоҹанын синәсиндән кириб күрәјиндән чыхмышды. Гоҹанын күрәји палтар гарышыг парча-парча олмушду. Оғлан башыны бабасынын синәси үстдә гојуб ағлајырды.

Гоҹа һәрдән ганлы хырылты ичиндә «Һүсејн, Һүсејн» дејирди.

Беһзад оғланын башыны галдырыб үзүнә бахды. Дәһшәт, аҹлыг, горху көрмүш адамларын сифәти неҹә дә дәһшәтли олурмуш.

— Бабан сағалмаз, Һүсејн. Инди сән һара кедәҹәксән.

Оғлан динмәди. Беһзад ҹибинә әл атыб орадан бир дәстә әскинас чыхарыб оғланын палтосунун ҹибинә гојду. Һүсејн елә билди ки, забит онун ҹибләрини ахтарыр. Одур ки, ајаға дуруб Беһзадын үстүнә чымхырды.

— Мәни дә өлдүр, гатил. Нәји көзләјирсән. Сәнә вә сәнин шаһына нифрәт едирәм. Бүтүн дүнјаја нифрәт едирәм. Шаһдан да сәндән дә, дүнјадан да гисас алмаг мәнә борҹ олсун.

Һүсејнин сөзләрини батыран танкын хырылтысы ол-

ду. Нәһавәнди иди. О јол јолдашыны тәк гојуб кетмәји өзүнә сығышдырмамышды. Кери дөнмүшдү. Дөнүб Беһзады да көтүрүб јолун әксинә кедәчәкди. Чүнки јолда она туш олан бир танкын сүрүчүләри демишдиләр:.

— Бу јол Күрдистана кедир. Орада чәза тәдбирләринин рәиси Зәрғамдыр. Сизи бурахмајачаглар. Шаһ танкла Күрдистаны кәзир.

Нәһавәнди сүрдүјү танкы тәпәләр арасы гарлы јоллардан кечирәрәк Тәбризә доғру истигамәт алмышды. Солғун вә әсәби көрүнән үзүнүн әзәләләри санки дартылмышды. Ат башына бәнзәјән узунсов сифәтиндә јалныз бир ифадә көрүнүрдү. О да рәһмсизлик ифадәси иди. О гарын, бузун үстүндән кечдикчә санки танкын зәнчирләринин харылтылары рәһимсизлик вә гәддарлыг һаггында маһны охујурду.

Үфүгдә ган рәнки алмыш булудлар гүрүб едән күнәши өзләринин боз әтәкләрилә јелләјә-јелләјә јола салырдылар. Беһзад гар алтындан чыхан мис рәнкли торпаглары санки илк дәфә иди ки, көрүрдү. Тәбризә јахынлашырдылар. Нә о, нә дә Нәһавәнди данышмырды. Беһзадын гара гашлары чатылмышды. Үрәјиндә бөјүк бошлуг јаранмышды, Шаһын ордулары халгы бу сајаг ган дәрјасында гәрг едәркән даһа о бу ордуда нечә хидмәт едә биләрди. Мәктәби гуртараркән үч рәнки бајрағa анд ичдији күнү хатырлајырды. О бундан сонра кимә инана биләр. Мәктәб досту шаһамы, орду кенералларынамы?

Тәбризин јахынлығында Нәһавәнди танкы сахлады. Јолгырағында чохлу адам топланмышды. Кимисә дөјүрдүләр. Нәсә дејиб гышгырышырдылар.

— Дүшәк көрәк бурада нәләр олур. Ингилабчы халгын башына нәләр кәтирирләр.

Беһзад танкдан јерә сычрады. Бир нечә забитин дајандығы тәрәфә јолланды. Бир нечә силаһлы адам бир чаваны дөјүр, сөјүр, јыхыб галдырыр јенидән дөјүрдүләр. Чаван һеч бир сөз данышмадан онлара мүгавимәт дә етмирди.

Беһзад адамлары аралајыб ирәли чыхды. Јердә ағзыбурну парчаланмыш бир чаван узанмышды. О ајаға дурмаг истәјәркән ону тәпиклә вуруб јенидән јерә сәрирдиләр. Забитләр исә кәнарда дуруб бу сәһнәјә бахыб вә һәрдән күлүрдүләр.

Ган ичиндә чабалајана бахан адамлардан бири деди:

— Сазыны кәтирин, чалсын. Милли һөкумәти вәсф eләсин.

Беһзад дејилән сөзләрдән белә баша дүшдү ки, бу адам ашыг олуб. Бир аддым ирәли чыхыб сорушду:

— Бу кимдир. Ады нәдир. Нијә өлдүрүрсүнүз?!.

Кимсә чавана ики тәпик дә вуруб деди:

— Бу, ашыг Һүсејндир. Бу мүтрүбү өлдүрмәк аздыр, кәрәк од вуруб јандырасан. Бу иди Пишәвәри һөкумәтини һамыдан чох вәсф eләјән.

Беһзадын архасында дајанан бир гадын јашмаг алтындан јавашча деди:

— Бу бәдбәхт ашыг Һүсејн дејил, онун шакирдидир.

Беһзад дөнүб керијә бахды. Ортабој, башында јашыл чалма олан, әлиндәки јајлыгла јашмаг тутуб көздән јајынан гадын ағлајырды...

Беһзад деди:

— Ај гардаш, дајан, вурма! Көзүнү ган тутуб нәдир. Һардан билирсән бу ашыгдыр.

— Билирәм. Көрмүшәм. Бу кор олмуш, ган тутмуш көзүмлә көрмүшәм. Оду.

Беһзад чөмбәлиб чан вермәкдә олан, көкс гәфәси батан, башы бир нечә јердән әзилән, лакин һәлә дә өлмәјән чавана бахды. Үзү кирдә, бәдәни көк вә ағыр иди, Торпаг гарышыг ган синәсиндә лахталанмышды.

Узагдан кәндли палтарында тәләсик кәлән гоча көјә әл ачыб деди:.

— Аллаһ, бизим чәзамызы вер. Буну онун јеринә ону бунун јеринә өлдүрмәји дә бизә өјрәтдиләр. Фәдаиләр иш башында оланда бир нәфәри дә өлдүрмәдиләр. Һәлә нечә нәфәрин ганына баис оланлары да бағышладылар. Теһрана јола салдылар.

Беһзад бир даһа чөмбәлиб чан чәкмәкдә олан чавана бахды вә сорушду:

— Ашыг Һүсејн сәнсән?!,

Чаван башынын һәрәкәтилә ону тәсдиг етди.

Беһзад ајаға дурду. Башы кичәлләнди. О үзүнү забитләрә тутуб деди..

— Гојаг ки, бу елә ашыг Һүсејндир. Ону бу сајаг мәһкәмәсиз, истинтагсыз өлдүрмәк олмаз. Бу, Аллаһа да хош кәлмәз.

Забитләрдән бири она јахынлашыб јавашча деди:

— Јә'гин сиз лејтинант Беһзадсыныз. Мән сиздән ричa едирәм, бу ишә мүдахилә етмәјин.

Бу заман Беһзадын көзләри таныш бир үзә саташды. О јенидән чаваны ағыр чәкмәләринин учујла вурурду. О ортабој, ири кепка гојмуш гырх јашларында олан бир адам иди.

Ону һардаса көрмүшдү. Бирдән јадына дүшдү ки, бу адам Забитләр Мәктәбиндә ондан бир ил габаг тәһсил алан Бушеһридир. О нимдаш палтар кејиб јерли әһалијә гарышмышды. Бејзад ирәли сычрајыб ону тутмаг истәди. Лакин јанында дурмуш забит онун голундан јапышыб деди:

— Лејтинант, гошун забитләринин әһалинин дахили ишләринә гарышмаға ихтијарлары јохдур. Бизә белә көстәриш верибләр.

Беһзад учадан бир нечә дәфә 6Бушеһри» дејә чағырды. Анчаг ону бир даһа көрмәди. Чаванын синәси үстүнә чыхыб бүтүн ағырлығы илә онун көкс гәфәсини сындыран башга бир адам иди. Сүмүкләринин хырчылтысынын сәсини һамы ешитди.

Беһзад үзүнү забитләрә тутуб деди:

— Бизи бураја нәзарәт етмәјә көндәрибләр, јохса адам өлдүрәнләрә тамаша етмәјә?!. Ашығын синәси үстә чыхыб ону тапдалајаны мәјәр сиз танымырсыныз?

Забитләр Беһзаддан узаглашыб кәнарда дајандылар.

— Адамлары мәһкәмәсиз, истинтагсыз өлдүрмәк нә шаһа хош кәләр, нә дә Аллаһа. Дајанын о Ашыг Һүсејн дејил. Бәлкә дә ашыг Һүсејн сәнәтинә јүксәк һөрмәти олдуғундан онун әвәзиндә өлмәји өзүнә шәрәф билир.

Белә бир шәрафәтли адамы бу сајаг өлдүрмәк олмаз. Чәкилин кәнара. Мән сизә әмр едирәм. Чәкилин! Күнаһсыз адамлары өлдүрмәјин.

Һамы кәнара чәкилди. Онлар һүндүр, гарајаныз, арыг забитә бахдылар. Буну көрүб јашмаглы гадын ирәли чыхды, ағлаја-ағлаја деди:

— Ај гардашлар, о ашыг Һүсејн дејил. Күнаһдыр, ону өлдүрмәјин. Көјдән Аллаһ өзү бахыр. Аллаһ сизи бағышламаз. Бунун сабаһы да вар. Ган ган кәтирәр. Әлинизи күнаһсыз адамларын ганына батырмајын.

Беһзад һәр тәрәфә бојланды. Көзләри капитан Бушеһрини ахтарды. Ону һеч јердә көрмәди. Јумругларыны дүјүнләјиб синәсинә чырпды. О забитләрә бир даһа бахмадан Нәһавәндинин танкына доғру кетди.

Танк јердән көтүрүләндә дәмир зәнчирли тәкәрләр ахшам шахтасындан донмагда олан гары көјә совурду. Беһзада артыг исбат олмушду ки, ган төкән, адам өлдүрәнләрин чохусу вахты илә Азәрбајчанда жандарм постларында ишләмиш, халга зүлм етмиш жандармлар, инкилаб вахты. Теһрана гачмыш ханларын әлчомаглы адамларыдыр.

Бу фикирләр ичиндә о дөнүб Нәһавәндијә бахды. Онун үзү әријиб санки бир дамчы олмушду. Көрдүјү ганлы сәһнәләр ону да дәјишмишди. Беһзадын үзүнә баха билмирди, өз һәрәкәтләриндән елә бил утанырды.

Ики күн иди онлар һеч нә јемәмишдиләр. Сәркәрдан һалда өз һәрби һиссәләрини ахтарараг һәр ан јени бир халг фачиәси, ганлы өлүмлә үзләширдиләр. Беһзад Азәрбајчана кәлмәсинә пешман иди. Һәрдән гәзәбләниб әлини пагонларына атмаг истәјирди. Онлары гопарыб јерә вурмаг, халга гарышыб онун фачиәсилә јашамаг истәјирди. Милли һөкумәт рәһбәрләринин гачыб фачиәдән чан гуртармалары, әһалини силаһсыз, архасыз гојдугларыны дүшүнүрдү.

Кечә Нәһавәнди илә бирликдә Мијана меһманханасында палтарлы һалда гапысыз, пәнчәрәсиз бир отагда јатыб галдылар.

Јенә дә ган-гадалы күнләрдән бирини архада гојдулар. Сәһәр тездән дуруб Гафланкыја кетмәк, орада өз һиссәләрини көзләмәк гәрарына кәлдиләр.

Гызылозан чајынын саһилинә чатанда 200 нәфәр адамы ајагјалын гар үстүјлә апаранлара раст кәлдиләр. Беһзад бу сәһнәдән риггәтә кәлди. О жандармадан сорушду:

— Бунлары ајагјалын, әсир-јесир һалда һара говурсунуз.

Жандарм нәфәри ифтихар һиссилә, кобуд бир сәслә деди:

— Чәнаб лејтенант, бунлар фиргәнин рајонлардакы рәһбәрләринин арвад-ушағы, гоһум-гардашыдыр. Бунлары сүркүн едибләр. Чәнуба апарырыг.

Беһзад забит амиранәлијилә деди:

— Нијә ајаггабыларыны чыхарыблар?

— Сәркар, гача биләрләр, бунлара инанмаг олмаз.— дејә жандарм нәфәри јухары мәгамларын әмрини јетирмәкдә һаглы олдуғуну билдирән бир сәслә чаваб верди.

Беһзад әввәлки әсәбиликлә сорушду:

— Һардадыр онларын ајаггабылары?!.

Жандарм сүркүн олмуш адамларын ахырынчы сыраларында аддымлајан јашлы бир жандарм нәфәринә ишарә едиб деди:

— Онун атынын белинә јүкләнмиш ики бөјүк чувалда.:.

— Ким сизә ичазә вериб бунлары гар үстүндә ајагјалын узаг мәнзилә говурсунуз. Мәјәр бу өлкә саһибсиздир?!.

Бу сөзләри дејәркән Беһзад сағ әлилә гаршысындакы жандармын дөшүндән вуруб кәнара итәләди.

Үч аддым кәнара итәләнән лопабығ жандарм нә исә демәк истәјирди Беһзад она имкан вермәјәрәк деди:

— Верин онларын ајаггабыларыны кејсинләр. Бу нәдир, орта әсрләрин дәрәбәјликләридир, нәдир. Бир харичи мүхбир буну көрсә бизә нә дејәр.

Жандарм јенә дә нә исә дејиб бу әсәби забитә мүгавимәт көстәрмәк истәјирди ки, Беһзад гышгырды:

— Дајандыр адамлары! Вер ајаггабыларыны кејсинләр. Бир дә белә иш көрмәјин! Јохса...

Жандарм нәфәри атыны архаја тәрәф чапараг күрән атлы жандармын јанында дајанды вә орадан ачыглы бир сәслә гышгырды:

— Дајанын· Ајаггабыларынызы кејин...

Ајаглары гар-буз үстүндә кејәлиб, шишиб вә көјәрән адамлар дајанан кими дөнүб ачыглы забитә бахдылар. Онлар гача-гача чуваллара доғру һүчум етдиләр. Бундан горхуб чәкинән жандармлар атдан дүшүб 10 метир дала чәкилди.

Јанындан кечән кәдәрли вә усанмыш кәлиндән Беһзад сорушду:

— Ај бачы, сән кимсән?

Кәлин кәндлиләрә мәхсус бир ләһчәјлә деди:

— Ај гардаш, мән өлдүрүлән фәдаи башчысынын арвадыјам. Һамы гојду гачды. Өлдүрүләнләр өлдүрүлдү. Инди бизим нөвбәмиздир. Күчләри бизә чатыр. Бизә зүлм еләјирләр .Нә олар, зүлмүнән гисас јердә галмаз.

Беһзад фикирләшди. Милли һөкумәтин рәһбәрләри, гошун башчылары, фәдаиләр нијә әһалини бу әлиганлыларын ихтијарында гојуб кедибләр. Бу фачиәләрин бир сәбәби дә халгы шаһ гошунлары вә әли бычаглы гулдурларын габағында силаһсыз гојанларын мәнфур һәрәкәтидир. Халгын мүгавимәт инадыны гыран, ону силаһсыз вә кимсәсиз гојанлар тарихдә чаваб вермәлидирләр.

Гафланкынын әтәкләринә гәдәр Беһзадла Нәһавәнди јол гырағында донуб тахтаја дөнмүш чәназәләр, ағачдан асылан адамларын шахтада јелләнән чәназәләрини көрдүләр. Бир нечә күн ичиндә бу гәдәр адамы гәтлә јетирмәк ағла сығышмырды. О, охудуғу китабларда да белә фачиәјә раст кәлмәмишди.

О башыны итирмишди. Һәрдән һәрби кејимини сојунуб шаһ ордусунда гуллугдан имтина етмәк вә гачыб харичи бир өлкәјә кетмәк истәјирди. Бу суаллар вә дү-

шүнчәләр ону дахилән сарсыдырды, сусдалдыб зәифләдирди.

Гафланкынын әтәкләриндә јерләшән һәрби дүшәркәјә чатыб өз јерләринә чәкиләркән онлар артыг чијинләриндә дашыдыглары пагонларын ағырлығыны дујмаға башламышдылар. Нәһавәнди дә јол јолдашынын үзүнә бахмагдан чәкинирди. Беһзад чијинләриндәки пагонлара, анд ичдији бајраға артыг нифрәт едирди. Дүнја онун көзләриндә санки кичилиб артыг бир шејә чеврилмишди. О өз аләминдә бундан сонра кимә хидмәт едәчәји барәдә дүшүнүрдү.

Беһзадын сарсынтыларыны бир гәдәр дә артыран Гафланкынын арха тәрәфиндән көзләнилмәдән галхан 5 реактив тәјјарә олду. Һаваны сүр'әтлә јарыб көјдә танк кими харылдајан бу реактив тәјјарәләри көрән Беһзад тәәччүбдән сусуб галмышды. Онлар дүнја көјләриндә учуб јени әсрин техники мәдәнијјәтини вә һәрби гүдрәтини нүмајиш етдирирдиләр. Тәјјарәләрин бураја, ган дәрјасына чеврилән Азәрбајчана кәтирилмәси, Гафланкынын архасында бусгуда сахланмамасы доғрудан да тәәччүблү иди. О көјдә тәјјарәләрин учуш хәтләринә бахараг фикирләширди. «Азәрбајчанда давам етмәкдә олан бу ган-гаданы, дајандырмаг вә ја она мүгавимәт етмәк мүмкүн дејил. Биринчи она көрә ки, әһали башсыз вә силаһсыздыр. Икинчи шаһла Гәвам бураја нәзарәт адыјла көндәрдикләри гошун һиссәләри, һәтта харичи дөвләтләрин реактив тәјјарәләрилә мүшајиәт олунур. Бу тәјјарәләр исә һәлә дүнја дөвләтләри вә ордулары үчүн тамамилә јени иди. Үчүнчүсү исә Азәрбајчан халгынын архасында һеч кәс дајанмырды.

Беһзадын көрдүкләриндән, ешитдикләриндән вә дүшүндүкләриндән чыхардығы нәтичә белә иди.

Артыг о илләр архада галмышды. Беһзад халгын башына кәтирилән мүсибәтләри көзләрилә көрдүкдән сонра даһа әввәлки мө'мин вә тәвазө'кар Беһзад дејилди. О һәр бир шејә гаршы ачыглы вә гәзәбли иди.

Базарын ағзында дуруб бу сәһнәләри көзләри өнүндән кечирәркән о мәнсуб олдуғу һәрби һиссәдән чыхарылмасыны јадына салды. Кенерал онун Азәрбајчан үзәринә јүрүш заманы көстәрдији һәрәкәтләр барәдә јухары органлара мә'лумат көндәрмишди. Шаһ бу мә'луматы охудугдан сонра достунун талеји һагда чох фикирләшмишди. Беһзадын динч әһалини мүдафиә етмәсиндә елә бир гәбаһәт көрмәмишди. Анчаг онун иш јеринин дәјишдирилмәси барәдә тәклифи тәсдигләмишди.

Бундан сонра исә Беһзади Теһран һәрби һиссәсинин Рүшдүјјәдә јерләшән азугә тәдарүкү тағымында һәрби вәзифә һесаб едилмәјән манга командири гојмушдулар. Онун кечмиш мәктәб досту шаһла һәр чүрә тәмасы кәсилмишди, һәм дә анламышды ки, шаһ онун Азәрбајчанда көстәрдији һәрәкәтләр гаршысында әскәр вә забитләрә ағыр чәзалар вердији һалда онун тәкчә иш јеринин дәјишдирилмәсинә разылыг вермәклә достуна бөјүк көмәклик көстәрибдир.

Насир Хосров проспектинин интәһасындакы базарын кирәчәјиндә бунлары дүшүнән Беһзад өзү дә билмәдән санки јерә мыхланыб галмышды. Кәлиб кедәнләр бу чаван забитин дүшүнчәли сифәтинә өтәри бахыб кечирдиләр.

Чохдан иди ки Мәммәдрза досту Беһзады көрмәк, онунла данышмаг, еһтијачы һисс едирди. Баш верән һадисәләрин тәһлил вә тәфсирини инкилис ағаларын дили-лә вә сәлигәсилә ешитмәкдән усанмышды, бир дә ки, онлара инамы да түкәнмәкдә иди. Беһзадла көрүшүб онун објектив мүнасибәтини билмәк вә бундан өзү үчүн нәтичә чыхармағы да мүмкүн һесаб едирди. Одур ки, Беһзадын иш јеринин дәјишдирилмәси, онун Азәрбајчан һадисәләриндә көстәрдији гејри мүнасиб һәрәкәтләрә әһәмијјәт вермәдән анасы Тәчүлмүлкүн хадимәси Мәһтаба Беһзады тапыб Сараја чағырмағы тапшырмышды. Мәһтаб чаван бир хидмәтчи олса да Сараја вә орадакы сирләрин чөлә чыхмамасы ишиндә сәдагәтли бир гыз кими танынмышды. Шаһ вә ана мәләкә дәфәләрлә ону јохламышдылар. Сәдагәтли вә вәфалы олмасына инанмышдылар.

Мәһтабын јашадығы ев—Теһранын чәнуб мәһәлләси сајылан Јахшыабадда иди. Бу мәһәлләдәки күтләләрин әһвал-руһијјәсини Мәһтаб васитәсилә өјрәнән Сарај сијасәтчиләри она өз јахын адамлары кими бахыр вә Јахшыабадда јашамасындан истифадә едирдиләр.

Беһзад арыг, чәлимсиз бәстәбој вә гарабуғдајы гызын сәдагәтинә инанды. Сараја онун васитәсилә дә'вәт олундуғуна көрә муәјјән гәдәр гүрур һисси кечирирди.

Кечә саат 23-дә Беһзады шаһын иш отағына кәтирдиләр. О һәрби кејимдә иди. Шаһ узунсов иш отағынын о бири башында отурмушду. Отурушундан чох јорғун олдуғу көрүнүрдү. Шамдан үстүнә дүшән көлкә јүнкүлчә далғаландығы кими онун дивардакы сејрәк көлкәси дә далғаланмагда иди. Сағ голунун алтында галанан информасија галыглары тәкчә бир күнлүк мә'луматдан ибарәт

иди. Чәнуб нефт фәһләләринин нүмајишинә полис һүчуму, шәһид олмуш онларла фәһләнин руһуну хатырламаг мүнасибәтилә пајтахтда вә дикәр шәһәрләрдә кечирилән е'тираз нүмајишләриндә баш верән һадисәләр...

Беһзад гапыдан кирән кими ајагларыны чүтләјиб фарағат дајанды.

Шаһ башыны галдырмадан деди:

— Беһзад, сәнсән. Јахына кәл.

Беһзад шаһын беш аддымлығында дајанды. Салам вериб тә'зим етди.

— Отур, данныш көрүм, бу Милли Чәбһә биздән нә истәјир?—дејә шаһ јорғун олдуғуну бир даһа достуна исбат етмәк үчүн, һәм дә Азәрбајчан һадисәләриндә тутдуғу мөвге үчүн белә һәрәкәт етмәји мүнасиб билди.

Беһзад дәрһал баша дүшдү ки, досту Милли Чәбһә партијасынын лидерләриндән шүбһәләниб. Одур ки, онунла көрүшмәк етһијачы дујубдур. О да сон илләрдә баш верән һадисәләри билмәмәзлијә вурараг отурмадан деди:

— Ә'лаһәзрәт, шәһәрдә вәзијјәт чох кәркиндир. Анчаг әксинә оларaг Милли Чәбһәнин јох, Халг партијасынын клубларыны дағыдырлар, үзвләрини һәбсә алырлар. Мәнчә Сиз белә фәрман вермәзсиниз. Бу, инкилисләрин Гәвам васитәсилә һәјата кечирдији тәдбирдир.

Шаһ дөнүб достуна диггәтлә бахды. Үзүндә чох да сезилмәјән ачы бир тәбәссүм көрүнүб јох олду. Шаһ дүшүндү ки, Беһзад онунла чох ачыгдан данышмаға башламышдыр. Һалбуки, о әввәлки көрүшләрдә чох утанчаг вә еһтијатлы иди. Шаһ буну Азәрбајчандакы һадисәләрлә әлагәләндирди. О да бу гәрара кәлди ки, мәктәб досту илә ачыг данышсын.

— Достум,—деди—биз инкилисләрин Дарси мүгавиләсинин әсиријик. Теһранда бошалмыш ипләрин дартылмасы һагда мән көстәриш вермишәм. Гәвам јох. Әкәр белә етмәсәјдим вәзијјәт бундан да артыг писләшәрди.

— Шаһым, мүһарибәдән сонра Америка артыг дүнја сәһнәсинә фатеһ кими дахил олмаға башламышдыр. О бачардыгча һәр јери гамарлајыр, Иран да онун мәнфәәт даирәсинә дахил олур. Бу күн, Сиз бујуран кими, мәмләкәтдә баш верән һадисәләрин истигамәти бу сијасәтә доғру һәрәкәт етмәкдәдир. Јә'ни Америкалашдырмаг сијасәтинә доғру. Артыг инкилис ағалары да һисс едиб ки, онлар дүнјада әввәлки мөвгеләрини сахлаја билмир-

ләр. Мән билән бу ики гүдрәт Шәргдәки мәнафеләри хатиринә һардаса, һавахтса бирләшәчәкләр.

Шаһ бармагларынын учларыны бир-бириләринә тохундуруб деди:

— Сән дүз фикирләширсән, Америка өз үстүнлүкләрини нүмајиш етдирмәк үчүн бүтүн күчүндән вә имканларындан истифадә едәчәк. Һүсејн Мәкки буну һамымыздан габаг көрүб.

Шаһ бунлары дејиб бармагларыны дараглады вә фикрә кетди. Белә вахтларда шаһын додаглары бир гәдәр габаға дартылыр вә үзүндә бир чарәсизлик ифадәси көрүнүрдү. О Һүсејн Мәккинин дедији сөзләри јадына салмаға чәһд көстәрирди. Беһзад она көмәк мәгсәдилә деди:

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, һисс олунур ки, вахты илә Һитлер Алманијасына рәғбәт көстәрән зијалыларымыз инди америкапәрәст олмаға чалышырлар. Мәкки дә бу чәһәтдән Американын Азадлыг фириштәсини тәрәннүм етмәјә чан атыр. Инди мә'лум олуб ки, вахты илә инкилисләрлә нәфәс алан Иран партијасы артыг Америка мүстәшарларынын Ирана кәлмәсини алгышлајыр.

Шаһ Беһзадын бу чәсарәтиндән вә мә'луматындан дурухду:

— Бу чох тәбиидир. Америка инди чох бөјүк имканлара маликдир. Бизим сиз дејән зијалыларымыз һәмишә күчлү тәрәфә јыхылмаға өјрәнибләр. Бунлары да мән тәбии һесаб едирәм.

Беһзад јүнкүлчә баш әјди, сөһбәт мүбаһисә шәкли алмасын дејә о Шаһын сазишчи мөвгејини тәсдиг етдијини билдирмәклә әлавә етди:

— Гәвам өзү бу јени нүфузун әсасыны гојду. О, Азәрбајчанда һәрәкаты дағытмагла Чәнуб нефт фәһләләринин нүмајишини гана гәрг етди. Онун бу сајаг америкапәрәст олараг инкилисләрин чәнуб мөвгеләринә амансызчасына һүчуму америкапәрәст мөвгејини субут етди. Американын Ирана 250 милјон доллар борч вермәк тәклифи вә бу борчун әвәзинә нефт алмаг фикри инкилисләрин нефт пајына шәрик чыхмаг чәһдидир.

— Достум, сән һадисәләри доғру баша дүшүбсән. Анчаг бир гәдәр сәрт данышырсан. Һәм дә мүнасибәтини үмидсиз вә әлачсыз һалда билдирирсән. Данышыгларындан белә нәтичә чыхармаг олар ки, бу харичи ағаларын Иранда төрәтдикләринин габағыны алмаға игтидарымыз јохдур.

— Еләдир, Ә'лаһәзрәт, мән Иранда харичиләрин нүфузунун гаршысыны ала билән бир гүввә көрмүрәм.

Шаһ учадан деди:

— Нијә көрә билмирсән. Мән ордуну күчләндирәчәјәм. Нефтин бүтүн имтијазларыны өз әлимә алачағам, ону истәдијим азад ширкәтләрә верәчәјәм. Бурада һеч бир үмидсизлик јохдур.

Беһзад јенә дә јүнкүлчә баш әјиб деди:

— Еләдир, Ә'лаһәзрәт, Сизин мәмләкәти јохсуллашдыра биләчәк нүфузларын гаршысыны алмаға имканларыныз чохдур. Анчаг билаваситә Сизин бу имканларынызла нәфәс алан Халг партијасынын бу сајаг тә'гибә мә'руз гојулмасы Сизин бу саһәдәки бөјүк ишләрә зәрбә вура биләр.

Шаһ Беһзадын сон сөзләрини санки ешитмәди. О әввәлки еһтирасла деди:

— Мән Гәвамы јериндән гопарыб атарам. Онун вахты чохдан чатыб. Ираны бу саһәдә күчләндирә биләчәк тәдбирләрдән бири дә баш назири дәјишмәкдир. Ону да иншаллаһ јериндән ојнадарам. Бунлар мәним бүтүн уғурларымы өз адларына чыхмаг чәһдиндәдирләр. Өзләрини милли гәһрәман кими гәләмә верирләр.

Бирдән шаһ сусду. Беһзадын үзүнә диггәт кәсилди. Достунун сифәти пәртмүшдү. Бу, ја отагдакы ишыгларын курлуғундан, ја да шаһын сөзләринә гаршы онун дахилиндә гопан е'тиразын боғулуб кизләдилмәсиндән иди. Анчаг әслиндә шаһы марагландыран Гәвамы дәјишмәк планынын ачыгланмасы илә әлагәдар иди. О истәјирди билсин ки, онун сон сөзләринә гаршы Беһзадын реаксијасы нечәдир. Беһзад да билирди ки, мәмләкәтдәки һадисәләрин истигамәти Баш назир Гәвамын әлејһинәдир. О мүтләг дәјишилмәлидир.

Чај кәтирән хидмәтчи гадын гапыны јүнкүлчәсинә ики дәфә таггылдатды. Беһзад һәлә узагдан чајын әтрини дујду. Шаһын үзүндәки кәркинлији көрүб стула сөјкәнди. Саатын ири зәрли кәфкири кечә јарыны көстәрирди.

Мәһтаб исә Тәчүлмүлүкүн гәсринин вестибүлүндә отуруб Беһзадын шаһ гәсриндән чыхмағыны көзләјирди. Бу забити о севмәјә башламышды. Бу севкијлә јанашы онда Беһзада гаршы бир рәһм һисси дә вар иди. Мәһтаб јахшы билирди ки, Сараја кизли јолла кәлиб кедәнләрин талеји елә дә гибтә едиләси олмур. Бу чаван вә субај забитин садәлијиндә бир фачиәнин кизләндијини дә дујурду. Одур ки, мүнасиб бир вахт вә фүрсәт кәзирди ки, севимли забити бә'зи ишләрдән хәбәрдар етсин.

Ону бир гыз кими ағрыдан вә көјнәдән бир шеј вар-

дыса, о да көрдүјү вә ешитдикләрини Тачүлмүлүкә нөгтә-нөгтә мә'лумат вермәк вә бу барәдә дә Интиличенс-Сервисин Сарајдакы кизли мә'муруна күндәлик хәбәри чатдырма гиди. Беһзадын Сараја кәтирилмәси, онун шаһла кизли көрүшү, һәтта бу көрүшләрин мәзмуну һагда дәгиг мә'лумат јығмаг вә ону вахтында Ернестә өтүрмәк гызын үрәјини ағрыдырды. О, һәтта Тачүлмүлүкүн әрә кетмәк истәмәси, бунунла әлагәдар һәтта Мәһтабы да бу ишә чәлб етмәк барәдә өзүндән јухары мә'мура мә'лумат чатдырса да Беһзада гаршы мүнасибәтләрини һеч кәсә демәмишди. Һәтта Интиличенс-Сервисин мә'муруна да сон 12 илдә кәшфијјатын күчлү вә сәдагәтли мә'муру олмаг е'тибары илә илк дәфә иди ки, мәркәздән белә факт вә сәнәди кизләдирди. Өзү дә буна тәәччүб етмәкдә иди.

* * *

Әлирза бүтүн кечәни јатмамышды. Көзләринин алты шишмишди. Бачысы Әшрәфлә данышыб онун данлагларыны ешидәндән сонра өзүнүн доғрудан да лагејд бир адам олдуғуна инанмышды. Бу лагејдлик вә инамсызлыг онда полшалы гызла евләндикдән сонра даһа да күчләнмишди. О доғма вә өкеј гардашларындан даһа чох атасына охшајырды. Хасијјәтиндәки чиддилик вә ағырлыг ону Рзаханлашдырырды. Әлирзанын бу чәһәтләри она үстүнлүк дејил, бәдбәхтлик вә нараһатлыг кәтирмишди.

Күнорта вахты о бачысы Әшрәфлә бирликдә Мәммәдрзанын көрүшүнә кәлиб наһар мизинин әтрафында отурмушду. Шаһ әлини һансы хәрәјә тәрәф апарырдыса киләјли сөзләр дејирди. Әлирза гардашынын бу гәдәр дејиндијини һеч вахт көрмәмишди.

— Мән баш назирин бу мәрәкәбазлыгларына һеч дөзә билмирәм—дејән шаһ сүфрә башында отуран јахынларынын һеч биринин үзүнә бахмадан данышырды.—Мәним гәрарым мөһкәмдир—дејирди.—Бир баш назир кими кедиб Москвада Сталинлә көрүшә, өлкәнин шимал нефтинин истифадәсини өзбашына Сталинә верә, өзүнү милли гәһрәман көстәрә. Мән бунлара дөзә билмәрәм. Сталинлә һәлә 1943-чү илдә көрүшән мән, она өлкәдә ән јахын олан мән бу, нијә өзүнү бу сајаг јыртыр, баш чыхармаг олмур. Мәни сајмыр әкәр беләдирсә, даһа мән бир шаһ кими кимә лазымам. Одур ки, ја о олмалыдыр, ја да мән...

Әшрәф көзәлтиі гардашы Әлирзаја бахырды. Әлирза отурдуғу јердәчә гыврылыб, рәнк алыр, рәнк верирди.

Әшрәф әлиндәки күмүш дәстәли чәнкәли бошгаба гојаркән гәсдән бошгабы таггылдатмагла әсәбилијини билдирди. Додагларыны ири ағ дәсмалла силиб деди:

— Ә'лаһәзрәт, гардаш, әзизим, ахы о кимдир ки, сән онун һәрәкәт вә шәхсијјәтиндән бу гәдәр чәкинирсән. Бунлар сәнин шанинә јарашмаз. О сәнә табедир. Сән өзүн она програм вер. Гој сән дејән кими дә әмәл еләсин. Јохса бу нараһатлыглар кимә кәрәкдир?!.

Адәти үзрә шаһ Әшрәфин үзүнә бахмазды. Бу хасијјәт она атасындан галмышды. Фикир верәрдики атасы Әшрәфин үзүнә бахмыр. Онун шаһзадәјә вә һәтта ади бир гыза јарашмајан һәрәкәтләрини ордан-бурдан ешитдијиндән ата гызынын үзүнә бахмазды ки, она гаршы олан сојуг мүнасибәтини билдирсин. Анчаг Әшрәф дә бунларын һамысыны һисс едирди. Инди шаһ гардашынын онун үзүнә бахмадан она мүрачиәтлә данышмасы шаһзадәнин үрәјинин көһнә јарасынын гајсагларыны гопарырды.

О бир гыз-гадын кими дә өзүндән шүбһәлијди. Көзләри ири вә аралы олса да, чазибәсиз иди. Додаглары чәлбедичи иди, анчаг ағзынын ирилији бу додаглары көздән салырды. Һәтта бу чәлбедичи додагларын еһтираслы һәрәкәтләри чохларыны горхуја салырды. Чүнки шаһзадә Әшрәфи Сарајда сөјүшчүл еһтирасли бир гадын кими таныјырдылар. Башындакы тәпәсинә доғру итәләнән дәјирми шлјапа она јарашса да үзүндә дәрһал көзә чарпан еһтирасы кизләдә билмирди.

Әшрәф бунлары билирди, одур ки, данышыг вә һәрәкәтләриндә һәмишә әхлағын сон һүдудуна мејл едирди вә һамы илә әркијанә данышырды.

Әшраф данышанда гардашы бир дәфә өтәри олараг бачысынын үзүнә нәзәр салар, сонра башыны ашағы салыб она диггәтлә гулаг асарды. Чүнки шаһ бачысынын гәт'и характеринә, јахшы бәләд иди. Ән зәиф вә мүтәрәддид вахтларында онун көмәјинә шаһзадә Әшрәф кәләрди. Бу заман бачы шаһы өзүнүн истәкләринә доғру јөнәлтмәјә чалышар, ондакы шаһанә тәрәддүд вә шүбһәләри вә бунлардан доған әзаблары азалдарды.

Бу күн шаһ баш назирин өзбашыналыгларындан наразы олуб партламаг мәгамына кәлиб чатаркән доғма екиз бачысы шаһзадә Әшрәфин гәт'и вә чәсур мүнасибәтини билмәк истәјирди. Һәтта һисс едирдики Әшрәфин гәтилијинә еһтијачы вардыр. Бир дә ки Әшрәф инкилис мәгамлары илә, хүсусилә инкилис сијасәтини мүвазинәт-

ләндирән Шаһпурла әлагә сахлајан Әшрәф она мүнасиб бир мәсләһәт верә биләрди.

Инкилис мәгамларынын сон вахтларда нефтлә әлагәдар шүбһәли, ојнаг мөвгеләри шаһы сарсыдырды. Баш Назирин Совет Иттифагы сијасәтилә һесаблашмасы, бу јолла инкилис ағаларынын мүһарибәдән сонра фәал сијасәтләринин зәифләмәси, һәм дә үстүөртүлү һалда Совет Иттифагына мүһарибә күнләри вә илләриндә Американын күлли мигдарда көмәклик көстәрмәси сијасәтинин фәаллығы вә реаллығыны үзә чыхарырды.

Шаһ баш назирин мүрәккәб сијасәтиндән бә'зән баш чыхара билмирди, өзү дә Американын мүасир фәал сијасәтинин өлкәдә тәтбигинә тәрәддүд көстәрирди.

Әшрәф исә әксинә, Америка-инкилис сијасәтинин Шәргдә тәтбигиндә мүштәрәк мәнафе јолу тапдыгларындан хәбәрдар иди. Чүнки о һәм инкилис мәгамларынын, һәм дә Америка мәгамларынын гонаглыгларында, мәчлисләриндә иштирак едирди. Күндәлик сијасәтин нәбзиндән хәбәри вар иди.

— Гардаш, сән тез-тез исте'фадан данышырсан, ондан-бундан наразылығыны билдирирсән. Атамыз Пәһләви сүлаләсини бөјүк чәтинликләр нәтичәсиндә Иранын шаһлыг тарихинә дахил едә билди. Бизим һаггымыз јохдур ки, Пәһләви сүлаләсини башына бурахаг. Мән өзүм баш назирин о гара һејкәлинин кабусу илә данышарам. Она елә бир үз көстәрәрәм ки, һәр күн кәлиб сәнин ајагларындан өпәр вә кедәр. Мәнә дә Әшрәф дејәрләр. Мән буну исбат етмәјә гадирәм. Һејиф Аллаһ мәни гадын јаратды.

Шаһ сусса да бачысынын гәти сөзләри ону јаваш-јаваш чана кәтирир, шаһ мәс'улијјәтини дәрк етмәјә вадар едирди. О, билирди ки, Баш назир јени бир гүввәнин истигамәтилә һәрәкәт едир. Анчаг бу гүввәнин ким олдуғуну мүәјјәнләшдирә билмирди.

Әслиндә шаһ дүз фикирләширди. Бу өлкәдә һәмишә барышмаз рәгиб олан Америка, инкилис мәгамлары артыг бир чох мәсәләләрдә биркә һәрәкәт едирдиләр. Инкилтәрә артыг бир чох мүстәмләкәләрини итирмәклә вә апарычы империалист ролуну мүәјјән гәдәр Американа һәвалә етмәклә, дүнја әһәмијјәтли имканларыны Америка илә бөлүшдүрмәклә өз әввәлки ағалығынын бир һиссәсини горумаг истәјирди. Шаһын бундан демәк олар ки, хәбәри јох иди. Империалист сијасәтинин тәразлығы позулмушду. Шаһ исә башыны Сарај дахилиндәки интиригалара гатараг мүасир сијаси чевикликдән кәнарда галмышды.

— Јох, буларын һамысы мәнә тәсәлли вермәкдир. Мән исте'фа верәчәјәм Әшрәф. Һансыныз истәјирсиниз кәтүрүн, идарә един.

Шаһын сон сөзләри Әшрәфи даһа чох әсәбиләшдирди. Она елә кәлди ки, гардашы ону да Баш назирә гатыб сијасәтә бу сајаг мүдахилә етмәсиндән наразыдыр. Одур ки, кәскин бир тәрздә деди:

— Ирадәни мөһкәм елә, гардаш. Бизи тәһлүкә алтына атма! Дүшмән бизим зәиф чәһәтләримизи ахтарыр.

Әлирза бу шаһанә наһар мәчлисинә кәлмәјинә пешман иди. Она елә кәлирди ки, бу чидди сөһбәтдә онун иштиракы Мәммәдрзаны шүбһәләндирир. «Бәлкә дә елә билир ки шаһлығын бу сарсынтылы вә психоложи просесиндә мән өзүмү гәсдән көзә сохур, шаһ олмаг иддиасындајам. Буна көрә дә о сүфрә архасында отурса да һеч нә јемирди. Гуллугчуларын онун бошгабларына гојдугларыны јемәјәрәк әлләрини овкәләјир, кәркин бир һал кечирирди».

— Мән дә Ә'лаһәзрәтә, әзиз гардашыма исте'фа вермәји гәт'и мәсләһәт көрмүрәм. Мән һәмишә Ә'лаһәзрәти Пәһләви сүлаләсинин башчысы, өлкәнин әвәзолунмаз рәһбәри кими көрмәк истәјирәм. Әлирза бу сөзләрини дедикдән сонра раһат нәфәс алыб башыны јухары галдырды.

Әшрәф деди:

— Ә'лаһәзрәт бизим бу сәмими сөзләримизә шүбһә кәтирир. Мән дә даһа мәсләһәт вермәкдән јорулмушам. Гара фикирләри атмаг, јумруғу дүјүнләмәк, көнү галынлара чаваб вермәк лазымдыр.

Әшрәф бу сөзләри дејәркән Америка-инкилис сијасәтинин Иранда мәнафе бирлији мөвгејиндән чыхыш етдикләрини билирди. Онун Шаһпурла данышыглары артыг бу фикрин әмәли олдуғуну да көстәрмишди.

Шаһ ајаға дуруб наһар отағыны тәрк етди. Онун аддымларындан Әшрәф анлады ки шаһ јенә дә өз әввәлки тәрәддүд вә шүбһәләриндә галыр.

Ахшам гәриблији сукута гәрг олмуш Сарај үзәриндә ганад кәрмәкдә иди. Узун су һовузларынын үзәриндән кечән нәсим мави сулары астача ләпәләндирирди. Ипәк парча кими зәриф-зәриф титрәјән сулар инсанын үрәјинә һәјат ешги вә дирилик долдурурду.

Әшрәфлә Әлирза шаһын игамәткаһындан чыхыб мәр-

мәр пилләләри ашағы дүшдүләр. Онлар өз ичләриндә данышыр, санки өзләрини кәмиртиҗирдиләр.

Бирдән Әшрәф дајанды. Үзүнү Әлирзаја тутуб деди:

— Буна бу сөзләри демәкдән јорулмушам, Әлирза. Бу зәифлик буну әлдән салыб. Горхурам башымыза бир иш ача. Әлачымыз буна галыб ки, јеринә адам тапаг.

Әлирза дәрһал нараһат олду вә һәјәчанла деди:

— Әшрәф, сән нә данышырсан. Бу сөзләри мәним јанымда демәкдә фикрин нәдир?

Әшрәф онун әлини овчуна алыб сыхды, үзүнә дик бахды:

— Мән сәни онун јеринә намизәд верирәм. Башга әлачымыз јохдур.

Әлирза бачысынын һәр ики әлини тутуб гошалашдырды онлары синәси үстүнә гојараг јалварычы бир тәрздә деди:

— Мән гәләт елəјәрәм, шаһлыға намизәд оларам. Бу, мәним һеч ағлыма да, хәјалыма да кәлмәз.

— Сән нараһат олма, мән сәни баша дүшүрәм. Мән сәни шаһ јеринә лајиг һесаб едирәм. Ганунлары да дәјишмәк олар. Бунлар бизим әлимиздәдир. Анчаг бир аз әтрафындакы гыз-кәлиндән узаглашмалысан.

— Сәнин өзүн, Әшрәф, һамыдан чох бу ишә сән лајигсән, бачы.

— Мәни аллаһ гадын јарадыб. Мән бунча бәдбәхтәм. Ганунла шаһ ола билмәрәм. Аллаһа гурбан олум. Верәјдиләр ихтијараты мәним әлимә. Көрәјдиләр ки, шаһ нечә олар, баш назирин атасыны күрәјинә шәлитләдәрдим, дәвә кими күндә үч дәфә габағымда хыхдырардым.

Әлирзанын рәнки авазымышды. Гүрубун гызылы шүалары онун авазымыш әзаб ифадәләри илә долу сифәтиндә ојнајырды.

— Јахшы олар бурдан кедәсән Ә'лаһәзрәтин јанына, нәсиһәт едәсән, дилә тутасан. Онун исте'фа вермәсилә өлкә тамам алт-үст ола биләр.

— Билирсән, гардаш, сән дә дејәсән онун кими индидән өз зәифлијини бүрузә верирсән. Сән олма, олсун, өкеј гардашымыз Гуламрза. Нә фәрги мән ону бу ишә һазырларам. Һәр бир шејә әлач тапылар.

Гуламрзанын ады орталыға кәләндә Әлирза лап нараһат олду.

— Јох, јох, Әшрәф, Гуламрза шаһ олса онда мән кәрәк өлкәдән чыхыб кедим.

— Онда гәбул елә! Јохса Гуламрза олачаг. Мән отуруб көзләјә билмәрәм ки, Пәһләви сүлаләси өзү-өзүнә

арадан кетсин. Дүнја бизә күләр, дүшмәнләримиз дејәр ки, биз әввәлдән демишдик ки, Пәһләвинин шаһлыға лајагәти јохдур. Дејәрләр, ја јох? Дејәрләр. Сән дә кедәрсән Парисдәки полшалы ханымынын јанына раһат-раһат јашајарсан. Еләдир ја јох. Сонра да Әһмәд шаһын Гачар нәвәләри төкүлүшәр бура...

Әлирза һәјәчан ичиндә гырыг-гырыг нәфәс ала-ала деди:

— Мән дә билирәм, дејәчәкләр. Анчаг нә етмәк олар?

Әшрәф кәскин бир һәрәкәт вә амиранә бир сәслә деди:

— Нә дејирсән, гәбул едирсән, ја јох?

Әлирза ики үрәкли һалда деди:

— Мән сәнә инанырам, Әшрәф. Нечә дејәрсән, о чүрә дә олачаг.

Әшрәф гардашынын голуну тутуб бәрк-бәрк сыхды.

— Јахшы, мән кетдим бу ишләрлә мәшғул олмаға. Онсуз да инкилисләр Мәммәдрзанын јериндә сәни шаһлыг тахтына отуртмаг истәјирдиләр. Сәнинлә бу һагда нечә дәфә сөһбәт апарыблар. Мәним бунлардан хәбәрим вар, Әлирза. Өзүнү билмәмәзлијә вурма. Мәнә дә Әшрәф дејәрләр.

Әшрәф рәнки сапсары олмуш Әлирза илә көрүшүб өз игамәткаһына доғру кетди. Әлирза она архадан бахараг бачысынын ирадәсинә һејран галды. Арыг ајаглары чылгын гадынлара мәхсус бир шәклә дүшмүшдү. Мүасир авропа модуна јозмаланан дону онун еһтирасларыны гутулашдыраpaг мүәјјән мә'нада кизләдирди. Дик-дик јеримәји мәғрур хорузлары андырырды.

Шаһ иш отағында отурмушду. Әјниндә миләмил кастјум вар иди. Әлләринин баш бармагларыны жилетинин голтуг јерләринә кечириб магнитафон лентинин сәсинә гулаг асырды. О, Беһзады көзләјирди. Ајәтулла Кашанинин сүркүндән гајытмасы илә әлагәдар партијаларын бу һадисәјә, нечә јанашмалары барәдә Беһзадын мүнасибәтини билмәк фикриндә иди. Бу, она чох лазым иди. Партијаларын күндәлик һадисәләрә вердији реаксијалардан нәтичәләр чыхарыр, мәмләкәтдә чәрјан едән сијаси һадисәләри өз аләминдә тәнзимләјирди.

Магнитафон ленти Милли Чәбһәнин сағ чинаһынын тәблиғат вә информасија лидерләринин харичи нүмајәндәликләрлә көрүшләриндән хәбәр верирди. Тәфсирчи чох аста бир сәслә алдығы информасијалары шәрһ едир, мүдахилә етмәдән кәлмә-кәлмә ајдын дејирди:

«Милли Чәбһәнин Тәблиғат-мәтбуат вә сијаси коми-

сијасынын габагчыл үзвләри, Доктор Фатиминин евиндә Америка сәфирлијинин мүшавири вә мүстәшары Вилз, Инкилтәрә сәфирлијинин мәтбуат аттешесинин рәиси Дишерин иштиракы илә илк ичлас кечирмишләр. Совет Иттифагы сәфирлијиндә јени бир совет киносунун илк тамашасы илә әлагәдар дә'вәт олунанлары көрәркән Инкилтәрә сәфирлијинин икинчи катиби Доһен мәтбуат нүмајәндәликләринин јанында Милли Чәбһәдән оланлара демишдир: Демәли, сиз бураја јығылыбсыныз ки, дөвләтә гаршы өз мөвгеләринизи билдирәсиниз.

О вахтдан Милли Чәбһәнин лидерләри белә баша дүшүбләр ки, Инкилтәрә сәфирлији Милли Чәбһә Халг партијасынын бир һиссәси һесаб едир. Чүнки куја онлар Совет сәфирлијинә топланыр вә орада коммунизм әһвалруһијјәсинә алудә олурлар.

Милли Чәбһәнин лидерләри өзләринин јахаларыны бу шајиәдән гуртармаг үчүн Доктор Фатиминин евиндә топлешыб ки, Совет Иттифагы тәрәфдары олан вә коммунизмлә нәфәс алан Халг партијасындан үзүлүшсүнләр.

Бәгаи үзүнү Мистер Дишерин арвадына тәрәф тутуб франса дилиндә деди:—(Бәгаинин сәси) мадам, чох үзр истәјирәм, биз нәинки Халг партијасындан фәргләнмәлијик, биз һәм дә онунла мүбаризә апармалыјыг. Биз онунла вә онун шүарлары, стратекијасы илә мүбаризә апармасаг сизин мөһтәрәм әриниз Дишер кими ағалар бизи јенә дә Совет Итифагы тәрәфдары вә коммунизм тәблиғатчысы биләчәкдир. Биз һазырыг Коммунизмлә мүбаризә апараг. Анчаг васаитимиз јохдур. Бизә көмәк едән јохдур. Бизим васаитимиз олса мәмләкәтин дәмир чүссәли чаванларыны, пәһләванларыны Халг партијасы әлејһинә мүбаризәјә чәлб едәрик. Биз буну да едәрик ки, Халг партијасындан кәнар едилмиш бир сыра чаванлары да бу мүбаризәјә чәлб едәк. Мадам, мәним һәтта фикрим вар ки бу гүввәләрдән ибарәт елә бир партија јарадым ки, һеч бир партија онун гаршысында мүгавимәт көстәрә билмәсин.

(Тәфсирчинин сәси): Мистер Вилз, мистер Дишер вә Америка сәфирлијинин мүтәрчими доктор Кернинин мәнзилиндә кечән үч ичласдан сонра, Сәба бағында «Атәш гәзетинин мүдиринин мәнзилиндә тәшкил олунан бир нечә мәчлисдә әсас апарычы фикир бу олду ки, Гүдрәтли бир партија јаратмагла Халг партијасы гаршысында дајанмаг мүмкүндүр.

(Әһмәд Мәликинин сәси): Сонунчу дәфә ағалар Һәсәркдә мәним гонағым идиләр. Чило-кабаб мәчлисиндә

мистер Дишер ханымы илә, мистер Керни ханымы илә, Мистер Вилз ханымы илә иштирак едирдиләр. Чох сәмими наһардан сонра сијаси мәсәләләр мүзакирәси башланды. Хүласә, һамы бу гәрара кәлди ки, Доктор Бәгаини бүтүн ишләрдән азад едиб она күчлү бир партијаны јаратмағы тапшыраг. Бу партија васитәсилә Халг партијасы кәнара итәләнсин. Доктор Бәгаи деди: Ағалар, Чәнуб фәһләләринин митинкиндә шәһид оланларынын гәбри үстә кечириләчәк нүмајишдә Халг партијасынын иштиракына гәт'и сурәтдә јол вермәк олмаз. Мән кедиб Вәрамидән, Кәрәчдән бир дәстә бычагчыны Ибни-Бабуја кәтирирәм ки, Халг партијасындан кәләнләрин гычлары сындырарлар. (Мистер Дишерин сәси-инкилис дилиндә): Ағалар, бунлар чох јахшы фикирләрдир. Анчаг дејиләнләрә көрә Халг партијасы да «Иран Сүлһ тәрәфдарлары чәмијјәтин» јарадыр. Онлар һәм дә «Зәһмәткешләр» партијасы јаратмаг фикриндәдирләр.

(Мистер Вилзин сәси-инкилис дилиндә): Мән дөвләтин сијасәтиндән баш чыхара билмирәм. Аға Совет Иттифагы илә тичарәт мүгавиләси бағламаг истәјир.

(Бәгаинин сәси): Мистер Вилз, бу, Ираны јенә дә нүфуз даирәсинә бөлмәјин мүасир нөвүдүр. Бу, Ираны парчалајан 1907-чи илин мүгавиләсинин дирилдилмәсидир».

* * *

Беһзад забит палтарында бир гуллугчунун мүшајиәтилә Шаһын исти раһат отағына дахил олуб магнитофон лентинә гулаг асырды. Бу заман шаһ магнитофанун дүјмәсини басмагла ону сусдурду, достунун әлини сыхды, отурмаға јер көстәрди.

Беһзад отурмады. Шаһ да ајаға дуруб отагда кәзишмәјә башлады.

— Аға Беһзад, Милли Чәбһә лидерләринин магнитофон лентинә гулаг асырдым. Бу һагда охудугларындан вә ешитдикләриндән нә нәтичә чыхарыбсан?

— Дөвләтин өз зәиф чәһәтләрини, шәһидләрин халг ичиндәки әкс-сәдасыны, Инкилис нефт ширкәтинин Мәчлисдән кечирдији «Әлавә» бәндини көздән јајындырмаг үчүн, бир дә Америка-инкилис мәнафеини бирләшдирмәк үчүн Халг партијасы үзәринә һүчумун кениш мигјасда һәјата кечирилмәсинә һазырлыгдыр.

Шаһ буну јахшы билирди, анчаг буну Беһзадын ејнилә изаһ етмәсинә тәәччүб етди вә бир нечә сөзлә фикрини билдирди:

Беһзад деди:

— Әʼлаһәзрәт, Халг партијасынын клубларына һүчум ону көстәрир ки, дөвләт нефт мүнагишәләрини һәм дә Американын хејринә һәлл етмәк истәјир.

Шаһ дурухду вә бир даһа Беһзадын һазырлыглы адам олмасына инанды.

Беһзад мәрмәр пилләләрдән ашағы дүшәркән Мәһтаб Гызылкүл коллары арасында дуруб шаһын чох инандығы бу забитә бахырды, онун һансы әһвал-руһијјә илә шаһын јанындан чыхмасы барәдә Мәркәзә мәʼлумат вермәлиди. Забитин аддымларынын итилији вә сиглэтиндән онун никбинлијини тәʼјин етди вә бу мәғрур забитә мәһрәм гыз мүнасибәтинә дә һардаса тохдаглыг верди. Үрәјинин мәһрәм күшәсиндә бу забити өзүнә мәһрәм идеал бир киши билиб кизли сахлады.

Гәсрин биринчи мәртәбәсинин ејванындан онун бу һәрәкәтини гадын марағыјла изләјән Тачүлмүлүкүн сәсини ешидәркән Мәһтаб дискинди:

— Чында, бура кәл, ишим вар сәннән.

Мәһтаб гача-гача ана Мәләкәнин һүзуруна чатды.

— Чында, о забитә нијә елә бахырдын, елә билирсән хәбәрим јохду. Онунла сычан-пишик ојнамаға башлајыбсан. Көрүрсән дә нечә оғулдур. Азәрбајчандандыр. Мәним јерлим...

Мәһтаб башыны ашағы салыб һеч нә демәди. О билирди ки, «чында» сөзүнү ишләдәркән ана Мәләкәнин кефи јахшы олур.

— Амма, нә оғулдур. Беләсини ахтарырам. Анчаг бир аз јашлысы олса мәним бабым олар.

Мәһтаб јенә динмәди. Тачүлмүлүкүн әрә кетмәк мејил вә чәһдини дә јахшы билән Мәһтаб бу барәдә мәркәзә мәʼлумат чатдырмышды.

— Кет әрә, гыз, о забит сәнин бабындыр. Ешитмишәм субајдыр. Мән сәнә ичазә верирәм, кет она.

Мәһтаб башыны галдырмадан тутгун сәслә деди:

— Мән Мәркәзин тапшырығыны јеринә јетирирәм.

— Јахшы, јахшы, билирәм. Ону да елә, мән дејәни дә. Анчаг нә ејләсән мәнә дә, һәтта өпүшмәји дә. Баша дүшдүн нә дејирәм, һәр шеји...

* *
*

Шаһын хүсуси адјуданты сајылан Ернест Перон МЈЧ дән белә бир кизли мәʼлумат алмышды. Мисир падшаһы

Фаруғлә бағлы бәʼзи мәсәләләрә көрә Шаһын арвады Фөвзијәни өз өлкәсинә јола салын».

Перон бу көстәриши алдыгдан сонра хејли дүшүндү. Бунун ичрасы әтрафында хејли баш сындырды. Мисирдә сол гүввәләр Инкилтәрәнин мәнафејини һәдәләмәкдә иди. Мәлик Фаруғ сол гүввәләрин өһдәсиндән кәлә билмирди. Јени тәдбирләрлә ишләјән јени кејфијјәтли рәһбәрин иш башына кәлмәси зәрурәти һәр күн даһа чох һисс олунурду. МЈЧ-нин көрдүјү вә планлашдырдығы тәдбирләр мәһз Фөвзијәнин шаһдан бошанмасы илә башланмалыјды.

Перон шаһын игамәткаһынын дәһлизиндә үзүнү бир нечә дәфә овушдурду. Јенидән дивара јапышыглы фил сүмүјүндән һашијәләнмиш ири күзкүјә бахды. Сифәти елә һәман сифәт иди. Гызылы сачынын габаг һиссәси һүндүр дәниз далғасы кими бурулуб шаиранә бир көркәм алмышды. Сифәти нисбәтән зәриф вә еһтирас рәʼшәләрилә долу иди. Көзләринин киләләри ојнаг вә гыз көзләри кими чазибәдар көрүнүрдү. Кирпикләри узун вә сачлары рәнкиндә олдуғундан үзүндә бир аһәнкдарлыг јаратмагда иди. О, сон вахтларда Сарајда Мәһтабы күдмәклә она бир аз да алудә олмагдајды... Гызын јығчам чүссәси, гара гаш-көзү, ити вә мәʼналы бахышлары, бир дә сон дәрәчә чидди рәфтары бу авропалыја хош кәлмишди. Исвечдә олдуғу кими. О вахт мәктәбдә шаһла таныш оларкән Вәлиәһдин 16 јашы вар иди. Чох еһтираслы вә ачкөз бир кишини јамсылајан вәлиәһдин башыны гатмаг мәгсәдилә Перон көзәл бир хидмәтчини вәлиәһдин јашадығы отаға апарды. Бу хидмәтчи васитәсилә о кәләчәк шаһын гадынла бағлы зәиф чәһәтләринин изинә дүшә билмишди.

О вахтдан артыг узун илләр кечир, Перон гадынла бағлы шаһын бүтүн хүсусијјәтләрини өјрәнмишди. О, шаһын һансы типли гадынлары севдијини дә билирди. О һәм дә билирди ки, Фөвзијәни севмир. Перон билирди ки, о вахт бу ичбари издивач нә Мәммәдрзанын, нә дә онун атасынын мејли илә дејил, Интиличенс-сервисин планлары әсасында баш вермишди.

Мәләкә Фөвзијјә сон дәрәчә сакит бир гадын иди. О бир гәдәр дә гарагабаг, һеч кәслә дил тапа билмәјән, буна көрә дә даим Мисирдән өзүјлә кәтирдији әрәб хадимәсилә отуруб дуран вә өз шаһанә мөвгеләрини бунунла зәифләдән бир кәлин иди. Илк өвлады Шәһназы доғандан сонра о даһа һамилә ола билмирди. Бунун сиррини һәтта Перон да билмирди.

Перон онунла үзләшәндә бир нечә дәфә тә'зим едир, онун көзәллијини вәсф едән ше'рләр охујур. Лакин Фөвзијјә бу Сарај тәлхәјинә эсла әһәмијјәт вермирди. Перонун һәрәкәтләрилә әлагәдар мәләкә дәфәләрлә шаһа хәбәрдарлыг етсә дә әринин лагејдлији илә гаршылашмышды.

Бир күн о шаһын охшарынын Сарајдакы евинә кетди. Бу Күлистан бағынын лап о башында, көздән ираг, көнүлдән узаг бир јериндә иди. Шаһын охшарынын ады Гурбан иди. О шаһа бојда-бухунда, үмуми көрүнүшдә чох охшајырды. Јердә галанлары да Перон өз сәлигәсилә јарадыб ону шаһа елә охшадырды ки, һәтта Фөвзијјә дә онлары ајырд едә билмирди. Гурбанын шаһ кими гашлары галын вә бурну сиври иди.

Лазым оланда Перон Гурбанын ағзындакы дишләри арасына мум вә саггыз долдугмагла охшарын шаһ кими вә шаһын сәси вә ләһчәсилә данышмасыны тә'мин едә билирди. Она шаһын мәишәтдә вә трибуналарда чох ишләтдији сөзләри дәфәләрлә тәкрар етдирир, шаһда јашла, хәстәликлә вә психоложи сарсынтыларла бағлы дәјишиклик еһтималыны Гурбана өјрәдирди.

Перон шаһын охшары олан Гурбанын дедији сөзләрә гапы далындан, дәһлиздән, салондан, гулаг асыб шаһла онун сәси вә ләһчәси арасындакы фәрги арадан галдырырды. О сәс вә һәрәкәтләри илә шаһа там охшадыгдан сонра шаһын бир нечә профилдән олан мухтәлиф шәкилләрини јан-јана дүзүр Гурбаны шаһа елә охшадырды ки, бә'зән өзү дә ону шаһла дәјишик салырды.

Сарајда о гәдәр дә көзә чарпмајан бир јердә итиб батан евә кирәркән о Гурбанын күзкү габағында гримләндијини көрдү. Бир ан чашыб галды. Шаһ күзкү өнүндә дуруб өз һәрби кејимини сәлигәјә салырды.

Гурбан ону һејрәтдә көрүб деди:

— Аға Перон, бу нә фүзуллугдур. Ичазәсиз ичәри кирмәји дә сон вахтларда өјрәнибсән. Мән сәнә һәр шејә ичазә вердим, анчаг даһа демәдим ки мәним шәхсијјәтим вә һәјатымла да ојнајасан. Бу һәнкамәдән хәбәр тутан олса нә чаваб верәрәм.

Перон Гурбанын гычларына тәрәф әјилди.

— Ә'лаһәзрәт, бунларын һамысы сизин сағламлығынызы вә һәјатынызы горумаг мәгсәди үчүндүр. Инкилис мәгамлары мәнә буну хүсуси тапшырыблар.

— Надан, буну бәс мәнә нијә демәмишдин? Билмирсән ки, мәним белә кизлинпачдан хошум кәлмир.

Ә'лаһәзрәтин лап кәркин вахтларда ән ағыр чәза ки-

мн ишләтдији «надан» сөзүнү ешитдикдә Перон чашыб галды.

— Анламамышам, Ә'лаһәзрәт. Бундан сонра Интиличенс-Сервис нә бујурса әввәл сизә чатдырарам.

— Һаны, о охшары чағыр бураја, көрәк бу ојунбазлығын нәтичәси нәдир.

Перон далы-далы чәкилиб сағрысы илә гапыны ачды, көздән јајынаркән шаһын ләззәтлә күлүшүнү ешитди.

— Аға Перон, мән өз-өзүмү һазырламышам, јохламаг истәјирдим ки, шаһа нә гәдәр охшајырам.

Перон габаға кәлди. Гурбанла үз-үзә дајаныб бирдән күлмәјә башлады. Күлә-күлә дә деди:

— Ахмаг оғлу ахмаг, сән мәни лап чашдырыб горхутдун. Шаһын бири аз иди, икинчисини дә өзүм дүзәлтдим. Габаға аддымла көрүм јеришин нечәдир. Охшајыр, ја јох?

— Јахшы, дајан, бунлар һәлә о гәдәр дә лазым дејил. Бир мүһим иш вар. Шаһын әвәзиндә ешгибазлыға кетмәлисән. Машыны да өзүн сүрәчәксән. Гапылары баш күчәјә ачылан евин икинчи мәртәбәсиндә Мәнсурә адлы шаһын мә'шугәси сәни көзләјир. Кефә бахачагсан. Анчаг кәрәк еһтијатлы оласан. Мәним тапшырыгларымын һамысыны јеринә јетирмәлисән.

Гурбан онун сөзләринә диггәтлә гулаг асдыгдан сонра сорушду:

— Бәс сонра?

— Сонрасыны сонра дејәчәјәм. Һарда, саат нечәдә, һансы күн, бунлары сонра биләчәксән.

Бу тәдбир Ернест Перон үчүн бир ојун олса да Гурбан үчүн тәһлүкәли бир һадисә иди. Бу горхулу сынагда о шаһын мәш'угәсилә көрүшәркән өзүнү нечә апарачагды, нә данышачагды, нечә күләчәкди. Бунлары Гурбан билмирди. Бу ағыр мәс'улијјәтли ишдә булунмаг Гурбандан сон дәрәчә бөјүк чәсарәт вә усталыг тәләб едирди. Перон исә бунлары да нәзәрдән гачырмамышды. Һәр шеји дүшүнмүшдү.

— Сән Мәнсурә илә көрүшәркән анчаг бир чүмлә ишләдәчәксән. «Мән сәни севирәм, Мәнсурә». О нә сорушса, нә десә, нә истәсә сән анчаг бу чүмләни тәкрар едәчәксән. О бири ишләри дә ки өзүн биләрсән. Анчаг шаһанә һәрәкәтләри мүнасибәтләри кәрәк унутмајасан. Билдин? Өзүнү ачкөз кими апарма, Марағаллығына салма. Билдин?

— Бә'ли аға Перон-дејә Гурбан ејнилә шаһын өз ләһчәсилә данышды.

— Бу сынагдан јахшы чыхсан, буна охшар бир нечә кеф мәчлисиндә дә шаһ олачагсан.

Гурбан учадан күлдү. Бу заман Перон она ирад тутараг деди:

— Анчаг тәбәссүм, тох вә шаһанә тәбәссүм.

— Баш үстә аға Перон—дејә, о чидди бир һал алды.— Анчаг шаһ күләндә онун ашағы чәнәсиндәки дишләринин һамысы көрүнүр.

— Сәнә нә дејирләр, дејнән баш үстә. Јохса өзүн дә, аилән дә ушагларын да...

Перон буну дејиб ири, гара ејнәјини көзүнә тахды вә сүрәтлә пилләләри ашағы енди. Гурбан машынын сәси ешидиләнә гәдәр отуруб пәнчәрә габағында күзкүјә бахды.

Онлар гәрарлашдылар ки, сабаһ саат 20-дә һава гараланда көрүшүб тәдбири һәјата кечирсинләр.

Гурбан Азәрбајчанын Мараға шәһәриндән иди. Көчүб Теһрана кәлмишдиләр. О машын тә'мир сехиндә ишләмишди. Харичи машынларын тә'мириндә усталашмышды. Шәһәр кәнарында илдә бир дәфә тәшкил олунан автомобил јарышында биринчи јери тутмушду. Автомобил мүфәттишлији тәрәфиндән нәгд пулла тәлтиф олунмушду.

Перон Гурбанын шәклини гәзетләрдә көрүб үзүнүн чизкиләрини шаһа охшатмышды. О сорағлаша-сораглаша кәлиб Гурбанын евини тапмышды. Сараја апарыб гәзијјәни она баша салдыгдан сонра анд ичирмишди. Сәдагәтли вә вәфалы олмасы илә бағлы әлини Гуранын үстүнә гојдурмушду.

Илк дәфә шаһын охшары олан Гурбан бир ушаг китабханасынын ачылышында иштирак етмишди. Гурбан бу сынагдан мүвәффәгијјәтлә чыхмышды. Һәтта шаһ бу тәдбирдә чәкилән филмдә өз охшарыны көрдүкдә гәһгәһә чәкиб күлмүшдү вә демишди: «Бу лап мө'чүзәдир! Аға Перон!

Һәфтәнин икинчи күнү Перон Гурбанын Сарајдакы евинә кәлиб онун кејәчәји пенчәјин сол чибинә мүгәвва назиклијиндә бир сәс јазан апарат гојду.

Гурбан ајаггабыларыны кејиб башыны галдырдыгда Перонин пенчәји кејмәјә һазыр вәзијјәтдә тутдуғуну көрүб һејрәтләнди.

Перон деди:

— Ә'лаһәзрәт, бујурун кејин.

Гурбан өзүнү шаһ јеринә гојуб пенчәји кејди вә күзкүјә бахды. Охшарлығына өзү дә һејран галды. Өзү-өзүнә деди:

— Шаһым, бу охшарлыг сәнин һәм хошбәхтлијиндир, һәм дә бәдбәхтлијин. Һеч билмирсән арвад-ушағын нечәдир, елә кедирсән габаға һарда гырылды-гырылды. Аллаһ өзү рәһм eләсин.

Перон деди:

— Онлардан никәран галма, Ә'лаһәзрәт. Пулларыны вахтлы вахтында алырлар. Онлар елә билирләр ки, сән көрфәздә гајыг сүрүчүсүсән. Сәни Аллаһ шаһ јарадыб, сән дә шаһлығыны елә. Онларын һајына галма. Нә билирсән шаһ бир күн бир һадисә нәтичәсиндә нечә олачаг. Бәлкә елә сән онун јериндә шаһ олачагсан. Вә бундан һеч кәсин хәбәри дә олмајачаг, һәтта шаһын арвады Фөвзијјәнин дә. Дүнја дөвләтчилији тәчрүбәсиндә белә ишләр чох олуб, Гурбан.

* * *

Ахшамын алаторанлығы чәкилиб јерини сакит бир кечәјә вермәкдә иди. Шәһәрдән сәс-сәда чәкилирди. Гурбан машыны сүрүб Мәнсурәнин евинин габағында дејил, күчәнин о бири тајында сахлады. Перон она белә тапшырмышды. Машындан чыхан кими о икинчи мәртәбәдәки гырмызы пәрдәли пәнчәрәләрә бахды. Сонра сүр'әтлә күчәнин бу тајына кәлиб ағыр бир гапыны итәләди. Гапы ачыг иди.

Пилләләри шаһанә тәкәббүрлә галхан Гурбан гапы ағзында ағыр бир чисмин ајаглары үзәринә дүшдүјүнү көрүб дәрһал дајанды вә јалварыш долу бир сәс ешитди:

— Ә'лаһәзрәт, гәдәмләринә гурбан олум! Мәним өмрүмүн һәјатымын мә'насы, ифтихары!..

Гурбан деди:

— Сән нә едирсән арвад?! Бу нә һәрәкәтдир?

Бу заман јадына дүшдү ки, Перон она артыг сөз данышмағы јасаг етмишди.

— Ајагларына, гәдәмләринә гурбан олум, Ә'лаһәзрәт! Мән Мәнсурәјәм, сәнин кәнизин. Өмрүм боју кәнизин олараг галачағам.

Гурбан деди:

— Мән сәни севурәм Мәнсурә. Севирәм, баша дүшдүн, севирәм.

Гурбан әјилиб онун инчә бәдәнини голлары үстә алыб јухары галдырды вә бу заман сон дәрәчә көзәл бир гызла үз-үзә дурдуғуну көрдү. Мәнсурәнин 17, ја да 18 јашы

анчаг оларды. Ири гара көзләри парлаг, кирдә үзү ағ, иди. Лүләләниб салхымланмыш сачлары ағ мәрмәр синәси үстүндә ојнајырды.

— Нечә көзәлсән, Мәнсурә. Мән сәни севирәм, әзизим.

— Ә'лаһәзрәт, мән дә. Мән дә о вахтдан сизинлә нәфәс алырам. О илк көрүшүмүз мәним ајагларымы бу дүнјадан үзүб. Мән сизин хәјалыныз, адыныз вә шәрәфинизлә јашајырам, шаһым, башымын тачы!

Гурбан Мәнсурәнин көзәл бичимли додагларыны ағзына алды. Гызын нәфәсинин әтри бүтүн дамарларына, һүчејрәләрә һопду. Сонра ону ачкөзлүклә өпүб јалады.

Мәнсурә имкан дүшдүкчә шаһын үзүнү өпүр, бојнуну гучаглајыр, бәдәнинин бүтүн ихтијарыны она верирди.

Гурбан артыг шаһанә рәфтары унудараг Мәнсурәни голлары арасына алыб онун һалдан дүшмүш бәдәнини гырмызы ишыға бүрүнмүш икинчи отагдакы чарпајыја доғру апарды. Онун хошбәхтлик вә севинч андыран гыз аһларынын мүшајиәтилә ону јорған үстүнә узатды.

— Мәним дүнја шөһрәтли шаһым, мәним хошбәхтлијим, мәним һәјатым.

Гурбан јери дүшдү, дүшмәди бу сөзләри тәкрар едирди:

— Мән сәни севирәм, Мәнсурә, севирәм.

— Мән сизинәм, Ә'лаһәзрәт. Сизин олараг да галачағам. Вә белә дә өмүр сүрәчәјәм.

— Мән сәни севирәм, Мәнсурә...

Онлар һәзин сакит вә еһтирасларла долу сөзләри тәкрар едир вә кет-кедә мәст олуб өзләрини унудурдулар.

Гурбан шаһ олдуғуну унутмушду. Јанында узанан Мәнсурәни, она күл кими сармашан Мәнсурәни пәшмәк кими јемәк, шәрбәт кими ичмәк истәјирди. Бу хәлвәт көрүшдә онларын икиси дә нәдәнсә тәләсирди, ағыр-ағыр нәфәс алараг көзләрини јуммушдулар. Нәш'ә илә һуша кетмишдиләр. Һәр шеј унудулмушду. Јалныз өпүшләр, аһлар, јалварышлар сәсләнмәкдә иди.

Гурбан өмрүндә белә ләззәт көрмәмишди. Һеч вахт өзүнү белә хошбәхт билмәмишди. Мәнсурәнин исә бүтүн бәдәни титрәјирди. Тәкчә додаглары од тутуб јанмагда иди.

— Тәләсмәјин, Ә'лаһәзрәт. Нәјим вар, сизиндир. Сиз-синиз мәним севинчим, хошбәхтлијим. — дејә Мәнсурә һәрдән гырыг-гырыг, боғула-боғула данышырды. Кејәлмиш додагларын арасындан чыхан бу ширин сөзләр Гурбаны јенидән еһтирасландырырды.

О гызын бәдәнини өпүшләрә гәрг едир, үзүнү онун дөш-

ләринә сүртүрдү. Гыз исә јалварыр, артыг баша дүшүлмәси чәтинләшән нә исә дејирди. Бу көзәллик дүнјасында Мәнсурә јарым һушсуз һалда бирдән шаһын Никар адыны чәкмәсилә өзүнә кәлди. Гурбан еһтирасларынын ән күчлү чағында өз арвады Никарын адыны билмәдән чәкмишди.

Мәнсурә буну шүбһә билиб фикри өзүндән узаглашдырмаг мәгсәдилә ағзыны шаһын ағзына дајајыб деди:

— Ә'лаһәзрәт, һеч мәни јада салырдыныз? Һеч олмаса бир дәфә мәним адымы чәкмисиниз? Јадыныздајдым. Бахын, мән елә бурада илк дәфә сизә тәслим олдум.

Гурбан бу сөзләрдән сарсылса да јенә дә ејни чүмләни тәкрар едирди. Һәр чүмләни дејәркән Мәнсурәнин додагларындан өпүрдү.

— Билирәм, шаһым, билирәм, сиз мәни севирсиниз. Буну һәлә илк көрүшүмүздән дујмушдум. Нечә дә хошбәхтәм. Мән өзүмү өлкәнин мәләкәси һесаб едирәм.

— Мән сәни севирәм Мәнсурә!

— Елэдир шаһым. Мән сизи һәр күн көзләјәчәјәм. Һәр саат көзләјәчәјәм. Нечә ки көзләдим. Ахырда кәлдиниз.

Гурбан бәлкә дә нечә ил габаг бурада олдуғуну вә бу көзәл гызла бир чарпајыда јатдығыны тәсәввүрүндә чанландырдыгча нараһатлығы чохалырды. Һәм дә санки шаһы Мәнсурәјә гысганмаға башламышды.

Гыз буну дујдуғундан деди:

— Хејир, шаһым Мән сизи 2 ил јох, лап 10 ил дә көзләјәрәм. Сиз нараһат олмајын. Мәним борчум ә'лаһәзрәтими көзләмәкдир.

— Мән сәни севирәм Мәнсурә.—демәклә Гурбан артыг севки овсунундан ајылан вә ајрылан кими иди. Шаһын мәш'угәсилә гол-бојун олмағы ону әввәлки еһтираслардан узаглашдырырды.

О кечә Перон өз машынында Гурбаны 4 саат көзләди. Әсәбилик кечирмәјә башлајаркән галын вә ағыр гапынын сәси ону фикирдән ајылтды.

* *
*

Сон вахтлар Мәләкә Фөвзијә чох дүшүнчәли көрүнүрдү. Ала гатышыг мави көзләри, ағ вә һамар үзү һамыја вә һәр шејә лагејд иди. Гызы Шаһназла да аз көрүшүрдү. Фикринин гушу даима Мисир-Гаһирә үзәриндә кәзир, өзү дә азыб гәриб учан вә һәмишә дә алчаг дамларын гырагларында отуран көјәрчинләр кими үркәк вә һамыдан узаг иди.

Фөвзијәнин бу һәрәкәтләри Перонун көзүндән гачмамышды.

Новруз бајрамына бир һәфтә галанда Перон ону Сарајын һәјәтиндә тәк-тәнһа кәзән көрдү. О көзәл, бичимли, нисбәтән көк әндамы илә санки һәјәтдәки сәрв ағачлары илә бәһсә кирмишди. Онларын арасындан сајмазјана кечир сакит вә мәгсәдсиз аддымларынын сәсини анчаг Перон ешидә билирди.

— Көзәл Мәләкә сәрв ағачлары илә бој дајаныб. Онларын ганадлары олсајды мәләкәнин чијинләринә гонуб она ситајиш едәрдиләр.

— Ернест сәнсәнми? Һәмишә олдуғу кими јенә дә мәни кәнардан күдүрсән?—дејә Мәләкә онун үзүнә бахмадан күскүн бир сәслә пычылдады.

— Бу Сарајда һеч кәс Сизи мәним гәдәр севмир, мәләкәм. Мән буранын һәм бағбанызјам, һәм шаири, һәм ағасы, һәм нөкәријәм. Одур ки мән һәр шеји вә һамыны севмәјә һаглыјам.

Фөвзијә она сөзләрини тамамламаға мачал вермәјиб әввәлки вүгар вә лагејдлијилә гаршыдакы узун мәрмәр һовуза тәрәф аддымламаға башлады. Перон онун јанынча кедәрәк деди:

— Мән Сизин көзәллијиниз гаршысында сәчдә етмәјә һазырам. Ичазә версәниз лап Ә'лаһәзрәтин јанында бу сөзләрими тәкрар едәрдим.

Фөвзијәнин донуг сифәтиндә лагејд бир тәбәссүм көрүндү:

— Мән һеч Ә'лаһәзрәти көрүрәм ки көрсәм елә о да сизин кими комплемент дејәндир.

Перон она лап јахынлашыб һәтта сағ голуна тохунду. Мүгавимәт көрмәдикдә голуна кирди.

— Мәним идеалым көзәл Мәләкә шаиранәдир. Ә'лаһәзрәт исә Ә'лаһәзрәтдир. Анчаг мән бир дә е'тираф етмәлијәм ки, мән Ә'лаһәзрәтин јериндә олсајдым Сизинлә нә харичи өлкәләрә сәфәрә чыхардым, нә дә бир харичи гонаг гәбул едәрдим. Сиз бу көзәллијинизлә, бу илаһи мәһрәм тәнһалығынызла, һамынын үрәјини фәтһ етмисиниз, Мәләкә.

— Мән доғрусу буну Сарајда көрмәмишәм. Бурада һәр кәс өз иши, өз хејри илә мәшғулдур. Ону да дејим ки, мәнә ким симпаты бәсләсә дә тәкчә шаһын анасы мәнә нифрәт һиссләрини кизләтмир.

— Мән Сизинлә шарикәм. Ана Мәләкә Сизи вәлиәһдин дүнјаја кәлмәсинин кечикмәси мүнасибәтилә тәләсдирир, бундан башга сизә һеч нә дејә билмәз. Азәрбајчанлылар-

да бир јахшы мисал вар. Ајдан ары, судан дуру. Елә дејилми. Бәлкә буна да шүбһәниз вар?

— Хејир, хејир онун көндәрдији һәдәләр, тәкчә вәлиәһдлә бағлы дејил.

— Сиз һаглысыныз. Мән дә учдан-бучагдан ешитмишәм. Сизин тәнһа кәзиб өз һәндәвәринизә һеч кәси бурахмамағыныздан, ана мәләкәни сајмамағыныздан ирәли кәлән килејләрдир. Бу халгын ән'әнәләринә көрә кәлин кәрәк һәр күн ән азы бир дәфә өз гајнанасына баш вурсун.

— Мән Ә'лаһәзрәтлә бајрам күнләри она баш чәкирәм. Онун әлиндән өпүрәм. Дејә Фөвзијә тәләсик, һәм дә инчик һалда деди.

— Мән чәсарәт едиб дејәрдим ки, Сиз тез-тез онун хидмәтинә кедин, отуруб онун өзкәләрдән башладығы килејләрә диггәтлә гулаг асын. Гадын худпәсәнд олур. Ону сајанын кәнизи, сајмајанын ағасы, һәтта дүшмәнидир.

— Аға Перон, бәс мән нијә белә дејиләм?—дејә Фөвзијә көзәл вә күсүлү көзләрини она тәрәф чевирди. Перон онун көзләринин там көзәллијини биринчи дәфә көрүбмүш кими чашыб галды.

— Сиз илаһи бир варлыгсыныз. Сиз ишыгдан, өзү дә Нил чајы үзәриндә ачылан сәһәр күнәшинин ишығындан јоғрулмусунуз.

Мәләкә голуну Перонун әлиндән чәкиб өз јолуна давам етди. Онлар бу сајаг шаһын игамәткаһынын мәрмәр пилләләри јанынча кетдиләр.

Перон бу сөһбәтин битдијини көрәндә голларыны јанларына салды вә ашиганә бахышларыны Фөвзијәнин һәлә дә исинмәмиш көзләринә дикәрәк деди:

— Ичазә веринизм Сизә бир суал верим?

— Ернест, јенә дә о күнкү кими мәни лүзумсуз фикрә гәрг етмәк истәјирсән. Хејир, лазым дејил.

— Мәләкәјә гурбан олум. Мән Сизи севдијимдән гаршынызда бу сајаг әријирәм.—Буну дејиб о Мәләкәнин ики аддымлығында бир нечә дәфә тә'зим етди. Мәләкә исә Перонун сон сөзләринә санки инанды. Перон дәрһал баша дүшдү ки о чохдандыр ки, бу кими мәһрәм вә меһрибан сөзләр ешитмәјиб.

Перон бојуну дикәлдиб дүз дајанды вә чәсарәтлә деди:

— Гадын гадындыр, көзәлим. О шаһ олса да, Мәләкә олса да јенә гадындыр. О һәр күн бир исти сөз ешитмәсә,

бир нэвазиш көрмәсә дарыхыр. Мән Сиздә гәриблик көрүрәм. Бу, нә илә әлагәдардыр мәним севимли мәләкәм. Бәлкә Гаһирәнин хурма бағлары, Нилин әзәмәти үчүн дарыхырсыныз?

Фөвзијә она диггәтлә бахды. Бурада сијаси бир сиррин кизләндијини дујду. Перон онун үрәјини охумушду.

— Билирсиниз, гадын анчаг бөјүк севкиси мүгабилиндә Вәтәнини, гоһум-гардашыны унудар. Гадын үчүн һәр шеј севкидир.

— Көзәл, Сиз ки, шаһанә севкидән мәһрум дејилсиниз.—дејә Перон еһтирасла Мәләкәнин бичимли вә бојалы додагларына бахды.

— Аға, севки севкидир. Онун шаһанәси дә, адиси дә севки олмалыдыр.

Перон һәдәфи дүз сечдијиндән јенә дә севинди:

— Мән нараһат олурам дүнја көзәли. Мән һәтта бә'зи һәрәкәтләри вә мүнасибәтләри дә көрүрәм. Анчаг бир шеји билмәк истәјирәм.

Бу заман Фөвзијә јериндәчә нараһат һәрәкәтләр көстәриб нә исә демәк истәди. Анчаг Перон она мачал вермәди:

— Мәләкәм, мән һәр шеји баша дүшүрәм. Мән Сизин илаһи көзәллијиниз гаршысында сарсылдығым һалда Сизин бир гадын кими хошбәхтлијинизи тә'мин етмәк уғрунда бүтүн әмрләринизи јеринә јетирмәјә һазырам. Әлбәттә нөкәр вә гул кими.

Фөвзијәнин јанаглары алышды. Утандығындан башыны ашағы дикди.

— Чох узаға кедирсән, Перон. Ә'лаһәзрәтдән горхмурсан?—Фөвзијә пилләләри сүр'әтлә јухары чыхмаға башлады.

— Горхурам, Мәләкә. Анчаг севкидә, истәкдә горху јохдур.

Фөвзијә онун мағнит саһәсиндән чыхан кими олуб өзүнү раһат һисс едәркән чеврилиб пилләләр үстүндә дајанды. Деди:

— Сөһбәтә көрә, сәнә тәшәккүр едирәм, әзизим. Ону да билирәм ки, бунлар һамысы комплементдир.

Перон пилләләри сүр'әтлә јухары чыхыб онунла үзә дурду:

— Мәнә ичазә версәниз һәр күн Сизин һүзурунуза чатардым һуснүнүзү зијарәт едәрдим.

Фөвзијә сусду. Шаһанә гүрурла чеврилиб гапыја доғру јөнәлди. Игамәткаһын ири вә һашијәли мүнәббәткарлыгла ишләнмиш гапысыны ачан јашлы хидмәтчи икигат олуб баш әјди.

Мәләкә јатаг отағындакы һүндүр креслоја чөкүб һәјәтдәки сөһбәт әтрафында чох дүшүндү. Анчаг бу авропалы кишинин мәгсәдиндән баш чыхара билмәди. Шаһла онун арасында јаранмыш әр-арвад сојуглуғу истигамәтиндә онун вердији суаллардан шүбһәләнди. Ә'лаһәзрәтин вә ана мәләкәнин доғулмамыш вәлиәһдлә әлагәдар она көстәрдији тәзјигләрә севки мүнасибәтләрини дә әлавә едәркән динч һәјатына јени мотивләрин дахил олдуғуну дујду. Шаһанә севки илә ади севкинин ачыгчасына һалланмасы мәләкәни даһа чох шүбһәләндирди.

Фөвзијә шаһын онунла евләнмәздән габаг јаратдығы ешг мачәраларыны да ешитмишди. Онларын бә'зиләрини Перон јарызарафат, јарыдоғру сөјләмишди. Мәһрәм вахтларда шаһ өзү дә гүрурланыб Мәләкәјә бә'зи ашиганә күнләриндән данышмышды.

Бу сөһбәтдән ики күн кечмишди. Сарајда Новруз бајрамына һазырлыг ишләри давам едирди. Јахынлар вә доғмалар бајрамгабағы көрүшләр шаһын вә Фөвзијәнин һүзуруна шәрәфјаб олурдулар. Баһар Сарајдакы бәстәбој вә көдәк ағачларын будагларында тумурчугланырды. Әрик ағачларынын ағ күлләри баһар ешгилә күлүрдү.

Перон бирбаша мәләкәнин јатаг отағына кирди. Онун бу чәсарәти хидмәтчиләри горхутдуса ипәк јорған-дөшәкдә ири балынчлара сөјкәнән назлы вә јухулу мәләкәни нәдәнсә севиндирирди.

Буну көрән Перон мәхмәр чарпајынын өнүндә диз чөкүб мәләкәнин әлини јорғанын үстүндән көтүрүб додагларына јапышдырды. Гадын јатағына мәхсус хош бир рајиһәни дујуб мәләкәнин әлини бир даһа өпдү. Еһтираслы вә горхаг өпүшләр мәләкәнин дирсәјинә галханда Фөвзијә голуну һансы ев туласынын јаладығыны тәсәввүр едиб әлини јорған алтында кизләтди. Хош дујғулар ичиндә һәм дә нараһатлыг кечирән мәләкә Перонун күјә, хачә олдуғуну јадына салды вә деди:

— Аһ, Перон, сән лап сыртыглашыбсан. Рәдд ол бурадан.

— Мәләкәјә гурбан олум, мән дүјүнләри ачан Перонам. Хошбәхт күнләри гајтаранам. Мәндә Аллаһ веркиси вар.

— Сән чаду вә овсун да бачарырсан, демәк.

Перон мәләкәнин әлини јорған алтындан чәкиб чыхартды вә өпүб деди:

— Мән һәр шеји бачарырам, мәләкәм.

Мәләкә јенидән әлини онун әлиндән гопартды. Перон исә онун үстүнә чәкдији јашыл ипәк үзлү јорғанын учу-ну галдырыб еһтирасла өпдү.

Мәләкә деди:

— Онда мәнә чаду едәнләрдән мәни хилас ет.

— Баш үстә мәләкә, хилас едәрәм. Бу шәртлә ки, мәнә инанасыныз.

Фөвзијә дуруб отурду вә деди:

— Инди исә бурадан чых, мән дуруб кејинмәк истәјирәм.

Бу заман Фөвзијә јорғаны үстүндән атыб ајагларыны чарпајыдан чыхартды. Перон буну көрүб һејрәт ичиндә әлини көзләри үстә гојду.

О ајаға дуруб гапыја тәрәф кедәркән деди:

— Илаһи, Сиз нә гәдәр көзәлсиниз.

* * *

Шаһ Сәудијјә Әрәбистанында рәсми сәфәрдә иди. Бу бир нечә күн ајрылыг интизарында Фөвзијә хејли дәјишмишди. Перонун дедији сөзләр атмачалар, компилементләр ону јериндән ојнатмышды. Ән јахшы донларындан бирини кејәрәк назла һәјәтә чыхан мәләкә Ернест Перону һовуз гырағында гәдәм вуран һалда көрдү.

Перон Мәләкәјә јахынлашаркән үмид гығылчымларынын истилијини онун сифәтиндә дујду, деди:

— Көзәл Мәләкәмә саламларымы чатдырмагла өзүмү дүнјанын хошбәхт кишиси һесаб едирәм.

— Дүнәндән мәним башымы елә гатыбсан ки, бүтүн кечәни сәнин һаггында фикирләшмишәм.

— Мән Мәләкәмлә фәхр едирәм.—дејә Перон Фөвзијәнин әлини өпдү.

— Шаһ бу күн гајыдачаг вә о Сизин гучағынызда олачаг, Азәрбајчан зәрбүлмәсәлидир. Сәфәрдән гајыдан кишинин арвады, һамамдан гајыдан арвадын әри оласан...

— Перон, лап ағ елә дин һа. Сән мәни һејрәтләндирирсән.

— Мән билирәм ки шаһ һәр сәфәрдән гајыданда Сизи дүз кими јалајыр.

Фөвзијә нараһатлығыны билдирди:

— Перон мән ичазә вермирәм ки, мәнлә шаһын һаггында белә данышасан.

— Баш үстдә Мәләкә. Анчаг инди ки мәни белә данышмаға мәһрәм һесаб етмирсиниз, онда мән дә демәлијәм ки, шаһ сәфәрдән Сараја јох, башга бир мәһрәм јердә олачаг мәләкә. Бәлкә буну да данышмајым.

— Нә данышырсан, сус!—дејә Фөвзијәнин әһвалы бүс-бүтүн позулду.

Мәләкә ағ әлчәкли әлини ағзына апарыб өскүрдү. Перон баша дүшдү ки, бу өскүрәк сүн'и өскүрәкдир. Мәләкә артыг өзүнү итирмишдир.

— Бәли, мәләкә, мән дүјүн ачанам, дүјүн салан дејиләм.

Фөвзијә јаранмыш кәркинлији арадан галдырмаг мәгсәдилә деди:

— Ә'лаһәзрәт өзү мәнә дејиб, сәфәрдән гајытдыгдан сонра һарда олачаг. Бунун фүзуллуғу сәнә галмајыб.

— Дејин көрүм һарда олачаг.

— Ону дејә билмәрәм. Фөвзијә үзүндә ојнајан рә'шәләри Перондан кизләтсин дејә үзүнү јана чевирди.

— Истәсәниз мән дејәрәм, шаһ һарда олачаг вә кимин јанында.

— Нечә јә'ни кимин јанында. Һеч билирсән нә данышырсан, алчаг!

— Бәли, мәләкә, ичазә версәниз мән Сизә јалныз бир кичик сәһнәни көстәрәрдим. Онда Сиз биләрдиниз ки нә үчүн Сизин хошбәхтлијиниз үзәриндә көлкәләр кәзир. Нијә мәним көзәл мәләкәм шүбһәләр вә тәрәддүдләр ичрә тәк-тәнһа говрулур.

— О, сәнәддир. Шәкилдир. Магнитофон лентидир. Нәдир?—дејә мәләкә сифәтинин ифадәләри дәјишдији һалда тәләсик сорушду.

Перон она тәрәф әјилиб хәлвәтчә деди:

— Хејир, мәләкә. О чанлы сәһнәдир, өзүнүз көрәчәксиниз. Өз көзләринизә.

— Ахы Ә'лаһәзрәт Сәудијјә Әрәбистанындадыр.

— Бәли, Сиз дүз бујурурсунуз. Сәудијјә Әрәбистанында шаһын охшарыдыр. өзү јох.

— Нечә јәни шаһын охшары. Бәс о буну мәнә нијә демәјиб.

Перон бир гәдәр дүшүндү вә мәләкәни там гысганчлыгла сарсыдана гәдәр көзләди, сонра деди:

— Ә'лаһәзрәтин охшары сәфәрдә, өзү исә Сә'дабадын јахынлығындакы бир күчәдә Мәнсурә адлы бир гызын гојнунда. Бу күн Ә'лаһәзрәтин охшары тәгрибән саат онда Сараја дөнәчәкдир. Инди көрдүнүз ки, мәним һаггым вар ки мәләкәнин мәһрәм мәсәләләринә дә гарышым вә онун Мәләкә хошбәхтлијини тә'мин етмәк үчүн өзүмү тәһлүкә ичинә атым.

Фөвзијә һушуну итирмәк дәрәҹәсинә чатды. Перон онун белини гучаглајыб мүвазинәтини дүзәлтди.

— Илаһи, мән нә ешидирәм? Бу нечә Сарајдыр, нечә шаһлыгдыр?!.

Һәман күн Перон мәләкәни сарсыда билән бүтүн тәдбирләри габагҹадан һазырламышды. Гурбаны шаһ кејиминдә Мәнсурәнин евинә јола салмышды. Гаранлыг дүшәркән мәләкәни о евин гапысына апармышды. Мәләкәнин бәдәни әсирди. Додаглары көјәрмишди. Өзүнә тәсәлли версә дә, үрәк-дирәк кәсилсә дә јенә дә һәјәҹанларыны азалда билмирди. О машында отуруб дырнагларыны дишләри арасына алыб чејнәјирди. Өз мә'шугәсинин ағзындан гыраға чәкиб тәсәлли верирди:

Перон мәләкәјә үрәкјандылыг көстәриб онун әлини ағзынынан гыраға чәкиб, тәсәлли верирди:

— Сөз вердиниз ки, көрдүкләриниз барәдә шаһа һеч нә демәјәҹәксиниз, Аллаһа да анд ичдиниз.

— Мән сөзүмдә мөһкәмәм, ага. Дејиб о гаранлыгда арха отураҹагда отуруб кет-кедә она јан алан Перону өзүндән узаглашдырды.

— Мән дә елә билирәм ки, бунлар һамысы сизин дүнја хошбәхтлијинизи тә'мин етмәк үчүндүр, мәним мәләкәм. Шаһларын тарихиндә бу кими маҹәра вә һадисәләр чох олуб. Бунун үчүн о гәдәр дә кәдәрләнмәк һәдәрдир.

Перон ҹибиндән сигарет гутусу чыхарды. Сүзкәҹи гызылы олан сигарети алышдырыб ону Мәләкәјә тәрәф узатды. Мәләкә сигарети алды, додагларына јашынлашдырды, анҹаг чәкмәди.

— Чәкин, мәләкә, бу Сизин һәјәҹанларынызы азалдар.

Фөвзијә сигарәти додаглары арасына гојду вә ону сорду. Өскүрдү. Перон онун әлини алыб додагларына јахынлашдырды. Өпүшләрә гәрг етди.

— Сиз һәјәҹан кечирмәјин, мәләкәм. Бу кими һадисәләр шаһларын вә мәләкәләрин һәјатында ади һадисә һесаб олунур. Онлар өз зөвгләрини тә'мин етмәк үчүн әлләриндә вә имканларында олан һәр бир васитәдән истифадә едибләр. Бирҹә Сиз илаһи бир тәнһалыгла сәдагәтлисиниз.

Мәләкәнин көзләри Мәнсурәнин гырмызы рәнкә бојанмыш шүшәләринә дирәниб галмышды. Перон онун әлләрини өпүр, чијинләрини гучаглајыр бу јолла мәләкәјә тәсәлли кәсилмәк истәјирди.

Сигар онун бармаглары арасында түстүләнир, шүшәләри бағлы олан машын ичиндә түстү гаты гәлизләширди.

Саат 10 иди. Перон габагҹадан разылашдығы кими машындан чыхыб Мәнсурәнин пәнҹәрәсинә тәрәф чох хырда бир даш атды. Фөвзијә нараһатлыгдан машынын гапысыны ачды вә деди:

— Перон, сән нә едирсән. Ә'лаһәзрәтә тәрәф даш атмаг олмаз. Кәл, чыхаг кедәк.

Перон башыны әјиб деди:

— Мәләкә, Сиз инди Ә'лаһәзрәтин о евдән чыхмасынын шаһиди олаҹагсыныз. Өзүнүзү әлә алын. О өз машыныјла кетдикдән сонра биз дә јола дүшәрик. Әкәр бу сынагдан јахшы чыхсаныз, мән даһа мараглы маҹәраларын дүјүнүнү ачаҹағам. Сөз верирәм. Бунлары билдикдән сонра сиз дә өз гадын хошбәхтлијиниз барәдә јәгин ки дүшүнәҹәксиниз.

Фөвзијә бу сөзләрин тә'сири алтында дүшүндү: нијә дә өзүнә мә'шугә тапмасын. Нијә дә бураја кәлиб әринин ешгибазлыг маҹәраларына кәнардан бахмагла өзүнү үзсүн.

Бу вахт һәјәт гапысы ачылды. Јарымгаранлыг күчәдә шаһын фигуру ајдын шәкилдә көрүндү. Фөвзијә өзү дә билмәдән Перонун әлиндән јапышыб ону од тутуб јанан синәси үстүнә гојду вә Перонун ону еһтираслы өпүшләрә гәрг етмәсинә әһәмијјәт вермәдән әринин шаһанә гәддинә вә јеришинә бахды.

Шаһ тиндә бир ан дајаныб әтрафы көздән кечиртди. Сонра көһнә каделак машынына миниб Фөвзијәнин көзүндән јајынды.

Фөвзијә Перону нири башыны јана итәләјиб деди:

— Өзүдүр. Нечә дә шаһлыг мәгамына буну јарашдыра билир. Мән онун јериндә хәҹаләт чәкирәм.

Бу сөзләри бир нечә дәфә тәкрар едән мәләкә әлиндә һәлә дә тутдуғу сигарәтин көтүјүнү пәнҹәрәдән чөлә тулլады.

Перон деди:

— Бөјүк мәләкә јә'гин ки, Ә'лаһәзрәти таныды. Бундан сонра мәни өз һәјатында гејри мәһрәм адам һесаб етмәјәҹәк.

Фөвзијәнин ағзы килидләнмиш кими иди. Дишләрини бири-биринә сыхыб өз талејини дүшүнүрдү. Бундан сонра шаһла јашамағын гејри мүмкүн олмасына инанмаға башлајырды.

Перон Сараја чатанда шаһ һәлә Сәудијјә Әрәбистанындан гајытмамышды. Шаһы гаршыламаға кедәнләр

ону тәјјарә мејданында сәбирсизликлә көзләјирдиләр. Охшар нөмрә 1 Гурбан исә Сарајдакы шәхси евиндә шаһлыг палтарларыны сојунмагда иди.

Новруз бајрамы мүнасибәтилә һәр јер чирағбан олмушду. Сарајын чөл диварлары үстүндә сајрышан лампаларын ишығы гызарыб созармагда иди. Мәләкәдән башга һамы шадлыг ичиндә иди. Шаһы гаршыламаг үчүн һамы һәјәтин ачыглығына чыхмышды.

О кечәдән сонра Фөвзијәни күлән, севинән көрмәдиләр. Мәләкә һәмишә тутгун һалда кәзирди. Һеч кәслә данышмырды. Һәтта о Перону да јахына бурахмырды.

Новруз бајрамындан 10 күн кечирди. Шаһ нөвбәти гонаглары јола салдыгдан сонра јорғун һалда Фөвзијәнин јатаг отағына дахил олду. Ону үзү дивара тәрәф узаныб јатан көрдү. Мәләкәни ојатмадан о арвадынын јанында узаныб бир аздан дәрин јухуја далды.

Сәһәр мәләкә әринин нәфәсиндән ички вә сигар ијинин кәлдијини икраһ һиссилә гаршылады вә ондан сорушду:

— Әрәбистанда нә вар, нә јох?

Шаһ Фөвзијәнин дәјишдијини вә онун әввәлки мәләкә олмадығыны көрүб деди:

— Ораларда сәнин кими назлы көзәлләр көзүмә дәјмәди, Фөвзијә.

— Әʼлаһәзрәтин мәндән дә јахшы көзәлләри олуб. Мәсәлән Исвечдәки хидмәтчи гызы. Фирузә, Мәнсурә...

Шаһ күлдү. О башыны балынчдан көтүрүб күрәјини чарпајынын мәхмәр башына сөјкәди. Марагла сорушду:

— Мәнсурәни һарадан билибсән?

Фөвзијә башыны јана чевирәрәк гәриб бир әдајла деди:

— Мәнә кизли галан һеч нә јохдур, Әʼлаһәзрәт.

— Мән сәндән һеч нә кизләтмирәм, әзизим. Мәнсурә бир нечә ил габаг һәлә сәнлә евләнмәздән габаг олан бир әһвалатдыр. Онларын һамысы јаддан, јаддашдан силиниб кедиб. Сән кәлин кәләндән онларын һеч бири илә әсла көрүшмәмишәм,—дејиб шаһ күсүлү Фөвзијәнин үзүнү өзүнә тәрәф дөндәрди. Бу заман о мәләкәнин көзләриндә гајнамагда олан нифрәти вә барышмазлығы көрдү.

Шаһын әли Фөвзијәнин синәсиндә кәздији вахт Фөвзијә артыг гисас барәдә фикирләширди. Вә бу гисасда чох күман ки, Перонун да өзүнә мәхсус ролу олачагды. Инди Перон Фөвзијә үчүн хилас јолу иди.

* * *

Новруз бајрамы өлкә боју аддымлајырды. Һәр евдән севинч сәсләри јүксәлирди, һәр јердән гурабијә, зүлбија, ширин чөрәк әтри кәлирди. Ағачларын будаглары гыш јухусундан ајылмышды. Онлар дири-дири јелләнирдиләр. Бајрамын 13-чү күнү һамы дәстә-дәстә чөлә чыхыр, булагларын башында, чај гырагларында, чимәнликләрдә сүфрә ачыб чалыб ојнајырдылар. Гышдан галан ағырлыглар тоз-торпаг шәклиндә јерә төкүлүрдү. Күсүлүләр гымышыр вә барыш үчүн илк аддымы атаны көзләјирдиләр.

О күн Фөвзијә Сараја битишик олан стадионда хадимәсилә бирликдә отуруб һәрбчиләрин футбол јаршына бахырды. Әʼлаһәзрәт идманчы досту Тағы Имами илә тенис ојнајырды. Шаһ гыса шалвар вә ағ галын јахалы көјнәк кејмишди. Фөвзијә Сараја тәзә ајаг ачан, шаһын идманчы досту кими танынан Тағыја вә онун вурдуғу зәрбәләрә диггәт кәсилмишди. Онун тенис ојунундакы үстүнлүкләринә бахмајараг јенә дә шаһын еһтирамыны сахламаг үчүн күчлү зәрбәләрдән имтина едирди. Отуранларын һамысы буну көрүр вә дујурду.

Фөвзијә ојундакы мүвазинәтсизлији көрүрдү. Тағынын шах боју, габарыг әзәләләри дә онун көзләриндән јајынмырды. Онун гаршысында Әʼлаһәзрәт зәиф, ачиз вә чылыз көрүнүрдү. Мәләкә гисас һиссилә алышыб јанса да буну хадимәсинә билдирмирди.

* * *

Баш назир һејбәтли чүссәсини ичәри салыб бирбаша иш отағында сакитчә отуран шаһа тәрәф јериди. Онун һәјәчан кечирдијини шаһ дәрһал дујду, өзүнү көрмәмәзлијә вурду. Көзләрини кип бағлајан вә она әсрарлы бир дипломат көркәми верән гара ејнәји алтындан шаһын үзүндә ојнамагда олан рәʼшәләри көрдү. Бу, онун гисас һиссләрини ашкар шәкилдә көстәрирди. Одур ки баш назир бүтүн төһмәтләр вә ачы атмачалары ешитмәјә өзүнү һазырлады.

— Әʼлаһәзрәт, гуллуғунузда һәмишә һазырам. Мән нә едирәмсә һамысыны Сизин шәрәфинизи уча тутмаг хатиринә едирәм.

Шаһ јериндән әсла тәрпәнмәди, чаваб олараг деди:

— Аға, Шаһлығын шәрәфини горумаг һеч заман сизә гисмәт олмајыб.

— Ә'лаһәзрәт, бахын, бу да шаһзадә Әшрәф ханымын мәнә көндәрдији шәхси мәктубудур. Тәсадүфән јанымдадыр. Көрүн мәнә нә гәдәр төвһин, бөһтан јазыб. Мән һансы тәрәфә үз тутурам көтәк јејирәм. Шаһзадә ханым да мәнә илтифат едиб сиз бујуран сөзләри бујурублар.

Шаһ јенә дә башыны јухары галдырмадан деди:

— Мистер Һендерсонла нә данышырдыныз.

Баш назир бу ады ешидиб әлачсыз бир һала дүшдү. Һендерсонла көрүшүнү һамыдан кизләтсә дә шаһын көзүндән кәнарда сахлаја билмәмишди. «Көрүнүр шаһын Америка мәгамлары илә әлагәси һамыдан чохдур». Мәчлисдә Милли Чәбһә фраксијасынын үзвләри 35 нәфәрдән 28 нәфәрә енмишди. О һәлә билмирди ки Америка, Инкилис рәгабәтинин ити гүтбләри онун баш назирликдә галмасы үчүн барышмајыб. О һәлә билмирди ки Милли Чәбһәнин бә'зи рәһбәрләри Сарајла сых әлагәјә кириб. Онлар Доктор Мүәззимини баш назир етмәјә һазырлајырлар. Анчаг онларын бүтүн планларыны јајда башланан митинк вә нүмајишләр вуруб алт-үст етди. Теһранда вә дикәр ири шәһәрләрдә үмуми тә'тилләр башлады.

Шаһын исә бунлардан хәбәри вар иди. О көрүрдү ки, Баш назир әввәлки нүфуз вә дәринлијини итириб, о мүәјјән мә'нада башгаларынын әлиндә ојунчаға чеврилиб. О һәтта бөјүк сүр'әтлә гочалыб. Одур ки, о кәрәк досту Беһзадла көрүшә, бу мәсәләләр барәдә онун објектив фикирләрини өјрәнә.

— Ә'лаһәзрәт, Мистер Һендерсон сөз верди ки, Америка тезликлә бизә игтисади көмәк едәчәк. Бу да бизим дүшмәнләримиз гаршысында гүввәтләндирәчәк. Мән буна инанырам.

— Чох јахшы, бәс Мөһбед сәндән нә истәјир? Онун ләјагәти олсајды бизә ишләјәрди, Америка дөвләтинә јох. О ки, бизим орада консулумуз иди.

— Ә'лаһәзрәт, Мөһбед инкилисләрин сифаришләрини јеринә јетирир. О инкилисләрин мәнафеји үчүн дәридәндырнагдан чыхыр.

— Ону рәдд елә кетсин—дејә шаһ бирдән ајаға галхды.

— Көз үстә, Ә'лаһәзрәт.—дејиб о дал-дала чәкиләрәк шаһдан мүәјјән мәсафәдә ајрылды. Бу адәт һәлә Гачар сәлтәнәти вахтындан Сарај ән'әнәсинә чеврилмишди. Шаһла данышан адам кәрәк мүәјјән мәсафәдә дајанајды.

Шаһ гашларынын ортасыны ики дәфә гашыдыгдан сонра деди:

— Халг һәјәчанларыны нејнәјәчәксән, ағаји баш назир.

— Сизин ичазәнизлә үсјанчылары ән ағыр шәкилдә чәзаландырачағам. Сизин ичазәнизлә ола биләр һәрби-ингилаби трибуна комисијасы тәшкил етдим. Күндә јүзләрлә хәрабкары һансы синифдән олурса-олсун бу мәһкәмәнин сәрт ганунлары илә өлүм пәнчәсинә тапшырарам.

— Гәвам Баш назир олан кими дәрһал Халг партијасынын нүмајәндәлијини 17-чи мәчлисин сечкиләриндә аздырды, Иран-Америка мүгавиләсинин мүддәтини узатды. Бәс сән?!.

— Ә'лаһәзрәт, бунлары мән дә едә биләрәм.

— Анчаг Гәвамын Халг партијасынын лидерләрини Мәчлисә кәтирмәси вә онлара дөвләт вәзифәләри тапшырмасы мәним һеч вахт јадымдан чыхмаз — дејә шаһ истеһза илә күлдү.

Гәвам шаһын данышыгларындан вә ејһамларындан баша дүшдү ки, о тутдуғу бу вәзифәдән кетмәлидир. Одур ки, белини дүзәлдиб шах дајанды:

— Ә'лаһәзрәт, Гәвам бу јолла Халг партијасыны һадисәләр гаршысында мат гојду. Буну Сизә көрә етди.

Шаһ бу заман 1948-чи ил һадисәләрини көзләри гаршысында чанландырды. Анчаг үрәјини нараһатлыг бүрүдү. Азәрбајчан һадисәси вә онунла бағлы Пајтахтда баш верән һадисәләр, бунлар шаһы һәмишә вичдан әзабы мәнкәнәсиндә сыхырды.

* * *

Инкилтәрә сәфирлијинин икинчи мәртәбәсиндә гәрбә тәрәф ачылан пәнчәрә алтында отуран Перон Теһрандиск рәисилә сөһбәт едирди. Шаһын шәхси аилә һәјатында дәјишиклик барәсиндә башланан тәдбирләр барәсиндә һесабат верирди. О, бу тәдбирин икинчи һиссәсинә дахил олан Мәнсурә илә Имаминин ролларындан данышырды.

— Мәнсурә-Гурбан тәдбириндә һеч бир сәһвә јол вермәдик. Фөвзијәнин психи сарсынтыја уградылмасы елә дә асан иш дејилди. Бу просес дә Имаминин сәһнәјә дахил олмасы илә уғурлу кечәчәк. Имамини инандырана гәдәр чох вахт итирдим. О шаһдан горхурду. Дејирди ки, ахы биз иранлылар чох фанатикик. Хүсусилә намус мәсәләсиндә. Дејирди мән шаһла достлуг едә-едә онун арвады илә нечә голбојун ола биләрәм. Мәнчә ишләр баша чатдыгдан сонра Мәнсурә илә Имами ја евләнмәлидир, ја да арадан көтүрүлмәлидир.

Теһран-дискин рәиси јонулмамыш, кобуд бир сәслә деди:

— Ахырындан никәран галма. О да бизим вәзифәмиздир.

Шапурун бу тәдбирләрдән хәбәри вар иди. Әслиндә бунларын һамысы онун бејнинин мәһсулу иди. Одур ки, о бу мүшавирәдә иштирак етсә дә данышмырды. Дүз елә бу авхт иди ки, Фөвзијә илә Имами Маһмудабад дүзүндә еһтирасла өпүшүрдүләр. Онлары бураја Фөвзијәнин јашлы сүрүчүсү кәтирмишди. Машыны гојуб өзү гаранлыгда көздән итмишди.

Хасијјәт е'тибары илә утанчаг вә гапалы олан мәләкә Тағынын голлары арасында гисас һиссини дә јаддан чыхармырды. Бу күчлү голлар васитәсилә шаһдан гадын гисасыны алачагды. Анчаг гисас һисси онда зәифләјирди. Имами ону голлары үстдә атыб тутур вә ојнадырды. Маһмудабад дүзүндәки сараламыш отларын үстүндә узанан, һәрдән дығырланыб тәпәдән ашағыја сүрүшән вахты Фөвзијәнин әринә үрәји јанмаға башлајырды. Әринин ешгбазлығына мүәјјән гәдәр һагг версә дә онун идман досту илә ешгбазлығындан чәкинирди.

Фөвзијә күчлү бир идманчынын голлары арасында әсир оларкән нәдәнсә тез-тез Әлирзаны хатырлајырды. Бир вахт Әлирза онун хошуна кәлмишди. Имами олмасајды, о бәлкә дә гисас дејә шаһын гардашы Әлирза илә көрүшәчәкди. Онда Сарајын фачиәси даһа бөјүк олачагды.

Имами мәләкәнин голларыны, бојнуну, синәсини еһтирасла өпүрдү. Бу еһтираслы өпүшләр мүгабилиндә мәләкә гырыг-гырыг сәсләрлә чаваб верирди. Имами мәләкәнин дар донуну өвкәләјир, белини әлләрилә бәрк-бәрк сыхыр, ону санки хәмир кими јоғурурду. Анчаг горху һисси дә ону тәрк етмирди. О, Перонун тәшкил етдији бу тәдбирин мәгсәдини баша дүшмүрдү. Мәләкәнин өпүшләринин дә мә'насыны анламырды.

* * *

Мәләкә һәр дәфә Имами илә көрүшәркән, кәнчлијинин сон илләринин һәдәр олдуғуна һејифсиләнирди.

Онлар чәмиси 5 дәфә көрүшмүшдүләр. Бундан сонра Перонун һәр јердә кәзән әли вә нәфәси бу ашиганә мачараја сон гојду.

Бир күн Перон шаһын јахын досту вә адјуданты һесаб олунан Һүсејн Фәрдуста бу әһвалаты ачыб деди:

— Һеч билирсиниз Сарајда нәләр баш верир—дејә о, рәгиб кими Һүсејндә мараг ојатмаг үчүн өз көһнә мәкрини ишә салды.

— Чохларыны билирәм—дејә Һүсејн дә она мүбһәмчәсинә чаваб верди.

— Хејир, аға, бундан һеч кәсин хәбәри јохдур. Һеч шаһын өзү дә билмир.

— Нечә олуб ки, бизим белә мүһүм мачәрадан хәбәримиз олмајыб.

— Бөјүк һадисәдир. Һеч билмирәм шаһа буну нечә дејим.

— Нә олуб ахы.

— Мәләкә Фөвзијә шаһын идманчы досту Тағы Имами илә көрүшүр.—дејә о чәсарәтлә, инандырычы бир шәкилдә билдирди.

Һүсејн чәнәсини овушдура-овушдура деди:

— Ола билмәз, Фөвзијәнинин хасијјәти чох ағырдыр.

— Мән дә елә билирдим, әзизим. Анчаг көзләримлә көрдүм. Сиз Фөвзијәнин сүрүчүсүнү диндирин, онда инанаҹагсыныз.

Шаһ бу ашиганә мачәрадан хәбәр тутанда һеч әһвалыны да позмады. О көстәриш верди ки, Фөвзијәнин сүрүчүсүнү сорғу-суала тутсунлар, нәтичәсини десинләр.

Фөвзијәнин сүрүчүсү әввәл һеч нәји бојнуна алмады. Анчаг Икинчи Шәһәр Зиреһли ордусу зирзәмисиндә истинтаг заманы һәр шеји е'тираф етди. О деди:

— Мәндә һеч бир күнаһ јохдур. Аллаһа анд ичирәм. Мән мәләкәнин көстәришини јеринә јетирмишәм. Онлар һәфтәдә ики дәфә Маһмудабадда көрүшүрдүләр. Мәним ишим онлары апарыб тәпәләр арасына гојмаг, јарым километр кәнарда көзләмәк иди.

О күндән Тағы Имаминин Сарајдан узаглашдырылмасындан вә Шаһзадә Әшрәфин онун үзүнә тәрс-тәрс бахмасындан Фөвзијә һәр шеји анлады. Ики ај тамам тутгун вә ачыглы һалда Сарајда кәзди. Шаһла көрүшмәди. Гызы Шәһназын да көрүшүнә чан атмады. Јад бир адам кими Сарајда долашды.

Ики ајдан сонра Фөвзијә Гаһирәјә гоһумларына баш вурмаг бәһанәсилә Мисирә кетди. Бир даһа кери дөнмәди.

Перонун МЈЧ вә Теһран-диск планлары әсасында кечирдији тәдбирләр уғурла баша чатды.

* * *

Адәти үзрә Перон машыныны Мәнсурәнин евиндән бир гәдәр кәнарда сахларды. Гаранлыгда ахсаг аддымларла пилләри чыхыб әлиндәки гәрибә ачарла асанчасына гапыны ачды. Мәнсурә јатмышды. Отағында јанан гырмызы ишыг евә гәрибә романтик бир көрүнүш верирди.

Бәрбәзәкли чарпајыда узанан Мәнсурә Лүт гадын шәкли чәкән италија рәссамларынын таблоларына бәнзәјирди. Лүт бәдәнини утанмадан нүмајишә гојан маникен гыза.

Перон бу алданылмыш гызын талејинә ачыса да онун лүт әндамыны көрүб дурухду. Нә Авропада, нә дә Теһранда белә мүтәнасиб әндам көрмәмишди. О чарпајынын јанында диз чөкдү. Мәнсурәнин чијинләрини вә јанакы көрүнән сағрысыны өпмәјә башлады. Јухудан ајылан гыз гышгырмаг истәјәркән бу сөзләри ешитди:

— Мән Перонам. Шаһын хүсуси адјуданты...

— Ај һәјасыз фирәнкли, сән нечә бураја кәлибсән. Шаһ билсә сәни тикә-тикә доғратдырар.

Перон деди:

— Мән шаһын көстәришилә кәлмишәм. Нараһат олма, көзәл. Әввәлки кими узан вә мәндән горхма. Шаһ мәнә сәни өпмәк ичазәси верир. Бундан башга һеч нә.

— Мән сәндән онсуз да горхмурам. Шаһ дејирди ки, сән ондан мәһрумсан.

— Шаһ нә десә дүздүр. Сән хошбәхт мәләкәсән. Кизли мәләкә. Белә көзәл әндамы олан гыз да горхармы.

Перон әлини Мәнсурәнин гарнына тәрәф апараркән гыз онун әлини јана итәләди. Дуруб отурду. Бәдәнини гырмызы халаты илә өртдү.

— Бах, инди данышаг. Де көрүм Ә'лаһәзрәт нечәдир. Нә вахт кәлмәк фикриндәдир. Мән ону көзләјирәм.

— Ә'лаһәзрәт сәни чох истәјир. Анчаг балача зәифлик һисс едир. Билирсән ки, бу зәифлик ону һарадан сарсыдыр. Бу шаһын хүсусијјәтидир.

— Мәним әзизим, нә данышырсан, Ә'лаһәзрәти сон көрүшдә чох сағлам вә давамлы көрдүм. Инди о еһтираслы, күчлү, ешгдән дојмајан әсил кишидир.

Перон марагла соруршду:

— Бәс нечә ил габагкы шаһ нечә иди?

— Сәнин кими иди. Сојуг, лагејд.

— Бәс сәни гучаглајанда нечә, һә?..

— Елә ону дејирәм дә, ај дилбилмәз. Сән авропалысан, белә шејләри билмәзсән.

— Баша дүшүрәм, көзәл. Мән дә билирәм ки, шаһ данышыгда еһтирaслы олса да јорған-дөшәкдә зәифдир. Дүз дејирәм, кизли талели мәләкә.

— Јахшы, јахшы, бәсдир. Буну бир дәфәлик бил ки, бизим гызлар, ханымлар кишинин сиррини һеч вахт ачмазлар. Јахшы, сән бир де, көрүм мәним гибләм нә вахт кәләчәк. Даһа көзләмәјә тагәтим јохдур. Мәни баша дүшдүн, аға Перон?

Перон күлдү. Үзүнүн дәриси гырышды. О узун мүддәт сәһнәдә ојнајан гоча актјора бәнзәди.

— Бәс мәнә нә мәрһәмәт едәчәксән, мәним зәһмәтләрим мүгабилиндә?

Мәнсурә әлини онун тәпәсидә кәздириб деди:

— Мәним сары пишијим, Сарајдакыларын һамысыны сәнә верирәм. Орадакы готурларла сән јахшы дил тапарсан.

— Јахшы, өзүнү чох өјмә. Шаһ сәни чох истәјир. Сәнә һәдијјә алмаг фикриндәдир. Нә алса јахшыдыр.—дејә Перон көзләрини Мәнсурәнин бичимли додагларында кәздирди.

Мәнсурә һәгигәтән дә шаһа јенидән вурулмушду. Вурғун гадын исә севдији кишидән һеч нә тәләб етмәз.

— Мән Ә'лаһәзрәтин анчаг сағлығыны арзулајырам. Дејиб ајаға дурду вә гырмызы халатыны кејиб о бири отаға кечди.

— Бәлкә харичи өлкәләрин бириндә маликанә алсын. Кедиб өмрүнү хош кечирәсән.

Мәнсурә бирдән фикрә кетди. Үзүндән хош ифадәләр чәкилди. Чүнки о бир күн бу ешгибазлығын фачиәсини чәкәчәјини билирди. Фирузәнин талејини шаһ өзү она данышмышды.

— Мән маликанә истәмирәм. Әрә дә кетмәк истәмирәм. Фирузә ханым кими. Мән һәмишә Ә'лаһәзрәтин јолуну көзләмәклә өзүмү хошбәхт һесаб едәчәјәм.

— Баша дүшдүм. Анчаг ону да бил ки сәнин бу көзүтохлуғуну мән дә севирәм. Буну дејиб Перон онун сағ әлини додагларына јапышдырды. Бу һәрәкәтдән ачыгланан Мәнсурә Сағ ајағыны габаға узадыб беләчә дурду. Гызын ајағынын көзәллијини көрән Перон онун дизини өпдү. Сонра да башыны мәрмәр сүтуна бәнзәјән бу гыча сөјкәјиб көзләрини јумду. Беләчә сакит-сакит дајанды, тезликлә полковник Әјадинин онун јерини тутачағыны дүшүнүб додаглары сојуду вә јерә доғру сүрүшдү. Мән-

сурә бундан зөвг алырмыш кими бир ан нәш'әләнди. Вә бир ан өзүнү шаһын гучағында һисс етди. Чүнки шаһ да онун гычларындан бу сајаг өпәрди.

* * *

Ајәтулла Кашани сүркүндән гајытдыгдан сонра Мүсәддигин мөвгеләрини мүдафиә етмәјә башламышды. Халг партијасынын вәһдәт тәклифини гәбул етди. Шаһын мизинин үстүнә 3 варагдан ибарәт бу һагда мә'лумат гојулмушду. Бунлар Ајәтулла Кашанинин мүхтәлиф јерләрдә бу һагда сөјләдији нитгләрин хүласәси иди: «Мәзһәб аләминдә ријакарлыға вә икиүзлүлүјә нифрәт едирәм... Гара иртичә азадлыға бөјүк зәрбә вурмушдур. Вә Мәшрутә баниләринин зәһмәтләрини һәдәрә вермишдир. Мән дәјанәти сијасәтдән узаг сахлајачағам».

Кашани өз мөвгеләриндә бир гәдәр дә ирәли чыхыб әскәр вә забитләрә хитаб едәрәк демишди:

«Бу күн вуруш вә дөјүш һагла һагсызын ики сәфи арасында кедир. Өз мәгампәрәстлији истисмарын вә инкилисләрин гајытмасы уғрунда Әһмәд Гәвамын чәһдләри вә истәкләри кәрәк сизин әлинизлә һәјата кечмәсин вә сизи ган вә зор гаршысында мәс'ул гојмасын».

«Бу бөјүк чиһадда бүтүн мүсәлман гардашлар кәрәк өз гејрәтләрини көстәрсинләр. Субут етсинлр ки, Иран халгы һеч бир биканәјә ичазә вермәјәчәк ки, сынагдан чыхмыш мүртәче әлилә онларын истиглалијјәти пајмал олсун».

«Белә бир күндә кишили, арвадлы бу халг вә бүтүн чәмијјәтләр кәрәк әлбир вә һәмрә'ј олсунлар. Әчнәбиләрлә мүбаризәјә кәрәк һамы ејни һәрәкәт етсин. Бу күн Иран халгы бүтүн партијалар, бүтүн адамлар, арвадлы-кишили, кичикли-бөјүклү һансы ки, бу мүгәддәс мәгсәд уғрунда һәммәгсәддирләр, һәр чәмијјәт ки, бу јолда үсјан едир, онлары биз сәмими гәлблә гәбул едирик».

Шаһ бу мә'луматлары охујуб бир-бир кәнара туллајырды. О Беһзады көзләјирди. Беһзад исә Халг партијасынын 10 минләрлә тәләбә вә фәһләләрдән ибарәт тәрәфдарынын күчә вә нүмајишләриндән бирбаша бураја кәлмишди. О гапы далында дуруб шаһын ичазәсини көзләјирди.

Шаһ достуну сојуг гаршылады. Анчаг отурмаға ичазә верди. Беһзадын чәкмәләринин үстүндәки галын тоз гатыны көрүб тәәччүб етди.

— Беһзад, сән дә нүмајишдә иштирак едирдин?—дејә о истеһза илә күлдү.

Беһзад әлачсыз галыб ону тәсдиг етди вә башыны ашағы дикди.

— Јахшы, о полковник Һәбиб Перман да Халг партијасынын үзвүдүр?

Беһзад јахшы билирди ки, Перман Ордуда Халг партијасынын һәрби тәшкилатынын үзвүдүр.

— Мән буну билмирәм, Ә'лаһәзрәт. Анчаг полковники танырам.

— Бәс дејирсән мән Халг партијасынын үзвүјәм. Һеч олмаса мәнә јалан данышма. Мән билирәм ки, сән оранын үзвү дејилсән.

— Сиз бујурандыр, Ә'лаһәзрәт. Полковники танырам. Үзвлүјүндән исә әсла хәбәрим јохдур.

Шаһын рәнки ағармышды. Сәсинин титрәјишиндән әсәби һал кечирдији билинирди.

— О шәрәфсиз, нүмајишләри дағытмаг әвәзинә рәиси олдуғу танк һиссәсилә күчәдәкиләрә гошулуб. Бундан нечә, хәбәрин вар. Хәбәрин вар ки, о танкдан чыхыб пагонларыны гырыб издиһамдакыларын үстүнә туллајыб.

Беһзад полковник Пермани Гардашы Һатәминин фәдакарлығы илә танымышды. О заман о партијанын көстәриши илә Азәрбајчан Милли һөкумәтинин милли гошунларынын јарадылмасында көмәклик көстәрмәк үчүн бир дәстә халгчы забитлә Тәбризә кетмишди. Халгын ингилабына гошулмушду. Перманын исә бу күнкү һәрәкәти Сарајы тамам дәһшәтә салмышды.

Бирдән шаһын иш отағына кирән, палпалтары тозторпаглы вә тәрли олан Насир Зүлфүгари һалсыз бир сәслә деди:

— Ә'лаһәзрәт, шәһәрдә 500-дән артыг адам өлүб. Күчәләрдә ган көлү јараныб. Шәһәрин вәзијјәти чох ағырдыр. Чарә олмаса биз сүгут едәчәјик.

Шаһ ајаға сычрады. Гапыја доғру кетди. Һамы онун ардынча отагдан чыхды. Беһзад Зүлфүгаринин, Әланын, ардынча дәһлизә чыхды. Пилләләрдән дүшәркән фикирләшди: Бир даһа бураја кәлмәјәчәк. Шаһын сон күнләри чатыб. Халг партијасы республика гурмаг шүары илә һәр јердә чар чәкир. О дүшүнүрдү ки, бу һәрәкат Мүсәддиги јүксәлдәчәкдир. Белә бир вәзијјәтдә Халг партијасы кәрәк ваһид чәбһә шүары да верә.

Беһзад ахшам алаторанлығында евә гајыдаркән күчә вә проспектләрдә чиб шејләри, пал-палтар гырынтылары, ган ләкәләри көрдү. О Әкбәрлә көрүшә тәләсирди. Ва-

һид чәбһә шүарыны онунла мүзакирә етмәк фикриндә иди.

Кимсә ону архадан сәсләди. Дөнүб онун ардынча кәлән Мәһтабы көрдү. О һәјәчанлы иди. Әјниндәки палтарлар пыртлашыг көрүнүрдү.

— Мәнәм, Беһзад. Јолда бир издиһам бурулғанына дүшдүм. Чох чәтинликлә дәли олмушларын арасындан чыха билдим. Чох хаһиш едирәм, мәни евә гәдәр мүшајиәт елә, горхурам.

— Мәһтаб ханым, горхмаға дәјмәз. Сәнин сифаришинлә мән Ә'лаһәзрәтлә көрүшмәздән габаг нүмајишчиләр арасындадјдым. Һадисәләр бөјүк тәбәддлата апарыр. Белә кетсә достумун вәзијјәти ағыр олачаг.

Мәһтаб динмәди.

Гаранлыг дүшмүшдү. Мәһтаб гәсдән Беһзада сығынараг онун голуна кирмишди. Өзүнә бир нөв арха тапдығына севинирди. Үрәји гуш үрәји кими чырпынырды. Онун үрәк дөјүнтүләрини дујан Беһзад деди:

— Нијә горхурсан? Сәнин архәнда шаһлыг сарајы дурур, Мәһтаб ханым.

— Сиз мәним үчүн Сарајдан е'тибарлы бир дајагсыныз. Һәмишә сизи өзүмә арха билмишәм. Өзүм дә билмирәм ки, бу чәсарәт мәндә һарадандыр.

— Сән һәмишә мәнә архалана биләрсән. Сијаси мәсәләләр олмасајды биз даһа јахын дост ола биләрдик.

Мәһтаб севинәрәк деди:

— Мән сизи сијасәтдән, Сарај рәсмијјәтиндән кәнар бир шәхсијјәт санырам вә буна көрә дә сиздән хошум кәлир. Сиз чох тәвазө'кар, гејрәтли вә севимлисиниз.

Онлар даһа данышмадылар. Мәһтабын ихтијарында олан чини габлар мағазасы үстүндәки икиотаглы евә гәдәр сакит јол кетдиләр.

* * *

Шаһын охшары Гурбанын еви Һәкиминин евилә јанашы иди. Һәкиминин евинин пәнчәрәләринин икиси Гурбанкилин јашадығы һәјәтә ачылырды. Һәр үч ајдан бир Гурбанкилдә бир нечә шән күнләр кечирди. О да Гурбанын евә гајытмасы илә әлагәдар иди. Бу күн дә о күнләрдән бири иди. Гурбан арвад-ушағына баш вурмаг мәгсәдилә гајыдыб кәлмишди. Әрини үч ајдан бир көрән Никар әл-ајағыны итирмишди.

Гурбанын кичик гызы һамыдан чох суал верирди:

— Ата, мәктәбдә мәндән сорушдулар ки, сәнин атан һарада ишләјир. Мән дә дедим ки атам көрфәздә дәнизчидир. Дүз демишәм, ата?

— Дүз дејибсән, мәним гәшәнк гызым. Мән орада ишләјирәм, вахтым чох аз олур. Имкан тапан кими сизә баш чәкмәјә кәлирәм.

Бу сөзләри дејәркән о Никарын суалларына чаваб вермәјә һазырлашмаға чалышырды.

— Һә, нәдир Новруз гызы. Сөзлү адама охшајырсан. Де, көрәк нә вар нә јох?

Никар башыны әринин дөшү үстә гојуб әрини бәркбәрк гучагламышды. Данышмаг истәмирди:

— Еһ, о гәдәр үрәјим долудур ки, һеч билмирәм һарадан башлајым.

Гурбан арвадыны габаглајыб данлагларыны азалтсын дејә деди:

— Долу олар да, үч ајдан бир кәлирәм. Ушагларын чөрәк пулунун әсирријәм. Тез-тез көндәрирәм, кәлиб чатыр?

— Кәлир, кәлир, һамысы кәлиб чатыр. Анчаг мәнә Гурбан бир шеј чатмыр.

— О шеј нәдир?

— Сән Көрфәзә ишә кедәндә гарајаныз идин инди ики илдир ки орада күн алтында ишләјирсән, рәнкин машшалла ағаппаг олуб.

Гурбан арвадынын сачларыны тумарлајараг деди:

— Никар, мән ачыг һавада ишләмирәм ки, гаралым. Кәминин ичиндәјәм. Лап шаһ сарајына охшајыр.

— Јахшы, шаһ сарајы дејирсән. Һеч онун ичини көрүбсән ки кәминин ичини онунла тутушдурурсан?

— Јахшы бу сөзләрин вахты дејил, сачларындан гәшәнк әтир ији кәлир, һаранын әтриди?

— Орда һамы белә әтир ишләдир. Кәрәк кәләндә сәнә алыб кәтирәјдим нечә јадымдан чыхды шовгәриб. Бүтүн әтирләр сәнә гурбандыр, борч олсун.

Дөрд ај ајрылыг Гурбаны јаман көврәлтмишди. Сарајдакы гуру һәјат тәрзиндән дојмушду. Рәсми саламлар, көрүшләр ону бездирмишди.

Гурбан Никары бәрк-бәрк синәсинә сыхды, үзүнү, сачларыны өпүшләрә гәрг етди, һәрдән гулағына пычылдады:

— Тәкчә балаларымыз бөјүјүб боја-баша чатсынлар. Мән һарда олсам фикрим-һушум сәнин јанындады. Мән сәни чох истәјирәм. Бирчә сәнә көрә чөлләрә дүшүб чөрәк далынча кәзирәм.

Никар исә нә данышдығыны билмирди. Ағзындан гы-

рыг-гырыг сөзләр чыхырды. Гурбан арвадыны дуз кими ј̌алајырды.

Никар әри Гурбаны јатмаға гојмурду. Һәр шеј барәдә суал верир, һәр шеји сорушурду. О, әринин савадлы данышмасы вә сијаси мәсәләләрдә өткәм олмасындан тәәччүбләнмишди.

— Гоншу нечәдир, Фириштә илә Күлсүн јенә дә достдурлар.

— Бир јердә дәрс һазырлајырлар.—дејә Никар јарымгаранлыг отагда әринин үзүнү јахшы көрмәјә чалышырды.

— Бәс Һәкими нә данышыр?—дејә Гурбан да ону шүбһәләрдән јајындырыр.

— Валлаһ, дејирләр ки бу киши «Иттилаата» ишләјир. Баш чыхармаг олмур.

Гурбан арвадына тәрәф дөнүб деди:

— Онда кәрәк сән чох еһтијатлы оласан. Онларын јанында һеч нә данышмајасан. Ушаглара да тапшырасан.

— Баша дүшдүм. Анчаг биз нијә кәрәк еһтијатлы олаг. Гој Һәкимикил еһтијатлы олсун. Онлар дөвләт адамыдыр.

Гурбан арвады Никарын һалына, вәзијјәтинә ачыјыр, онун учуз гијмәтли палпалтар ичиндә кизләнән көзгамашдырычы әндамыны бағрына басырды. Она тапшыраглар верир, пул, азугә, пал-палтар көндәрәчәјини вә'д едирди.

Никар јухуја кедәркән о арвадынын үзүндәки гејри мүәјјәнлијә вә ојнашан шүбһәләрә баха-баха 2 ил бундан әввәл Ернест Перонун ону өз машыны илә Сараја апармасыны хатырлады. Онун о вахта гәдәр кәнардан јүзә гәдәр шәклинин чәкилмәсиндән хәбәри јох иди. Бунлары сонрадан билмишди. Ернест шаһын көһнә палтарларыны өзүнүн кичик игамәткаһында Гурбана кејдирәрәк кәнардан она бахмасы сонра севинәрәк «охшајыр», «охшајыр» демәси илә әлагәдар Гурбан баша дүшмүшдү ки, бурада нә исә мүһүм бир иш вар.

Сабаһы күнү Ә'лаһәзрәтин мүхтәлиф профилләрдә фото шәкилләринин мииз үстә галандығындан мәсәләни азачыг анлады.

Ернест демишди:

— Инди галды грим. Гримдән сонра ејнилә Ә'лаһәзрәтә охшајачагсан.

Гурбан тәәччүб ичиндә Перонун һәрәкәтләринә бахыр, нә исә сорушмаг истәјир, лакин онун бу кичик вә

көздәнузаг игамәткаһында да шаһлыг Сарајынын әзәмәтини дујараг горхусундан динмәмишди.

— Бәли, Гурбан чан, сән тезликлә өлкәнин һәјатында чох лазымлы бир адама чевриләчәксән. Сән Ә'лаһәзрәтә охшамагла онун шәхси, сијаси һәјатында чох мүһүм рол ојнајачагсан.

— Мән?—дејә Гурбан үркәк бир тәәччүблә сорушмушду.

— Бәли, сән бундан сонра шаһын һәјатынын горунчу, көмәкчиси, лазым кәлдикдә шаһын өзү олачагсан. Анчаг буну кәрәк бир мән биләм, бир дә сән. Баша дүшдүн нә дејирәм. Мәбада сәһв јол верәсән. Бу сирр сәнин һәјатын демәкдир. Сонра да арвад-ушағыны јаддан чыхарма—демишди.

О вахт Гурбан ваһимә һисси кечирәрәк сорушмушду:

— Нечә бәјәм, арвад-ушағыма нә ола биләр?

Онун горхдуғуну көрүб Ернест Перон чаваб вермишди:

— О мә'нада ки, онлардан никәран галмајасан. Онлар һәр чәһәтдән тә'мин олачаглар. Анчаг онлар сәнин һарада олдуғуну, нә иш көрдүјүнү гәт'и билмәмәлидирләр.

Ағыр күнләр, һәдә-горху вә чансыхычы мәшғәләләр ону безикдирсә дә бунлара дөзмүшдү. Анчаг јемәји, ичмәји, данышығы, кәзинтиси нәзарәт алтында кечмишди. Гримләрлә, кејимләрлә, гајғы вә һәдә-горху илә елә әһатә олунмушду ки, тәдричлә Никар, Мәһин, Күлсүмкил јаддан чыхмаға башламышды. Сарај һәјатында ујғунлашмышды. Шаһын илк охшарына чеврилмишди.

Никар чохдан јатмышды. Ушаглар да мышыл-мышыл јухудајдылар. Ики саатдан сонра Перон өзү онун далынча кәләчәкди. Шаһпур күчәсинин тининдә ону көзләјәчәкди.

* *
*

Гәвамүссәлтәнә Азәрбајчан, Күрдистан вә Шимал нефт мәсәләләриндә көркәмли бир дипломат кими танынмышды. Шаһ исә бундан чох нараһат иди. Гәвам илә рәгабәт едә билмәдијиндән, сарсылырды, шаһын вә шаһлығын үзәринә көлкә чиләјән бу шәхсијјәт инкилисләри дә нараһат етмәкдә иди. Чүнки Гәвам һардаса, кизли сурәтдә америкалыларын програмы илә һәрәкәт едирди.

Шаһын иш отағында инкилисләрин чох мәһрәм мә'муру, Интиличенс-сервисин нүмајәндәси Шапур ајағыны

ајағы үстә ашырыб бунлар барәдә шаһла сөһбәтләширди. Шаһын бу күн тутгунлуғунун да сәбәби мәһз Гәвамын нечә тәрәфли ишләмәси, шаһы сыхышдырыб дипломатија вә сијасәт аләминдән чыхармаг чәһдләри иди.

— Чәнаб Шапур, елә Сизин бу өлкәдә тәтбиг етдијиниз инкилис сијасәтиндәки уғурларынызы көтүрәк. Бу уғурларла Сиз вә Теһран-диск фәхр етмәлисиниз, ја инкилис дөвләти. Мән өлкәнин шаһы ола-ола, мәним гошунларым «јашасын шаһ» дејә-дејә Азәрбајчаны, Курдистаны фәтһ едир, анчаг филанкәс кәлиб бурада өзүнү милли гәһрәман кими гәләмә верир. Бу аға синәсини габаға вериб һәр јердә өзүнү апарычы кими көстәрир. Иран Демократ партијасы јарадыр, Иран Халг партијасы илә кизлиндә әл-әлә верир; Мәчлисә онларын нүмајәндәләрини кәтирир.

Шаһ бу сөзләри дејәркән әлләрини тез-тез өлчүб бичирди.

Шаһпур чох тәчрүбәли бир дипломат иди. О билирди ки, Гәвам һардаса америкалыларла мәсләһәтләшир. Америка кәшфијјат идарәси дә нәдәнсә бу һагда инкилис һәмкарларына һеч бир мә'лумат вермир. Бурада мәнафе бирлији хатири үчүн ики бөјүк дөвләтин сијаси разылыгларына зәрбә дәјир. Одур ки, шаһын нараһатлығына мүәјјән гәдәр һагг газандырыр вә һәтта бу нараһатлығы шаһын чаванлығындан вә тәчрүбәсизлијиндән ирәли кәлән бир нараһатлыг да һесаб едирди.

Шаһпур билирди ки, Гәвамүссәлтәнә сијаси миссијасыны баша чатдырыб. Гәвамын Москвада Сталинлә көрүшмәјә наил олмаг мәгсәдилә гәбул отағынын габағында узун мүддәт көзләмәси, Сталинин отағынын бу башындан о башына дизин-дизин кетмәси вә бунунла өлкәнин Шимал нефтинин вә'дәсилә Иранда Совет гошунларынын чыхарылмасына наил олмасы илә онун вәзифәси битмишди.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, мәним дә мәнсуб олдуғум дөвләт Сиз бујуранлардан нараһатдыр. Әкәр ишләр белә кетсә бизим мәнафејимиз тәһлүкә алтына дүшәчәкдир. Мән Сизин јахын достунуз кими Милли Мәчлисин јени сечкиләрини кечирилмәсини, бу сечкиләрдә Гәвамы вә онун Мәчлисә кәтридикләрини кәнара гојмағы дүзкүн јол һесаб едирәм.

Шапур сечки мәсәләсини шаһын ағзы илә демәсиндән шаһ баша дүшдү ки, инкилис мәгамлары мәһз бу јолу мәсләһәт көрүрләр.

Шаһ достунун ортаја атдығы тәклифдән јапышды:

— Мән дә Сиз бујураны фикирләшмишәм. Анчаг бу сечкиләрдә Халг партијасы галиб кәлә биләр. Одур ки, сечкигабағы мәрһәләдә Халг партијасы үзәринә башланан һүчумлар ики гат артырылмалыдыр.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, индидән сол партијалар ифша олуб сијасәт сәһнәсиндән чыхарылмалыдыр. Бизим бу барәдә планларымыз да вар.

Шаһ деди:

— Мән Ислам Фәдаиләри партијасыны да бураја әлавә етмәк фикриндәјәм. Онлар тәрәфдән горху даһа тәһлүкәлидир.

— Елэдир Ә'лаһәзрәт, анчаг онлардан кәрәк һеч бир јазыда вә нитгләрдә ад чәкилмәјә. Кашанини әлә алмагла Гум руһанијјәтини сијасәтдән кәнарда сахламаг олар.

Шаһ мүсаһибинин дедији конкрет тәдбирләрдән севинди вә дирчәлән кими олду. Интиличенс-Сервис бу сајаг өз мөвгеләрини ачыгладығындан бајагдан буз бағламыш чанына санки јени бир чәрјан ахды.

— Мән Кашанини јенидән сүркүнә көндәрәрәм. Ону дармадағын едәрәм, дејинә-дејинә галар. Сүмүкләри гүрбәтдә чүрүјәр.

Шапур шаһын әксинә олараг, нә күлдү, нә дә севинди. О бир аз да чидди көркәм алыб деди:

— Инкилисләрин 33-чү ил нефт бағлашмасыны горумаг, ону сијасәт мејданында артистлик едәнләрин чәнкиндән чыхармаг үчүн биз анчаг Сизин игтидарыныза вә шәхсијјәтинизә архаланырыг.

Шаһ мәмнун һиссләр ичиндә үзүндә ојнајан хош ифадәләрлә деди:

— Бу, һәмишә мәним илк мәгсәдим олуб. Мән билирәм вә һеч вахт да јаддан чыхармарам ки, мәним атамы да, өзүмү дә шаһлыг мәгамына чатдыран Сиз олмусунуз.

Бундан сонра данышыланлар шаһы о гәдәр дә марагландырмырды. Шаһпур нә дејирдисә шаһ башы илә ону тәсдиг едирди. Онун јанаглары азачыг гызарараг кал бөјүрткан рәнкинә дүшмүшдү. Шаһпур индијә гәдәр шаһын јанагларынын бу сајаг гызардығыны онун бу сајаг шән олдуғуну көрмәмишди. Халг партијасынын кечирдији митинк вә нүмајишләри Милли Мәчлисдәки игтишашлар. Милли Чәбһәнин мүхтәлиф гүтбләриндән мүхтәлиф авазларын ешидилмәси шаһы демәк олар ки марагландырмырды. Онун көзләри гаршысында сечкиләрин кечирилмәси, Мәчлисә өз адамларыны сечдирмәк, Халг партијасыны бөһтанларла ифша етмәк, Милли

Чәбһәнин ујғун чинаһларыны өзүнә тәрәф чәкмәк сәһнәләри чанланырды.

* * *

Азәрбајчандан сүркүн олан јүзминләрин ичиндә Малик дә вар иди. О өз гардашларындан, зирәклији, бачарығы вә горхмазлығы илә фәргләнирди. Һејдәр дә Мухтар да, Камил дә сүркүн илләриндә Америка орду һиссәләринин вахты илә гојуб кетдији газармаларда јашајаркән Маликин үсјанкарлығыны, ишчиллијини көрмүшдүләр. Жандармларын һәдә-горхуларына синә кәрән Малик аиләнин сипәринә чеврилмишди. Һәлә 10—12 јашларында о көлмәчәдә өрдәк баласы кими бурдан вуруб ордан чыхарды, пул газаныб евә чөрәк кәтирәрди. Фиргәчиләрлә фиргәчи иди, халгчыларла халгчы иди, руһаниләрлә руһани, мө'минләрлә мө'мин иди, алверчиләрлә алверчи иди. Санки һамынын дилини билирди. Кимин ардынча кедирдисә бир аздан сонра өз бачарығы илә ону ардынча апарырды.

Сүркүндән үзүлүшүб бөјүк сијаси һадисәләрин далғаларынын Теһрана атдығы бу 8 баш аиләнин еһтијачынын бир һиссәсини артыг 15 јаша чатмыш Малик өдәјәрди. Һәр күн гардашлар сәһәр тездән пајтахтын чошғун, һәјатына баш вурар, алверин чарпышмалар, гарпышмалар, доламбачлыгларындан кечиб кечә евә әли долу кәләрдиләр.

Малик исә Надири мејданына јахын ајагүстү тичарәтлә мәшғул оларды.

Бир күн кәрпич күрәләринин ишсиз галмыш фәһләләринә нисјә мал сатан Маликин өз мүштәриләри илә ширин, меһрибан данышығыны көрүб Һәкими ајаг сахлады. Бу кәнчин јенијетмә јашына бахмајараг мүштәриләрлә данышығына кәнардан фикир верди.

— Атам, көтүр, мән билирәм кәрпич күрәләринин фәһләләри тә'тил едиб гарны јоғун ағаларына јумруг көстәрибләр. Кәл мал апар, чәкинмә. Анчаг тә'тил гуртаран кими, мааш алан кими кәтир борчуну вер, аллаһ кәримдир, гардаш.

— Оғул адыны да билмирәм, аллаһ сәни адлы-санлы еләсин. Сән олмасајдын бу чәһәннәмин далдаларында ачымыздан өләчәкдик.

— Јахшы, атам, мән дә сәнин адыны билмирәм, анчаг сәнә инанырам. Үчүнчү дәфәдир мәндән нисјә мал апарырсан. Дүздү?

— Еләдир, оғлум, аллаһ сәнә ачыг алын, ајдын фикир, көзәл һафизә вериб. Һәлал олсун сәнә аллаһын вердикләри.

— Мән сәнә, атам, инанырам, көтүр кет, оланда кәтирәрсән.

Һәкими данышанларын ләһчәсиндән билирди онлар азәрбајчанлыдырлар. Надири мејданындан бир гәдәр кәнарда јашадығы мәнзилин әтрафында 47-чи илдән бу јана тикилән 1, 2 мәртәбәли евләрдә јашајанлар да бу ләһчәдә данышырдылар.

Теһранда империализм вә иртичаа әлејһинә баш галдыран һәрәкат кенишләндикчә митинкләр, нүмајишләр, күчә јүрүшләри артдыгча зәһмәткешләрин мадди вәзијјәти дә писләширди.

Һәкими өз јахын досту Ләвәсани илә бу гәрара кәлмишдиләр ки, азугә мағазасы ачсынлар. Әслиндә бу фикри Ләвәсани ирәли сүрмүшдү. Чүнки Дәмир јол идарәсиндә мүдир ишләјән Ләвәсанинин ишчиләрини азугә илә тә'мин етмәк һәм бир нөв гајғы иди, һәм дә кәлир.

Одур ки, јајын гызмар вахтында ачыг һавада дуруб мал сатан Малики бир мүддәт сејр етдикдән сонра она јан алды:

— Оғлан, бу ишдә чохдан ишләјирсән — дејә сорушду.

Малик һәлә јахшы танымадығы бу зијалыја деди:

— Аға, бу иш дејил ки, буну һамы бачарар, мән әсил иш ахтарырам.

— Әсил иш мәндә. Бах, оғул, Мејданын о тәрәфиндә азугә дүканы ачырыг. Истәсән сәни ораја сатычы көтүрәрәм.

Малик гәшәнк вә ири көзләрини Һәкимијә дикди вә марагла сорушду:

— Мән орда нә иш көрәчәјәм?

— Орда да сән бу иши көрәчәксән, анчаг башынын үстүндә дам олачаг, гапындаса гыфыл. Ачары да сәндә.

Малик јохлајычы нәзәрләрлә Һәкимијә бахды. Теһрандан адамы илк танышлыгда танымаг үчүн ону баштдан ајаға сүзәрдиләр. Малик дә елә еләди. Һәкиминин милә-мил, сарыја чалан костјуму сәлигәли иди. Бу костјумлардан Малик Насир Хосров проспектинин гуртарачағында ачыг базарда сатардылар. Онлары Америка тачирләри кәтириб зибил кими бир бучаға төкүб чох учуз гијмәтә сатардылар. Чамаат бу костјумларын бичимли вә көзәл олмасына бахмајараг онлара зәдәли палтар ады гојмушду.

Һәкиминин әјниндәки һәмин костјумун көрүнүшү Маликә Һәкиминин касыб зијалы олмасыны пычылдајырды.

— Аға, мән бурда алвер етмәкдән башга һәр күн Сипәһ банкындан сәһәр саат 8-дә 6 гызыл пул алырам, ону сатыб сонра бураја кәлирәм.

Һәкими бу чаванын бачарығына даһа чох инанырмыш кими деди:

— Чох көзәл, сән бу иши дүканда ишләјә-ишләјә дә едә биләрсән.

Малик о вахтдан Надири мејданында дүканчы кими танынмаға башлады. Онун мүштәриләринин чоху нисјәчиләр иди.

Тә'тил күнләриндә о дүканы бағлајыб нүмајишчиләрә гошуларды. Бахмазды ки, бу кәрпич күрәләри ишчиләридир, ја тохучу фабрикинин ишчиләри. Мүәллимләрдир, ја пост-телеграф ишчиләри.

Малик бу јолла шәһәрдә баш верән бүтүн һадисәләрдән хәбәр тутарды, һәтта шаһ сарајынын дахилиндә баш верәнләрдән хәбәри оларды. Шаһ мәсчидинә Кашанинин мөвизәләрини динләмәјә кедәрди. Баш назир Рәзмаранын радиода чыхышына диггәтлә гулаг асарды, Халг партијасынын, Ислам фәдаиләринин ачыг јығынчаг вә нүмајишләриндә иштирак едәрди.

Бир ај оларды ки, Теһран Баш полис идарәсинин рәис Әфшар ханы оғурлајыб көтүрмүшдүләр. Ону Теһранын намә'лум истигамәтинә апармышдылар. Ахтарырдылар тапа билмирдиләр. О күн Һәкими илә Ләвәсани дүкана баш чәкмәјә кәлмишдиләр. Сәлигә, саһманы јохладылар. Сөһбәт јенә дә нүмајишләрдән, издиһамлардан дүшдү.

Ләвәсани узун боғазыны Һәкимијә тәрәф узадыб сорушду:

— Сән өјрәндин ки, Әфшарын ахыры нә олду?

— Һәр күн бахырам гәзетләрә анчаг баш чыхара билмирәм. Бу јазыг рәиси нејнәдиләр.

Бу заман Малик онларын сөһбәтләринә мүдахилә едиб деди:

— Әфшары јалан вә бөһтан демәјә мәчбур едә билмәдикләри үчүн ону јох едибләр, киров көтүрүбләр. Чох кәзибләр тапа билмәјибләр. Бир күн жандармлардан бири көрүр ки, атлардан бири Галачаја 50 метр галанда дајаныр. Бу, бир нечә күн тәкрар олур. Жандармлар билирләр ки, ат сәһв етмәз. Фикирләширләр ки, јәгин

бурада бир сирр вар. Өјрәнирләр ки Әфшары истинтага апаранда һәмишә бу ата миндирирләрмиш. Ат бир дә һәман јердә дајананда ораны газырлар. Әввәл узун бир ипин учу чыхыр, сонра бахыб көрүрләр бичарә Әфшары боғуб бурада басдырыблар. Дејирләр бу адам кизли олараг Мазәндәран маликләринин торпагларыны мәнимсәјиб шаһа һәвалә едирмиш.

Ләвасани јенә дә узун боғазыны ирәли узадыб сорушду:

— Малик, бунлары сән һардан билдин.

— Бу күнки гәзетләри охујун, һамысыны гәзетләр јазыб.

— Оғул, сән бу гәзетләри охумаға нечә вахт тапырсан, биз буна вахт тапа билмирик? — дејә Һәкими Маликдән сорушду.

Малик әлинин алтында олан бир гәзети ачыб көстәрди:

— Бахын, бу јазығы забитлик кејиминдә нә күнә гојублар. Дејирләр бу, Хәтибинин ишидир.

Бу сөһбәтдән бир һәфтә сонра Малик Кашанинин мөвизәсинә гулаг асмаг мәгсәдилә енә дә Шаһ мәсчидинә кетди. Анчаг ордакылар хәбәр вердиләр ки, Кашанини шаһ тутдуруб. Малик гајыдаркән мәсчиддә ики күллә сәси ешитди. Гулагларында курлајан күллә сәсләринин ким тәрәфиндән атылдығыны өјрәнмәк үчүн тез кери дөндү. 10 аддымлыгда кенерал Рәзмаранын бөјрү үстә јыхылдығыны көрдү. Кенерал Шаһ мәсчидинә күја намаз гылмаға кәлмиш имиш. Рәзмара Кашанинин тутулмасындан хәбәрсиз олдуғуну көстәрмәк үчүн белә ишә әл атмышды. Ислам фәдаиләри фүрсәтдән истифадә едиб әли халгын ганына батмыш бу кенералын һәјатына ики күллә илә сон гојмушдулар. Малик буну да изаһ етди ки, күја Мусәддиг бир сыра орду забитләрини тәгаүдә чыхармаг јолу илә ишдән азад едиб Һәмин забитләр дә кизли комитә тәшкил едиб Мүсәддиг һөкумәтини көздән салмаг мәгсәдилә Хәтиби вә онун јарашыглы бачысы Фүруг васитәсилә Теһран шәһәринин нәзмијә рәиси Әфшары оғурлајыб мәһв едибләр.

Бир сөзлә Малик Теһран бојда шәһәрдә һәр јердән хәбәр верән, хәбәр тутан гәрибә бир чаван иди.

* * *

Әлаһәзрәт фикринин ән бөһранлы вахтында, вәзијјәтинин ән кәркин дөврүндә мәктәб досту Беһзады јада саларды. Нијә? Буну өзү дә изаһ едә билмирди. Бу гәдәр мәшвәрәтчиси, мәсләһәтчиси олдуғу һалда Инкил-

тәрә Сәфирлијиндә онун һәтта күндәлик јемәјинин нүсхәси, мињусу верилдији заманда о нијә дә өзүнү тәк вә тәнһа һесаб едәрәк бу мәгамларда шаһлыг игтидарыны да јаддан чыхарыб, гошун, жандарм, полис гүввәләрини унудуб тәкчә Беһзаддан мәсләһәт алмаг еһтијачы дујурду.

Ә'лаһәзрәт үрәјинин ән хәлвәт кушәсиндә һисс едирди ки, ону әһатә етмиш јүксәк чәмијјәтин Сарај нүмајәндәләриндән Беһзад өлкәдәки һадисәләрә даһа објектив гијмәт верә билир, гәрәзсиз, бир шәхс кими өз фикир вә мәсләһәтини дејир. Шаһ буну илк дәфә һәлә онун шәрәфинә тә'сис олунан мәктәбдә көрмүшдү. Онда Беһзад чаван иди. Сифәти бир дамчы иди. Анчаг ити бахышлары, гәрибә дүшүнчәләри, романтик мүнасибәтләри һамыда бу чавана гаршы гәрибә тә'сир јарадырды. Һамы елә билирди ки, Беһзад мәктәби гуртардыгдан сонра һәрби саһәдә өз тәһсилини давам етмәклә кәләчәкдә гошунда јүксәк рүтбәли бир забит олачаг. Һәрби мәктәбин мүәллимләри һәм дә көрүрдүләр ки, Беһзад Вәлиәһд Мәммәдрзаја чох мәһрәм вә јахындыр, һәтта Вәлиәһдә дәрсләринин һазырланмасында чидди көмәклик дә едир, онун чәкмәли олдуғу рәсмләри дә Беһзад чәкир. Буну һеч кәсә билдирмәдән өлкәнин кәләчәк шаһынын индидән чөврүнү чәкмәклә фәхр едир. Вәлиәһд исә бу көмәкликләр гаршысында она тәшәккүр етмәји дә унудур.

Һәрби мәктәбин рүтбәли шәхс вә мүәллимләри елә билирдиләр ки, Беһзад Сараја мәхсус, шаһын шәхси аиләсинә дахил бир чавандыр, анчаг тәрбијәли вә тәвазө'кар олдуғундан бунлары нүмајиш етдирмәји артыг һесаб едир.

Вәлиәһд Беһзадын она көстәрдији гуллуг вә көмәкликләрә артыг өјрәнмишди. Чох вахт дәрсләрини она һәвалә едир, өзү исә ова, баскетбол, футбола баш гатырды.

Бә'зән јазылы тапшырыглары мүәллим синифдә јохлајаркән дәрсдән хәбәрсиз олан Вәлиәһд үзүнү Беһзада тәрәф чевирир, мүәллим исә Беһзадын нимкәт үстүндәки рәсм вә ев тапшырыгларыны көтүрүб бахыр вә «бәһбәһлә», тә'рифлә дәфтәрләри варағлајыр, башыны разылыг мә'насында тәрпәдир, Вәлиәһдә тәшәккүрүну билдирирди.

Анчаг елә вахт да олурду ки, Беһзад Вәлиәһдә үз көстәрмирди, онун мәктәбә, дәрсә гаршы лагејдлијинә гаршы санки габарырды. Белә вахтларда Вәлиәһдин додагларынын бучагларында ачы бир тәбәссүм көрүнүрдү. Беһзад она гаршы бир гәдәр дә сәртләширди. Бир нечә күн Вәлиәһдин көзүндән јајынмаға чалышырды. Нәһајәт мәчбуријјәт гаршысында Вәлиәһд өзү она јахынлашарды, әлини Беһзадын арыг чијнинә гојуб онун гара көзләринин ичинә диггәт кәсиләрди, ушаг мә'сумлуғундан доған бир әда илә, лагејдчәсинә дејирди:

— Беһзад чан, мәним зәһмәтләримлә нечәсән? Көзләриндә инчиклик көрүрәм. Ким сәни инчидиб, даһа доғрусу ким сәни инчидә биләр? Мәним мәктәб достуму.

Вәлиәһд бу сөзләри јавашдан дејәндә чәмиси 14 шакирди олан синифдә фарағат һалында дајанан јүксәк рүтбәли забитләрә көзалты бахырды. Бу забитләрин арасында Шабан адлы бир забит вар иди ки о шаһ тәрәфиндән Вәлиәһдин давраныш вә һәрәкәтләринә көз гојур, һәфтәдә бир јол Рза шаһа мә'лумат верирди. Вәлиәһдин көзләри бу јумрубаш забити кәзирди. Сарај адамлары Вәлиәһдин индидән мәһәббәтини газанмаг мәгсәдилә она шаһын нәзарәтчисинин ким олдуғуну кизлиндә демишдиләр.

Вәлиәһдин мәктәбдән кәнар ишләри һагда Шабанын һеч бир мә'луматы јох иди. Тәһсил алдығы мәктәбдән бир гәдәр кәнарда јерләшән гызлар мәктәбиндә Вәлиәһдин нүфуз вә мачәраларындан һеч кәсин хәбәри јох иди. Биләнләр дә бу һагда сусмағы мәсләһәт көрүрдүләр. Бу кими ишләр Сарајда о гәдәр дә гәбаһәт һесаб олунмурду. Вәлиәһдин гызларла кизли интим пычылтылары Сарајы елә дә нараһат етмирди.

О заман Вәлиәһдә ән јахын адам Беһзад иди. Ичтимаи-сијаси һадисәләр барәдә Вәлиәһд онунла мәшвәрәт едирди, онун чиддилијиндән вә ағырлығындан хошланан Вәлиәһд һарадаса бу достуна гаршы үрәјиндә бир истеһза да дујурду. Буна көрә дә һәр шејдә өзүнә мунис һесаб етдији бу гәлбипак достуна гызларла интим мүнасибәтләрини данышмазды. Бәлкә дә гызларын наз вә ишвәләрини Беһзад һәлә анламадығындан Мәммәдрза она бу ишләри һагда данышмагдан чәкинәрди. Вәлиәһд исә ашиганә мачәраларда өзүнү франсуз јазычыларынын романтик әсәрләриндәки баш гәһрәманлар јеринә гојарды, бир дә ки гызлар мәктәбиндә илк чаванлыг гисмәти олан гызын гылыглары, чан алан өпүшләри, бу өпүшләрин интиһасыз ләззәт вә нәтичәләри ону јенә дә магнит кими бу мәктәбә чәкирди.

Бу романтик һиссләр вә һәвәсләр Вәлиәһди бә'зи мачәралара да апарыб чыхармышды.

Артыг о күнләр архада галмышды. Инди тәк вә тәнһа отуруб Ә'лаһәзрәт досту Беһзад барәдә дүшүнүрдү, шаһлыг дејилән дәһшәтли кирдабын ичиндә онун мәсләһәтләринә еһтијач дујурду.

Бу көрүш Сарајда нечә харичи дөвләтә гуллуг едән нечә үзлүләри марагландыраҹагды. Бу, шаһын зәрәринә гуртармаса да, кичик бир забит олан Беһзадын зәрәринә гуртарар, онун һәјатында ағыр нәтиҹәләр верә биләрди. Намә'лум бир мараг шаһы бу көрүшә вадар етмәкдә иди.

Хузистанда Ҹәнуб нефт фәһләләринин үсјаны инкилис ағаларынын мәнафејинә зәрбә олмагла, онун да шаһлыг јерини титрәдирди. Бу, Ә'лаһәзрәти горхутмушду. Дахили вә харичи мәтбуат бу үсјанын Халг партијасы тәрәфиндән тәшкил олундуғуна ишарә едирди. Бу партија да Совет Иттифагынын мәнафеји илә һесаблашырды. Анҹаг шаһ буна инанмырды. Совет Иттифагынын Иран нефтиндә көзү јох иди. Онун һәлә нечә ил габаг Сталиндән ешитдији бу сөзләр јахшы јадында галмышды. Инкилис вә Америка акентликләриндән о даһа чох зәнин иди. Сон вахтларда инкилис — Америка һәмкарлығынын мөвҹудлуғуна бахмајараг Иран нефти уғрунда боғушма давам етмәкдә иди. Иран нефти өз әввәлки мүвазинәтини итирирди.

Бүтүн бунлар барәсиндә шаһ сарајдакыларла мәсләһәт етмәкдән чәкинирди. Она елә кәлирди ки, о дүнја сијасәтилә бағлы тәһлилдә зәифди. Горхурду ки бу зәифлији сонрадан онун башына гахсынлар. Буна көрә дә о досту Беһзадла кизлидә данышмаг, онун доламбаҹ сијаси мәсәләләр барәдә фикирләрини билмәк вә бу мөвге'дән сијаси тәһлилдә чәсартли олмаг чәһдиндә иди.

Гаршыда шаһын тәвәллүд күнү гејд олунаҹагды. Шаһ буну бәһанә едиб Беһзады да Сараја дә'вәт едә биләрди.

Беһзада Сарајын дә'вәт карты тәгдим едиләркән онун забит һәмкарлары вә онларын ичиндә олан Халг партијасынын һәрби шө'бәсинин үзвләринин тәәҹҹүбүнә сәбәб олду. О исә севинди, ифтихар һисси горху һиссини үстәләди. Анҹаг һарадаса горху вә ваһимә һисси дә кечирирди. Чүнки билирди ки, шаһ онун Азәрбајҹанда гәтлә һадисәләриндә тутдуғу мөвгеји билир. Бу һагда мәтбуат ачыг јазмаға башламышды. Шаһын вә шаһлығын мәмләкәтдә әввәлки һөрмәти галмамышды.

Ики күндән сонра Ә'лаһәзрәтин көзләри рәсми гонаглар ичрә Беһзады да ахтарырды. Ону Сараја мәхсус

кичик рәсм галарејасынын хәлвәт бир кушәсиндә тапды. Ири аддымларла она тәрәф кетди.

Беһзада елә кәлди ки, шаһ арыглајыб, саралыб, үзүнүн дәриси јорғунлугдан нәдәнсә гырышыб. Бурну дик, јанаглары солғун, чәнәси кичик иди. Бу көрүнүш ону мүһафизәкар Иран зијалыларына даһа чох бәнзәдирди. Анҹаг о әввәлки кими хошкүлүш, мәғрур вә сојугганлы иди.

— Беһзад, хош кәлибсән. Мән сәндән никаран олдуғум үчүн сәндән тез-тез хәбәр тутурдум. Һәјатында һәрби хидмәтиндә бә'зи дәјишикликләри дә билирәм. Бунларын һеч бири бизим достлуғумуза мане ола билмәз. Мәни елә дә вәфасыз билмәјәсән. Мәмләкәтин вәзијјәтини дә ки көрүрсән.

Беһзад шадлыг ифадә едән бир тәбәссүмлә көһнә мәктәб достуну тәбрик етди:

— Ә'лаһәзрәт, мән Сизин һүзурунуза чатмагла ифтихар һисси дујурам.

Шаһ онун голуна кириб сәрки салонунун хәлвәт кушәсинә апарды. О, севинҹини узагдан бахaнлардан кизләтмәдән Беһзада деди:

— Көрүрсән ки, шаһы да ағыр зәрбәләр һәдәфинә гојублар. Сән мәнә көмәклик етмәлисән. Мәним мәсләһәтчим олмалысан.

Беһзад нараһат һәрәкәтләр ичиндә деди:

— Мән Сизә мәсләһәт вермәк сәлаһијјәтиндә вә ләјагәтиндә дејиләм, Ә'лаһәзрәт. Бүтүн мәмләкәт Сизин мәсләһәтләрлә вә рәһбәрликләринизлә нәфәс алыр.

— Хејир, хејир, елә данышма. Сән өз идракынла, ағыл вә әхлагынла јашыдларынын һамысындан фәргләнирдин. Узагдан бахaнлар елә билирләр мән дүнјанын ән хошбәхт адамыјам. Анҹаг јох, мәним әзизим, үрәјими ачыб сәнә дејәҹәјәм. Бирҹә сәнә дүзүнү дејирәм. Мән тәкәм, тәнһајам, бу кашанәләр ичиндә гәрибәм, һеч кәслә үрәкдән мәсләһәт едә билмирәм. Чүнки бурдакылар демәк олар ки ејни даирәјә гуллуг етмирләр. Мәним сөзләрими ағзымдан гапыб һәр кәс өз даирәсиндә, өз мәнафејинә көрә чилвәләндирир. Дарси мүгавиләси инди мәним әл-ајағыма долашыр. Елә ки өз билдијим кими һәрәкәт едирәм онда башыма мин чүр маҹәра кәлир. Мән гәрәзсиз адамларын мәсләһәтләринә чох еһтијаҹ дујурам.

Беһзад кәркин бир һал кечирирди. О әлләрини өвкәләјир, дурдуғу јердәҹә тез-тез вәзијјәтини дәјишир, кечирдији һәјәҹаны Ә'лаһәзрәтә билдирмәк истәмирди.

О, шаһ гошунлары тәркибиндә, гошунун Азәрбајҹана һүҹуму вахтында көстәрдији һәрәкәтләринә көрә дә санки мәктәб јолдашындан чәкинирди.

— Ә'лаһәзрәт јахшы билирләр ки, мән садә вә кичик рүтбәли бир забитәм. Јәгин Азәрбајҹанда гәтлә вахты мәним фәалијјәтимдән хәбәрләри вар. Мәним мөвгејим елә дә мүнасиб, дүшүнҹәм дә елә дәрин дејил ки, Сизин бујурдуғунуз мәсәләләрә мүдахилә едә биләм. Бир шеј-лә фәхр едирәм ки чох иллләрдән сонра, Сизлә мәним арамда бу гәдәр мәсафә јаранандан сонра да мәнә е'ти-мадынызы азалтмамысыныз. Мәктәб һәјаты өзкәдир, дөвләт проблемләри өзкә. Мән Сизә нә мәсләһәт верә биләрәм, шаһым? Бирҹә ону ҹәсарәт едиб дејә биләрәм ки, нефт уғрунда инкилисләрлә америкалылар арасында кедән рәгабәт мәмләкәтимиздәки бүтүн һадисәләри өз нүфузу алтына алмышдыр.

— Шаһ деди:

— Беһзад ҹан, Азәрбајҹанда баш верән гәтлә һади-сәсилә мән өзүм дә разы дејилдим. Бу һагда данышма-јаг. Бир дә ки сән орада елә бир гәбаһәт иш көрмәјибсән. Мән сәнин сәдагәтинә инанырам.

Беһзад өзү билмәдән шаһын сөзүнү кәсиб тәләсик деди:

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, дүз бујурурсунуз. Мән дә азәр-бајҹандакы гәтләни Сизин шәрәфинизә мүнасиб бир һадисә һесаб етмирәм.

— Мән бајаг дедим, Азәрбајҹанда баш верән ганлы һадисәләри фатеһлик һесаб едәндә мән халгымдан ута-нырам. Анҹаг нә едәсән, һәјатын да, дөвләтин дә өз га-нунлары вар. Әкәр мән о һадисәләрдә сәнин кими јахын-дан иштирак етсәјдим, чох күман ки, мән дә сәнин кими һәрәкәт едәрдим.

Беһзад шаһын бу сөзләриндән көврәлән кими олду.

— Ҹәнуб нефт фәһләләринин үсјанына нечә ба-хырсан? Үсјаны америкалылар тәшкил едиб, ја јох?

— Ә'лаһәзрәтин гуллуғуна әрз едим ки, һәман үсјаны америкалылар дејил, Халг партијасы тәшкил едиб. Мән биләни Мүһарибәдән сонра Америка апарычы ролуну да-һа ҹәсарәтлә нүмајиш етдирмәјә башлајыб. Инкилис-ләр исә өз әввәлки мөвге'ләрини итирирләр.

Ә'лаһәзрәт бујуран кими мәтләб чох дәриндир. Иран ичтимаијјәти, базар әһли, зијалылар артыг инки-лисләрин Дарси мүгавиләси илә әлагәдар әсил симасы-ны көрүб ондан демәк олар ки, үз дөндәрмәјә башла-јыблар. Һәтта әҹдадлары илә биркә инкилисләрә хидмәт

етмиш мәгамлы адамлар да онларын нефтлә әлагәдар һәјасызлыгдан рәнҹидәхатыр олублар. Инди инки-лис нүфуз даирәсинә мәнсуб оланлар Америка нүфуз даирәсинә дүшмәк истәјирләр. Америка да буну истәјир. Чүнки Америка кәшфијјатында бу јени иш методу илә әлагәдар јени бир нәсил јараныб. Иран ичтимаијјәтинин көзүндән Американын харичи сијасәтиндәки бу дәји-шиклик јајынмајыб.

Шаһ өскүрдү. Бу заман о әлини ағзына апарды. О бир даһа әтрафа нәзәр салды. Һамы өз ишиндә иди. Мәҹ-лис кет-кедә мәшһур дөвләт нүмајәндәләри илә, харичи гонагларла, сон модда естетик зөвглә кејинмиш көзәл ханымларла долмагда иди.

— Бахын, мәнә дә бунлар лазым иди. Мән һисс етми-шәм ки, Америка јахын Шәргдәки нефт рәгибләрини сы-хышдырыр. Мән сәнинлә разыјам.

— Мәнҹә Ә'лаһәзрәт, Ҹәнуб нефт ширкәтләрини мил-лиләшдирмәк мәсләһәтдир. Бразилија вә Вензуела кими.

— Достум, биздә елә күч вә малијјә васаити јохдур Бунун үчүн кәрәк Америкадан борҹ алаг.

Борҹ сөзүнү ешидән кими Беһзад дурухан кими олду.

— Ә'лаһәзрәт, әрк едиб дејирәм. Борҹ мәмләкәти је-ни мүстәмләкә әсарәтинә сала биләр.

Шаһ Беһзада диггәтлә бахды. Санки она анлатмаг истәјирди ки мүсаһибәни вә ја мүбаһисәни көстәришә чевирмәк олмаз.

Беһзад шаһын үзүндәки ифадәләрдән буну анлады вә сусду. Ә'лаһәзрәт бир дә дөнүб бир даһа әтрафа бах-ды вә Беһзада јавашҹа деди:

— Сәнин фикир вә дүшүнҹә тәрзин мәним хошума кәлир. Биз белә сөһбәтләр үчүн тез-тез көрүшмәлијик. Мәнҹә бири-биримизин мөвгеләримиздән дә инҹимәмә-лијик. Мәһтаб ханым мәним сифаришләрими сәнә чат-дырачаг.

Беһзад башыны ашағы әјәрәк шаһын дедикләрини тәсдиг етди. Шаһ бирдән сорушду:

— Халг партијасы мәни терор етмәк ҹәһди көстәрә биләрми.

— Хејир, ә'лаһәзрәт.

— Сән буну јәгин билирсән, ја мәнә һөрмәт мә'насын-да дејирсән?

Беһзад бир нечә күн ач галан вә ләзиз хөрәк көрән адамлар кими удгунду. Шаһ онун вәзијјәтинин кәркин-лијини көрүб һәрби мәктәбдә бир заман ушаг кими күл-дүјү кими күлдү. Вә бирдән һисс етди ки Сарајын пән-

чәрәләринин шүшәләри далындан дипломатлар онлара тәрәфә бојланмагдадыр. Һәјәтин о башында Сарајын хүсуси мүһафизә дәстәсинин нөвбәтчи забити дә көзләрини марагла онлара зилләмишди.

Беһзад да шаһла даныша-даныша бунлары көздән гачырмамышды. О билирди Ә'лаһәзрәтин она бу көзләнилмәз јахынлыгы тәкчә Сарајдакылары дејил, бүтүн сијаси, дипломатик ичтимаијјәти марагландырачаг. Буна көрә дә о тез-тез гурчаланыр вә онлара тәрәф баханлара исбат етмәк истәјирди ки, о биринчи дәфәдир ки шаһла бу сајаг көрүшүр вә һәлә бу саһәдә чох тәчрүбәсиздир. Һәм дә бунунла көстәрмәк истәјирди ки онунла шаһ арасында чох бөјүк фасилә мөвчуддур.

Ә'лаһәзрәт бир гәдәр дә чиддиләшәрәк сорушду:

— Мәним суалыма чаваб вермәк истәмирсән, достум?

— Чәсарәт етмирәм, ә'лаһәзрәт.

— Мән сәндән хаһиш едирәм бу барәдә өз фикрини билдирәсән. Бу, мәним үчүн чох әһәмијјәтлидир.

Беһзад өзүнү әлә алыб бир гәдәр дә чәсарәтләнди вә деди:

— Ону дејә биләрәм ки, Халг партијасы терор тәдбирләрини писләјир. Сол партија олса да о терор тәдбирләриндән узагдыр.

Шаһ мә'налы бир шәкилдә Беһзада бахыб көзләрини сүздү:

— Көрүнүр сәнин бу партијаја симпатијан вар. Анчаг достум ону да бил ки, сијаси ифша методу һәр һансы бир терордан ағырдыр. Чүнки терордан гуртармаг мүмкүндүр, сијаси ифшадан исә гуртармаг мүмкүн дејил. Онлар мәни ифша етмәкдә мәним дүшмәнләримин һамысынын әлини далдан бағлајыблар. Буну ки дана билмәзсән.

— Бу мәсәләдә Сиз һаглысыныз, Ә'лаһәзрәт. Ону дејим ки, Халг партијасы Империалистләри даһа шәдид шәкилдә ифша етмәкдәдир. Бу баришмаз мүнасибәти онлар артыг там сүбута јетирибләр. Вә чәсарәт дә олса бир мараглы мәсәләни дә Ә'лаһәзрәтин јадына салмаг истәјирәм. Отуз ил бундан габаг америкалыларын нефт алмаг имтијазы рәд олдугдан сонра Американын о заманкы сәфиринин саггахана һадисәсиндә өлдүрүлмәси дә нефтлә әлагәдар иди. Сәфирин ким тәрәфиндән өлдүрүлмәси илә Американы нефт мәнафеји мејданындан чыхармаг олмазды. Һәлә бә'зи мүлаһизәләр дә вар иди, куја, америкалылар бу тәдбири өзләри тәшкил едибләр. О заман Имберинин ган баһасына Саггахана һадисәсиндә иштирак едән адамлардан алынды, Америкаја көндәрилмәди. Бәс Америка дөвләти нә етди. Америкалылар Имберинин ган баһасыны банка гојду вә гәрар чыхартды ки, иранлы тәләбәләр Америкаја тәһсил алмаға көндәрилсин. Бу һадисә илә америкалылар Ирана јени пәнчәрә ачдылар.

— Демәли сән бу фикирдәсән ки Халг партијасы терордан узаг бир тәшкилатдыр.

— Ә'лаһәзрәт, мән буну јәгин билирәм.

— Беһзад мән сәнә бир дост кими тәшәккүр едирәм. Хаһиш едирәм зијафәтдә фәал иштирак едәсән. Биз тез-тез көрүшмәлијик.

Беһзад чәкмәләринин дабанларыны бири-биринә тохундуруб таггылдадараг Ә'лаһәзрәтә баш әјди.

Шаһ јенә дә еһтијатла әтрафа бахды. Сонра Беһзадын голуна кириб тәнтәнәли мәчлисә кетмәјин вахты јетишдијини билдирди.

Шам вә сөјүд ағачлары илә көз охшајан һәјәтин о башында оркестр һәзин бир мелодијаны астадан сәсләндирирди. Һәјәтдә сајрышан күлләрин әтриндән башга одун чөвһәринин ијини хатырладан бир гоху да һәр тәрәфи бүрүјән бу тәравәти мүшајиәт едирди. Швесијада хизәк идманы јарышында гарлы мешәләрдә дујуб хошладығы хвој гохусу да шаһын хошуна кәлдијинә көрә һәман ағачлардан Шаһлыг Сарајында хејли әкилмишди. Бу ағачлар һәлә чаван олсалар да Ә'лаһәзрәти өз тәравәтләрилә әјләндирә билирдиләр.

Ики бөјүк салон гонагларла долу иди. Үчүнчү салондан ешидилән мусиги сәси шаһын бачыларынын аз гала пычылты илә данышдыгларынын мәзмуну үстүнә хош бир һава сәпәләјирди. Шаһын екиз бачысынын сөһбәти исә ачыг шәкилдә ешидилирди. Онун күлүшләрилә мәчлис санки нәфәс алырды.

Шаһ ачыг гапыдан ичәри кирәркән екиз бачы Әшрәф үзүнү о тәрәфә чевирмәклә там сукут јаранды. Шаһ буну һисс едәрәк бачысынын үзүнә күлүмсәмәклә миннәтдарлығыны изһар етди. Бу шаһанә мәрһәмәтә көрә һамы севинди, бә'зиләри дә Әшрәфи узагдан да олса јүнкүл тә'зимлә гијмәтләндирди. Бунларын һамысыны гапыда дајанан Беһзад көрдү.

Ә'лаһәзрәт ајагүстү мәчлисин она мәхсус гојулмуш мәхмәр креслонун јанында дајаныб үзүнү салонун мүрәккәб мүнәббәткарлыг ичиндә итән ири гапысына тәрәф дөндәрди.

— Гонаглардан үзр истәјирәм. Бөјүк һадисәләр ичин-

дә дә инсана интим һиссләр нә исә дејир. Лејтинант мәним һәрби мәктәб јолдашларымдандыр. Һәмклас олмушуг. Бир нечә дәгигә кечмишләри, кәнчлијин хош саат вә күнләрини јада салмагла севинмишик.

Шаһын хош әһвал руһијјә илә дедији бу сөзләрин тә'сири алтында һамы гапы тәрәфдә дајанан, һүндүр, гамәтли, ири чүссәли, гарајаныз забитә бахды. Бу заман нәдәнсә мәчлисин тәнтәнәли ачылышында һамы шәнлик вә севинч дәгигәләрини дүшүндүјү вахт Беһзад бу тәнтәнәли танышлығын агибәти һаггында дүшүндү.

* * *

Ики дост көрүшәндә һәјәчанлы идиләр. Беһзад шаһла көрүшмәклә ичтимаи һәјатында јени бир дөврүн башландығына көрә, Әкбәр исә Халг партијасынын үзәринә башланан јени һүчумлара көрә. Әкбәр әввәлки шухлуғуну итирсә дә чиддилији вә тез-товлуғу галмагда иди.

— Беһзад, вәзијјәт хараблашыб. Отур, һамысыны сәнә данышачағам. Ола биләр ки мәни дә тутсунлар. Анчаг бурунлары һәлә бу тәрәфләрин јелини алмајыб.

Беһзад достунун тә'кидилә диванда отурду. Онун һәјәчанларыны көрмәмәзлијә вуруб әввәлки сакитлијини горумаға чалышды.

Әкбәр деди:

— Мән бу күн сәнин јанына бир хаһиш үчүн кәлмишәм. Әкәр имканын варса тә'гиб олунан ики забити евиндә сахла. Билирәм бу чох бөјүк чәсарәт тәләб едир. Евләри ахтарырлар. Һамынын сәнәдләрини јохлајырлар. Халг партијасыны гејри-гануни е'лан едибләр.

Беһзад достунун сөзүнүн гуртармасыны көзләмәдән кичик отағынын диварларына вә сәгфинә өтәри бир нәзәр салыб деди:

— Мәним олмаса да, ев јијәсинин сәдагәтинә архаланыб дејирәм ки, бу отаг онлары һәмишәлик өз гојнунда сахлајыб горуја биләр. Анчаг јери кәлмишкән бир килејими дејим. Мән сизин тәшкилата дахил олмаг үчүн нечә дәфә тәшәббүс етсәм дә буна мүвәффәг олмадым. Сән дә мәнә көмәклик етмәдин. Нә олар тәшкилата үзв олмадан да она хидмәт етмәк олар. Көрүнүр бу да мәнә гисмәт олуб.

— Әввәла буну дејим ки, о вахт ки сән бизим тәшкилата үзв олмаг истәјирдин, онда үзв гәбул етмәк дајандырылмышды. Инди дә ки белә вәзијјәтә галмышыг. Сәнин белә фәдакарлығын бу партијаја үзв олмаг үчүн

ән јахшы вә е'тибарлы зәманәт дејилми. Мән јолдашлара буну чатдырарам.

Беһзад килејлијин фајдасыз олдуғуну баша дүшүб сорушду:

— Забитләрин адлары нәдир?

— Адларыны вә фамилијаларыны демәјә ихтијарым јохдур. Анчаг тәхәллүсләрини дејә биләрәм. Бири Шәһабдыр, бири дә Дадаш.

— Әкбәр аға, онда мәнә бир тәхәллүс мүәјјәнләшдир.

— Сәнә, Беһзад һәлә тәхәллүс лазым дејил. Сән ачыг шәраитдә фәаллијәт едирсән вә тә'гиб олунмурсан.

Беһзад достундан даһа һеч нә сорушмады. Фикирләшди ки, әкәр Ә'лаһәзрәт онун бу фәалијјәтиндән хәбәр тутса нә дејәр. Ахы о мәни јахын билиб мәсләһәтә јаныға чағырмышды. Е'тимад едиб Сараја дә'вәт етмишди. Мәни објектив забит вә зијалы адландырмышды.

* * *

Беһзадын көзләринин гаршысында Теһран Али Забитлик мәктәбиндә о вахт Вәлиәһдлә көрүшдүјү күнләр бир кино ленти кими чанланды.

Дөш-дөшә вермиш дағларын үстүндән ашыб кәлән нәсим үрәк охшајырды. Шәһәрин шимал тәрәфләринин мәнзәрәси вә һавасы тәмиз иди. Адамларын ичиндә боғулуб галан вә кәркинләшиб әсәбә чеврилән һавасызлыг бурада јох иди. О заман Әгдәсијјәнин вә Рүшдијјәнин мүнасиб јерләриндә һәрби һиссәләр јерләшдирилмишди. Бу јерләр һәм дә Теһран Али Забитлик мәктәбинин јај идман мејданчалары иди. Шәһәрин галмагалындан, һајкүјүндән, сыхылыб галан һавасындан узаг олан бу јерләрдә о вахт Вәлиәһд идманла мәшғул олмаға кәлирди. О, шәнбә күнләри Рүшдијјәдә футбол ојнајырды.

Вәһдәти вә Нури дә бу идман мәшғәләләриндә иштирак етмәјә чан атырдылар. Онлар Сәрбаз футбол командасына үзв олмаг мәгсәдилә вахтларынын чох һиссәләрини бу мејданчаларда кечирирдиләр. Анчаг онлар билмирдиләр ки, бу мејданчалара онлары она көрә бурахырлар ки, Вәлиәһдин вурдуғу топларын ардынча јүјүрүб ону кәтирсинләр вә јенидән онун ајагларынын габағына гојсунлар.

Беһзад һәр дәфә бурадан кечәркән Вәһдәти илә Нуринин бурада бојун бурараг дурдугларыны көрдүкдә әсәбиләширди. Вәлиәһд исә ағ гыса туманда, ријәријә тохунма көјнәкдә гапы гаршысында дуруб топлары

мухтәлиф истигамәтләрдә вураркән Беһзадла данышыр вә она тамаша етмәјә кәлмиш дикәр адамлары сајмырды.

Вәлиәһд даима күлүрдү вә Беһзада елә кәлирди ки, о јерли-јерсиз күләркән дик бурну бир гәдәр дә узаныр вә Вәлиәһдин сифәти јөндәмсиз көрүнүр.

Вәлиәһд топа зәрбә вурдугча идман мүәллими Гәһрәмани «бәһ! бәһ» дејәрәк ону тәшвиг едир, илһамландырырды. О, јекәпәр бир адам иди. Топлары Вәлиәһдин ајаглары габағына өтүрәркән ифтихар етдијини габарыг синәсиндән дә көрмәк олурду.

Рүшдијјәдә «Сәрбаз», «Дараи», «Милли банк», «Биринчи ләшкәр» футбол командалары тез-тез јарышырдылар. Гәһрәмани бу кими јарышлары Вәлиәһдә бир һәдијјә кими тәгдим едирди. Чүнки Вәлиәһд мејданчаја кәлмәјән күнләр футбол јарышлары да кечирилмирди.

Гәһрәмани савадсыз адам иди. Өзү дә буну данмырды. Буна бахмајараг о һәрби академијада тәһсил алмағы арзулајырды. Буна көрә дә о јалтаглығы һәр күн даһа да јүксәк сәвијјәјә галдырырды ки, Вәлиәһд она јүксәк һәрби тәһсил алмаг үчүн көмәклик етсин. Онун идман саһәсиндә үч мүавини вар иди ки, үчү дә Вәлиәһдин бачыларына масаж едирдиләр.

Рүшдијјәнин вә Әгләсијјәнин мејданчаларындан бу мәгсәдлә истифадә олунурду. Топхана атәш әмәлијјаты мәшгәләләри үчүн исә бу јерләр санки көјдәндүшмә иди. Топлар мүхтәлиф јерләрдә һәдәфә тушланмышды. Беһзад онларын һәдәфләрини вә арјентирләрини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк вә бунлары практик сурәтдә курсантлара көстәрмәк үчүн тәјјарә илә һаваја галхыр вә бу әмәлијјатлары һәјата кечирирди. Һәр дәфә һаваја галхаркән тәләбәләринин бирини өзүјлә көјә галдырырды. Топларын атәш хәтләрини тәнзим етмәк гајдаларыны она өјрәдирди.

Кенерал Бузәрчүмеһринин оғлу Меһди ата минмәкдән чәкиндији кими тәјјарәјә минмәкдән дә горхурду. Көзләри горхудан ириләшир, синәсиндә нәфәс санки илишиб галырды.

Беһзад бу һаләти онун үзүндә көрүрдү. Меһдинин нимкәт досту она үрәк-дирәк верәндә Беһзады күлмәк тутурду.

— Меһди чан, горхма, әввәлләр мән дә сәнин кими тәјјарә илә көјә галхмагдан чәкинирдим. Көјә галхандан сонра Теһран шәһәринин көзәл мәнзәрәсини јухарыдан көрдүкдә горху һисси мәндә севинчә чеврилди.

Бу сөзләр вә јалварышлар Меһдини гане едиб горхудан чыхара билмирди. Тәјјарәјә минмәкдән имтина едирди.

Бу заман Беһзадын ачыглы сәси ешидилди:

— Кәл, отур, оғлан. Сән бөјүк бир кишинин оғлусан.

Меһди мүәллиминин чағырышыны ешидиб чәкинә-чәкинә тәјјарәнин пилләләринә галхды. Анчаг сон пилләдә ајаг сахлады, керијә бахды.

— Оғлан мәрд ол. Ејнәји көзүнә вур. Топларын атәш хәттинә ағзынла бахмајачагсан, көзләринлә бахачагсан.

Тәјјарә һаваја галхыб маневр едән заман Меһдинин һалы позулду. Бу, тәләбәләрин чохунда демәк олар ки, баш верирди.

Беһзад ағзыны микрофона тутуб јердәкиләрә деди:

— Бу горхаглары әввәл јердә тә'лимләндирмәк лазымдыр, сонра көјә көндәрмәк. Сонра о үзүнү Меһдинин гулағына јахын тутуб — Оғлан, ишиндә ол! Јахшы нишан ал! Атмағы өјрән! — деди.

Беһзад хатирәләринин гатларыны вараглајырды.

Беһзад өзү исә бу али мәктәби баша чатдыраркән о бири достлары кими ифтихар һисси вә забитә јарашан худбинликлә ата-анасынын јашадығы Зәнчана гајытмады. Әслиндә о, валидејнләриндән бир гәдәр дә инчик иди. Дәфәләрлә мәктуб васитәси илә хаһиш етмәсинә бахмајараг она 6 мин түмәнә баша кәлән забитлик кејимини тикдирмәмишдиләр. Мәктубларынын нәтичәсиз галдығыны көрән Беһзад бу гәрара кәлмишди ки, о мәктәби гуртаран күнүн сабаһысы Кашана һәрби хидмәтә кетсин. Кашандан сонра интизамына, һәрби ишә вә ихтисасына сон дәрәчә бағлы олдуғундан ону јенидән Теһрана чағырмышдылар вә јај һәрби мәшгәләләр үзрә мүавин тә'јин едилмишди.

Онун јадындадыр илк дәфә тәјјарәјә минән заман синәсиндә нәфәс габарыб галмышды. Чијәрләринин јүнкүлләшиб јухары галхдығыны һисс етмишди. О вахт она елә кәлмишди ки чијәрләри ағзындан чыхыб чөлә төкүләчәкдир. Лакин бу һәјәчан вә ваһимә һисси онда тәјјарә 400 метр һаваја галхана гәдәр давам етди. Јадындадыр о вахт севимли мүәллими Рузбеһ она демишди:

— Топлары көрүрсән?

— Бәли көрүрәм сәркар, — демишди.

—Топларын вурдуглары һәдәфләри нечә?

— Онлары да көрүрәм, сәркар.

Топ мәрмиләри һәдәфә дүз дәјир, ја јох?

Беһзад бу заман топ мәрмиләринин дүшдүјү јерләрлә

һәдәф арасындакы мәсафәләри хәткешлә өлчүб дәрһал да чаваб верди:

— Сәркар, икинчи скодронун биринчи топунун мәрмиси тәгрибән һәдәфдән ики километр кәнары вурур.

Рузбеһ демишди:

— Белә вахтда ашағыја нә демәлисән?

— Демәлијәм икидән биринчи, арјентир 2 мм сағa.

— Дүз тә'јин едибсән. Анчаг өлү кими данышырсан. Һиссәнин талеји сәнин әлиндәдир. Дири-дири данығ.

— Баш үстә, сәркар, — демишди.

Беһзадын јадындадыр, онун вердији мә'лумат нәтичәсиндә нөвбәти атәш дүз һәдәфә дәјмишди. Јадындадыр о тәјјарәдән дүшән заман мешин тәјјарәчи папағыны башындан чыхармаг истәмирди. Гулагларындан курулту сәси һәлә кетмәмишди. Јер ајаглары алтындан санки гачырды.

Бир дәфә дә футбол јарышларынын кедишинә бахмаг үчүн бураја кәлмишди. Онда Вәлиәһд онунла әл верәрәк демишди:

— Аға Беһзад, бу мејданчада биз бир идманчы кими ојнајырыг, анчаг бу јалтагларын һәрәкәтләриндән безар олмушам. Мәни ојнамаға гојмурлар.

Беһзад да демишди:

— Мүһит беләдир. Мүһити дәјишмәклә јалныз бу кими адамларын ејбәчәрликләриндән хилас олмаг мүмкүндүр.

— Биз бу мүһити дәјишәнә гәдәр чох илләр чәкәр. Анчаг биз буну едә биләрик ки, елә бу мүһитдә сағлам бир шәраитдә идманла мәшғул олаг.

О заман Беһзад бахышларыны ашағы дикиб һеч бир сөз демәмишди.

Вәлиәһд јахшы гачырды. Чүссәси јүнкүл олдуғундан башгаларындан фәргләнирди. Беһзад бунлары достунун үстүнлүкләри һесаб едирди.

Бир дәфә дә «Даран» командасында Беһзадла Вәлиәһд футбол јарышында үз-үзә кәлмишдиләр. Беһзад достунун ајаглары арасында һәрләдији топу ондан гопармаг үчүн чох чәһд көстәрди, нәһајәт топа јијәләнди. Ојундан сонра һамы бу кичик забитин чәсарәтинә һејран галдығы һалда Вәлиәһд она јахынлашыб достуна демишди:

— Јахшы забит олмағыны ешитмишдим. Анчаг јахшы футболчу кими дә мәним хошума кәлдин. Сәни тәбрик едирәм.

* * *

Јашыл көз, инчә гамәт Сүреја Исфәндијари Бәхтијари елләринин башчыларындан олан Хәлил ханын гызы иди. Шаһ онунла Парисдә бир гонаглыгда таныш олмушду. О, Сүрејаны көрдүкдән сонра белә бир көзәлин Бәхтијари елләриндән олмасына инанмамышды. Онда гызын 18 јашы вар иди. Франсаја гыш алимпиадасы ојунларында иштирак етмәк мәгсәдилә ораја кетмишди. Бу танышлыг Мәммәдрзада хош тә'сир гојса да сонралар шаһда бөјүк севкијә чеврилмишди.

Бу севкинин уғурлу олмасына Тачүлмүлүк бир дә она көрә инанмышды ки, Бәхтијари елләрилә гоһум олмагла өлкәдә үсјанкар вә гүдрәтли ел һесаб едилән бу халгы шаһ тәрәфдарына чевирмәклә бир дәфәлик Пәһләви зүлаләсилә Бәхтијари ел башчылары арасындакы ган давасына сон гојарды. Шаһын еһтималына көрә исә Авропа илә Шәрг көзәллик хүсусијјәтләриндән јоғрулан дүнја көзәли Сүрејаја саһиб олмаг Бәхтијари елләрини Сараја чәлб етмәклә ичтимаи гүввәләр нисбәтиндә шаһын хејринә мүәјјән таразлыг јаранар вә о вахта гәдәр Орду Гәраркаһ рәиси ишләјән, лакин ордуда вә ичтимаијјәтдә бөјүк нүфуз саһиби олуб шаһа бә'зи дөвләт вә партијаларын мәнафеләрини диктә етмәјә башлајан кенерал Рәзмараја өз һәддини вә јерини көстәрәрди.

Анчаг бунларын һамысындан үстүн шаһын Сүрејаја севкиси иди. О вахта гәдәр шаһын бачысы Әшрәф гардашына Туран Әланы алмағы тәклиф етсә дә Мәммәдрзанын Сүреја севкиси бир чох намизәдләрә галиб кәлмишди.

Оғлунун Сүрејаја севкисини көрән Тачүлмүлүк Мәһтабдан тутуб бүтүн таныш-билишинә бу гызы тапмағы тапшырмышды. О, Бәхтијари елләринин бүтүн башчыларынын гызларынын Сараја дә'вәт олунмасыны баш назир Рәзмараја тапшырмышды. Анчаг арада ган давасы олдуғундан Бәхтијари гызлары Сараја кәлмәкдән имтина етмишдиләр.

Шаһ демишди ки, о гызларын шәкилләринин албомуну кизли һазырлајыб она версинләр. Белә олдугда шаһ шәкилләр арасында Франсада таныш олдуғу, лакин адыны јадда сахлаја билмәдији Бәхтијари көзәлини көрүб танијачаг. Албому вараглајаркән шаһ севдији гызы шәкилдә танымышды. Бу, Бәхтијари ел башчысы Хәлил ханла алманлы Ава ханымын гызы Сүреја иди.

Тојда өлкәнин һәр јериндән кәлән һәдијјәләр о гәдәр чох иди ки, Мәрмәр Сарајын икинчи вә үчүнчү мәр-

тәбәәләриндә кәлмәкдә давам едән һәдијјәләрә јер галмамышды. Шаһ шадлығындан:

— Тојдан сонра бүтүн өлкәдә һамыја бир ајлыг әлавә мааш верәчәјәм. — демишди.

Тојун мәс'улијјәтини өз үзәринә көтүрән кенерал Рәзмара Парисдән милли сирк групуну, Мисирдән мәшһур дүнја ханәндәси Умма-Күлсүмү тојда чыхыш етмәјә дә'вәт едир. Бу тој өлкәдә бир сыра һәрч-мәрчлијә сәбәб олса да шаһын итирдији үмидләрини она гајтарыр.

Тој кечәсиндә Мәрмәр Сарајын үчүнчү мәртәбәсиндә бәр-бәзәк вә өлкәнин һәр тәрәфиндән көндәрилән күл дәстәләри ичиндә аз гала итиб батан кәлин јатағында шаһ Сүрејаны илк дәфә өпәркән деди:

— Дүнја көзәли, инди сән мәнимсән. Иран шаһы Мәммәдрзанын. Сән кәләчәк вәлиәһдин анасы вә мәним үрәјимин гызыл-тач дамары олачагсан.

Сүреја да Мәммәдрзанын бу чошғун севки вә еһтирасы мүгабилиндә деди:

— Мән сәнин Сүрејан олачағам.

— Һәм дә мәним Рајам.

Сүреја тәәччүблә:

— Бу ады һарадан өјрәнибсән?

— Буну сәнин анан Ава ханым мәним анама дејиб. Дејиб ки, ушаглыгда Сүрејаны биз Раја дејә чағырырдыг.

Һамы дүнја көзәли Сүрејаны көрмәјә чан атырды. Бу көзәл хилгәтин гәзет вә журналларда, афишалардакы шәкилләрини јығанлар да чох иди. Бунларын ичиндә Беһзад да вар иди.

* * *

Шаһын доғма гардашы Әлирза көрүнүш е'тибары илә дә шаһдан фәргләнирди. О сачларыны јан дарајырды, ағ үзүндә ширин бир дуз вар иди. Онун һүндүр боју, көк олмајан мүтәнасиб бәдәни, кәнарда кәзиб көздән јајынмасы, садә, дәбдәбә вә тәнтәнәдән узаг олан адамларла отуруб дурмасы, бир гәдәр дә шаһ вә шаһлыг мүһитиндән вә Сарајындан безар олмасы һәм дә чылғынлығы јүксәк чәмијјәти тәәччүбләндирирди. Әлирзаны баша дүшән онун истәкләриндән баш чыхара билән адам чох аз иди. Јахшы танıјан адам олсајды, көрәрди ки, о Сарај һәјатындан гачыр, ади бир овчу киши илә достлуг едир ки, ону гардашына гаршы гојуб Сарај һәјатында шаһдан хал алмаға чәһд едәнләрдән узагда галсын. Бунунла о һәм өзүнүн ади, садә һәјатыны, һәм дә

шаһ гардашынын фикрини асудәхатир едирди. Анчаг бунлары Әлирза елә көстәрирди ки, куја о шаһ олмаға лајиг дејил, садә һәјат тәрзи сүрмәклә гане олан гарагабаг вә хүсусилә халгдан гачан бир шәхсдир.

Шаһзадә Әлирзанын бу һәрәкәт вә хасијјәтләри анасы алман, атасы бәхтијари тајфаларындан олан Сүреја Исфәндијаринин Сараја кәлин кәлмәсиндән сонра бир аз да дәринләшиб габармышды. Ики күнлүк тој мәрасиминдә чәми 2 саат иштирак едән Әлирза мәләкә Сүрејанын көзәллијинә, онун бахышларындакы илаһи тәмизлијә һејран галмышды. О нәдәнсә Сүрејанын көзәллијиндән ваһимә едәрәк онунла көрүшмәкдән бир нөв һәзәр едир, гачырды, онун һејранедичи көзәллијини көрмәмәк вә бунунла да бу илаһи хилгәтин чазибә гүввәсиндән кәнарда галмаг истәјирди. Шаһ гардашы илә Иран шаһлығы үстүндә рәгиб олса да үрәјини ганадландыран, ону һәр дәфә вәчдә кәтирән бу көзәллијә көрә гардашына рәгиб олмаг истәмирди. Чүнки о һәм субај иди, һәм дә севмәјә гадир олан бир киши. Одур ки, икинчи рәгабәт чәбһәси јарадыб гардашынын башыны бу ишләрлә гатмаг онун киши гүруруна сығышмырды. Анчаг һисс едирди ки, әкәр о, мәләкә Сүреја илә ики дәфә дә үз-үзә кәлсә ону мүтләг севәчәкдир. Севкинин дә өз һөкмү вә ганунлары вар, хүсусилә Сарај һәјатында.

Һәрдән Әлирзанын башына белә бир фикир дә кәлирди. Өзү дә билмирди ки, бу фикир нечә онун башына дола биләрди. Вә нә сајаг олуб ки, о белә фикирләшиб. «Сүреја, ону чәмиси ики дәфә көрмүшәм. Әкәр шаһ бу терор тәдбириндә өлсәјди, онда јердәјишмәләр нечә олачагды. Јәгин һамы фикирләшәчәкди ки, Әлирза онун јериндә отурмалыдыр. Вә, вә, вә...» Бу фикрин ардыны башындан нә гәдәр говурдуса бачармырды. «Вә, вә, гануни јолла Сүрејаны алачаг вә бу илаһи бирләшмәдән кәлиәһд доғулачагды...».

Әлирзанын горха-горха фикирләшдији бу гәрибәликләр чохларынын башындан кечмишди. Һәтта Интиличенс-Сервис дә бу һагда мараглы иди. Һәтта онларын еһтималларында бу бир тәдбир кими дә дүшүнүлмүшдү.

Бу фикирләр, еһтималлар, зәнн вә шүбһәләр Әлирзаны сарсыдырды. Буна көрә дә о Сарајдан гачырды. Гардашындан вә Сүрејадан узаг кәзирди. Дағa-даша, овчу Һәсәнә, рәсми сәфәрләрә пәнаһ апарырды. Вә Әлирза, гәрибә дә олса өзүнү бу заман өлкәдә, Сарајда артыг адам һесаб едирди.

Азадлығы, сәрбәстлији өзүнә програм едән вә гисмән

дә едә билән вә бу јолла да гардашы Мәммәдрзаны кәркин рәгабәт һиссләриндән узаглашдыран Әлирза билирди ки, шаһ гардашы һәлә атасы сағ икән Инкилтәрәнин сәфирлијинин икинчи рәсми шәхси һесаб олунан Трат илә кизли данышыға кириб Әлирзаны кәнара итәләјиб, атасынын јерини тутмаг еһтирасы илә инкилисләрин тәклифләрини көзүјумулу гәбул етмишди. Әлирза буну да билирди ки, өлкәдә мәнафеји олан гүввәләр ондан истифадә едәрәк гардашы Мәммәдрзаны һәрдән һәдәләјир, ону Әлирзанын да шаһ ола билмәк еһтималы илә горхудур, бир чох сијаси вә игтисади мәсәләләрдә бу рәгабәти бөјүк мәнфәәтләрин мәнбәјинә чевирирләр.

Буна көрә дә шаһ Әлирзанын варлығындан даима ваһимәләнир, Тратын васитәсилә онун шәхсијјәти әтрафындакы сөһбәт вә мүлаһизәләри јада салыр, шүбһәләри күчләндирирди.

Бу күн Тачүлмүлүкүн зијарәтинә кетмәклә Әлирза фикриндәки бир чох долашыглыглары тәрәддүд вә шүбһәләри азалтмаг истәјирди.

Анасы бөјүк салонда отурмушду. Нәдимәләр вә хадимәләр ону әһатә етмишдиләр. Оғлуну узагдан көрүб ана мәләкәнин үзүндәки кәркин ифадәләр чәкилән кими олду. Нә ана, нә дә оғул бир сөз демәдән өпүшдүләр.

— Мәним көзәл вә е'тибарлы оғлум, нијә гашларынын арасындакы о ики гырыш ачылмыр, чәкилмир. Сән Мәммәдрзадан әскик дејилсән. Көр о нә ојунлардан чыхыр. Сән о Присдәки о полшалы јетимдән әл чәкмирсән. О Кристинады, нәди кор галмыш һәјасыз, мәним бу көјчәк баламын үрәјинә елә кириб ки, дүнјаны көзләриндә алаторанлыға чевириб.

— Ана, о чохданкы әһвалатдыр, чохдан кечиб кедиб.

Мәләкә ана баласынын талејинә јанырмыш кими бир јүнкүл аһ чәкди.

— Билирәм Әлирза, оғлун Әли Патрик дә бөјүјүб. Анчаг де көрүм, сән нијә белә гарагабаг олдун. Атанын бурнундан дүшүбсән, рәһмәтлик дә сәнин кими гарагабаг иди. Аз күлән, дүнјанын ләззәтиндән узаг кәзән.

— Мәни данламагданса о гызын Әшрәфә бир нәсиһәт вер, Теһранын көзүнү кор гојуб, һәр күн ондан тәзә шејләр данышырлар.

— Билирәм, бала, о хасијјәтдә сәнинлә тәрсдир. Јахшы еләјир о мәнә охшајыб, сән дә атана.

Әлирза бу сөзләри нечә ил тәкрар-тәкрар ешитдијиндән безарлығыны билдирсин дејә сөһбәтин истигамәтини дәјишди:

— Әли Патрик кәлмишди јанына?

— Јох, о көпәјоғлу да бу һәфтә кәлмәјиб. Бәлкә ушаг горхуб.

Әлирза анасынын нәјә ишарә етдијини дәрһал анлады.

— Бир кет бах, көр, гардашын нечәди. Јохла көр өзүдү, ја охшары. Кет мәнә дә бир хәбәр кәтир.

Әлирза да билирди ки, шаһын шаһа бәнзәр охшары вар. Кәркин вахтларда вә һадисәләрдә охшар шаһын әвәзинә сәфәрләрә чыхыр, сәһнәләрдә көрүнүр. Шаһы өз охшарындан ајыран јеканә бир нишанә вар иди ки буну да шаһын анасы вә гардашы Әлирза билирди. Анчаг Әлирза анасына исбат етсин дејә ки о шаһ гардашынын охшары вә ја терор олмасы илә аз марагланыр, оғлу Әли Патрик барәдә бир даһа сөһбәт салмағы мәсләһәт көрдү.

— Мәним оғлум Әли горхаг дејил ана, о сәни чох истәјир.

— Јахшы, ешитдим Тәбризә кедибсән. Нә иш үчүн иди.

— Сәнин шаһ оғлун үчүн азәрбајчанлыларла бир јердә аллаһын дәркаһына дуа охумаға кетмишдим.

Ана мәләкә күлдү:

— Мәнимкиләр баш верәнләри вә ја олачаглары бу Сарајдакылардан даһа јахшы баша дүшүрләр. Кетдин көрдүн дә гардашын Мәммәдрза о јазыглара о гәдәр зүлм етдикдән сонра мәнимкиләр јенә дә шаһы, аллаһы таныјырлар.

Әлирза анасынын јаралы јеринә тохунмаг истәмирди. О һәмишә азәрбајчанлылары тә'рифләјәнләрә «әһсән» дејәрди.

Бир дә ки анасы һәрдән бу сајаг јарымертүлү шәкилдә Мәммәдрзанын габилијјәтини тә'рифләјәр, о бу сөзләри Сарајда көк салан акентураларын гулағына чатдырмаг үчүн дә сөјләјәрди. Бир мәгсәди дә чох севдији, лакин рәгабәт әсири олмуш оғлуну дөвләтчилик ишиндә активләшдирмәк үчүн иди.

Тачүлмүлүк һәрдән бу сајаг сијаси мәсәләләрә дә тохунурду, онун үстүнә күнү кәтирмиш Рзаханын гулағына чатдырмаг истәјирди ки, о истәсә һәтта сијаси ишләрә дә гарыша биләр.

Ана мәләкә оғлунун јанында кишиләнәрәк өзүнә күнү һесаб етдији Исмәтин далынча азәрбајчан дилиндә бир нечә гәлиз сөјүш көндәрди. Әлирза онун сачларыны бир дә өпүб кетмәк истәдијини билдирди.

Ана оғлунун әлини тутуб синәси үстүнә гојду вә бир ан фикрә кедибмиш кими руһуна динчлик вермәк истәди.

— Мәним ағыллы, меһрибан, атасына охшајан гарагабаг балам, аллаһ көмәјин олсун. Бир дә хәлвәтдә өзүнү о инкилисләрдән көзлә. — деди, сонра башыны галдырыб һүндүр бојлу гәшәнк оғлуна бахды. Анасынын бу өтәри вә тә'сирли бахышлары Әлирзанын үрәјиндә риггәт һисси ојатды.

Хадимә гадын салонун ири гапысыны ачыб кәнара чәкилди, Әлирза гапыдан чыхыб шам ағачлары арасында итәнә гәдәр хадимә онун ардынча бахды.

Тачүлмүлук хадимәни әлинин ишарәсилә јанына чағырды, башыны тутуб өзүнә тәрәф гаһарды, астадан деди:

— Далынча һәсрәтлә бахырдын. Көрүрсән, нечә оғуллар доғмушам. Әсил-нәсәбин олсајды сәни она алардым. Һејиф, јахшы гызсан, анчаг о Ширазиди, нәди, билмирәм, онлар сәнин бахтына көлкә салыб.

Мәһтаб динмәди башыны ашағы дикиб Беһзады дүшүнүрдү. Ону фикриндә Әлирза илә мүгајисә едәндә Тачүлмүлук учадан деди:

— Чында, кинә дә Беһзад һагда дүшүнүрсән. Дејирләр о кедиб гошулуб Халг партијасына, горхурам о сәнин башына бир иш ача.

— Хәбәрим јохдур...

Тачүлмүлук бу заман гылыгланыб сорушду:

— Гыза, де көрүм, өпүшүрсән. Дүзүнү де. Мәндән һеч нәји кизләтмә. Кизләтмәсән, сәни она верәчәјәм. Ону көрәндә мән бојда арвадын үрәји атылыб дүшүр.

— Хејир, хејир, ана мәләкә...

— Бах, аранызда нә олса мәнә данышарсан, билдин?

— Хејир, хејир, ана мәләкә, мән гәләт едәрәм. Мән анчаг бөјүкләрин тапшырыгларыны јеринә јетирирәм.

Тачүлмүлук сусду, чијинләри ашағы енди, башыны ашағы салыб әлләрини өвкәләди.

Мәһтаб шаһын јени көстәришини вә кизли сифаришини сәбирсизликлә көзләјирди. О, чини габлар мағазасы үстүндәки евдә Беһзадла јенидән көрүшәркән һәм кизли севкисини, һәм дә ону изләјәнләр барәдә Беһзада дејәчәкди. Бу севки ону мәс'ул, кизли фәалијјәтиндән сојутмушду. Нә гәдәр тез е'тираф етсәјди, өзүнү кизли зәрбәләрдән бир о гәдәр чох горујачагды. Буну да билирди ки, о ахырда бу ишләрин гурбаны олачагды.

* * *

Мәрмәр салона дахил оланда Әлирза бурадакы кенишликдә өлүм сукутунун һөкм сүрдүјүнү һисс етди. Һовуз гырагларында, ағачлар арасында һеч кәс, һәтта бағбанлар да көрүнмүрдү.

Шаһын јанында Ернестлә шаһын Лөрозе мәктәб јолдашы Һүсејн отурмушдулар. Онлар Әлирзаны көрән кими икиси дә ајаға дуруб кәнара чәкилдиләр. Шаһ гашгабаглы иди. Өзүнә вә сабаһына инанмајан адамлар кими көзләри ојнаг вә шүбһәли вә үркәк иди. Һәрәкәтләриндән көрүнүрдү ки о һеч кәсә вә һеч бир тәсәллијә инанмыр.

Әлирза гардашынын ики аддымлығында дајаныб забит сајағы салам верди. Шаһ онунла сәмими көрүшдү.

Әлирза өтәри, һәм дә чох кизли бир шәкилдә шаһы охшарындан фәргләндирән нишанәни нәзәриндән кечирди.

Шаһ исә гардашынын бу никәран бахышларыны тутду:

— Билирәм, сән дә инанмырсан. Көзләриндән көрүрәм.

Әлирза чох еһтијатла деди:

— Анам тапшырмышды. О чох никәрандыр.

— Анама де ки сабаһ көрүшүнә кәләчәјәм. Никәран галмасын.

Ернест сөһбәтә гарышмаг мәгсәдилә вә ики гардаш арасында бу үстүөртүлү сирри ачмаг үчүн деди:

— Мән бу күн кедиб ана мәләкәјә сизин сөзләри чатдырарам. Үч күндүр ки онун зијарәтинә кедә билмәмишәм.

Ернестин фикри бу иди ки, ики гардаш арасында индијә гәдәр она бәлли олмајан бу сирри ана мәләкәдән өјрәнсин, гара телефонла дәрһал мәркәзә хәбәр версин.

— Тәбриздә нә вар, нә јох? — дејә шаһ анчаг үч нәфәрин билдији бу сиррин ачылмасынын гаршысыны алды. Чүнки о Ернестин габилијјәтинә јахшы бәләд иди.

— Мәсчидләрдә, тәкјә вә һүсејнијјәләрдә һамы Ә'лаһәзрәтин аллаһ аманында олмасы илә әлагәдар дуа мәрасимләри кечирирләр.

Шаһын үзүнүн гырышлары ачылан кими олду вә бунун ардынча деди:

— Теһраны гојасан шаијәбазлыға, Тәбриздә дуа охујурлар, Теһранда... Гәзетләр долу шајиә илә, гаранлыг дүшүнчә илә. Бу күндән дуа мәрасимләри бу ләјагәтсиз

шәһәрдә дә башланмалыдыр. Мән сабаһдан һеч кәсә, һеч нәјә рәһм етмәјәчәјәм. Тәбриз бүтүн Ирана нүмунә олуб, инди дә нүмунә олараг галмагдадыр. Теһраны гара јерә сохум. Ҹасус, акент, мафија, ҹинајәт вә оғурлуг ичиндә батыбдыр.

Һүсејн башыны ашағы салыб шаһын кәркин бир әсәблә дедији сөзләрә гулаг асырды. О да билирди ки, шаһ бу сөзләри дәфәләрлә тәкрар едиб анҹаг һәјата кечирә билмәјиб. О билирди ки шаһ рәһмлидир. Сөзләрилә әмәли арасында бөјүк учурум вар.

Ернест исә шаһын бу сөзләриндә дипломат дүнјасына гаршы бөјүк бир һәдә дујду. О ики гардаш арасындакы сирри аҹа билмәдијиндән нараһатлыг кечирирди. Бу күн мәркәзә бу һагда бир мә'лумат верә билмәсәјди онун нүфузу хејли ашағы дүшәҹәкди. Боғазынын ортасында габарыг көрүнән гыртлағын өз јериндә дурмамасындан да бу, ајдын көрүнмәкдә иди.

Ернет Перон шаһы күллә һәдәфинә гојанларын ким олдуғуну чох јахшы билирди. Шаһ исә бу ишдә Халг партијасындан, Совет Иттифагындан, Ислам фәдаиләриндән шүбһәлијди. Рәзмарадан да шүбһәли иди. Шаһ бу шүбһәләр арасында чырпынырды. Анҹаг әсил терорчунун ким олдуғуну тапа билмирди. О һәтта гардашы Әлирзадан вә бачысы Әшрәфдән дә шүбһәләнирди.

Көзәллик мә'бәди вә һејкәли кими Сүреја көзләринин рәнки илә һәмаһәнк олан синәси ачыг мави донда ичәри кирәндә Әлирзадан башга һамы отағы тәрк етди. Гејри мүәјјән бир тутгунлуг онун көзәл һүснүнә һаким кәсилмишди. Бу тутгунлуғун үстүнү өртүб көздән јајындырмаг мәгсәдилә Мәләкә чох күман ки, үзүнә күл рәнкли пудра чәкмишди. Онун ағ көјәрчинләри хатырладан чијинләри, бојну шаһы бир ан тәрәддүд вә шүбһәләрдән ајырды.

— Шаһым, — деди — шам мәҹлисинә дә'вәт олунанлар сизи көзләјир.

Әлирза башыны галдырыб Сүрејанын үзүнә бахмаса да ајаға дурду. Вә бүтүн варлығы илә гардашы арвадынын кәлишини, ајаг сәсләрини, данышығындакы ширинлији, гајғы вә меһрибанлығы дујду. Вә бу заман сон дәрәҹә көзәл олан үзүнү тәсәввүр етмәјә чалышды. Елә бу ан иди ки, Сүреја ҹаналан көзәллији илә, гамәтилә онун гаршысында дајанды. Әлирза ону бир аддымлығында көрәндә чашды.

Мәммәдрза шаһ бу дүјүнлү, доламбаҹ мүнасибәтләри көрдү вә белә баша дүшдү ки, гардашы Сүрејаја гаршы

о гәдәр дә лагејд дејил. Вә елә бу вахт һәлә дә јараларынын ағрысыны чәкән шаһ Әлирзанын һәмишә горхагорха дүшүндүкләрини илдырым сүр'әтилә башындан кечиртди. «Әкәр мән бу терор тәдбириндә өлсәјдим, чох күман ки, Әлирза шаһлыға чатаҹагды вә о Сүрејаны да алаҹагды...».

Сүреја ҹазибәли мави гарышыг ала көзләринин нүфузедиҹи бахышларыны өзү дә истәмәдән Әлирзадан чәкди вә шаһа тәрәф дөндү. Шаһын башында јува салан шүбһәли фикирләр дәрһал дағылды вә о бәлкә дә Сүрејанын бу гәдәр мүгајисәедилмәз бир көзәл олдуғуну дәрк етди.

Мәләкә шаһын голундан тутанда башыны әринин үзүнә јахынлашдырды. Шаһ бәлкә дә биринчи дәфә иди ки арвадынын суд-күл гарышығ тәравәтли нәфәсини ҹијәр долусу удду.

Шаһ бу терор тәдбириндә Сүрејанын Сараја јол тапан бәхтијари гоһумларындан да шүбһәли иди. Вәлиәһди олмајан бир шаһын терор олунмасы илә кимләр шаһлыг јеринә галха биләрди. Шаһ бу адамларын сырасында да илк јердә дајанан гардашы Әлирзаны көрүрдү.

— Мән ахшам јемәји мәҹлисиндә һеч кәси көрмәк истәмирәм. Тәк олмағымыз даһа јахшыдыр, әзизим. — дејә шаһ Сүрејаја баша салды ки, әксәријјәти бәхтијариләрдән ибарәт олан мәҹлис иштиракчылары илә дејил, мәләкәјлә ахшам јемәји мәрасиминдә олмаға үстүнлүк верир. Әлирза бу сөзләри ешидиб раһат нәфәс алды. О ахшам јемәјиндә мәләкәјлә бир јердә олмағыны өзүнә гаршы бир әзаб сынағы һесаб едирди.

Ернест шаһын бу гәрарындан нараһат олду. О бу кәркин вахтда шаһла көрүшмәјә кәләнләрин мәҹлисиндә ешидәҹәји сөһбәтләри гијмәтли мә'лумат кими инкилтәрә сәфирлијинә верәҹәкди. Чүнки бу кечәки мәҹлисдә ачыгланан мә'луматлар дәјәрли олмалыјды. Инкилис сәфири баш верән терор һадисәсинә Америка кәшфијјатчыларынын әкс тә'сирини билмәклә һадисәләрин кәләҹәк кедишатыны мүәјјәнләшдирәҹәкди.

— Әлаһәзрәт, һамы никәрандыр. Мәҹлисдәкиләр сизи зијарәт етмәклә јенидән һәјат ешги, инам кәсб едәҹәкләр. Сарајын гүдрәтинә бир даһа инанаҹаглар. Вә сабаһ онларын дилилә дејилән сөзләр шајиәләрә бөјүк зәрбә олаҹагдыр. Гиблеји аләмдән тәвәгге едирәм белә бир имканы бизә чох көрмәсин.

Шаһ Ернестин үзүндә кәркин рә'шәләрин ојнадығыны чохдан сезмишди. О һәм дә мәҹлисә кетмәкдән имтина

етмәјин зәифлик олдуғуну өзү дәрк едирди. Мәчлисә кетмәмәји күскүнлүк, инамсызлыг вә сајмамазлыг һесаб едиб гәрарыны дәјишди.

Анчаг Сүреја шаһын Ернестә бу гәдәр табе олмасындан инчијән кими олду. Буну үзә вурмады. О һәм дә өзүнү инандырды ки, Ернест инкилис кәшфијјатчысыдыр. Бу гәнаәт Сүрејанын үзүндәки бүтүн күскүнлүк көлкәләрини әритди.

Мәләкә әрилә бирликдә шам мәчлисинә јолландылар. Әлирза һамыдан ахырда пилләләрдән ашағы дүшдү. Башыны ашағы салыб өз гәсринә доғру сакит, сәрбәст һалда аддымлады.

Әлирзанын бу һәрәкәтләрини анчаг Ернест көрдү. О, сәрв ағачларынын арасы илә кедән Әлирзанын инчик үрәјинин дөјүнтүләрини дә онун аддымларынын аһәнкиндә дујду. О бу минвалла Сарај адамларыны данышдырмадан да үрәкләрини охуја билирди.

* * *

Ернест Инкилтәрә сәфирлијинин Теһран-диск рәиси илә хәлвәт көрүшдү. О сарајдакы бир күнлүк һадисәләри ојнаг һәрәкәтләринин мүшајиәтилә, лагејдчәсинә данышды:

— Дүнән кечәки мәчлисдәкиләр терорун Халг партијасы вә Ислам фәдаиләри тәрәфиндән һазырландығыны инандырырдылар. Буну да дејирдиләр ки һәр ики гүтб Совет Иттифагындан идарә олунур. Шаһ исә һеч кәсә инанмыр, данышыб-динмирди. Сүрејанын гоһумлары бәхтијариләрдән шүбһәлијди. Биз бир күллә илә үч һәдәфи вурмушуг. Биринчи һәдәф шаһ өзү иди, икинчи һәдәф ики партија иди. Үчүнчү һәдәф исә бу өлкәнин нефтинә көз тикәнләр.

Рәис әлини сарытәһәр гырмызы сачларына чәкиб деди:

— Мәркәз бир даһа сифариш көндәриб ки, Ернест шаһла мүнасибәтләрини шәхси чәрчивәдән чыхарыб дөвләт сәвијјәсиндә сахласын. Онунла кобуд рәфтар етмәсин. Башга шәхсләрин јанында шаһа әрк етмәсин. Бунлар онун фәалијјәтинин кејфијјәтини ашағы салыр. Мәркәз бир дә тапшырыб ки, Ернест Имами илә, Әләмлә шәхси мүнасибәтләрини абырсызлыг дәрәчәсинә чатдырмасын. Шаһын анасы илә тез-тез көрүшмәк мәсләһәт дејил.

— Бәс мә'луматлары һарадан јығачағам. Имами, Әләм, Тачүлмүлүк вә саирәләр. Бунлар олмаса мән лап ашағы сәвијјәјә ениб онларын ичинә кирә билмәрәм. Ашағы сәвијјәјә ениб онларла данышмаг мәним тактикамдыр. Мәним бу јолла јығдығым мә'луматлары һеч кәс јыға билмәз. Мән һәтта чинси әлагәләр шәраитиндә ән дәгиг вә лазыми мә'луматлары топлајырам. Шәрг адамларынын ән зәиф јери гадындыр. Чинси әлагәдир.

— Шаһла мүәддәб данышмаг һәм дә бизим инкилис аристократијасынын бир һиссәсидир.

— Баша дүшүрәм. Мән шаһла кобуд данышдыгда о ики күн мәнлә күсүлү галыр, үчүнчү күн гырмызы телефон дәстәјини галдырыб сизинлә данышыр. Бунун нәји писдир. Бу да бир тактикадыр.

Теһран-диск рәиси ишыглы бир тәбәссүмлә Ернестлә разы олдуғуну билдириб деди:

— Мән сизи баша дүшүрәм. Бу өлкәдә ишләмәк мараглы олдуғу гәдәр дә чәтиндир. Һәр халга, һәр дөвләтә өз хүсусијјәтләри чәрчивәсиндә јанашмағы бизә һәлә илк тә'лимләрдә тапшырыблар.

* * *

Мәләкә һәр сәһәр јухудан кеч дурарды. Хидмәтчи гадынларын, нәдимәләрин, бә'зән дә шаһын нәвазишли вә ипәкдән дә зәриф сөзләри мәләкәјә јарымјухулу һалда ләззәт верәрди. Шаһ әкәр сәһәр дуруб идман тәшрифатына кетмәсәјди онда енли чарпајыда сағ бөјрү үстүндә дөнүб әлини ағ көјәрчинә охшатдығы мәләкәнин ачыг галан зәриф чијнинә гојурду. Бу заман Сүреја өзүнәмәхсус бир тәрздә јарымјухулу көзләрини ачыб тез дә гапајырды. Билирди ки бир ан өтәри бахышла да Иран шаһыны сарсыдыр. Чүнки шаһ буну өзү дә дәфәләрлә е'тираф етмишди. Мәләкәнин көзләринин көзәллијини һејранлыгла тә'рифләмишди. Бу бахышларын сарсыдычы вә фатеһдичи гүдрәтинин тә'сирини сарајдакы гонаглар да да көрмүшдү. О тәкчә чох севимли Әлирзаны бу бахышларла фәтһ едә билмәмишди. Ахы Әлирза онун үзүнә бахмагдан һәмишә чәкинирди.

Кечә саат 2 дә мәләкәјә сабаһкы Хузистан сәфәри барәдә мә'лумат вермишдиләр. Мәләкә бу сајаг тәләсикликдән бир аз да шүбһәләнмишди. Бәлкә нефт мәсәләси вә шаһын чанына гәсд олунмасы илә әлагәдар Сарајда еһтијат тәдбирләринин чохалмасына кәтириб

чыхармышды. Бәлкә ики ил мүддәтә јахын бир әр-арвадлыг һәјатында онун вәлиәһдә һамилә олмадығы үчүн ону сајмырдылар. Шаһын анасы вәлиәһдин дүнјаја кәлмәсинин кечикмәсиндән нараһат олмушду. Бә'зән бу һагда әсәби һалда данышырды вә Сүрејаны Азәрбајчан дилиндә сөјүрдү.

Бәлкә дә шаһын гардашы Әлирзаны иш башына кәтирмәк үчүн она чаду едиб, онун хөрәкләринә дәрман гатыблар. Ахы елдә дә доғмајан гадына хош үзлә бахмырлар.

Бу фикирләр мәләкәни сарсыдырды. Бахышларында дүшкүнлүјә бәнзәр бир күскүнлүк јарадырды. Бәлкә елә буна көрә иди ки, мәләкә шаһдан башга һеч кәсин көзләринин ичинә дик баха билмирди. Бахышларындакы күскүнлүк вә дүшкүнлүјү һеч кәсә көстәрмәк истәмирди.

Мәммәдрза шаһ исә мәләкәнин көзләриндәки бу мә'-налары чохдан сезмишди вә севимли Сүрејасынын дәруни дәрд вә сарсынтыларыны азалтмаг мәгсәдилә онун көзләриндән тез-тез өпүр, она тәсәлли кәсилән сөзләр дејир, ону өз јанындан кәнара бурахмырды.

Шаһ мәләкәни доғрудан да севирди. Онун инчә гамәти, авропалылара бәнзәр һүсну, кејим, сәлигәси, задәканлара мәхсус һәрәкәтләри шаһда өз арвадына гаршы дәрин рәғбәт јарадырды. Бу рәғбәтә мәләкәнин өвладсызлығындан доған мә'сум гадын кәдәри дә әлавә олунаркән тәбиәтчә рәһмдил олан шаһын үрәјинин тагәтини азалдырды.

Хузистанын Абадан шәһәринин тәјјарә мејданында һамы шаһын арвадына гаршы бу гајғыларынын шаһиди олдулар. Онлары гаршыламаг интизарында сыра илә дајанан дөвләт вә орду башчылары шаһын әлиндән өпдүләр. Оркестр дөвләт һимнини сәсләндирирди. Рәсми сан кечирилди. Сонра сәсләнән һавалар исә санки мәләкә Сүреја үчүн чалынырды. Бу шән һавалар тәјјарә мејданына кәләнләрин әһвал-руһијјәсинә санки тој мәрасиминин јүнкүл вә шән нотларыны сәпәләјирди.

Мәләкә өзүнү шән көстәрмәјә чалышырды. Анчаг шаһ өзүнә чидди көркәм вердијиндән о да көзәллик булағы олан тәбәссүмләрини боғурду.

Јүксәк дөвләт мә'мурлары Сүрејанын үзүнә бахмагдан чәкинәрәк вә горхараг баш әјмәклә кифајәтләнәрәк бу көзәллик мә'бәдиндән јан кечирдиләр. Онлар шаһын ики аддымлығында башларыны дизләринә гәдәр әјирдиләр.

Шаһа мәхсус модерн гара машынын јанында гонагларын ајаглары алтында күмүшү рәнкә чалан бир ири дананы гурбан кәсәркән ган шаһын чәкмәләри јанына гәдәр сычрады. Бу заман мәләкә сол бојрүнү шаһа сөјкәди. Онун бәдәнинин титрәјишини һисс едән шаһ бу мәрасимдән мәләкәнин хошланмадығыны дујду:

— Сүреја чан, нараһат олма, мән дә белә мәрасимләри севмирәм. Анчаг нә едәсән, халгын өз шаһына вә мәләкәсинә мәһәббәтинин габағыны алмаг олмур.

Бу вахт мәләкәнин бүтүн бәдәниндән сојуг бир чәрәјан кечди. Әјниндә ири, ағ, енли манжетли гыса гәһвәји шубасы, башында она сон дәрәчә јарашан, јанакы дуран ағ дәри шлјапасы онун бәдәниндә јаранан бу сојуг чәрәјаны исидә билмәди.

— Нараһат олма, Сүреја, голумдан бәрк јапыш, — дејә шаһ арвадынын бәдәнинин јумагланыб јығылдығыны да һисс етди.

Сыјырма гылынчла шаһа тәрәф кәлән забит һәрби гвардија такымынын тәнтәнәни мүшајиәт етдији барәдә шаһа, бир гәдәр дә ширин кәндистан ләһчәсиндә мә'лумат верди.

Әр вә арвад гурумуш кими көрүнән әскәр сыраларынын габағындан кечдиләр. Машына минәндә Сүрејада әсла һал галмамышды. О һәтта данышa да билмирди. Онларын миндији машын Абаданын јахынлыгларындакы һәсир вә тәнәкә евләрин јахынлыгларындан өтәркән, Сүреја деди:

— Бунлар нәдир? Јашајыш евләридир.

Шаһ динмәди. О билирди ки, бу кими гурашдырма евләр башга јерләрдән бураја ишләмәјә кәләнләр тәрәфиндән тикилир. Һәлә ил јарым габаг бурада сәфәрдә оларкән о өзү дә бу суалы бәләдијјә рәисинә вермишди. О заманын һөкмүјлә рәис демишди:

— Ә'лаһәзрәт, Абадан фәһләлərини бу күнә гојан инкилис ағаларыдыр.

О вахт шаһ Теһрана гајыдаркән инкилис ағаларынын тә'кидилә Абадан бәләдијјә рәиси өз вәзифәсиндән азад едилмишди. Бунлары Сүреја билдикдән сонра сәфәринин нә гәдәр мә'насыз олдуғуну даһа чох дәрк етди. Шаһ исә арвадыны бу тә'сир алтындан чыхармаг үчүн сәфәринин мүддәтини бир гәдәр дә ихтисар едиб пајтахта тез гајытды.

Мәрмәр Сарајын сакит һавасы мәләкәнин гајытмасы илә тамам дәјишилди. Хадимәләр, надимә вә нәзарәтчиләрлә һәмишә һөкмлә данышан Ернест Перон Сүрејанын

тутгун чөһрәсиндән онун сәфәрдән разы галмадығыны мүәјјәнләшдириб Авропаја мәхсус гүруруну сындырмадан мәләкәјә јахынлашды:

— Мәләкә сакит вә һәтта тутгун оларкән дә һәмишәкиндән даһа көзәл көрүнүр. Мәнчә бу һагды Ә'лаһәзрәт дә Сизә дәфәләрлә дејиб. Мән белә күман едирәм. Чүнки шаһымызын нәзәрләриндән көзәллик адлы һеч нә јајына билмәз.

Сүреја динмәди. Анчаг о Ернестә һаг верди. Дүз дејирди, әри она дәфәләрлә демишди ки, сән тутгун оланда үзүндә вә һәрәкәтләриндә гејри ади бир көзәллик олур.

Ернест мәләкәни диндирмәк вә Хузистан сәфәри барәдә ондан мә'лумат алмаг вә бу мә'луматы кизли мә'луматларла тутушдурмаг мәгсәдилә даһа инчә мәтләбләрә тохунду.

— Сизин ағырлығыныз, задәканлығыныз, һәтта мән бир авропалы кими дејәрдим ки шаһанә көркәминиз ана мәләкәни јериндән ојнадыр. Ешитдим дејиб ки, онун Хузистанда нә иши вар, фалчы јанына кетсин, көрсүн нә вахт доғачаг.

Перонун хүсуси вурғулар, истеһза вә дипломатик бичликләрлә сөјләдији бу сөзләр Сүрејанын једди гатындан кечди. Үзүнү тутгун бир пәрдә бүрүдү. Архасыны бу Сарај хәбәрчисинә чевириб пәнчәрәјә тәрәф аддымлады. Бу минвалла о өзүнү сакитләшдирмәјә чалышды:

— Мән ана мәләкәнин көрүшүнә аз кетдијим үчүн о мәнә гаршы бу гәдәр гәддардыр. Бир дә ки Хузистан сәфәри елә бир хошбәхтлик дејил о бунча нараһатлыг кечирсин. Һәсир евләр, тәнәкә дахмалар, учуг диварлар... Көрмәк истәсә, о да тәшриф апара биләр. Абадан ону көзләјир.

Сүреја елә һирсләнмишди ки, аз гала шаһын дүнән дедији «халгы бу күнә гојан инкилислэрдир» сөзләрини дә Ернестә дејәчәкди. О бу сөзләри дилинин учунда күчлә сахлаја билди. Әкәр буну да десәјди сијаси аләмдә вә Сарај мәишәтиндә бөјүк галмагал јарада биләрди.

Сүрејанын бу чәһдиндән Ернест баша дүшдү ки бурада бејнәлхалг дипломатијанын әлејһинә нә исә вар. Одур ки гәрара кәлди ки, сәфирлијә мүрачиәт етсин. Чүнки онларын акентләри шаһын сәфәрләринин һамысыны лентә алырдылар.

* * *

Өлкәдә кәркинлик артмагда иди. Нефт мәсәләси халгын талејини, ичтимаи һәјаты, дөвләт апаратыны, ордуну, Сарајы өз рәнкинә вә гохусуна бүрүмүшдү. Һараја кедирдин, нефтдән данышылырды, һарада олурдун нефт, нефт вә нефт гохусу чијәрләринә гәдәр сирајәт едирди. Өлкәдә нефтлә әлагәдар сијаси һадисәләр, терорлар, мафијалар јаранырды. Шаһ үчүн бу һадисәләрә бир чәтинлик дә артырмышды. О да севимли мәләкәнин көзләринин мавилијинин буланмасы вә тутгунлуғу иди. Шаһ разы иди ки, һәр имканыны әлдән версин, лакин Сүрејанын көзләриндәки о тутгунлуғу вә сојуглуғу көрмәсин. Бу елә сојуглуг иди ки, ону һеч бир шејлә гыздырмаг олмазды. Һәтта шаһын еһтираслы өпүшләри дә бу овсунлу мави көзләри гыздыра билмирди.

Мәләкә Сүреја һәрдән белә дә дүшүнүрдү ки, онун Иран мәләкәси олмасы илә бу кәркинлик башланмышдыр. Бәхти кәтирмәмишдир. Сон дәрәчә чәкимли олан бу овсунлу көзләрдәки сојуглуғун сәбәбини шаһ тапа билмирди. Буну ики нәфәр билирди. Бир Сүреја өзү, бир дә Сүреја илә һәр күн көрүшмәјә чан атан шәхсијјәти һәлә дә мәчһул олан Ернест Перон.

Шаһ да һәрдән белә дүшүнүрдү ки, инсан өз арзуларынын сон һүдудларына чатаркән өз истәкләриндә лагејд олур. Сүреја үчүн бу сон һүдуд Иран мәләкәси олубса онда мәләкәнин бу сојуглуғу вә лагејдлији тәбии һесаб олуна биләр. Бир дә ки, о дүнјанын ән көзәл гадынлардан бири олмагла вә дүнјанын ән зәнкин вә гамәтли бир кишисинә әрә кедиб бир өлкәнин севимли мәләкәси олмушду. Бунлардан јухары зирвә јох иди, мәләкә она чан атајды, ја һәјат ешгилә чырпынајды. Буна көрә дә онун көзләриндә сојуглуг вар иди. Бу сојуглуг иди Ә'лаһәзрәти сыхан, она әзаб верән, севкисини алышдыран. Севкили арвадыны даһа да хошбәхт етмәк, онун гәшәнк көзләриндәки бузлары әритмәк истәји онун шаһ талејини дағa-даша чырпырды.

* * *

Шаһзадә Әлирза Парисдә оларкән Кристина адында полшалы бир гызы бәјәнмишди, онун инчә гамәтини, јазыг вә донуг көркәмини хошламышды. Өзүнү күчлү вә имканлы һесаб едән адамлар һәмишә өзүндән зәифләрә јазыглары кәләр. Әлирзанын Кристинаја олан мүнасибәти дә белә јаранмышды. Һәм дә Шаһзадә һәр тәрәфдән боллуг вә гајғы илә әһатә олан һәјат даирәсиндән чыхмаг, ади инсанларын һәјатына говушмағы бир јени-

лик вә гејри адилик һесаб едирди. Белә һәјат тәрзи тәбиәтән романтик олан Әлирза үчүн марағлы иди.

Кристина илә 2 иллик аилә һәјатындакы јениликдән башга Әлирзаја тале бир өвлад бәхш етмишди. Ушаг атасына чох охшајырды. Анасындан ушаға тәкчә дәрисинин ағлығы вә рәһмдиллији кечмишди вә тале'сизлик јадикар галмышды.

Шаһзадә өз полшалы арвадыны Парисин о гәдәр дә баһалы олмајан ресторанларына, консерт салонларына апарар, чалышарды ки, Франсанын јүксәк чәмијјәтинин нәзәрләриндән өз шаһзадәлијини, арвадынын јазығлығыны вә тале'сизлијини јајындырсын. Бу мүһафизәкар, романтик психолокија шаһзадәнин јазыг, битәрәф, лакин ағыллы вә үстүн көрүнмәк мејлләрини бир гәдәр дә дәринләшдирмишдиб О, кет-кедә Сараја мәхсус јүксәк чәмијјәт характериндән узаглашырды. Бу јаша гәдәр о чох һадисәләр төрәтмишди. Хүсусилә Шишә адлы мәктәбли бир гызла онун севки мачәрасы ону халг ичиндә һөрмәтдән салмышды.

Гардашы Мәммәдрза онун Парисдәки севки мачәрасыны ешитдикдә һәдәнсә севинмишди. Сарајда вәлиәһд үстүндә чәкишмәләр мөвчуд олдуғу бир вахтда, кәләчәкдә Әлирзанын шаһ олмаг еһтималыны бир гәдәр азалдырды. Чүнки онун оғлу харичи өлкәдә анадан олмушду вә харичдә анадан олан ушаг Иранда вәлиәһд ола билмәзди.

Артыг Әлирзанын оғлу Әли Партик барәдә сијаси, дипломатик даирәләрдә, хүсусилә Сарајда сөз-сөһбәт кәзмәкдә иди. Вәлиәһди олмајан бир шаһын гардашынын шаһ ола биләчәји еһтималы ачыгланырды. Шаһ бундан да чох нараһатлыг чәкирди, Мәләкә Сүрејанын Әлирзаја инчә вә романтик мүнасибәтләри шаһда бу нараһатлығы чохалдырды. Шаһа јахын вә мәһрәм даирәләр вә акентликләр буну јахшы көрүр, буну кәләчәкдә Иран шаһлығында көклү дәјишиклијин әсасы һесаб едирдиләр.

Кәрәчдәки ов евиндә досту Һәсәнлә садә бир дүнјаја говушмаға чан атан Әлирза бир һәфтә иди ки Теһранын шимал дағ силсиләси бојунча нөвбәти ов тәдарүкү көрмәкдә иди. Овчу Һәсән ајда бир дәфә дәлләјә кедән адамлара мәхсус үз парлаглығыны лампа ишығында көстәриб деди:

— Кечән дәфә олдуғумуз овлагда халлы пәләнк дә вар иди. Бу һејван илдә бир ики дәфә үзә чыхыр, гар шәпәләри јоллары тутаркән шәһәрә јахын јерләрдә көрүнүр,

һәм дә белә вахтларда адамлара да һүчум едир, овунун әввәл көксүнү јарыр, ағ чијәрини, үрәјини јејир.

Шаһзадә үз-көзүнү туршударағ овчу достунун сөзләрини диггәтлә динләјир, бу кими гејри-адиликләрлә һәјатындакы бошлуглары долдурмаға чалышырды.

Телефон зәнк вурду. Дәстәји шаһзадә көтүрдү. Инкилтәрә сәфирлијинин Теһран-диск шө'бә рәиси иди.

— Шаһзадә һәзрәтләрини нараһат етдијим үчүн үзр истәјирәм.

— Бујурун — дејә Әлирза тәшрифатын узанмасынын јерсиз олдуғуну тәрәфә анлатды.

— Шаһзадә, Сизин достларыныздан бири Лондондан кәлиб чәнабынызы көрмәк арзусундадыр.

— Кимдирсә хош кәлиб, бујурсунданышсын.

— Шаһзадә һәзрәтләри, о Сизи хәлвәтдә көрмәк арзусундадыр.

— Нә олар, һарда истәјир, бујурсун, кәлсин.

Теһран-дискин рәиси бөјүк мәмнунијјәт һиссилә деди:

— Шаһзадә һәзрәтләри, разылыг вердијинизә көрә Сизә миннәтдарам.

Әлирза телефон дәстәјини јеринә гојду. Сөһбәтдән белә анлады ки ону шаһ гардашы Мәммәдрзаја көрә нараһат едирләр. Буна көрә дә бир күн габаг ова кетмәмәсинә тәәссүф етди.

Ики күндән сонра о гардашы Мәммәдрзанын бир вахт тез-тез көрүшдүјү игамәткаһын јахынлығындакы сејрәк мешәликдә гара ејнәкли, һүндүр гамәтли, узун сифәтли бир адамла үз-үзә дајанды.

— Шаһзадә һәзрәтләри, мән Сизи чох истәјән адамларданам. Сизин вәлиәһдлә әлагәдар орда, бурада данышылан сөһбәтләрә мүнасибәтинизи билмәк истәјирәм.

Әлирза бу суалдан нараһат олду. Анчаг бу нараһатлығы мүсаһибиндән кизләтмәјә чалышды.

— Мән дә һамы кими фикирләширәм. Мән Сизә ону дејә биләрәм ки, вәлиәһд мотиви нефт үстүнлүкләри уғрунда боғушанларын јени сијаси театрыдыр.

Гара ејнәкли, сојуг сифәтли чентлмен лап кәсә сөһбәтә кечди:

— Кәлин, ачыг данышаг. Мән өлкәдә фөвгүладә бир һадисә оларса Сизин Пәһләви тәхт вә тачына саһиб олмағынызын тәрәфдарыјам. Мән өз бөјүк дөвләтим тәрәфиндән буну дејирәм ки, бу јолу мәмләкәт вә онун достлары үчүн фајдалы сајырам.

Әлирза кобуд бир сәслә динди:

— Еј әзиз, намә'лум ағa, ахы бу нә сөһбәтдир ки, ор-

талыға атырсыныз. Мәмләкәтин талејини мәним кими сәлаһијјәтсиз бир шәхслә һәлл етмәк доғру дејил. Мән Сизин ким олдуғунузу билсәјдим Сизә бир ики гејри мүнасиб сөз демәкдән чәкинмәздим.

— Јахшы, јахшы. Сиз онсуз да мәни танıјырсыныз. Биз бир нечә дәфә Сарајда тачгојма мәрасиминдә көрүшмүшүк. Анчаг Сиз дүз бујурурсунуз, бурада доғрудан да мәмләкәтин талеји һәлл олур. Тәсәввүр един Сиз чох пак, тәмиз адам вә тамаһсыз бир шаһзадә олдуғунуз һалда мәмләкәтдәки ичтимаи-сијаси гүввәләрин мәнафејини мүдафиә етмәји бачаран, һәм дә Әли аға кими кәләчәкдә вәлиәһди олан бир шаһзадәсиниз. Һамы Сиздән үмид көзләјир. Мәрһум атаныз Сизи бу сојуг мүнасибәтинизә көрә вәлиәһдликдән мәһрум етди. Сиз һәм дә шаһзадә кими мәғрур, сәрбәст, ејни заманда ашағы тәбәгәјә мүәјјән гәдәр јахын олан, шаһзадәсиниз. Бу кејфијјәтләрлә Сиз инди өлкәјә чох лазымсыныз.

Әлирза бу адамдан даһа чох шүбһәләнди. «Бәлкә дә бу көрүш мәним шаһа мүнасибәтими билмәк үчүн бир тәдбирдир. Шаһлыг сарафларында тарих боју һәмишә гардаш гардашдан, ата оғулдан шүбһәли јашајыблар. Тарихдә ләкә кими галан бу кими һадисәләри һамы билир. Гардашым мәндән нә истәјир. О көрүр ки, мән шаһлыг, Сарај ишләринә гәти гарышмырам. Овчу Һәсәнлә овларда, гапалы гәсирләрдә күн кечирирәм вә һәрдән дә билә-билә мәишәтдә бә'зи сәһвләр дә бурахырам вә гардашым да јахшы билир ки, оғлум Әли Патрик харичи өлкәдә доғулдуғундан вәлиәһд ола билмәз. Бәс бу театрлар кимә лазымдыр. Ола биләр шаһ мәним Сүрејаја олан севкими һисс едиб. Ахы о һарадан буну дуја биләр. Мән онунла чәмиси бир нечә дәфә көрүшмүшәм. Чох вахт да данышмамышыг. Бәлкә дә бу нә Сүреја, нә вәлиәһд, нә дә шаһла әлагәдардыр. Инкилисләрин бу ишләриндән баш ачмаг олмур. Бәлкә дә бу намә'лум адам инкилис јох, америкалыдыр».

— Е'тираф едирәм ки, Сиз мүгәддәмәсиз данышмағын устадысыныз. Анчаг ичазә версәјдиниз мән дә Сизә мүгәддәмәсиз дејәрдим ки, мәним нә шаһлыгда, нә дә Сизин мүһүм һесаб етдијиниз дикәр мүһүм вәзифәләрдә чешмидашлығым јохдур. Нә шаһ олмаг истәјирәм, нә дә вәлиәһд атасы.

Шаһзадә бунлары дејиб үзүнү јана чевирди. Алагаранлыг ичиндә сеһрли кими көрүнән мешәликләр сүкута далмышды. Тәкчә узагдан кечән макистралдан машынларын боғуг сәсләри ешидилирди.

— Мән шаһзадә һәзрәтләринә демәк истәјирәм ки, онун шәхсијјәти вә фәалијјәти бу күн мәмләкәт үчүн чох вачибдир. Бу, сизин гардашыныз үчүн дә јахшы оларды.

Әлирзанын көзләри гаршысында мәләкә Сүрејанын симасы чанланды. Һәјатынын вә кимсәсиз сыныг үрәјинин ән үлви кушәсиндә севки тачыны башына гојараг онун ән мүгәддәс арзусуна чеврилән Сүреја... «Бирчә Сүрејанын хатиринә мән һәр шејә разы олардым. Нә десәјдиләр едәрдим, мә'лум вә намә'лум адамларын тәклифләрини көзүјумулу ичра едәрдим».

Јај игамәткаһынын габағында бир машынын гоша ири чырагларынын ишығы онлара тушланаркән намә'лум ејнәкли адам деди:

— Мән шаһзадә һәзрәтләриндән чох үзр истәјирәм. Сизи тәрк етмәјә мәчбурам. Сизи бир даһа нараһат етмәк үчүн ичазә истәјирәм.

Шаһзадә она чаваб вермәдән наразы һалда дөнүб ағачлар арасында сахладығы машына доғру кетди. Дөнәркән әлини јавашча голтуг чибиндәки тапанчасынын үстүндә кәздирди, санки өзүнә чәсарәт верирмиш кими ири аддымларла орадан узаглашды. О машына минәркән дүшүндү ки, гоша кур чыраглы машындан чох күман онларын шәкилләрини сөһбәт әснасында чәкибләр. Бу, ону әсәбиләшдирди. Чәкилән шәкил гардашы Мәммәдрзаны кәркин һалда сахламаг мәгсәдилә истифадә олуначагды.

Овчу Һәсән гәсрдә ону көзләмәкдә иди. Шам сүфрәси гәсрин салона бәнзәр бөјүк отағында ачылмышды.

Һәсән достуну тутгун вә әзкин көрдүкдә ајаға дурду, сүфрәдән хејли кәнарда гуллугчуларын шаһ һүзурунда дајандығы кими әмрә һазыр бир һалда дајанды. Шаһзадә доғрудан сарсылмыш тагәтсиз бир һалда сүфрәјә јахынлашыб деди:

— Бу сәфәр дә бир башга јыртычы чанаварын әлиндән гуртардым. Мәни овламаг, јемәк, парчаламаг истәјирди. О дәрәдәки халлы пәләнк кими јадындадыр? Анчаг намә'лум адам буна мүвәффәг олмады. Билә-билә ки, мәним овчу Һәсән кими овлаг гарталым вар, јенә о ејнәкли чанаб мәнә һүчум чәкир. Ахы мән нә едим, достум, бунларын әлиндән нечә гуртарым. Бунлар мәни ачыг-ачығына гардашыма гаршы гојурлар.

Һәсән достунун дипломатик даирәләринин јени нүмајәндәсилә көрүшүнү тәсәввүр едәрәк шаһзадәјә јазығы кәлди. О ә'лачсыз һалда чырпынмагда иди. Нә едәчәји-

әни билмирди. Бу һисләрин тә'сири алтында да о гејри-ади бир әрклә деди:

— Шаһзадә, чох үзр истәјирәм, мән сизин јериниздә чох әзаб чәкирәм. Мән сизин јериниздә олсам, тәва'зө-карлығы, көздән јајынмағы, гојарам кәнара, өзүмү әсил шаһзадә кими апарарам, мачәралар вә мә'шуғәләр шаһ-задәси нечә ил бундан габаг нечә вар иди, о чүр. Гојма-рам ки, шәхсијјәтимдән вә вәзијјәтимдән истифадә ет-синләр.

Әлирза көзләрини марагла достуна дикди, аз гала тәәччүбдән күләчәк бир һалда деди:

— Һәсән, ахыр ки сән дә мәнә нәсиһәт вә көстәриш вермәјә башладын. Сәнин күнаһын јохдур. Көрдүкләрин сәни дә әсәбиләшдирир. Мән дә елә бу гәрара кәлмишәм ки, һәјат тәрзими дәјишим. Һеч кәсә рәһм етмәјим. Үрә-јим истәјәни едим. Әввәлләрдә олдуғу кими, Севирәм...

Бурада шаһзадә сусду. О Сүрејанын инчә гамәтини көзләри гаршысында чанландырды, Һәсәнин марагла чанланан бахышларына баха-баха дүшүндү ки, әкәр на-мә'лум адам мәнә Иран шаһлығыны тәклиф едирсә де-мәли, мән учурумун гырағында дајанан бир адамын вә-зијјәтиндәјәм. Шаһлығы гәбул етсәм дә, етмәсәм дә мәни өлүм көзләјир. Чүнки мән бу һазырланан тәдбирә артыг бәләд олмушам, чүнки мән бу тәдбир барәдә сөһбәт ачыб сирри ачыглаја биләрәм.

О кечә Әлирза досту Һәсәнлә чох ичди, ичди вә тез-тез Сүреја дејиб сачларыны чәнкәләди. Һәсән шаһзадә достунун һәмишә бу һаләтә дүшәркән өзүндән асылы ол-мајараг «Сүреја» дејиб аһ чәкдијини чох көрмүшдү. Одур ки онун бу вәзијјәтинә о гәдәр дә тәәччүб етмәди.

* * *

Сүреја јатырды. Шаһ дирсәкләниб, онун ағ вә ири ба-лынч үстүнә дағылмыш ачыг шабалыд рәнкинә чалан сачларынын пәришанлығына бахырды. Сифәти ушаг сифәти кими ләкәсиз, гырышсыз, саф вә мә'сум иди. Гы-зыл күл ләчәкләрини хатырладан гәшәнк додаглары килидләнмиш кими иди. Узун кирпикләри ики әлин го-вушан бармаглары кими бири-биринә дарагланмышды.

Шаһ онун мә'сум ушаг сифәтиндә кимсәсизлик, әлач-сызлыг көрүрдү. Мәләкәнин бу көрүнүшү шаһы һә-мишә сарсыдырды. Онун өвладсызлығы, вәлиәһд саһиби олмамасы, дәруни һәјәчанлары Сүрејанын симасында ашкар көрүнүрдү. Мәләкәнин үзүндә бу ифадәләри оху-

јаркән шаһ кәдәрләнирди, үрәји сыхылырды. Белә вахт-ларда о Фөвзијәни, ондан да габаг Фирузәни көзләри өнүндә чанландырырды. Сүрејаны онларла мүгајисә едирди. Сүрејаја севкиси бир гәдәр дә артырды. Әслин-дә бу севки бир аз да рәһмдилликлә гарышыг иди. Белә көзәл гадынын өвладынын олмамасы, шаһда да чарә-сизлик, әлачсызлыг гарышыг бир зәифлик јарадыр-ды. Бу зәифлик исә инамсызлыға чеврилирди. Бу заман шаһ хәлвәт бир јер ахтарырды. Хәлвәтдә ағламаг, үрә-јини бошалтмаг истәјирди.

Шаһ дирсәкләниш һалда севимли мәләкәнин симасы-на чох бахды. Чарпајынын баш тәрәфиндә јанан нарын-чы ишығын алагаранлығында мәләкәнин сифәти чох ро-мантик көрүнүрдү.

Шаһ јавашча јорған алтдан чыхыб о бири отаға кечди. Шалварыны кејди, галын, узун ләббадәјә охша-јан халатыны әјнинә чәкиб кәмәрини дүјүнләди. Бирдән јадына дүшдү ки, кечәнин бу вахтында Сарајын бүтүн гапылары бағлы олур. Анчаг һансы гүввәсә ону һәјәтдә кәзишмәјә хәлвәт кушә ахтармаға вадар едирди. Сәккиз шүшәли, гызыл, һашијәли пәнчәрәләри олан гапыны ја-вашча итәләди. Гапы ачыг иди. Тәәччүб һиссләри ичин-дә дәһлизә ачылан ејни формалы гапыны да еһтијатла јохлады. Бу гапы да ачыг иди. Хидмәтчинин тә'зим һал-да гапы далында дурдуғуну көрдүкдә о тәрәддүдсүз ад-дымларла ејвана ачылан гапыја доғру кетди. Бу заман ачар сәси ешитди. Дикәр хидмәтчи дә далдан гапыны ачды.

Шаһ ејвана чыхыб раһат нәфәс алды. Кәрнәшди. Сонра мәрмәр пилләләрлә һәјәтә дүшдү. О бирбаша һә-јәтин нисбәтән гаранлыг олан кушәсинә тәрәф јөнәлди. Һәјәт чырағбан кими иди. Һовуздакы балыглар да кө-рүнүрдү. Бунлар шаһы марагландырмырды. Ону мараг-ландыран ики шеј иди. Бири она тәрәф күллә атан, ону терор етмәк истәјәнләр, бир дә Сүрејаја олан бөјүк сев-кисинин кет-кедә зәифләјәрәк инамсызлыға чеврилмәси.

Шам ағачларынын сыхлығындан һәјәтин диварлары демәк олар ки, көрүнмүрдү. О билирди ки, Сарајын һүн-дүр диварларынын архасында һәр јүз метрдән бир си-лаһлы һәрби кешикчи бураны горујур.

Шаһ ағламаг истәјирди. Үрәјини бошалтмаг, өз аллаһыјла һәсб-һал етмәк фикриндә иди. Севимли мәлә-кәнин әлачсызлыг вә ачизлик ичиндә мә'сум көрүнән си-фәти көзләри гаршысында мүчәссәм оланда о дөзә билмирди.

Ајаг сахлаыб ағача сөјкәнди. Бу ағачы 12 ил әввәл Фөвзијәнин бачысы әкмишди. О үзүнү көјләрә тәрәф тутду. Улдузлар сејрәк һалда сајрышырды. Шәһәрин чәнуб тәрәфләриндән ешидилән уғулту сәси санки кечә јарысы улдузларла улдуз дилиндә данышмагда иди. О пычылты илә деди:

— Еј уча көјләр, еј көјләрин, јерләрин саһиби аллаһ, мәним севдијим мәләкәјә өвлад вер. Ону Сарајда, гоһумгардаш јанында хар етмә. Әјәр мәнә шаһлыг гисмәт едибсәнсә, бөјүк аллаһым, мәним бу јалварышымы да гәбул ет, мәни оғул саһиби ет, гој Сүрејадан олан бу өвлад Пәһләви зүлаләсини давам етдирсин. Инди шаһлыг ганунлары шаһын өз әлејһинә чеврилиб. Бу ганунлар мәндән вә мәләкәдән өвлад истәјир. Вәлиәһд олмаса бу ганунлар мәнә Сүрејаны бошамағы төвсијә едир. Шаһлыг ганунлары мәним севкимин мүгәддәслијинә диш гычыдыр. Илаһи, бу шаһлыг нәдир ки, шаһын әлејһинә чеврилиб. Мүгәддәс севким әлејһинә чеврилиб. Ја шаһлығы, онун ганунларыны сахла, ја да шаһы.

Мәммәдрзанын көзләри долмушду. Она елә кәлирди аллаһ онун сөзләрини, илтимасыны ешидир. О шаһлығы дејил, мәһз вәлиәһди олмајан шаһы Сарајда сахлајачагдыр.

О јашлы көзләрилә әтрафыны диггәтлә јохлады, һеч кәс јох иди. Көјдә улдузлар иди, бир дә шәһәр үзәриндә уғулту сәси...

Јанагларындан дығырланыб чәнәсинә тәрәф ахан көз јашлары дәрисини гычыгландырырды:

— Аллаһым, һәр шејин јарадычысы сәнсән. Гаршында мәним бир бөјүк күнаһым вар. О да Азәрбајчанда вә Күрдистанда төрәтдијим Гәтләдир. Буну мәнә бағышла, аллаһым. Онда чох чаван идим, аннамамышдым. Һәр кәсин талејини сән алнына јазырсан. Билмәк истәјирәм, нә үчүн дә гадын шаһ ола билмир. Бу гануну ким гојуб. Бу ганун нә гәдәр шаһлары вә шаһлыглары башајаг гојуб. Нијә дә гадын шаһ олмамалыдыр. Ахы, бөјүк аллаһ, сән гадынла кишини бир јарадыбсан. Адәмлә Һәвваны бир бадамын ики гоша ләпәси кими үз-үзә гојубсан. Ахы биз сәнин бу јараныш ганунларынын әлејһинә кетмирик. Бәс нә үчүн шаһлыг ганунлары бунун әлејһинә кедир. Биз гадыны өз киши тәкәббүрүмүзлә алчалтмырыгмы. Нә үчүн доғмача гызым Шәһназы шаһлыг ганунлары шаһ олмагдан мәһрум едиб. Инди бу ганунлар мәним севимли Сүрејамын талејини гаранлыг олачаглара јөнәлдир.

Шаһын сәси титрәди. Ычгырды. Әлини дәрһал ағзынын үстә гојуб нәфәсини боғду. Көзләриндән ахан јаш бир даһа үзүнү ислатды. Долу көзләринин өнүндә Сарај, һәјәтдәки ағачлар, диварлар, ишыглар далғаланды. Улдузлар исә санки она ағыз әјди.

— Илаһи, мәнә гәддарлыг вер. Мәнә атамын гәзәбини вер. Мәнә дүшмәнләрими әзмәк игтидары вә ирадәси лүтф елә. Ал мәндән рәһмдиллији. Бу, мәни ахырда бәдбәхт едәчәк. Анам, бачым мәни рәһимдилликдә данлајырлар. Онлар мәндән гәддар, рәһмсиз вә сәртдирләр. Мәнә дә бу не'мәтләри әта елә. Шаһ кәрәк гәддар олсун, рәһмсиз вә сәрт олсун...

Шаһын пычылты илә дедији бу сөзләри санки улдузлар ешидирди. Буна кәрә онлар көзләрини дөјүб сајрышырдылар. Сојуг бир чәрәјан шаһын ајагларындан башлајараг онун бүтүн бәдәнини бүрүмәкдә иди. Јатаг отағына гајытмаг истәсә дә көз јашлары она аман вермирди. Әлини узадыб үзүнү гычыгландыран көз јашларыны силә дә билмирди. Горхурду ки узагдан буну көрәләр, бу ағламағы онун зәифлији һесаб едәләр. Бурада диварын, ағачларын, сујун да гулаглары вар иди.

* * *

Шишә әһвалаты шаһзадә Әлирзаны шишә кими ичәридән гырыб хырчым-хырчым етмишди.

Шишә Теһранда анадан олмушду, ана дилини јахшы билмәјән азәрбајчанлылардан иди. Шаһзадә Әлирза ону илк дәфә стадионда идман бајрамында көрмүшдү. О, шишә кими саф, дуру, сон дәрәчә инчә вә көзәл бир мәктәбли гыз иди. Сабаһы күнү, Һәсән васитәсилә шаһзадә гызын орта мәктәбдә, онунчу синифдә охудуғуну, һәтта ата-анасынын бураја Халхалдан көчүб кәлдијини, инди тәкчә анасынын һимајәсиндә олдуғуну өјрәнди вә јенә дә Һәсән васитәсилә онунла көрүшдү.

Шишәнин заһири сафлығы дахилиндә дә вар иди. Көтүргој етмәдән о, кәнчлик еһтирасы илә һәр шејә инанырды, еһтирас онда долуб дашырды. Һәјатда һеч бир чәтинлији көрмәк истәмирди. Она елә кәлирди ки, һәјатдакы чәтинликләри о истәсә бир күндә арадан апара биләр. Ахы бу чәтинликләр мүнагишәләр нә олан шејдир ки, инсанлар онлара илишиб јыхылсын. Көзәллик бүтүн бу чәтинликләрә вә мүнагишәләрә галиб кәлмәјә гадирдир.

Шишә она чох јарашан мәктәб палтарларыны кејиб

ири күзкү гаршысында дајананда бу фикирләр онда бир гәдәр дә күчләнирди, көзәлликлә дүнјаны дүзәлтмәјин мүмкүнлүјүнә инамы даһа да артырды.

Әлирзанын көстәришилә Һәсән киши онунла көрүшәркән икимәртәбәли мәктәб бинасынын архасында гыза атасынын досту вә узаг гоһуму кими мүрачиәт етди.

— Шишә, сәнсән, машалла олсун, нечә дә бөјүјүбсән. Гыз ушағы күндә бир арпа артар — дејибләр. Сән машалла күндә ики арпа учалыбсан. Мәни танымадын, шејтан.

Шишә ширин вә лагејд бир тәбәссүмлә деди:

— Сиз бизим јәгин гоһумумуз оларсыныз.

— Бәли, бәли, гызым, анан нечәдир. Рәһмәтлик атан мәни јахшы таныјырды. Бәләкдә оларкән сәни чох атыб тутмушам, шејтан.

Гыз бирдән фикрә кетди. Гара көзләринин мәхмәр кими јумшаг вә ишылтылы бахышлары бир ан јол чәкди, солғун јанаглары бир аз солғунлашды. Санки гызын һушу бәдәниндән учду. О бу кишини 2 һәфтә габаг стадионда көрмүшдү. Шаһзадә Әлирза исә бу кишинин чијни үстүндән она диггәтлә бахырды.

— Әми, сиз шаһзадә илә бирликдә стадионда олан адамсыныз?

— Бәли, гәшәнк, мән онун ов вә идман тәдбирләринин мәс'улујам. Ону да дејим ки, шаһзадәмиз сәнә бәрк вурулуб. Дејир ки, мән өмрүмдә белә чазибәли гыз көрмәмишәм.

Шишәнин кирдә, долу, ағ үзүндәки сәрбәст, хошбәхт, ширин тәбәссүм бир аз сојујан кими олду:

— Мәним дә шаһзадәдән хошум кәлди. О шаһ гардашындан көзәл көрүнүр. Синифдәки гызларымыз һамысынын шаһзадәдән хошу кәлиб. Шаһлыг она даһа чох јарашарды.

— Сән елә билирсән ким көзәлди, кәрәк о шаһ олсун.

— Доғру дејирсиниз, мән елә фикирләширәм. Көзәл шаһ, көзәл сөз көзәл нә варса һәр шеј һәјатдакы чәтинликләрә сон гоја биләр. Авропада бә'зи философлар вар ки, онлар бу фикирдәдирләр.

Һәсән этрафа көз кәздирди. Гызын бу чәсарәтиндән нараһат олду. О билирди ки, шаһзадә олдуғу кими о да шаһзадәнин бир гуллугчусу кими даим нәзарәт алтындадыр.

— Гызым,— елә данышма, онсуз да онун шаһ ола биләчәјиндән һамы нараһатдыр. О доғрудан да шаһ олмаға лајиг оғулдур.

Шишә тәбәссүмә бојанмыш додагларыны гәрибә бир шәкилдә бүзүб санки тәбәссүмүнү удду вә чох чидди бир сәслә деди:

Оғул јох, шаһзадә Әлирза. Мәндән она салам чатдырын.

Һәсән онлара тәрәф јүјүрә-јүјүрә кәлән бир нечә гызын кәлдијини көрүб тәләсик деди:

— О да сәнә салам көндәриб, сәнинлә көрүшмәк арзусундадыр.

Гыз мәсәләнин бу јерә кәлиб чатмасындан нараһат олду вә үзүнүн шәһәрлиләрә мәхсус солғун гызартысы чәкилди.

Һәсән буну көрүб деди:

— Гызым, бу сәнин үчүн хошбәхтлик гапысыдыр ки үзүнә ачылыб, мәнә инана биләрсән, архалана биләрсән.

— Мән горхмурам, истәсәм дүнјанын о башына да кедәрәм.

Һәсән бу көзәл, чәлбедичи гызын сәрбәстлијиндән, чәсарәтиндән чәкинән кими олду.

— Анчаг мәнимлә, бала, тәк олмаз.

Бир ан сукут олду. Шишәнин гара мәхмәр көзләринин өнүндә анасы чанланды. О бу ишә нә дејәрди. Севинәрдими. Шаһзадә илә көрүшмәјин, шаһзадә ханым олмағын нәји пис иди ки... Бир дә ки инди шаһлығын шаһын гоһум-гардашынын халг ичиндә һеч бир һөрмәти галмамышды.

— Мәндән шаһзадә һәзрәтләринә салам чатдыр — дејә Шишә ојнаг бир гуш олуб санки учду вә она тәрәф кәлән синиф јолдашларына гарышыб көздән итди.

Һәсән архадан гышгырды:

— Сабаһ бу вахт, дәрсдән сонра сәни бурада көзләјирәм. Сәнә чох јарашан елә бу палтарда.

Шишә она тәрәф дөнүб гүрурла, синиф јолдашларынын баша дүшдүјү бир сәраһәтлә деди:

— Шаһзадә өзү кәлсин. Сизи нијә васитәчи салыб.

Бу сөзләри дејәркән Шишә дүшүндү ки, Шаһзадә бураја кәлсә, ону һамыја көстәрәр вә көзәллик үстүнлүјүнү,көзәллијин дүнјаны дүзәлдәчәјини һамыја исбат едәр.

Сабаһ дәрсдән сонра Шишә рәфигәләриндән ајрылыб мәктәб архасындакы сејрәк ағачлығa бахды. Гоша сөјүд ағачларынын арасында гара каделак машын вә машынын ичиндә рул далында отуран гара ејнәкли шаһзадәни таныды. Гајыдыб гызлары бураја чағырмаг истәјәркән шаһзадәнин машындан дүшәрәк она тәрәф кәлди-

јини көрдү вә һејрәтдән јериндәчә донуб галды. Мәктәб һәјәтиндә исә гызлардан кимсә ону учадан чағырмагда иди.

Шишә шаһзадәнин гамәтини көрүб бир аз да сарсылан кими олду. Өзү билмәдән она доғру аддымлады. Шаһзадә Әлирза солғун вә мәстедичи бир тәбәссүмлә әлини она тәрәф узадаркән гыз лап чашды. Әјилиб онун әлиндән өпдү.

Әлирза бу көзәл вә чәсарәтли гызы машына гәдәр мүшајиәт едәрәк һеч бир сөз данышмады.

— Сән чох көзәлсән, Шишә ханым. Мәни бураја гәдәр кәтирән дә сәнин көзәллијинин магнитидир. Бујурун, сизи евә гәдәр апарым.

Шишә шаһзадәнин сәсинә вә данышыг тәрзинә санки әсир олмушду. Һеч бир сөз данышмадан вә рәфигәләринә һара кедәчәји барәдә хәбәр вермәдән машына јахышлашды. Бу заман о дүнәнки мүсаһиби Һәсән кишини көрдү. О машынын арха тәрәфиндә гуллугчу көркәминдә дајанмышды вә Шишәнин мәктәб чантасыны да әлиндә тутмушду. Чантаны Шишәнин рәфигәләриндән аларкән һамы белә билмишди ки Шишә кимәсә нишанланыб. Чүнки нишанлы гызларын чантасыны һәмишә кәлиб көтүрәр вә гызы евә мүшајиәт едәрдиләр. Бу Теһранда бир адәтә чеврилмишди.

Шишә ону көрән кими бир гәдәр чәсарәтләнди. Һәсән кишидә бир үлфәт вә доғмалыг дујду.

Машын јола дүшәркән гыз һараја кетдијини, анасынын онун никәранлыгла көзләдијини демәк олар ки унутмушду. Шишәнин көзә чарпан һејрәтамиз көзәллијинә көрә ана һәр күн никәран бир һалда ону гапы ағзында көзләјәрди.

Әлирза машынын алны үстүндәки әл бојда күзкүдә тез-тез архаја бахыр, кәшфијјат идарәләри вә ја Интиличенс-Сепвис тәрәфиндән тә'гиб олуб олмадығыны јохлајырды. Бу күнләрдә онун әтрафында тә'гиб вә нәзарәт күчләнмишди.

Шаһзадә машынын ролуну идарә едә-едә деди:

— Даныш, гыз, нијә сусурсан? — Шишәнин шишә кими парылдајан үзүнә, бојнуна, синәсинә, бир дә кирдә дизләринә диггәтлә бахды.

Шишә әлиндәки јајлығы өвкәләјә-өвкәләјә деди:

— Шаһзадә һәзрәтләри, мән евә кетмәлијәм. Анам көзләјир. Бу көрүшдән сон дәрәчә севинч дујдум. Бу, мәним һәјатымда һәмишә ән бөјүк севинч мәнбәји олараг галачаг.

— Гыз, бизи өз евинизә дә'вәт едә биләрсән, ја јох? — дејә Әлирза әркијанәликлә гызы кәркин вәзијјәтдән чыхармаг истәди.

— Евимиз сизә гурбандыр. Анам да севинәрди.

— Онда һансы тәрәфә сүрүм.

— Әкәр бизи шәрәфләндирмәк истәсәниз, Шаһрза хијабанына чыхан, орадан бизим евә чох аз мәсафәдир.

Әлирза машыны еһтијатла идарә едирди. Һәсән архада отурмушду. Машынын шүшәләри бағлы иди. Ичәридән чөл көрүнүрдү, чөлдән исә ичәри јох.

Шишәкилин евләри көркәмли бир үч мәртәбәли бинанын алт мәртәбәсиндә јерләширди. Ана гапы ағзында јашмаг тутараг никәран бахышларыны гызынын кәләчәји јола дикмишди.

— Ана кәлдим, — дејә Шишә анасына бу кәлишилә севиндирмәк истәди — Бах, көр, бизә ким гонаг кәлиб?

Ана әввәл шаһзадә Әлирзаны танымады. Һәсән кишини көрән кими үзүндәки никәранлыгдан әсәр-әламәт галмады. Севинчлә деди:

— Һәсән аға хош кәлиб, сәфа кәтириб, бујурун машындан дүшүн.

Шишә анасына дүнән кечә Һәсәнин гоһумлуг иддиасыны чатдырмышды. Лакин ана бу көркәмдә бир адамын әрилә достлуг етмәсини јадына сала билмәмишди. Инди гызынын бу адам һагда дедији әламәтләри көрдүкдә мәдәнијјәт хатиринә ону евә дә'вәт етмәји мүнасиб билди.

Әлирза Шаһрза проспектинин о бири тајында бир јашыл «Бјук» машынын ичиндәкиләрин онлара бахдығыны көрдү. Анчаг иш ишдән кечмишди. О бу гәрара кәлди ки Шишәнин бу күнкү севинчини јарымчыг гојмасын. Ону анасынын вә мәктәб јолдашларынын јанында хар етмәсин.

Бири-биринин ичинә ачылан үч отаг садә бир сәлигә илә шаһзадәни үзүнә санки кәдәр вә истеһза илә бахырды. Пәнчәрәләрдә пәрдә јох иди. Теһранын бир чох евләри кими бурада да мебел јох иди.

Һәсән өзүнү ев јијәси кими көстәрәрәк Шаһзадәјә отурмаға јер көстәрди Шишә гәфәсдәки гуш кими чырпынырды. Гонаглара гуллуг етмәкдән јорулмурду.

Ана биләндә ки икинчи адам Шаһзадә Әлирзадыр, һејрәтдән көзләри бәрәлә галмышды. Бу бәрәлмиш көзләрдә вә солғун бахышларда Һәсән тәһлүкә һиссини көрүрдү. Буна көрә дә о өзүнү узаг гоһум кими көстәрәрәк, әрклә деди:

— Дүнән гызы көрдүм, чох фәрәһләндим. Дедим, сизи дә көрүм. Хошбәхтликдән шаһзадә һәзрәтләри дә буна разылыг верди. Ана никәран олмасын, биз бу евә гоһум кими гәдәм басмышыг.

Ана јахына кәлиб Әлирзанын үзүнә диггәтлә бахдыгдан сонра бирдән онун ајагларына јыхылды вә ағлады. Гырыг-гырыг дејилән сөзләр азәрбајчан дилиндә олдуғундан шаһзадә һеч нә баша дүшмәди.

— Ана биз сизә шаһзадә кими јох, бир ади адам кими гонаг кәлмишик никәран галма.

Ана јенә дә гырыг-гырыг сөзләрлә атда-бутда данышды.

Шаһзадә бу өзләри баша дүшмәдијиндән деди:

— Ана, бил ки, мәним дә анам азәрбајчанлыдыр. Онун данышығыны мән анламырам.

Шишә ирәли кәлиб сон дәрәчә чазибәли әндамыны санки шаһзадәјә көстәрир кими деди:

— Анамын ады Сәлимәдир. О азәрбајчан дилиндә данышыр. Һәјәчанлыдыр, дејир ки, гурбан олум гәдәмләринә, мәнә көмәклик елә, гызым һәкимлик охусун. Атасынын арзусу бу иди.

Шаһзадә күлдү вә деди:

— Баш үстә, ханым, бу асан ишдир. Онун Тибб институтундакы тәһсили вә хәрчи мәним бојнума.

Шаһзадәнин нараһатлығы кет-кедә чохалырды. Шаһрза проспектиндә дајанан јашыл машын көзләри гаршысындан чәкилмирди. Һәтта Шишәнин инчә вә көзәл әндамы да ону даһа чәлб етмирди. Сарајда вә Инкилис сәфирлијиндә онун һаггында верилән бу мә'лумат чохларынын тәәччүбүнә сәбәб олачагды. Шаһзадә буну да фикирләширди ки, онун барәсиндә бу јени ашиганә мә'лумат шаһа чатдырыларкән шаһ бәлкә дә онун шаһ олмаг фикриндән чох узаг олдуғуну дујачаг. Бу да шаһзадәнин әтрафында кедән сөһбәтләрин кәркинликләрини азалдачаг.

* * *

Әлирза илә Шишәнин икинчи көрүшү Кәрәчдә шаһанә, лакин садә сәлигәси илә фәргләнән ов евиндә олду. Һәсән Сәлимә илә Шишәни бураја кәтирмәкдә Шишәнин бахышларындакы никәранлыг вә шүбһәни арадан апармаг иди. Сәлимә һисс етмишди шаһзадәнин Шишәдә көзү вар. Бу ону һәм севиндирир, һәм дә ваһимәләндирирди. Чүнки шаһзадәнин барәсиндә халг ичиндә чох шајиәләр вә мә'луматлар јајылмышды.

Бу һадисәләр вә мүнасибәтләр ичиндә Һәсән фикирләширди ки, гызын анасы Сәлимә бурда гуллугчу ишләсә, һәм Шишәнин бураја кәлиб кетмәси үчүн шәраит јаранар, һәм дә бу сәлигәсиз ев гајдаја дүшәр, һәм дә өмрүнүн ахырларында нәһајәт шух бир гадын олан Сәлимә илә евләнәр. Чох күман ки Әлирза да бунунла разылашар.

Чох кечмәди ки, Әлирзанын Парисдә олдуғу кими Кәрәчдә дә гејри-рәсми евләнмәк истәмәси барәдә әввәл Сарајда, сонра да дипломатик даирәләрдә хәбәр тутдулар. Шаһзадәни даим тә'гиб едән Јашыл машын өз ишини көрмүшдү. Һәтта Сәлимәнин јетим гызы көзәл Шишәнин һамилә олмасы һагда тәсәввүрләр вә шајиәләр јајылмаға башламышды.

Әлирзанын дүшүндүјү кими шаһ бу шајиә вә мә'луматлардан хошланмады. О, Шишә адлы көзәл бир гызын Әлирзадан һамилә олмасыны Сарајда јаранан вәлиәһд проблеминин һәллинә доғру кедән јол кими баша дүшмүшдү. Һәтта бу тәдбирин Теһран-диск вә Интиличенс-сервисин иши олдуғундан да шүбһәләнмишди. Әлирзанын оғлу Әли Патрик әкәр Парисдә доғулдуғундан Иран вәлиәһди ола билмәјәчәкдисә, онун Шишәдән олан өвлады оғлан оларса кәләчәкдә көзләнилмәз һадисәләрин нәтичәсиндә вәлиәһд ола биләрди.

* * *

Онлар Сарајын үчсуз-бучагсыз бағында, шаһзадә Шәмсин гәсринин архасында көрүшдүләр. Бәстәбој декоратив ағачлар вә пајызын солғун күлләринин коллары илә әһатә олунан ики нәфәрлик мәрмәр дөшәмәли јолда кәзишәркән шаһ бирдән дајаныб деди:

— Беһзад чан, сән билән Халг партијасы нә үчүн Мүсәддиги мүдафиә едир. Ахы о, партијанын үзвү дејил.

Беһзад Мүсәддиги јахшы танырды. Онун сон дәрәчә узунсов сифәтини, һүндүр вә арыг чүссәсини көзләри гаршысында чанландырыб деди:

— Ә'лаһәзрәт, Мүсәддиг Милли Чәбһәнин сағ чинаһындандыр, буну Сиз јахшы билирсиниз. Анчаг о, нефт сәнајесини милилләшдирмәклә вә бу јолда инкилисләрин Дарси нефт мүгавиләсинә ағыр зәрбә вурмаг истәмәсилә халг ичиндә нүфуз газаныб. Халг партијасы да инкилисләрин Иран нефтиндән үзүлүшмәсини истәјир.

Шаһ деди:

— Хејир, онлар ајры-ајры мөвгеләрдә дајанырлар. Сәнә елә кәлир ки, Мүсәддиг онларла һәмгәдәмдир. Хејир, хејир, достум, Мүсәддиг үзүнү Америкаја тәрәф тутуб. О, һеч кәси сајмыр, һәтта мәни дә. О мәнә дә режим, гајда, чәдвәл гојуб. Сарај ашпазханасына чәки илә азугә верир. Мән билмирәм бу һарамзадәләрлә нечә ишләјим. Јорулмушам даһа күндә бир сифәт көрмәкдән, јорулмушам.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт. Сизин ишиниз чох ағырдыр. Мүһарибәдән сонра Американын әл-голу ачылыб. Инкилис мәнафејини, хүсусилә Јахын Шәргдә сыхышдырыр. Инкилисләр дә һисс едибләр ки, онлар әввәлки кими мүстәмләкә ганунларыны өлкәләрә, халглара тәтбиг едә билмирләр. Онлар Иран нефтини әлләриндә сахламаг үчүн кәрәк Америкаја мүәјјән күзәшт етсинләр. Бу кими мәсәләләрдә онларла һәмкарлыг етсинләр. Инди инкилисләрин дүнјаја саһиб олмаг иддиалары солғунлашыб. Буну онлар өзләри дә баша дүшүбләр.

— Буна сөз јохдур ки, Америка дүнјада ән гүдрәтли бир дөвләтә чеврилиб. Анчаг Иран нефти дә елә саһибсиз дејил ки, онун үстүндә кәнардакылар боғушсунлар. Иран нефтинин јијәси бизик. Онлар олса-олса бағланмыш мүгавиләләрин јијәси ола биләрләр.

— Ә'лаһәзрәт, Мүсәддиг дә Сиз бујураны дејир. Бәлкә дә Сизин бу фикриниздән Мүсәддигин тәләбләри илһам алыб, ајаг тутуб јеријир. Өлкәнин нефтинин имтијазы өлкәнин өзүнүн әлиндә олмалыдыр.

Шаһ кобудчасына динди:

— Өлкәнин јох, мәним әлимдә олмалыдыр. Өлкәнин јијәси вар, нефтин саһиби вар, өзбашыналыг дејил.

Беһзад чашгын һалда деди:

— Доғрудур, Ә'лаһәзрәт, Халг партијасынын бәјаннамәсиндә дә бу сајаг дејилир. Сиз бујуран кими.

— Охумушам, онлар елә бизи, Совет Иттифагына, Сосиализм Дүшәркәсинә сосиалист өлкәләрин мәнафејинә тәрәф чәкирләр. Полшаны, Румынијаны, Болгарыстаны Иран нефтини алмаға тәшвиг едирләр.

— Доғрудур, онлар буну Иран нефтинин сатыш базарыны кенишләндирмәк, бу јолла да империалист дөвләтләрин әсарәтиндән Иран нефтини хилас етмәк истәјирләр.

Шаһ фикрә кетмишди. Санки Беһзады унутмушду. Бармагларынын учларыны бири-биринә тохундуруб дүшүнүрдү.

— Бу јахшыдыр. Анчаг онлар Шимал нефтиндән һеч данышмырлар. Миллиләшдирмә дејәндә бу тәдбир әсасән Чәнуб нефтинә аид едилир.

Беһзад деди:

— Ә'лаһәзрәт, Шимал нефти истисмар олунмур ки, онун миллиләшдирилмәси мүмкүн олсун.

Шаһ она чаваб верәнә гәдәр бир нечә дәфә гашларынын арасыны вә бојнуну баш бармағынын учу илә гашыды. Сонра бир дә, бир дә, кичкаһыны вә бојнуну гашыды, бундан әсәбиләширмиш кими бармагларынын учларыны чиб јајлығы илә бир нечә дәфә силди. Бу заман о Беһзада үз тутуб суал верди:

— Достум, Ајәтулла Кашани һагда фикрин нечәдир?

— О, сүркүндән гајыдыб. Кеч дә олса нефтин миллиләшдирилмәси тәдбирини вә бунунла әлагәдар башланан һәрәкаты мүдафиә едир. Ајәтулла да Мүсәддиг дејәни бујурур, Мүсәддиг исә Сиз бујураны.

— Кашани чох вахт инкилисләрин тәрәфдары олуб.

— Хејир, Ә'лаһәзрәт, инкилисләр Кашанини чох инчидибләр. Анчаг о инкилисләрлә ону инчитдикләринә көрә зидд мөвге'дә дајанмыр, о халг мәнафејини, дөвләт мәнафејини дүшүнүр.

— Мән бу ахундларын әлиндән чана кәлмишәм. Билмирәм нә едим.

Шаһ јенә дә фикрә кетди. Беһзад онун чазибә гүввәсиндән хилас олдуғундан динч бир нәфәс алыб әтрафа нәзәр салды. Узагда шаһзадә Әшрәфин јашыллыға гәрг олунмуш гәсрини көрдү. Ондан бир гәдәр аралы исә ана мәләкәнин мәрмәр гәсри көз гамашдырырды.

— Достум, сөјлә көрүм Милли Чәбһәнин сол чинаһы нә истәјир Онлар нијә тез-тез банлајырлар. Адлары да јадымда галмыр.

— Бу чинаһ, Ә'лаһәзрәт, 10 нәфәрдән чохдур. Пирастә, Имами, Дөвләтшаһи да бу чинаһа әлавә олублар. Онлар Мүсәддиги миллиләшдирмә сијасәтиндән әл чәкмәјә чағырырлар. Онлар бу иддиададырлар ки, Мүсәддигин бу сијасәти өлкәни коммунистләшмәјә апарыр.

— Беһзад, онлар дүз дејир.

Беһзад дурухду, анчаг ағзындакы сөзләри уда билмәди:

— Ә'лаһәзрәт, инди дүнјанын бүтүн өлкәләриндә ким ки, әсаслы ислаһат тәләб едир она коммунист ады дамғасы вурурлар. Мәнчә коммунист олмаг чох ағыр, тарихи

бир ишдир. Бизим өлкәдә мән һәлә ки белә бир адам, ја тәшкилат көрмүрәм.

— Нечә ја'ни көрмүрсән. Бәс Халг партијасы нәдир. Онлар әсил коммунист дејилләр, бәс нәдирләр.

— Онларын коммунист олмағына, шаһым, узун бир јол вә тәчрүбә кәрәк. Онлар олса-олса халг мәнафејинин тәрәфдарлары ола биләрләр.

— Нијә, Мүсәддиг кедиб Америкада 40 күн галыр американлашыр, кәлиб бизә бурада идарәетмә дәрси верир, — шаһ истеһза илә күлдү — Сиз дә Халг партијасынын үзвүсүнүз, дејирләр. Анчаг мән билән, сиз о партијанын үзвү дејилсиниз, һәмишә о партијанын мөвгејиндән данышмағы севирсиниз. Мараглыдыр, һәм дә гәрибә... Анчаг мән исә сәни әввәл өз достум, сонра вичданлы бир шаһ забити, сонра да бүтүн партијаларын јахшы чәһәтләрини өзүндә бирләшдирән бир ағыллы, сијасәтчи һесаб едирәм. Бәлкә дүз демирәм.

Шаһын бу сөзләри гаршысында о башыны ашағы дикди, Халг партијасынын үзвү олмамасындан тәәссүф һисси кечирди, анчаг онун мөвгејинин әсас чәһәтини, мәзмунуну мүәјјәнләшдирән шаһа инамы артды.

* * *

Мәммәдрза шаһын һәр јердән әли үзүлмүшдү. Өзүнә һәмдәм тапа билмирди. Мәләкә Сүреја она өзүнү үрәјиjанан көстәрсә дә шаһ ән чох севдији бу гадынын мәһәббәтилә дә овунмурду.

Әјри ајаглары олан гызыл һашијәли кирдә чај масасынын архасында отуруб шаһ јенә дә фикрә далмышды. Сүреја өз чазибәсинин сон силаһыны ишә салмагла әрини ипә-сапа кәтирмәк, фикрини дағытмаг истәјәрәк сағ ајағыны сол ајағы үстә ашырмышды. Инчә гәшәнк ајаглары, будларынын јарысы јухарыја дартылмыш үннаби јубкасынын алтындан көрүнүрдү. Бу мәнзәрә шаһы һәмишә сарсыдырды. Мәләкә бу сарсыдычы көзәллијини ишә салмышды. Јарым тәбәссүмлә шаһын далғын көзләринә бахырды. Шаһ исә онун көзәл гычларына бахмагдан чәкинирмиш кими јорғун бахышларыны ондан јајындырырды. Сифәтиндә ушаг күскүнлүјүнә бәнзәр бир ифадә вар иди.

— Әзизим, мән дојмушам. Шаһлыгдан дојмушам. Һәјатдан, көзәлликләрдән, вә'дәләрдән, мал-дөвләтдән, тә'рифдән дојмушам. Сәндән башга һеч кәси, һеч нәји истәмирәм. Сәнин талејин мәним үчүн ән мүгәддәс бир

мә'бәддир. Сән билирсән ки, мән чох гызлар, гадынлар көрмүшәм. Онлары бирбәбир сәнә данышмышам. Бу бир шаһ үчүн садә бир һәрәкәт олса да сәнә олан севкимин һөкмү илә јаранан садәликдир. Мәним көзәллик шаһым анчаг сәнсән, Сүреја. Дүнјада көзәлликдән гүдрәтли һеч нә јохдур. Анчаг нејнәјәсән, сәнә көмәк едә билмирәм. Аллаһ олсајдым, сәнә бир евлад бәхш едәрдим. Өзүн кими көзәл вә ағыллы бир вәлиәһд.

Сүреја чохдан иди ки, долмушду. Үрәји шишиб-шишиб боғазына дирәнмишди. Дәриндән нәфәс ала билмирди. Демәјә сөзү вар иди, анчаг дејә билмирди. Инди шаһ дүшкүн бир һалда көзәллик падишаһындан данышаркән о өзүнү сахлаја билмәди.

— Шаһым, мән аилә һәјатымыздан чох разыјам. Сәнин меһрибанлығын, севкин, гајғыларын, мәни бу Сараја мыхлајыб сахлајыбдыр. Шаһ Сарајы шаһлыг һаггында данышанлар елә билирләр ки, бура беһиштдир. Сарајдакылар чәннәт ичиндәдирләр. Анчаг онлар билмирләр ки, Сарај ән дәһшәтли адамлар, чаниләр, сахтакарлар, часуслар мәскәнидир. Мән сәнин анандан тутуб бачыларындан, гардашларындан, узаг гоһумларына гәдәр нә үзләр көрмәмишәм. Бунларын бир чоху бизим мәс'ум севкимизин бөјүклүјүнә көрә чатдајыб партлајырлар.

Шаһ ону индијә гәдәр бу сајаг нараһат көрмәмишди. Ағ јанаглары гызармышды. Гәшәнк мави көзләринә елә бил ган даммышды. Инчә көксү гејри-ади тәрздә галхыб енирди.

— Мән доғмаға гадир олсајдым, өз баламы шаһ, шаһзадә, вәлиәһд етмәздим, ону вәлиәһд дејил, бир ади, сәрбәст, бир асылы олмајан адам кими тәрбијәләндирәрдим. Үрәјими шаһлыға, Сараја гаршы нифрәтлә долдурардым, мән шаһлыға да, севкијә дә, евлада да нифрәт едирәм. Бәлкә дә мән ана олмаға гадирәм, анчаг бизи һәр тәрәфдән мүһасирәдә сахлајан сијаси-дипломатик мүһит, Сарај гурулары, мәним доғмағыма һәр васитә илә, хүсусилә дава-дәрманла, чаду вә овсунла мане олурлар. Әлирзаны, Рәзмараны, гачар нәслиндән олан кимсәни шаһлыг јеринә һазырламаг чәһдиндәдирләр.

Шаһ бу ағыр сөзләри гаршысында өзүнү сахлаја билмәјиб һәр ики әлилә башыны овучлады, сонра һәр ики јумруғуну мизә чырпды:

— Бәсдир, мән бунлары билирдим. Сән бу сөзләри чохдан демәјә һазырлашырдын. Анчаг нә јахшы ки бу сөзләри бу күн дедин, биз икимиз дә Сарај һәјатымызы, шәхси һәјатымызы ејни әзабла јашајырыг. Мән сәни бир

мәләкә кими хошбәхт едә билмәдијим үчүн өзүмә дә нифрәт едирәм. Мән билсәјдим ки, шаһлыг ганунлары шаһын өзүнүн дә әлејһинә чевриләчәк вәлиәһд олдуғум заман бу дүнја әзабы далынча јад сәфирликләринин игамәткаһлары архасында лүзумсуз адамларла көрүшмәздим. Ади, садә бир адам кими өз бөјүк севкими јашарардым.

Гапынын сәси ешидиләндә шаһ өзүнү јығышдырды. Чеврилиб шаһлыг вүгары илә гапыја тәрәф бахды. Ернест Перон тә'зим һалында дајанмышды. Шаһ она үз вермәјәрәк үзүнү Сүрејаја тәрәф чевирди.

Гадын сәсинә бәнзәр бир сәслә Ернест деди:

— Чох үзр истәјирәм, мүзаһим олдум. Кәлдим һүзурунуза әрз едим ки, терорист Фәхрараинин чиб дәфтәрчәсиндән Халг партијасына мәнсуб бир лидерин телефон нөмрәси тапылыб. Шаһым, бу бизә чох шејләр дејир. Әввәлән ону дејир ки, бу терор тәдбири Совет Иттифагынын әлилә һазырланыб. Икинчи һәман телефон нөмрәсини әлдә әсас көтүрүб Халг партијасынын терорчу бир тәшкилат кими гадаған олмасына фәрман вермәк олар. Милли Мәчлиси бурахыб јени мүнасиб нүмајәндәләрдән ибарәт јени Мәчлис сечмәк мүмкүндүр. Бәлкә сәһв едирәм, Ә'лаһәзрәт.

Ернест бу сөзләри дејә-дејә мәләкәнин јанагларынын солдуғуну шаһын бармагларынын учу илә әсәби һалда ојнамасыны да көздән гачырмады. Дәрһал баша дүшдү ки, сөһбәт јенә дә вәлиәһддән дүшүб. Әрлә арвад арасында учурум бир гәдәр дә дәринләшиб.

Сүреја динди:

— Мәнчә мәсәлә сиз дејәндән дә долашыг вә дәриндир.

— Ә'лаһәзрәтин һүзурунда чәсарәт дә олса демәк истәјирәм ки, Халг партијасы кими нәһәнк бир сијаси гүввәни гадаған етмәк имканы јараныб.

Шаһын бәдәни санки сусталмышды, данышмаг истәмирди. Үрәји чырпыныр, бүтүн ә'залары санки кизилдәјирди. О, Ернестин бу һәрәкәтиндән дә хошланмамышды.

— Мән билирәм ки, Ә'лаһәзрәт Рәзмарадан шүбһәлидир. Мән биләни Рәзмаранын ордуја, инзибати органлара, һәтта зијалылара бөјүк тә'сири олса да өз кәләчәјини шаһсыз тәсәввүр етмир. Бу, мүмкүн дејил.

Шаһ үзүнү она тәрәф чевирмәдән деди:

— Мән һәмыдан шүбһәлијәм. Һәтта сиздән дә шүбһәләнмишәм. Белә шәраитдә ишләмәк, шаһлыг етмәк чох чәтиндир. Бәлкә дә мүмкүн дејил.

Шаһын бу сөзләрини ешидән Ернестин үзүндәки хош ифадәләр сөндү. Шаһ исә гардашы Әлирзанын симасыны көзләри гаршысында чанландырды. «Чох күман ки, мәним бу сөзләримдән сонра гулаглары радар кими Сарај һәјатына тушлананлар Әлирзаны шаһ гојмаг чәһдләрилә мәни јенидән тәнбеһ тәдбирләринә әл атачаглар. Һәр шеј јенә дә 10 ил бундан габагкы кими тәкрар олачаг».

Мәммәдрза дедији сөзләрә көрә пешманчылыг чәкди. Ернест Перонун Интличенс-Сервисин акенти олмасы онда шүбһә јери гојмамышды.

Онун јеканә бир үмид јери олан Бәһзадла јени көрүш фикринә дүшән шаһ ајаға дурду. Сүрејанын голундан јапышараг ону да отагдан чыхмаға дә'вәт етди.

* * *

Шаһ ири көзлү, арыг, гарабуғдајы, хошәндамлы гыз олан Мәһтабы көрмәк үчүн анасынын гәсринә кетди. Јолда дүшүнчәли аддымларла бир даһа достунун сафлығына, паклығына еһтијач һисс етдијини е'тираф етмәкдә иди. О, халг тәрәфдары олса да, өзүнү Халг партијасынын үзвү һесаб етсә дә онун шүбһәләринә дурулуг кәтирир, өлкәнин сијаси нәбзини дүз дујурду.

Гарабуғдајы, хошәндам Мәһтаб бир чох кизли вә шәхси тапшырыглары јеринә јетирәрәк шаһын һөрмәтини газанмышды. Шаһын һәјатда дүшүнчәли һалда гәдәм вурдуғуну көрүб о рәсми гајдалары унудараг гајчыладығы күлләрин бирини шаһын һүзуруна тәгдим етди. Әввәлчә әлиндәки гајчыны јерә гојду, сонра шаһа тәрәф кәлди. О бу јолла шаһдан тапшырыг алмалыјды.

— Гыз, Мәһтаб, нечәсән?

— Нөкәринизәм, Ә'лаһәзрәт, Аллаһ Сизи бизә чох көрмәсин.

— Хәбәр вер, достум саат 11-дә орда олсун. Идман палтарында олачағам, каделакда...

Мәһтаб сон дәрәчә еһтирам күдәрәк деди:

— Ә'лаһәзрәт, бу күлү һәгир бәндәниздән алмагла мәни севиндирин.

— Гәшәнк күлдүр, тәзә ачыб, сәнин зөвгүн көзәлдир. — дејә шаһ она тәрәф узанан күлү алмадан кечиб кетди. Хүсуси акентләри, бир дә харичи сәфир достлары она шәхси мүһафизә тә'лиминдә демишдиләр ки, белә һалларда зәһәрләнмә тәдбири дә ола биләр.

Мәһтаб күлү синәсинә сыхыб гыса аддымларла кери чәкилди. Бу заман о шаһын сәсини ешитди:

— Күлү верәрсән анама, дејәрсән ки, оғлун көндәрди. Бу заман ана мәләкә гапыда көрүндү. О көк, бәстәбој, гашлары чатылмыш, сачлары мүасир дәбдә кәсилән бир гадын иди. Узагдан Мәһтабын үстүнә гышгырды:

— Ај әчлаф гызы, сән кимсән ки, шаһа күл тәариф еләјирсән. Сәнин кимиләрдир ки, кишиләри јолдан чыхарыр, һајды бурадан рәд ол, јохса верәрәм сәни дөрд пара еләјәрләр.

Шаһ анасынын габағына гачды, бојнуну гучаглады.

— Ана мән она дедим ки, тәзә ачылмыш күлү дәриб мәнә версин, ону сәнә һәдијјә едәчәкдим.

Ана оғлунун чијинләрини гучагламаг истәди, сағ голу анчаг Мәммәдрзанын белинә чатды.

— Хош кәлибсән, шаһым, аллаһ сәни о бишәрәфләрин күлләсиндән, тәләсиндән, бир дә гарғышындан горусун. Гурбанкәсди мәрасими јадындан чыхмасын, оғлум.

— Баш үстә, ана.

— О үзү көјчәк, ичи чүрүк Сүрејаны нә вахтачан сахлајачагсан бөјрүндә. Бојну халталы тула кими өз јанында кәздирәчәксән. Ана гурбан, вахт аздыр, тәләс, Ирана вәлиәһд лазымдыр.

Шаһын јаралары санки јенидән ган һајгырды. Рәнки гаралан кими олду. «Әкәр ана мәләкә дә бунлары дејир, демәли Сүрејанын Сарајда галмағына даһа шанс јохдур» — дејә о дүшүндү.

— Ана јазыгдыр, нә олар доғмајанда.

— Онда белә чыхыр ки, Әлирзанын оғлуну, ја да бир үзүкөјчәјин бириндән олан ушағы кәтириб вәлиәһд едәчәксән. Онда кәрәк биз утанаг, јерә кирәк.

— Ана...

Тачүлмүлүк онун сөзүнү дәрһал кәсди.

— Кәс сәсини. Көр чөлдә нәләр данышырлар. Дејирләр ки, шаһын евлады олмур. Терор тәдбириндән сонра горхуб, кишилији өлүб. Евладсызлыгда Сүреја јох, шаһ сәбәбкардыр.

Ананын сәрт бир көркәмлә дедији бу сөзләр шаһын үрәјиндә јени бир јара ачды.

— Ај ана, гој десинләр дә, бизим һаггымызда нәләр демирләр.

— Бу башга шејдир, оғлум, бу бизим ханиданын шәрәфилә бағлыдыр, бунунла зарафат етмәк олмаз.

Анасынын да бу сајаг ана гајғысыјла евладсызлыгдан, вәлиәһддән данышмасы Мәммәдрзаны даһа чох

сарсытды. О гајытмаг истәркән анасы онун голундан јапышыб дајандырды:

— Мәсчидләрин габағында, јохсул мәһәлләләрдә нәзир гојун кәсдир, гој аллаһ сәнин күнаһларыны бағышласын. Аллаһ атан Рзаны да бағышласын, бу халгын башына нә ојунлар ачды. Азәрбајчаны одлара галадыз, минләрлә күнаһсыз адамын ганына баис олдуз. Анчаг нәзирлә, нәзир-нијазла, мәсчидләрдә үзүгојлу дүшүб аллаһа јалвармагла күнаһыны азалда биләрсән. Аллаһ да бизи бағышласа, Азәрбајчан халгы бизи бағышламаз, оғлум. Көрдүн атанын башына нәләр кәлди. Сәнин дә башына кәлә биләр. Кет Азәрбајчана, о халга баш әј, ораны абадлашдыр, шәһидләрин гәбри үстүнә күл гој.

Шаһ гајыдаркән анасынын дедији сөзләри тәкрар едә-едә, онун сәсиндәки наразы нотлары тәкрар ешидә-ешидә өз гәсринә дахил олду.

* * *

Мәһтаб гәриб гушлар кими ана мәләкәнин ејванынын бир бучағына сығынараг чырпынан үрәјини овундурмаға чалышырды. Тачүлмүлүкүн она чымхырмасындан алышыб јанмышды, талејини лә'нәтләјирди. Бу гызыл гәфәсдә мә'насыз, мүти бир өмүр сүрмәси она ағыр кәлирди. Әләмин васитәчилији илә Гәвам Ширазинин гоһумлуғу үнваны илә ана мәләкәјә хадимә гојулмушду. Ондан Шаһ да, анасы да, харичи кәшфијјат да истифадә едирди. Харичи кәшфијјатын да ики үзү вар иди. Бу шәхси вә сијаси гүтбләр арасында мүти һалда ишләјән, кәшфијјатын лап мәркәзиндә өзүнү һисс едирди вә ону да билирди ки, ана мәләкәнин бә'зән әркјанә, бә'зән дә гәзәбдән үзүнә чырпылан гадын тәһгир вә јарамаз сөзләриндән башга ону еләдә хош күнләр көзләмир. Чүнки кәшфијјат ишиндә ишләјәнләрин ахырыны көзләрилә көрмүшдү вә билирди ки, бир күн дә кәшфијјатчы талеји онун сорағына кәләчәк вә о габагчадан һәјатыны вә кәнчлијини сијасәт гумарында удузмушдур.

Бу тәһгирләр вә тале'сизлик ичиндә о тәкчә Беһзады үрәјинин хәлвәт кушәсиндә кизли сахлајырды вә она бир мәрһәмәт, јахшылыг етмәклә өзүнүн Сарај талејиндән гисас алмаг фикрилә тәсәлли тапмаг истәјирди.

Шаһын јени көстәришилә чини габлар мағазасы үстүндәки евә бөјүк һәвәслә кедирди. Јенә дә бу гәрара кәлмишди ки, хәлвәт севкисини Беһзада ачсын вә севимли, тәнһа бир забитә өзүнүн гыз үрәјинин меһрибанлығы

вә имканларыны тәгдим етмәклә хошбәхт анлар вә дәги-гәләр јашасын.

Шаһ саат 23-дә күдүкчүләр, кешикчиләр, гулаглылар, хәбәрчиләрин көзүндән јајынараг досту Беһзадла көрүшдү. О бураја садә, нимдаш идманчы кејиминдә кәлмишди. Шаһы јахын мәсафәдән ән јахын гоһуму көрсәјди бәлкә дә танымазды. Ана мәләкәнин хадимәси Мәһтаб өз евиндә дәфәләрлә бу кими кизли көрүшләр тәшкил етмишди. Сон вахтлар шаһ һисс етмишди ки, интиличенс-сервис бу көрүшләрдән хәбәр тутмушдур. Мәһтабын бу тәзә евиндәки көрүшләрдән исә, дејәсән һәләлик һеч бир акентлијин хәбәри јох иди.

— Ә'лаһәзрәт, сон дәрәчә шадам ки сизи бу сајаг сағ-саламат көрүрәм.

— Беһзад чан, миннәтдарам, анчаг билмәк истәјирәм ки, бу терорчулар вә гәсдчиләр кимләрдир вә мәгсәдләри нәдән ибарәтдир. Дејиләнләрә көрә Совет Иттифагы, Рәзамара, Әлирза... вә бир нечә башга үванлар вар. Мән шүбһәләр ичиндә галмышам. Харичи достларымыз да бири-биринин ачыгларына шајиәпәрдпазлыг едирләр.

— Ә'лаһәзрәт, буну бир даһа тәкрар едә биләрәм ки, Сизә атылан күлләләр Халг партијасынын нишанкаһындан чыхмајыб. Совет Иттифагы да еләдә. Галды Рәзмара. О инкилиспәрәст олдуғундан кәләчәк нүфуз вә мәгам үчүн бу иши көрә биләр. Анчаг ону да дејим ки, бу барәдә һеч бир әламәт јохдур. Харичи өлкә кәшфијјатчылары да о гәдәрдир ки, баш чыхармаг чәтиндир. Бир даһа һүзурунуза әрз едирәм, Халг партијасынын Мәчлисдә нүмајәндәләри олдуғундан о бу иши көрмәз.

Шаһа да елә бу лазым иди. Халг партијасынын бу ишдә бармағы јохдурса, онда бүтүн шүбһәләр Рәзмаранын үзәриндә чәмләшир.

Шаһ Беһзада лап јахын дајаныб чох меһрибан бир тәрздә сорушду:

— Достум, мән сәндән бир дә сорушмаг истәјирәм, мәним бу кизли дүшмәним кимдир?

Беһзад фикрә кетди. О белә көстәрмәк истәјирди ки, индичә дејәчәји сөзләри дәриндән фикирләшиб сөјләјир:

— Ә'лаһәзрәт, бир даһа бәјан едирәм, Сизин вә бизим вә бүтүн өлкәнин јалныз бир бөјүк дүшмәни вар, о да нефтдир.

Шаһ тәбәссүмлә деди:

— Сән јенә дә әввәлки фикриндә галырсан.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, галырам. Нефти олан өлкә вә

дөвләтләрин һамысы бизим кими зәлилдир, еһтијач ичиндәдир, асылыдыр.

Шаһын үзүндәки хош ифадәләр чәкилән кими олду. О деди:

— Дүз дејирсән, достум, нефтдир. Нефти гамарлајыб апаранлардыр. Бу дүшмәнләр исә һәмишә бизә дост кими көрүнмәјә чалышырлар.

— Чох доғру бујурурсунуз, Ә'лаһәзрәт. Биз кәрәк һамылыгда бу дүшмәнлә биркә мүбаризә апараг. Мән о күнү көзләјирәм. Бу јолда Сизин галдырдығыныз бајраг алтында шәһид олмаға һазырам.

Шаһ дәрин фикир ичиндә, көзләри азачыг бәрәлмиш, сифәти азачыг узанмыш һалда Беһзадын гырышсыз алнына, гара, гыврым сачларына, бахды вә дүшүндү «Буну мән дә билирдим, анчаг дилимә кәтирә билмирдим».

— Беһзад чан Сараја кәл, бу јахында бир мәчлис олачаг, сиз садиг забитләрин сијаһысында һәмин мәчлисә гонаг кәләрсиниз. Үмидварам ки дә'вәти гәбул едәчәксиниз.

— Ә'лаһәзрәт, һәмишә гуллуғунузда һазырам.

Кетмәк әрәфәсиндә шаһ Беһзады һејрәтдә гојан бир суал да верди.

— Сәнин мәләкәјә мүнасибәтин нечәдир — дејә сорушду. — Бу да мәним үчүн марагльдыр. Мән ону чох севирәм, бу севкијә гәним кәсилән ганунлара гаршы нифрәт едирәм.

Беһзадын бәдәнини сојуг тәр бүрүдү. Аз гала мүвазинәтини итирәчәкди. Беһзад һәлә нечә ил габаг Сүреја Сараја тәнтәнә илә кәлин кәләркән онун шәкилләрини гәзетләрдә көрмүшдү. Бу көзәлин һүснүнә о вахт вурулмушду. Сон вахтларда Мәһтаб васитәсилә Сарај һәјатындан, хүсусилә Сүрејадан динләдији сөзләр вә сөһбәтләрлә өз идиал севкисини, үрәјинин дәрин гатларында јашадырды. Бу сајаг Сүрејанын симасы јенә дә онун көзләри гаршысында тәчәссүм едәркән Беһзад шаһын дүз көзләри ичинә бахыб деди:

— Ә'лаһәзрәт, мән Сизин бөјүк севкинизин әзабларыны тәсәввүр едирәм. Өлкәдә чох ганунлар дәјишмәлидир, ислаһ олмалыдыр, о ганунлардан бири дә шаһлыг ганунудур. Вә бу ганунларда гадына гојулан мәһдудлугләрдыр. Мән мәләкә Сүрејаны илаһи гүдсијјәтин јаратдығы көзәл бир мәхлуг кими севирәм. Тәк мән јох бүтүн мәмләкәт мәләкәни севир. Мән евлад вә ја вәлиәһд хатиринә белә илаһи гүдсијјәтин зәррәчә кәдәрләнмәсинә разы олмарам. Мәләкәмиз көзәллик падишаһыдыр вә она бү-

түн өлкә баш әјмәлидир. Халг ичиндә дејирләр ки, Сиз ону бошамаг истәјирсиниз, анҹаг мән буна һеч ҹүрә инана билмирәм.

Шаһ әлини Беһзадын чијнинә гојду вә күләр үзлә деди:

— Сағ ол, Беһзад, мән сәндән елә бу ҹавабы да көзләјирдим. Һамы Сүрејаны севир, һәтта дипломатик даирәләрдә дә ондан ағыз долусу данышырлар. Көзәл гадыны севмәјә һаглыдырлар. Мән дә шаһлыг ганунларынын бә'зи мәһдуд ҹәһәтләрини лә'нәтләјирәм. Онларын ислаһ олунмасынын тәрәфдарыјам. Иншаллаһ ислаһат тәдбирләринә башлајанда сән мәнә јахын көмәкчи оларсан. Көһнә ганунлар тарихин архивинә тапшырылмалыдыр.

Беһзадын үзү күлдү. Севинҹлә деди:

— Ә'лаһәзрәт мән Сизин бу ислаһатчы фикирләриниз гаршысында баш әјирәм.

Шаһ да бу сөзләрин севинҹи мүгабилиндә деди:

— Мәләкә ешитсә ки, Беһзад кими ләјагәтли бир забит ону илаһи гүдсијјәт кими севир севинәҹәк, онун үрәји тутгундур. Гонаг кәләркән бу фикирләринлә мәләкәјә тәсәлли кәсиләрсән.

О кечә, шаһ евдән чыхыб каделак машына минәнә гәдәр ону кәнардан Беһзад мүшајиәт етди. О кечә Беһзад Сүреја барәдә дүшүнәрәк чохданкы кизли арзуларынын сәһифәләрини вараглады. Сүрејаны көзләри гаршысында ҹанландырараг өз бөјүк вә мүгәддәс севкисинә һагг газандырды. Һәмишә шаһа нә тәдбир вә көрүшләрдән гачан Беһзад артыг гонаглыг күнүнү сәбирсизликлә көзләмәјә башлады. Бу көрүш онун һәјатында ән бөјүк севинҹ мәнбәји олаҹагды.

Дә'вәтнамәни һәмишә олдуғу кими јенә дә Мәһтаб кәтирәҹәкди.

Шаһын сарсылараг шаһлыг ганунларына нифрәт етмәси Беһзады севиндирирди. Шаһда ислаһат фикирләри јаратмаг вә бу јол илә сијаси-иҹтимаи һәјатдакы көһнәликләри вә әрпимиш ганунлары јениләри илә әвәз етмәк гансыз ингилаб јолу иди. Буна наил олсајды Беһзад Халг партијасы гаршысында өз вәзифәсини јеринә јетирмиш оларды.

Мәһтаб мәтбәхин бир буҹағына чәкиләрәк отурса да шаһла Беһзадын сөһбәтини ешитмишди. Беһзадын Сүреја барәдә ҹәсарәтлә дедији сөзләр онун гыз үрәјинә илк гысганҹлыг һисләри төкмүшдү.

Чинигаблар мағазасынын үстүндә, икинҹи мәртәбәдә

ики отаглы евин мебелләри, әшјалары авропасајаг дүзүлсә дә чохдан иди ки, гадын әли вә сәлигәси көрмәмишди. Мәһтаб бураја шаһын шәхси вә кизли тапшырығы илә кәләндән ев демәк олар ки, сәлигә-саһман саһиби олмушду. Шаһдан бир нечә саат габаг бу евә кәлән Мәһтаб астадан данышa-данышa, Беһзаддан бә'зи сөзләри чәкә-чәкә еви бәзәјәр, ону саһмана саларды.

Беһзад бу бәстәбој, хошәндам гызын Сараја мәнсуб олдуғундан шүбһәләнсә дә һәр дәфә бу евә кизли јолларла кәлән кими аз бир мүддәт ичиндә еви сәлигәјә салмасына һејран галырды. Онун көзәчарпан бир көзәллији олмаса да ширин бахышлары вә хош әдалары илә Беһзады өз гыз ҹазибә гүввәсиндә сахламағы баҹарырды. Илк данышыгда һәмишә белә башлајарды. «Ә'лаһәзрәт бујурду ки, сабаһ саат 23-дә мәни көзләсин. О идманчы кејиминдә, Каделакда, тәшриф кәтирәҹәк. Мүһафизәчиләри вә күдүкчүләри олмајаҹаг. Бу кејимдә онун ады Гурбандыр. Өзүнү стадионда мәшгчи кими көстәрир».

Беһзад да һәмишә дејәрди:

— Әлаһәзрәтин бу сајаг јердәјишмәләрдән, көздән јајынмалардан әсла хошум кәлмир. Ушаглыгдан мән ону бу сајаг таныјырам. Гурбан шәклинә дүшәндә о мәнә Авропада папулјарлашан дедектив романларын баш гәһрәманларыны хатырладыр.

— Елә дир, ағаји Беһзад. Саат ... евдә олун, јохса тәдбир позула биләр.

— Нараһат олмајын Мәһтаб ханым, бу бизим илк көрүшүмүз дејил ки, тәҹрүбәсизликдән позула билсин.

Сөһбәт бу сәфәрдә елә белә башламышды вә давам етмәкдә иди.

— Һәр шеји билсәм дә бир шеји билмирәм ки, сизин кими шәрафәтли, ләјагәтли вә Ә'лаһәзрәтә јахын бир забит нә үчүн дә тәк јашамалыдыр. Билирсиниз, бу, мәним тәрәфимдән физуллуг олса да вә тәклик һеч дә гәбаһәт олмадығы һалда мән сизин бу тәклијиниздә бир гәриблик, сирр, һәтта јүнкүл бир кәдәр дә дујурам.

Беһзад бу сөзләри Мәһтабдан һәр көрүшдә көзләјирди. Ахы бу јашда бу сајаг тәнһалыг һамыны мараглaндырар, һәтта тәәҹҹүбләндирә дә биләрди. Зәнҹанда гојуб кәлдији Күлчөһрә вә дүнја көзәли Сүреја онун көзләри өнүндә ҹанланаркән Мәһтаб евин күчәјә ачылан пәнҹәрәсинин пәрдәләрини өртүрдү вә буну да билирди ки гәфләтән вердији бу суал Беһзады илк севкиси сорағына апараҹагды.

Бећзад романтик вә мәғрур көркәмини позмадан деди:

— Мәним гајғыкешим, меһрибан Мәһтаб, мән тәкәм она көрә ки, евләнмәјә ихтијарым јохдур. Нә гәдәр ки, вәзијјәт беләдир, нә гәдәр ки мәним севдикләрим мәндән әлчатмаз мәсафәләрдә узагдадырлар мән өз һәјатымы халга гурбан вермәји үстүн тутурам. Һеч билмирәм сизи нечә инандырым ки, мән раһиб дејиләм, дүшкүн вә күшәнишин дејиләм.

— Ағаји Бећзад, мән сиз бујуранлары чохдан сезмишәм. Анчаг белә дә олмаз. Һәјат инсана бир дәфә верилир.

— Доғрудур, Сарај көзәли, нә едәсән, һәр кәсин бир талеји вар. Һәр кәс өз талејини олдуғу кими јашамалыдыр. Де көрүм, ана мәләкә нијә тәкдир, Әшрәф ханым нијә тәкдир, Әлирза нијә тәкдир. Бунлара чаваб верә биләрсинизми. Ја да сиз өзүнүз нијә тәксиниз?

— Мән дә буну дејә биләрәм ки, тәклик өзү бир не'мәтдир. Тәклик һәм дә шаһлыгдыр, солтанлыгдыр. Мән дә тәкәм, бунун да сәбәби вар. Кәлән сәфәр көрүшәндә бунлары сизә дејәрәм.

— Дүз дејирсән, Мәһтаб ханым, субајлыг һәм дә солтанлыгдыр.

— Буна көрә дә орду затибләринин чоху субајдыр.

* * *

Шаһа мәктубларын хүласәсини тәгдим едәндә хидмәтчи өзү дә билмәдән бир мәктубу көзә чарпдырмаг мәгсәдилә үстә гојду. Бунлар мәктубларын хүласәси иди. Сарај назиринин мүавини онлары охујуб хүласәсини бир нечә чүмләдә конисектләшдирәрди. Шаһ она кәлән шәхси мәктублары исә өзү охумағы севәрди.

Шаһ мәктубун зәрфини өзү сәлигә илә ачды вә она таныш олмајан бир хәтлә јазылан мәктубу охумаға башлады:

— Сизин һүзурунуза мәктуб јазмагла өзүмү чох хошбәхт сајырам. Бу, мәним кими унудулмуш вә гәриб өлкәләрдә шаһын шәрәфилә јашајан бир гадын үчүн ифтихардыр. Мән һәјатымын ән хошбәхт күнләрини архада гојуб инди хош хатирәләримин севинчилә јашајырам. Јадымдадыр дүнјалар гәдәр севдијим бир киши илә голбојун оланда өзүмү ән хошбәхт бир гадын һесаб едирдим. Онун еһтираслы өпүшләри јаз јағышлары кими јанагларыма, додагларыма јағанда һәр шеји унудурдум,

бир өпүшлүк ләззәтә, бир овучлуг күлүшә, бир чүт мәст бахыша чеврилирдим. Бөјүк аллаһдан сонра икинчи адам һесаб етдијим бир кишинин гучағында әсир дүшмүш үркәк дағ кәһлији кими чырпынмаг гадын үчүн әвәзолунмаз, унудулмаз саатлар вә анлардыр. Титрәк әлләр сачларымда кәзир, бојнум, синәм, күрәјим, белим, сағрым вә гычларым еһтирасдан тир-тир әсән бу әлләрин исти нәвазишилә динчлик тапырды. Еһтијачдан, тәһлүкә вә никаранлыгдан узаг күнләр һәјатымы бәзәјирди, бојунбағы олуб бојнумдан салланырды.

Инди узагларда, узагларда о күнләрин һәсрәтилә көз јашлары ахыдырам. Доғрудур, гәсрим дә вар, банкда пулум да, гуллугчуларым да. Анчаг мәним јеримдә о голлар арасында чырпынанлара һәсәд апарырам. Јадыныздадырмы дејирдиниз, сәнин ити-ити данышмағындан, сәнин еһтирас доғуран күлүшләриндән, сәнин үрәк гыздыран тәбәссүмләриндән, сәнин кәһлик јеришиндән хошум кәлир. Јадыныздадырмы дејирдиниз, нә гәдәр мән варам сәнин үстүнә һеч бир көлкә дүшмәјәчәк. Сән һеч нәдән корлуг чәкмәјәчәксән, сән башгасынын олмајачагсан. Мәним башымын тачы, инди мән һеч киминәм, мәним үзәримдә чох-чох һејбәтли көлкәләр кәзир, һәјатымы, мәишәтими тәһлүкәјә салыр. Сиздән сонра мән Сизин мәсләһәтинизлә Сизин јахынлардан биринә әрә кетдим. Узаглара дүшдүм, һәјат мәним севки вә гадын вүгарымы ики бүкдү. Сонра һәјатын һөкмүјлә Сизин јахын адамыныздан бошаныб онун јахынларындан биринә әрә кетдим. Инди отуруб сиздән мәнә јадикар галанлар ичиндә чырпынырам. Инди отуруб о күнләрин илаһи сәадәтини дүшүнүрәм. Дејирәм ки, севдијимдән көз јашлары илә ајрылдым, башгасынын, сонра бир башгасынын вә о бири башгаларынын олдум. Өзүмә лә'нәтләр дејирәм. Өзүмү бағышламырам, бағышласам да аллаһ бағышлајамачаг.

Мәним әзизим, үрәјим, башымын тачы, де көрүм һәрдән мәни јада салырсанмы. Ахы мән Сизин илк севкиниз идим. Ахы буну Сиз дәфәләрлә е'тираф етмишдиниз, демишдиниз ки, мән сизинлә көрүшән илк гадынам. Анчаг сонралар охудум, ешитдим Сизинлә илк дәфә голбојун олан гадын Авропа ханымы олуб. Мәмләкәтдә исә Фирузә ханым олуб. Нә олар бунлар да Сизин бөјүклүјүнүзә јарашыр. Белә шејләри кишиләрә чох вахт бағышлајырлар. Анчаг билин ки, мән бунлары ешидәндә нә гәдәр рәзаб чәкдим, мүһитимә, әтрафдакыларыма нифрәт етдим. Һәр кәсин өз талеји вар. Мәним дә талејим беләј-

миш. Бирчә буну билмәк истәјирәм ки, Сиз һәрдән мәни јада салырсынызмы. Јә'гин ки, мән Сизә даһа лазым олмајачағам. Инди Сиз һара, мән һара. Мән Сизин ајағынызын тозу да ола билмәрәм...».

Мәктуб бурада битирди. Анчаг мә'лум иди ки, онун сонунчу сәһифәси дүшүб, ја да көтүрүлүб. Бәлкә дә мәктуб јазанын адыны кизләтмәк үчүн бу иши көрмүшдүләр.

Мәммәдрза мәктубу охујуб фикрә кетди. Гәлбини һәзин һиссләр долдурду. Кечмиш хатирәләрин гызылы үфүгүнә далды. Узагда, лап узагда алаторанлыг ичиндә көзүјашлы вә сон дәрәчә көзәл олан бир гыз пәришан сачларыны јелә верәрәк она тәрәф бојланырды. Бу көзәл ким иди. Мәмләкәтдә баш верән ичтимаи-сијаси һадисәләрин, мүнагишәләрин ганлы вурушларын, һәјәчан дәнизинин о башындан она тәрәф бојланан бу меһрибан ханым ким иди.

Шаһ миз үстә галанмыш дикәр мәктублары охумады. Һәмин имзасыз мәктубу сол әлиндә ганадландырмаг истәјән ағ көјәрчин кими јелләдәрәк јатаг отағына кирди. О креслода отурду, ајағыны ајағы үстә ашырды вә мәктубдакы она таныш кәлән хәттә диггәт кәсилди. Бирдән Фирузәнин вә Дивинин еһтирасла долу бахышлары јадына дүшдү. Күлдү. Көр нечә ил кечмишди. Анчаг о еһтирасլы бахышлар, күлүшләр јаддан чыхмамышды.

Мәктубун тә'сири алтында шаһ мүтәәссир олса да анчаг кәдәрләнмәди. Бу заман Диви онун јадына дүшдү. Сүреја илә евләнмәздән габаг о гыза јарым милјон пул вериб Авропаја јола салмышды. Онда Диви билирди ки, Бәхтијары елләрини ипә-сапа кәтирмәк үчүн Сүреја Исфәндијари адлы бир гызы алачаг. Онда, мән сәндән чох хәчаләтдијәм — демишди». Мән шаһ олсам да һәр ихтијарым өз әлимдә дејил.».

Анчаг Фирузә ондан ајрыланда демишди: «Билирәм, шаһым, бу һагда һәр шеји билирәм. Ону да билирәм ки, Сиз мәнлә евләнмәјәчәкдиниз. Буну мәнә ананыз да демишди. Атаныз да, буну мәнә Сарајдакы јахынларыныз да демишди. Бири дејирди, сән гафгазлысан, азәрбајчанлысан, она көрә, бири дејирди сән атасызсан буна көрә, бири дејирди сән инкилисләрин гапысыны танымырсан, она көрә. Бири дә дејирди сән чох көзәлсән, бәлкә буна көрә. Һәрә бир сөз дејирди. Мән исә бунларын һеч биринә инанмырдым. Әкәр мән азәрбајчанлы олдуғума көрә Иран мәләкәси ола билмирдимсә бәс онда нијә ананыз Тачүлмүлүк Иран мәләкәси олмушду. Мәним талејим

бәлә кәтириб. Бу тале мәним үчүн өмрүм боју көз јашы олачаг.

Шаһ она чавабында демишди:

— Гәшәнк сән елә билирсән ки, мәләкә олмаг, шаһла гоһум олмаг хошбәхтликдир. Хејир, әзизим, сән сыхылма, сызлама, дүнјанын ән хошбәхт гадыны вә көзәли сәнсән. Мән дә бу көзәллијә саһиб олдуғума көрә ән хошбәхт кишијәм.

Онда гыз ағлаја-ағлаја Мәммәдрзанын гучағына атылмышды. Шаһ ону бағрына басыб өпүшләрә гәрг етмишди, ајрылыг анларыны дујан севкилиләрин һәзин еһтирасы илә әзизләмишди.

Инди шаһын әлиндә ағ көјәрчин кими чырпынан мәктуб јелләнирди. Шаһын тутгун хәјаллара далан бахышлары јатаг отағынын пәнчәрәсинә зилләнмишди. Каһ Фирузә, каһ да Диви көзләри өнүндә дурурду.

Дәһлизин о башындан ајаг сәсләри ешидиләндә шаһ мәктубу дүрмәләјиб чибинә тәпди. Кәлән мәләкә Сүреја иди. Шаһ үчүн инди көзәллик мә'бәди Сүреја иди. Бүтүн гадынлар инди шаһа чох-чох узагдан көрүнүр вә бојланырдылар. О үрәјиндә Сүреја адлы бир көзәллик мә'бәди учалтмышды. Бу мә'бәди һәр шејдән уча сахламалы иди. Мүсәддиг она гаршы мәшрутә ганунларыны тәтбиг етмәсәјди, халг Мүсәддиги идеаллашдырмасајды, онун шаһлығына көлкә салмасајды о бир шаһ кими дүнја көзәли Сүрејанын әри кими тарихин ән хошбәхт шаһы ола биләрди.

Тәкчә бу тәһлүкәни арадан көтүрмәкди шаһын ишләринин истигамәти. О фикирләширди ки, ичтимаијјәтин бүтүн тәбәгәләринин лидерләри илә көрүшүб Мүсәддиг әлејһинә гүввәләри бирләшдирсин, онун шәрриндән хилас олсун.

* * *

Беһзад Сараја дахил олмаг үчүн әлиндәки зәрли дә'вәтнамәни гапыда дајанан гвардијачыја көстәрди. Гапычы шаһын кичик мөһрүнү дә'вәтнамә үстүндә көрдүкдә кәнара чәкилиб фәрағат дајанды. Һәр ики тәрәфдән шам ағачлары вә күл коллары илә мүшајиәт олан мәрмәр јол шаһын 4 мәртәбәли бөјүк игамәткаһына доғру апарырды. Забит сачларыны дүзәлтдирмишди, үзүнү сәлигә илә гырхмышды. Гарабуғдајы сифәти парылдајараг санки ишыг верирди. Икинчи дәфә иди ки о Сараја кәлирди. Чибиндә шаһа вермәк үчүн Халг партијасынын

Мүсәддиг барәсиндә бурахдығы бәјаннамәни кәтирмишди. О билирди ки, шаһ бу барәдә јенә суаллар верәчәк. Бәјаннамәдән башга үрәјиндә бир сирр дә Сараја кәтирмишди. Беһзады бураја кәтирән бәлкә дә елә о сирр иди. Арзусу мәләкәни јахындан көрмәк иди. Мәрмәр Сараја тәрәф инамла аддымлајан Беһзады дүнјадакы мал-дөвләт, сәрвәт вә шөһрәт марагландырмырды. Тәкчә уча тутдуғу мүгәддәс севкиси онун бүтүн һәјатына мә'на верирди. О Иран мәләкәси Сүрејаны илаһи бир севкилә севирди. Һәр күн гәзетләрин илк сәһифәләриндә чап олмуш шәкилләри арашдырар, Сүрејанын шәкилләринә диггәт кәсиләрди. Севки вә мәсләк. Бу ики не'мәт ону јашадырды. Онун үрәјиндә бу ики дүнја тәрәзинин ики тајы кими гоша дајанырды.

Кечән дәфә Сараја кәләркән о Сүрејанын үзүнә бахмагдан чәкинмишди. Өзүнү инандырмышды ки, мәләкәнин мави көзләринә бахарса, Сүреја онун көзләринин дәринлијиндә кизләтдији севкини көрәчәкди. Одур ки севкилисинин үзүнә бахмамышды. Чәкинмишди. Кечән дәфәкиндән фәргли олараг о горхаг, сыхылмыш аддымларла дјил, сәрбәст вә чәсур аддымларла мәгсәдә доғру кедирди.

Сүрејанын үзүнә јахындан бахмаг хошбәхтлијини тәсәввүрүндә чанландыран Беһзад һәм дә өзүнә кәнардан бахмағы да бачарырды. Бу вахт о өзүнү Һафизин ринд сурәтинә охшадырды вә бу мисралары зүмзүмә едәрәк өз дүнјасында ганадланырды:

«Нист дәр лөвһе деләм чоз әлефе гамет ¦ар,
Че конәм һәрфе декәр јад нәдад остадәм».

Тачүлмүлүкүн хадимәси Беһзадын Сараја дахил олдуғуну күл колларынын ардындан мүшаһидә етмишди. Бу забитин кимә вә һараја хидмәт етдијини тә'јин етмәк она демәк олар ки гаранлыг галмышды. Одур ки, Мәһтаб ону әсрарлы бир адам һесаб етмишди. Вә ону севмишди.

Мәләкә илә шаһ бөјүк мәрмәр һовузун гырағында дуруб хәлвәти сөһбәт етмәкдә идиләр. Ә'лаһәзрәт сағ әлини адәти үзрә сағ чибинә гојмушду. Узагдан да һисс олунурду о јорғундур. Сүреја исә тәзә ачмыш гөнчә күл кими шах көрүнүрдү.

Беһруз һөрмәт әламәти олараг дајаныб дурду. Фәрағат һалы алды. Шаһ әввәл достуну танымады. Елә билди ки, гвардија забитләриндәндир. Анчаг мүһафизәчиләр

шаһа бу мәсафәјә гәдәр јахынлашмаг һүгуглары јох иди.

Әрлә арвад һовузун дөврәсинә фырланыб Беһзада тәрәф кәләнә гәдәр Беһзад өз јериндән тәрпәнмәди. Шаһ ону танытјаркән ајаг сахлады. Сүрејанын голуна кириб деди:

— Мәним достумдур, Беһзад.

Сүреја бу забитин һүндүр боју вә идманла бәсләнмиш көрүнән бәдәнинин мүтәнасиблијини сезди.

— Бәлкә мән кедим, Ә'лаһәзрәт, — дејә мәләкә шаһа тәрәф дөндү.

— Кетмәјин мүнасиб олмаз. Ону мән өзүм дә'вәт етмишәм, кечмишләри хатырлајанда адам бир аз шад олур. Бир дә ки о сәни илаһи бир гүдсијјәтлә севир. Буну өзү е'тираф етди вә деди ки, мәләкәни тәк мән јох, бүтүн өлкә севир. Даһа доғрусу өлкәнин кишиләри севир.

— Достум, нә хош көрүш. — дејә шаһ Беһзада тәрәф јолланды.

Беһзад һүндүр бојуну азачыг әјәрәк шаһа тә'зим етди. О габагчадан гәрара алдығы кими шаһа, сонра Сүрејаја бахды. Јенидән баш әјди вә беләчә дајаныб дурду.

Шаһ әлини она тәрәф узадыб јавашча деди:

— Хош кәлибсән, аға Беһзад. Чох вахтында вә һамыдан да габаг кәлибсән, чох да јахшы едибсән.

— Хош күнүнүз олсун, Ә'лаһәзрәт. Сизи бу сајаг хошбәхт көрдүјүмә көрә ифтихар едирәм. Аллаһ бу көрүшү мәнә гисмәт етдијинә көрә өмүр боју онун дәргаһына миннәтдар олачағам.

Сүреја да јахына кәлди. Әлини Беһзада тәрәф узатды. Бир ан тәрәддүд едән вә чашан Беһзад әјилиб мәләкәнин әлини јүнкүлчә тутду вә өпдү. Мәләкәнин әлинин сојуглуғуна бахмајараг Беһзад хошбәхтликдән, севинчдән, ја да утанчаглыгдан, нәдәнсә тәрләди. Илаһи севкисинин чанлы мүчәссәмәсини гаршысында көрән вә тәсәввүр етдијиндән даһа чох көзәл олан мәләкәнин бу мәрһәмәти ону тамамилә сарсытды вә мәст олубмуш кими өзү дә билмәдән үрәјиндә деди: «Сәнин бу көзәллик мә'бәдини севмәјә һаггын јохдур, Беһзад».

Шаһ онун үзүндәки кәркин рә'шәләрдән, алнында пучурланан тәрдән баша дүшдү ки, досту утаныр вә бу сајаг онунла сөһбәт едә билмәјәчәк. Һәм дә Беһзадын бу сәдагәти вә паклығы она ушаглыг күнләрини хатырлатды. Буну да баша дүшдү ки, о бир шаһ кими өз һәјат тәрзилә халгдан нә гәдәр ајрылыб узаг дүшүб.

— Беһзад, сән лап утанчаг олубсан. Бу нәдир, бәлкә мәләкәдән утанырсан, достум. Мән сәни баша дүшүрәм.

Беһзад өзүнү итирмәдән деди:

— Инсанлар илаһи көзәлликләр вә мүгәддәсликләр гаршысында өз адиликләрини итирирләр, Ә'лаһәзрәт.

— Нечә дә көзәл иди о ушаглыг вә чаванлыг чағлары, мәләкә елә дејилми — дејә шаһ мәләкәјә тәрәф дөндү. Сүрејанын үзүндә гызарты вә ишығын артдығыны көрәркән әлавә етдә — Лап ашиг-мә'шуг кими рәнк алыб рәнк веририк. Бах буна көрәдир ки, Сарајын бу часуслар вә интрига долу мүһитиндән өзүмү азад етмәк үчүн достум Беһзадла көрүшмәк еһтијачы дујурам. Аллаһ бүтүн көзәл не'мәтләрини биздән алыб бир сәрвәт, бир дә мәгам не'мәтләрини күрәјимизә јүкләјиб, бизә чәһәннәм әзабы ашылајыб.

Бу заман Сүреја бир аддым кәнара чәкилиб кетмәк истәдијини әринә билдирди. Шаһ деди:

— Кедин, бу шәртлә ки, о Ернести бу тәрәфләрә бурахмајын. Башыны гатын биз кәләнә гәдәр.

Сүреја бир даһа әлини Беһзада тәрәф узатды. Беһзад әввәлки һәвәс вә севинчлә онун әлини өпдү, башыны ашағы салса да мәләкәнин аддым сәсләриндәки мусиглији вә јүнкүллүјү үрәјинин дәринликләриндә јашады. Беһзад өзүнү дүнјанын ән хошбәхт адамы санараг бу хошбәхтлијә наил олдуғундан аллаһына шүкүрләр деди.

Сүреја Сараја гонаг кәлән вә бунунла икинчи дәфә ону көрән Беһзадын бахыш вә һәрәкәтләриндән баша дүшдү ки, бу көзәл, гамәтли забит она гаршы лагејд дејил. Вә бу кими һаләтләри о Сараја гонаг кәлән бир нечә адамда сезмишди. Буну да билирди ки, Иран мәләкәсинин көзәллијинә саһиб олмаг истәјән, бозарыб солан, алышыб јанан, өзүнү ода-суја вуранлар вар. Беһзад да бу сијаһыда лап ахырынчы адамдыр.

Бу фикирлә о Беһзада бир даһа диггәтлә бахды. Бу бахышла о Беһзадын үзүнүн мәрданә чизкиләриндә бојунунун әзәләләриндә, чијнинин дурушунда, Шәргә мәхсус еһтираслы кишиләрин идеал чәһәтләрини көрдү вә бу заман шаһзадә Әлирзанын бој-бухуну, гамәти јадына дүшдү.

Мәләкә бир даһа Беһзада бахаркән фикирләшди: «Көрәсән ә'лаһәзрәт бу бојлу-бухунлу, көркәмли кишиләри һардан тапыр, кәтирир, бәлкә дә мәним сәдагәтими јохламагдан усанмыр».

Шаһ күләр үзлә сөһбәтә башлады:

— Достум, де көрүм Һәжири кими терор етди. Сән һәгигәти чылпаглығы илә дејә билирсән.

— Ә'лаһәзрәт, мән биләни бу иш Ислам Фәдаиләринин ишидир. Американлылар Иранда Америка сајаг ислам јајмаг фикринә дүшүбләр. Јахын вә Орта Шәрг өлкәләриндә бу идејаларыны тәтбиг етмәклә Әсил исламы пассивләшдирмәк фикриндәдирләр. Бунун да мә'насы Сизә јахшы бәллидир.

— Бәс Халг партијасынын бу тәшкилата мүнасибәти нечәдир?

— Мүнасибәти јахшы дејил. Лап башда онун үчүн ки, онлар терорчудурлар. Халг партијасы исә терору писләјир.

— Халг партијасынын бу ифтизаһлар барәдә фикри нечәдир?

— Мән бу партијанын сон бәјаннамәсини өзүмлә кәтирмишәм.

Буну дејиб Беһзад шаһын ичазәсини көзләмәдән чибиндән дөрд гатланмыш сарывәз бир кағыз чыхартды. Шаһ ону икраһ һиссилә бармаглары арасында сахлајыб охумаға башлады:

«Агаји Мүсәддиг, өлкәдә һәрҹ-мәрҹлик чохалыр. Дөвләт хәзинәси бошалыр. Өлкәдән әрз чыхарылыр. Бунлар бөјүк тәһлүкәдир. Америка, Инкилтәрә малларынын өлкәјә дахил олмасы карханa вә фабрикләрин бағланмасына сәбәб олур. Өлкәдә ишсизлик артыр. Американлылар вә инкилисләр чалышырлар ки, игтисадијјат даһа бөһранлы вәзијјәтә дүшсүн. Һәр ики дөвләт бу бөһраны вә көркинлији нефтин миллиләшдирилмәси сијасәтилә әлагәләндирир. Дејирләр, дөвләт нефти миллиләшдирсә ону идарә едә билмәјәчәк. Халг исә әксинә, нефти миллиләшдирмәк истәјир. Империалистләрдән тәбәәијјәт едән Иран дөвләти халгын мәнафејини тапдалајыр. Миллиләшдирмәк ганунуну зидди-империалист тәшкилатларын көстәрдији нөгсанлары нәзәрә алмагла тәсдиг етмәк лазымдыр. Харичи тичарәтимиз Америка-инкилис империализминин әлиндәдир 1949-да варидат 639 милјон түмән, олдуғу һалда, садират 170 милјон түмән олуб. 1950-чи илдә варидат садиратдан ики дәфә артыг олуб. Ики ил әрзиндә өлкәдән 700 милјон түмән валјута харичә ахыб кедиб. Өлкәнин 1100 милјон түмән бүдчәсиндән 400 милјон түмәни ордуја, жандарм, полисә бир дә силаһ алынмасына сәрф едилир. Сиз дөвләт башчысы олмајанда Мәчлисдә нүмајәндә кими чыхыш едиб дединиз ки, 80 милјон түмән истиһкамата сәрф етмәк јерсиздир, өлкәдә ачлыг вә бөһран вар, олмаз. Биз сизин бу чыхышыныздан истифадә едәрәк һәрби хидмәтин бир ил

азалдылмасыны тәклиф етдик. Белә олсајды истеһсал гүввәләри артарды. Буна әлавә олараг назирликләрин лүкс хәрҹләрини, шаһлыг идарәсинә верилән 10 милјон түмәни кәсмәк, әмлакын шаһа гајтарылмасы ганунуну ләғв етмәк, онун илдә 20 милјон кәлирини јығмаг вә саирә бу кими тәдбирләр өлкәни бөһрандан гуртарар.

Доктор Мүсәддиг, сиз 9 ајдыр ки, өлкәни идарә едирсиниз. Бу мүддәтдә сиз Америкаја тәслимчилик вә сазишкарлыг сијасәти јеридирсиниз. Иран милләти сизи империалистләри говмаг мәгсәдилә мүдафиә етди. Лакин сиз бу мүддәтдә милли гүввәни әзиб халгы истисмарын көкүнү кәсмәјә гојмадыныз. Инди Иранда Америка мүстәшарларынын сајы 150 нәфәр артыб.

Тәклиф едирик, Америка мүстәшарлары Ирандан говулсун. Инкилис банкы, Труменин 4-әсил идарәси, истисмарчыларын часуслуг мүәссисәләри бағлансын. Бејнәлхалг банкларла мүзакирәләри кәсмәк, Америкадан борҹ алмағы дајандырмаг, бизим истиглалымыза һөрмәт бәсләјән вә нефтимизи алмаға һазыр олан өлкәләрлә тә'чили мүгавиләләр бағламаг.

«Мәркәзи Комитә. 1330».

Шаһ бәјаннамәни охуду, кәркин һалда олса да хош бир тәбәссүмлә деди:

— Чох доғру јазыблар. Мүсәддиг халгы да алдатды, мәни дә алдатды.

— Мән дә елә баша дүшүрәм, Ә'лаһәзрәт. Доғрудур бурада верилән тәклифләр шаһлыг әлејһинә дә јөнәлир, анчаг Мүсәддигин ифшасы үчүн бу чох јарарлыдыр.

Шаһ Беһзада диггәтлә бахдыгдан сонра бәјаннамәни гатдајыб чибинә гојду. Бәјаннамәнин архасында Беһзадын хәттилә бир јазы да вар иди. Бу, Беһзадын гоншулуғунда јашајан, сонра ишсизлик нәтиҹәсиндә дөзмәјиб интиһар едән 26 јашлы бир ҹаванын вәсијјәтинин бир һиссәси иди. Һәмин сөзләр Беһзада тә'сир етдијиндән јас мәҹлисиндә ону бәјаннамәнин архасына јазмышды.

«Бизә зорла гәбул олунан бу гарышыг вә чүрүк дүнјада һеч бир шеј өзү кими көрүнмүр. Севки јаландыр, иман јаландыр, ифтихар јаландыр, кәләчәк јаландыр. Һәр шеј һечдир, күлүнҹдүр, бошдур. Сифәтләр бири-биринә гарышан ҹизкиләр вә ирадәсизликдән башга бир шеј дејилдир. Һансы јолла кетсән ахырда бу јола чатырсан. Итирсән. Бу елә таледир ки, сән доғулмаздан габаг ону сәнин үчүн тә'јин едибләр».

Шаһ бу сөһбәтдән мәмнун галдығыны билдирсин дејә достуна аға дејә мүраҹиәт етди:

— Аға Беһзад, тәвәгге едирәм, мүмкүн оларса мәнә Ислам Фәдаиләринин тәшкилатынын мәрамнамәсини чатдырасан. Мәһтаба да версин мәнә чатдырар. Јох, она вермә, буну өзүн мәнә чатдыр.

Шаһ дејәсән Мәһтабдан шүбһәләнмәјә башламышды. Бу еһтијат ону көстәрирди.

Шаһ сарывәз һәрби кителинин әтәкләрини дүзәлдә-дүзәлдә деди:

— Аһа, јахшы јадыма дүшдү. Нечә дәфәдир ки, сәнә бу фикрими демәк истәсәм дә јаддан чыхарырам. Мән истәрдим ки, сән мәним достум Фәрдустун башчылыг етдији Дөвләт Мәркәзи Мә'лумат, Ахтарыш идарәсиндә ишләјәсән. Бу, мәнә чох бөјүк көмәк оларды. Бу һагда фикирләш вә мәнә разылығыны чатдыр.

Беһзад бу көзләнилмәз тәклифдән нараһат олса да деди:

— Баш үстә, Ә'лаһәзрәт, фикирләшәрәм, Сизә өз мүнасибәтими чатдырарам.

Бу сөзләри дејәркән о Сарајын доламбач јолларында тәләјә дүшдүјүнү һисс етди. Анчаг горхмады.

— Инди кедәк, достум, мәләкәјлә бир јердә наһар једәк.

Беһзад сон дәрәчә нараһат олду вә она елә кәлди ки, дили тутулмагдадыр. Әввәл кәкәләди, сонра мүвазинәтини тапыб деди:

— Ә'лаһәзрәт, мәним үчүн бу бөјүк шәрәф оларды. Анчаг мүрәхәс олмағым үчүн иҹазә истәјирәм.

Шаһ онун сәмимијјәтинә инанды вә хош-билишлә деди:

— Достум, сәнә нә лазым олса, ја нә вахт Сараја кәлмәк истәсән, мәним бу визит картларымдан истифадә едә биләрсән. Бир дә сәни бу шәртлә бурахырам ки, кәлән сәфәр мәнлә вә мәләкәјлә бир јердә наһар сүфрәсиндә отурасан.

Шаһын бу сөзләриндән о белә нәтиҹә чыхартды ки, шаһ тәкдир, бәјаннамәнин исә тә'сири ону чох дәјишиб.

Шаһ гәсрин мәрмәр пилләләри јанына гәдәр достуну өтүрдү.

* * *

Шаһ анасынын јанындан кәлирди. Сүреја ону көзләмәкдә иди. О бир нечә китабы миз үстүнә галајараг вараглајыр, Сарај һәјатынын интригаларындан мүвәггәти дә олса јајынмаг үчүн охујурду. Шаһын үмидсиз аддымларла ичәри кирдијини көрүб дикәлди.

— Һара кедирәм, наүмид олурам. Кимә бахырам, кими данышдырырам үрәјим ганаjыр. Мәнә аллаһ гәзәб етмишдир.

Сүреја онун данышығындан дәрһал анлады ки, шаһ анасынын јанындан кәлир. Анасынын јанындан кәләндә о һәмишә шаһ вүгарыны итирир, адиләшир. Сүреја һисс етмишди белә вахтларда әри үч күн өзүнә кәлә билмир. Кәлин кәлән күндән о 3 дәфә гајнанасынын јанына кетмишди вә һәр дәфә дә үмидсиз гајытмышды. О билирди ки, гајнанасы Тачүлмүлүк һәјатын сәрт вә чылпаг тәрәфләрини ачыглајыр, һәрәкәт вә данышыгларында амансыздыр. Онунла көрүшүб гајыдан адамын бәр-бәзәји, рүтбә вә мәгамы, тә'риф үстүндә гурулан нә варса һамысы хырчым-хырчым олуб ајаглар алтына төкүлүр.

Сүреја ајаға дуруб деди:

— Ана мәләкәнин јанындан кәлирсән, елә дејилми.

Шаһ шүбһә илә динди:

— Сән һардан билирсән. Бәлкә Ернест дејиб.

— Хејир, шаһым, Ернести бу күн көрмәмишәм. Јахшы ки, кәлмәјиб. Ону көрәндә әсәбиләширәм.

— Бәс һарадан билдин ки мән анамын јанындан кәлирәм.

Сүреја әринин нараһат етдијиндән она јахынлашыб голуну бојнуна долады. Ширин бир диллә деди:

— Ә'лаһәзрәт, тәкчә сәнин ананын сәрт мәнтиги вә истеһзалы атмачалары мәним әрими адиләшдирә биләр. Јохса...

Шаһ мәләкәни өпдү. Сүрејадан илк дәфә иди ки, анасы һагда белә ачыг сөзләр ешидирди.

— Сүреја чан, ахы мән ки, сәни бу гәдәр севирәм, бунун мүгабилиндә сәнин гоһумларындан һеч бир һөрмәт дә көрмүрәм. Бир аз да сәнин Бәхтијары гоһумларындан данышсаг јахшы олар.

Белә бир тәдбир мәләкәнин фикринә кәлмәмишди. Шаһын анасына көстәрдији мүнасибәтдән доған бу фикир Сүрејаны севиндирди. О голуну шаһын чијниндән чәкиб креслода отурду, ајағыны ајағы үстә ашырыб деди:

— Сиз дүз бујурурсунуз, Ә'лаһәзрәт — дејә ағ јубкасыны шаһы сарсыда билән дизләри үстә чәкди. Сүреја буну гәсдән едирди ки, әрини өзүнә тәрәф чәзб етсин, ону мүәјјән гәдәр әјләндириб фикирдән ајырсын. — Сиз дүз бујурурсунуз. Бәхтијариләр һәм ијиддирләр, һәм дә шаһларына сәдагәтли. Индики шәраитдә онларын нүфуз вә гүввәләриндән истифадә етмәк лазымдыр.

Шаһын үзүнүн гырышлары ачылан кими олду. Мәләкәнин јанында отуруб сағ әлини онун дизинин гапағы үстә гојду. Бармагла чох инчә бир тәрздә дизинин чухурларыны ојнатмаға башлады. Мәләкәнин дедији сөзләр ону Тачүлмүлүкүн тә'сири алтындан чыхартды.

Шаһ әлини мәләкәнин чылпаг гычларында кәздирә-кәздирә Мүсәддиг һаггында дүшүндү, онун һөкумәтини девирә билән чеврилиш һаггында көтүр-гој етди. Һәтта Сүрејанын чаналычы сәси белә ону өз фикриндән ајыра билмәди:

— Ә'лаһәзрәт, тәкчә Бәхтијариләр јох, Сизә ана тәрәфдән гоһум олан азәрбајчанлылары да бу ишә чәлб етмәк олар. Онлар шејтан тору кими Сарајын, дөвләт апаратынын һәр јерини бүрүјүбләр. Нә үчүн индики һөкумәт бөһраны вахты онларын нәһәнк гүввәсиндән истифадә олунмасын. Истәјирсән бир-бир сајым, Сиз дә јахшы танајырсыныз. Онлары елә илк нөвбәдә ләһчәләриндән дә танымаг олар. Онлар Сизи Азәрбајчанын хиласкары һесаб едирләр. Елә дејилми.

«Хиласкар» сөзүнү ешидән кими шаһ гурчаланды. О көзәл кәламлар, инчә әдаларла данышан мәләкәнин ағзына диггәт кәсилди. О истәјирди билсин ки, мәләкәнин «хиласкар» сөзүндә бир истеһза вар ја јох. Бирдән Азәрбајчан, ингилаб, гәһрәманлыг, ган, горху, гисас ичиндә чырпынан Азәрбајчан көзләри габағында мүчәссәм олду.

— Мәним көзәл мәләкәм, — деди — Азәрбајчан ган, дәһшәт вә гисас ичиндә һәлә дә чырпынмагдадыр. Сән онда бәлкә дә мәктәбли идин. Мән Гәтәләдә Азәрбајчана бир дә Күрдистана бахмаға кетдим. Тәјјарәни өзүм идарә едирдим. Јухарыдан Тәбризә бахдым. Танымадым. Сорушдум, «бу һансы кәнддир, дедиләр, Ә'лаһәзрәт, Сиз Тәбриз үзәриндән кечирсиниз». Шәһәрин дарвазасы габағында адам гурбан кәсмәк истәјирдиләр, гојмадым. Мәни истигбал едиб гаршылајанларын һај-күјүндән јанымда дајанан адамын сөзләрини күчлә баша дүшүрдүм, о дејирди: «Ә'лаһәзрәт Сизин хиласкарлығыныз Азәрбајчана нәчат верди. Бу күчәни көрүрсүнүз, о вахт бу күчә Сәттархан күчәси адланырды. Тәкчә бу күчәдә демократлардан вә онларын тәрәфдарларындан мин адам гәтлә јетирилиб. Бу архлардан ки инди дуру су ахыр, онда ган ахырды. Күлләләнләрин вә башы кәсиләнләрин, шаггалананларын ганларындан бу архлар гып-гырмызы олмушду. Мән тәјјарәдән мејданлара, вағзала, евләрә бахырдым, онлар санки түстүләнирди. Мән о вахт чох

мүтәәссүр олмушдум. Анҹаг бунунла бәрабәр мәндә бир фатеһлик гүруру да јаранмышды.

Шаһ инди севкилисинин јанында да о гүрур һиссини кечирмәкдә иди. Анҹаг бу гүрур һисси артыг бөјүк пешманчылыгла мүшајиәт олунурду. Шаһ тәкчә бу бөјүк фаҹиәнин сәбәбкары дејилди. О империјаларын көстәришилә һәрәкәт едирди. Инди бу тарихи һадисәләри данышмагла о Сүрејанын гәлбини ганатмагдан горхурду.

— Әслиндә әзизим, Азәрбајҹанда вә Күрдистанда бу фаҹиәләри төрәдән тәкчә мән дејилдим. Достларымыз иди. Бу баша бәла достларымыз өзләри бу планы һазырламышдылар. Мәнә Азәрбајҹанын хиласкары дејирләр, нә олсун гој десинләр. Сән һәгигәти билмәлисән, мәним

Шаһ дәриндән нәфәс алды, санки бөјүк ағыр бир јүкү чијинләриндән ендирди. Гәрибә бир раһатлыг дујду.

Сүреја бу заман гајнанасыны көзләри габағында ҹанландырды. Онун јанында Азәрбајҹан фаҹиәсиндән данышаркән ким олмасындан асылы олмајараг һамыны абырдан салыр, азәрбајҹан дилиндә сөјүрдү. Азәрбајҹан фаҹиәси ана мәләкәнин үрәјиндә бир ганлы јара ачмышды, о һәмишә ган һајгырырды.

Шаһла мәләкә бир нечә дәгигә сүкута далараг фикирләширдиләр. Онлар Азәрбајҹанда баш верән фаҹиәләрин тә'сири алтындан чыха билмирдиләр. Сүреја әринә никаран бахышларла бахырды. Шаһ исә артыг чеврилиш һагда фикирләширди. Бу чеврилиш шаһлығын итирдији нүфузу, һәрби-инзибати гүввәләрин табелијини шаһа гајтармаг мәгсәдилә дүшүнүлмүшдү. Анҹаг бу јолла нефтин миллиләшдирилмәсинин гаршысыны алмаг мүмкүн олаҹагды.

Мәммәдрза дүшүндүјү вә планыны чыздығы чеврилиш барәдә Сүрејаја һеч нә демәмишди. Чүнки өзү дә бу чеврилишин мүвәффәгијјәтинә инана билмирди. Бу чеврилиш Мүсәддиги евиндәҹә јахаламаг вә ев дустағы етмәк, бир нечә назири тутуб Бағи-шаһда сахламаг, радиону әлә кечирмәк, Баш назирин исте'фасыны алыб шаһа чатдырмаг, кенерал Заһидинин баш назир е'лан етмәкдән ибарәт иди. Буна көрә дә полковник Нәсиринин габагҹадан нәзәрдә тутдуғу 3 әсас јердә 3 силаһлы алајын һазыр вәзијјәтдә дајанмасы вә чеврилиши мүшајиәт етмәси сирри кизли сахланмалы иди.

Шаһла Нәсири бу чеврилишин гәләбәсини дә мәғлубијјәтини дә габагҹадан өлчүб бичмишдиләр. Вә һәр ики вәзијјәтдә нә етмәк лазым кәлдијини дә нәзәрдә

тутмушдулар. Шаһ Мүсәддиги кәнар етмәклә нефтин миллиләшмәсинин габағыны алаҹагды, әксинә мәғлубијјәт олсајды онда шаһ Рамсәрә кедәрәк кизли планыны һәјата кечирәҹәкди.

Чеврилишдән Сүрејанын хәбәри јох иди. Анҹаг Бәхтијариләрдән бу чеврилишдә истифадә етмәк мәсәләјә бир гәдәр ачыглыг кәтирирди.

— Сәнин әмин оғуллары чох чевик вә бачарыглы адамлардыр. Онларла елә бу күн данышмаг мәсләһәтдир. — дејә шаһ өзүнү бир гәдәр дә ағыллы көстәрәрәк мәләкәнин она вердији бу мәсләһәти бир гәдәр реаллашдырмаг истәди.

Шаһын никаранлығы Гвардија гошун һиссәсинин Мүсәддиг тәрәфиндән ләғв олунмасы иди. Одур ки, гвардијачыларын јериндә о Бәхтијары тајфаларыны бу ишә ҹәлб етмәји мүнасиб билирди. Онлар Теһранда чеврилиш заманы силаһлы һалда шаһын чеврилиши хејринә һадисәләрә мүдахилә едә биләрди.

Елә һәмән күн саат 20-дә шаһ полковник Бәхтијарла көрүшдү. Она е'тимадыны билдирсин дејә сағ әлини онун чијнинә гојду. Полковникин көзләри ҹивә кими даима һәрәкәтдә иди. Һеч бир шеј көзүндән јајынмырды. Забит чевиклији илә ад газанмышды. О, шаһын чағырышыны вә дә'вәтини аланда мәсәләнин нә јердә олдуғуну демәк олар ки, тәсәввүрүндә ҹанлардыра билмишди.

— Мән сәнә вә сәнин кәләҹәјинә чох үмид бәсләјирәм. — дејә шаһ бу еһсасатлы забити шура кәтирди. Бәхтијар чәкмәләрини бири-биринә тохундуруб шаггылдатды вә фарағат һалы алды.

Сүреја јан отагда онларын сөһбәтинә гулаг асырды. Сөһбәт демәк олар ки, гыса иди, шаһ онун әмиси оғлуну Бәхтијари тајфасына көндәрирди, онлары силаһландырыб пис ајагда онлардан истифадә етмәји төвсијә етдикдән сонра ону Чаһармаһали-Бәхтијарыја көндәрди.

Шаһ сәрһәнкин ардынҹа Ернести вә дикәр нечә јахын адамларыны да јола салды. Онлара бир-бирини күдмәји тапшырды.

Полковникин бәхтијари елләри ичиндә елә дә нүфузу јох иди. Анҹаг күчә-базар әһли ону полковник рүтбәсиндә көрәндә һардаса ифтихар һисси кечирирдиләр. Бәхтијар илк нөвбәдә Ширазын орду һиссәләринин рәиси илә данышды. Сөһбәт заманы о һисс етди ки рәис бу тәдбирдән о гәдәр севинмир. Исфәһан, Бәнбәһанда да демәк олар ки белә олду. Онлар Мүсәддигин әлејһинә чеври-

лишдә иштирак етмәсиндән демәк олар ки шүбһәләнмишдиләр. Буна көрә дә ону саја гојмурдулар.

Полковник әми ушаглары илә дә хәлвәт көрүшдү. Бир нечә тајфанын башчыларыны нефтин миллиләшдирилмәси әлејһинә чевирә билди.

Онсуз да партлајыш вәзијјәтиндә олан бәхтијари әһалиси бир нечә күн ичиндә күчлү бир һәрәката чеврилди вә бунун габағыны алмаг мәгсәдилә полковник шаһа телефон етмәли олду.

— Ә'лаһәзрәт, елдә һәр бир иш көрүлүб. Тәкчә бир никәранлыг вар. О да инкилисләрин әлејһинә чохдан кин сахлајан тајфаларын инкилис ағалары әлејһинә шүарлар вермәләридир. Буну да арадан галдырмаг үчүн мүәјјән вахт лазымдыр. Сизин фәрманынызы көзләјирәм.

Шаһ гышгырды:

— Әввәл ичтимаи фикир јаратмаг, сонра ишә башламаг лазым иди. Гијамын габағыны алын, јохса о, Мүсәддиндән даһа артыг мәнә зәрбә вура биләр.

Шаһ телефон дәстәсини јеринә чырпды. Һирсләнмәјинин әсас сәбәби дә полковникин телефонда бәхтијари елләринин инкилисләр әлејһинә баш галдырмасы барәдә еһтијатсызлыгла дедији сөзләр олду.

Мүсәддигин Гачар шаһларынын чох севдији ме'марлыг үслубуда тикилмиш ики мәртәбәли маликанәси шаһын гәсринин ики јүз метрлијиндә иди. Милли Мәчлисә нүмајәндә сечилдикдән сонра бураја дәстә-дәстә адамлар, вәзифәли шәхсләр вә дипломатик даирәләрин мә'мурлары кәлиб кетмәкдә идиләр.

Һүндүр, арыг, сифәти узунсов, ишчил вә наразылыг билдирән мүхалифәтчи көркәми вар иди. О тәчрүбәдә көрмүшдү ки, сијасәт аләминә дахил олмаг үчүн кәрәк мүтләг инкилиспәрәст оласан. Икинчи Дүнја мүһарибәсиндән сонра инкилисләр бир чох мөвге'ләрини Америкалылара вермәјә башламышдылар. Мүсәддиг буну тәчрүбәдә көрүрдү. Одур ки, Иран ичтимаијјәти бу дәјишиклик просесиндә бә'зән чаш-баш галырды.

О, ичтимаијјәтин мәһәббәтини илк дәфә Милли Мәчлисдә дедији бу сөзләрлә газанды. «Өлкәдә ики јүз мин диләнчи вар. Анчаг нефтимиздән истифадә едә билмирик. Биз кәрәк нефтимизин ихтијаратыны өз әлимизә алаг».

Бу сөзләр өлкәдә одлу, нидалы чағырыш кими сәсләнәрәк еһтијач ичиндә јашајан әһалинин әлиндә мүбаризә шүары олмушду. Бу шүарла инкилисләрин 1933-чү илдә бағладыглары Дарси нефт мүгавиләси алт-үст

олурду. Дөвләт идарә вә мүәссисәләриндә ишчиләрин 90 фаизи инкилис сијасәтинин винтчикләри һесаб олунурду.

Мүсәддиг бир сијасәтчи кими көјдән дүшмәмишди. Һәлә ики ил бундан габаг зәнкин вә сон дәрәчә имканлы олан кирманшаһлы Зәнкәнә она американлыларын Иран нефтини миллиләшдирмәк истәдикләрини сөјләмишди. Зәнкәнә шаһ Сарајына зијафәт вә гонаглыглара тез-тез дә'вәт олан шәхсијјәтләрдән иди. Онун чох көзәл олан ханымы Сарајдакы шаһзадә ханымларла достлуг едирди.

Бир күн шаһа хәбәр вердиләр ки, Мүсәддиг өзүнүн отуза гәдәр јахын тәрәфдарлары илә Сарај габағында отураг митинки кечирир. О тәләб едир ки «Шаһ бизи гәбул етсин».

Шаһ өлкәдәки кәркинлији нәзәрә алыб деди:

— Нә ејби вар, кедин, өјрәнин, көрүн нә истәјир.

Ики нәфәр Сарај хидмәтчиси отураг митинки кечирәнләрә јанашды. Мүсәддиг јох иди.

— Биз үч күндүр кечәләр дә бурдајыг, күндүзләр дә. Истәјимиз будур ки, шаһ бизи гәбул етсин.

— Ә'лаһәзрәтә нә демәк истәјирсиниз. Хүласәсини бизә дејин. — дејә шаһын јахын адамлары сорушду.

Нисбәтән јашлы олан бир зијалы габаға чыхыб деди:

— Биз ағаји Мүсәддиги өзүмүзүн башчымыз һесаб едирик. О бурада јохдур. Бир кечә бизимлә бурада кечәләди, һалы писләшдијиндән кетди.

Шаһын Сарај нүмајәндәләри бир сөз демәдән гајытдылар. Шаһ исә бу фүрсәтдән истифадә едиб гара телефонла Инкилтәрә Сәфарәтилә әлагә јаратды. Гара телефонда бу сөзлә рчох конкрет сәсләнди:

— Ә'лаһәзрәт, Сиз Мүсәддигдән никәран олмајын. Ону ешидин, көрүн нә дејир. Нефти миллиләшдирмәк елә дә асан иш дејил, буна илләрлә вахт лазымдыр. Бәлкә миллиләшмәнин Америка варијанты Мүсәддиги валеһ едиб. Буну да өјрәнмәк лазымдыр.

Шаһ вәзијјәтин нә јердә олдуғуну баша дүшдү. О, ики бөјүк дөвләт арасында нефт уғрунда боғушманын башландығыны тәсәввүрүнә кәтирди.

Үчүнчү күн шаһ Ернест, Һүсејн вә Сүреја илә, бир дә Теһран-дискилә разылашдыгдан сонра Мүсәддиглә көрүшә ичазә верди.

Мүсәддиг чох арыгламышды. Мил-мил гара пенчәкшалвары санки мыхдан асылмышды. Онсуз да гарабуғдаји олан рәнки бир аз да гаралмышды.

О шаһла данышан заман бахышларыны ашағы дикмишди:

— Ә'лаһәзрәт, мәрһәмәтләриниздән, сәхавәтиниздән һамы истифадә едир. Тәкчә Иран халгы бундан мәһрумдур. Бу бөјүк нефт дәрјасы үстүндә јашајан халг мәһрумијјәт ичиндә чапалајыр. Сиз онлара да өз мәрһәмәтләринизи әсиркәмәјин. Иран нефти тәкчә Ираны јох, бир нечә Ираны да јашада биләр.

— Аға, Сизин фикриниз Иран нефтини миллиләшдирмәкдир. Инкилисләрин 1933-чү илдә бағладығы Дарси мүгавиләсини позмагдыр. Доғру баша дүшмүшәм, ја јох.

— Доғрудур, Ә'лаһәзрәт, биз нефтимизи өзүмүз чыхарарыг вә базарда ону бејнәлхалг гиймәтә дә сатарыг. Буругларда ишләмәјә мүтәхәссисләр дә тапарыг. Лап лазым олса, Америкадан, Шурәвидән мүтәхәссис дә кәтирәрик. — дејә, Мүсәддиг сүр'әтлә данышырды, кет-кедә митингләрдә көстәрдији еһтирасларыны бүрузә верирди.

Шаһ истеһза гарышыг бир амиранәликлә деди:

— Сиз бу иши елә дә асан һесаб етмәјин. Нефтин 90 фаиз ишини инкилисләр идарә едирләр.

Мүсәддиг үзүнә јазыг бир көркәм верди. Бу, онда бир адәтә чеврилмишди. Бахышларыны јенә дә шаһдан кизләдәрәк деди:

— Һамы буну тәләб едир, елә инкилисләрдән дә сорушсаныз, онлар да артыг гартмыш нефт мүгавиләсинин шәртләринә күлүр. Инди ки белэдир, гој онлар бизә нефти дүнја базарларынын гијмәтинә сатмаға көмәк етсинләр.

Шаһ суал верди:

— Америкалылар нефтин миллиләшмәсинә тәрәфдардырлар. — дејә о мәсәләнин һәлли истигамәтиндә јени бир пилләнин көрүндүјүнү билдирди.

Шаһ баша дүшдү ки, Мүсәддигин тәклифләри тәкчә өз ағзындан вә боғазындан чыхмыр. Бу ишин архасында бөјүк дөвләтләрин тәхрибат планлары да вар.

Шаһын бу тәсәввүрләрини бир даһа тәсдиг едән Мүсәддиг желет чибиндән дөрд гатланмыш кичик бир кағыз чыхартды, ону сәлигә илә ачыб шаһа ики әлли тәгдим етди. Чох кичик һәрфләрлә јазыланлар көстәрирди: «1905-чи илдән 1933-чү илә гәдәр Иран-Инкилис Нефт ширкәтинин 117 милјон фунт-стерлинг кәлири олмушдур. Бу мүддәтдә исә бу ширкәт Ирана јалныз 11 милјон фунт-стерлинг вермишдир. Сон 50 илдә исә Иран-Инкилис нефт ширкәти Иранда 300 тондан чох нефт чыхарыбки, бу да рәсми һесабламалара көрә 5 милјард доллар

газанч демәкдир. Ширкәт бу мәбләғин 24 дә бир һиссәсини бизә вериб.

Шаһ бу рәгәмләри нәзәрдән кечиртдикдән сонра аз галды ки мүвазинәтини итирсин. О белә баша дүшдү ки, Мүсәддигә бу рәгәмләр Америка Сәфарәти тәрәфиндән верилиб. Чүнки кағызын кејфијјәтиндән дә һисс олунурду ки о Сәфарәтә мәхсус кағыздыр. «Демәли, Мүсәддиги онлар аралыгда ојнадырлар» — дејә шаһ фикирләшди.

Мүсәддиг јенә дә бахышларыны ашағы дикиб еһтирасла деди:

— Ә'лаһәзрәт, Сиз өзүнүз гәзавәт един, инкилисләрин биздән 1950-чи ил имтијазы бабәтиндән 49 милјон лирә тәләб етмәси күлүнч дејилми. Бу өлкәни ики гат сојмаг дејил бәс нәдир.

Шаһ дәрин фикрә кетди. Гаршысында онунла ачыг мүбаризә апаран дүшмән отурмушду. Бу дүшмән онун нүфузуну арадан апармаг истәјән Гавама охшамырды. Одур ки, о бир даһа һазырладығы чеврилиши хәјалында көтүр-гој етди. Инанды ки мәһз бу јолла Мүсәддиги арадан апармаг мүмкүндүр.

Сарајын һәјәтиндә һәлә дә ајаг үстә дуруб Мүсәддиги көзләјәнләр сәбирсизликлә бу сөһбәтин нәтичәләрини көзләјирди. Шаһы Мүсәддигә гаршы гојан бир мәсәлә дә вар иди. О да баш назирин шаһын вә Сарај һүгугларыны мәһдудлашдырмаг һаггында вердији көстәриш иди. Бу көстәриишә көрә өлкә Мәшрутә ганунлары әсасында идарә олуначагды. Бу ганунлара көрә, шаһ вә шаһлыг дөвләт ишләриндән кәнарда сахланылырды. Бу көстәриши јадына салан шаһ Мүсәддигин узунсов сифәтиндә өзүнүн гәддар дүшмәнини көрмәкдә иди.

Шаһ бу барәдә Мүсәддигдән килејлик етмәк истәсә дә бачармады. О буну өз шәрәфинә сығышдырмады. Бу, онун шаһлыг шәрәфинә тохуна биләрди. Пәһләви зүлаләсинин шаһлыг шәрәфи алчаларды.

Һава сојуг иди. Һәјәтдә дуран Мүсәддиг тәрәфдарларынын үзүнү јүнкүл шахта јалајыб гызартмагда иди.

* * *

Шаһ иш отағына кириб һәр күн она тәгдим олан мәтбуат хүласәсини көтүрүб охумаға башлады. Шаһ үчүн ән чансыхычы ишләрдән бири дә бу иди.

Теһранда Милли Мәчлисин гаршысында 30 мин нә-

фәрлик митинк тәшкил олунуб. Бурада 2 мин нәфәрдән чох гадын иштирак едиб.

Дөвләтин јени кабинәси тәшкил олду.

Ағачаридә вә Бәндәри М-шурда Иран-Инкилис нефт ширкәтинин фәһләләри «Е'тираз митинки кечириб. Фәһләләр Иран-Инкилис нефт мүгавиләсинин ләғвини, мадди вәзијјәтләринин јахшылашмасыны вә демократик һүгуглар тәләб едибләр.

Теһранда Баһаристан мејданында Иран-Инкилис нефт ширкәтинә гаршы мүбаризә едән чәмијјәтин чағырышы илә 40 миндән чох адам нүмајишдә иштирак едиб.

Пајтахтда тәләбәләрин 20 мин нәфәрлик нүмајиши кечириб.

Мүсәддиг мүсаһибә верәрәк дејиб: Ираны диләнчи һалындан чыхармаг лазымдыр. Бу да ики јолла ола биләр. 1. Харичдән борч алмаг јолу. 2. Чәнуб нефтинин кәлириндән истифадә јолу илә.

Ағаји Мәкки мүсаһибәсиндә дејиб: Иран бир барыт анбарына бәнзәјир, әјәр партласа Британија императорлуғу биздән габаг јаначаг.

Иран Инкилис нефт ширкәтинин (1933) ил дөнүмү мүнасибәтилә Иранын һәр јериндә е'тираз митинкләри кечирилиб.

Милли Мәчлис габағында 30 мин нәфәрлик митинк кечирилиб. «Инкилисләрин нефт имтијазыны ләғв етмәк, Прагада јерләшән вә империалистләрин әлиндә аләт олан Бејнәлхалг Мәһкәмәсинин мүдахиләсини гәти шәкилдә рәдд етмәли» шүарлары сәсләнмишдир.

Полис Сүлһ Тәрәфдарлары чәмијјәтинин Сүлһ Евиндә олан дәфтәрханасыны талан едәрәк бурадакы сәнәдләри өзү илә апармышдыр Исфаһанда полис фәһлә тәшкилатларыны нрәһбәрләрини һәбс едиб, «Зиндәруд» заводуна кедәрәк фәһләләрин е'тираз митинкиндә көзјашардычы газдан истифадә едиб.

Полис Тәбриздә шаһ тәрәфдарларындан ибарәт кичик бир дәстәни митинкә чыхарыб. Лакин һәмин дәстә Саатгабағы мејдана чатмамыш өзү-өзүнә дағылыб.

Инкилис Сәфирлијинин һәрби аттешеси полковник Дан Инкилтәрәдән тәзә көндәрилмиш силаһлары ел башчыларына пајламаг мәгсәдилә өзү шәхсән сәфәрә чыхмышдыр. О Хоја вә Урмијәјә кедиб ел башчысы Ағачәфәрлә дә көрүшмүшдүр.

Һәрриман Ирана кәлиб. Мүсаһибә заманы дејиб: Иранда нә гәдәр галачағам бу бәлли дејил. Бурада мән нефт вә игтисади-һәрби мәсәләләрлә мәшғул олачағам.

Доктор Мүсәддиг Милли Мәчлисин ичласында сол партијалар һаггында да данышараг демишдир ки: Онлар хәјанәт едибләр. «Азәрбајчан» гәзети она чаваб верәрәк јазмышдыр: Халг партијасы фраксијасы Гавама о дөврдә сәс верди, башга јол јох иди. Халг партијасынын II гурултајында партијанын рәһбәри деди ки, биз Гавамын иртичаи маһијјәтини билә-билә она сәс вердик. Бу тәмајүлдән халг мәнафеји үчүн истифадә едилди. Ган төкүлмәсинин габағы алынды. Анчаг сонра Халг партијасы Гавамын хәјанәтини көрән кими өз нүмајәндәлијини Милли Мәчлисдән кери чағырды. Мүсәддиг бу мәсәләни чох шиширдир. Биз азадихаһ тәшкилатлар онун иш башына кәлмәсинә е'тираз етмәдик. О исә бу мә'нәви поштибанлыг мүгабилиндә азадлыг гүввәләринин хејринә бир аддым да атмады. Анчаг Гавам о заман заһирдә дә олса партијалара азадлыг верди. Мүсәддиг исә иш башына кәлән кими партијалар кизли фәалијјәтә кечмәјә мәчбур олду. Мүсәддиг һәтта сүлһ гүввәләринә гаршы да һүчума кечди, онларын митинк вә нүмајишләриндә јүз нәфәрдән чох өлдү, 500-дән чох јараланды».

Мүсәддиг 7 иллик планы јеринә јетирмәк үчүн Америкадан 200 милјон доллар борч алмаг истәјир. О дејир ки, әкәр Гавам бу иши көрә билмәдисә, биз Американын көмәјилә буна наил олачајыг.

Мүсәддигин Мәчлисдән кечирдији гануна әсасән Иран нефти милилләшдикдән сонра кечмишдә бу нефтин мүштәриләри оланлара сатылачагды. Нефтдән артыг галарса азад дүнја базарына чыхарылачаг. Лакин бу ганунун тәсдигиндән сонра о Һарриман вә Стокслә данышыға кирди. Бу јолла да Мүсәддиг гануну е'тибардан салды.

Азәрбајчан Совет Иттифагына пајкаһа чевриләчәк. Бу мүнасибәтлә Һарриман вә јол назири Бушәһри Тәбризә кедиб. 1945 — 50-чи илләрдә алпинист кими Азәрбајчан вә Күрдистан дағларыны кәзән Дуглас кими Һарриман да Иранын шимал мәнтәгәләрини һәрби мәнтәгәјә чевирир.

Мүсәддиг јајда Мәчлис гаршысында јүзләрлә чаванын ганыны төкән Кенерал Заһидини вә Шәгагини һәлә дә мәһкәмәјә чәлб етмәмишдир. Иран дөвләти бу чаванлары Һарриманын ајаглары алтында гурбан верди.

Инкилтәрә нүмајәндә һеј'әтининбашчысы Стокс Ајәттулла Кашани илә көрүшмүшдүр. Иран мүсәлманларынын башчысы Кашани Стокса Инкилис сијасәтинин Орта Шәргдә нәтичәләрини изаһ етмишдир. Стокс исә Ајәтулланын иттиһамлары гаршысында демишдир: Бу-

түн бунлар көстәрир ки, Коммунизм идејалары Ирана да јол тапмышдыр. Кашани исә она чаваб олараг демишдир: Мән бүтүн өмрүм боју инкилис мүстәмләкәчиләрилә мүбаризә апармышам. Вә мән әминәм ки, Иранда вә дикәр мүсәлман өлкәләриндәки бизи мкими өз истиглалијјәтләри уғрунда мүбаризә апарырлар, коммунизм идејаларынын һеч бир изи јохдур.

Стокс Ајәтулла Кашани илә сөһбәтиндә демишдир: Мән бу өлкәнин бәдбәхтлијини бурада инкилис часусларынын олмасында дејил, һөкумәти әлә алан рәһбәрләрин вә бөјүк мүлкәдарларын хәјанәтиндә көрүрәм. Кашани исә онун чавабында дејиб. Сиз дејән бөјүк мүлкәдарлар инкилис часусларына архаланыб ишләјирләр.

Азәрбајчан Демократ Фиргәсинин мүрачиәтнамәси чап олуб, орада дејилир ки, «Азәрбајчан вә Иран халглары Мүсәддигин мәсамәһәләринә вә хәталарына дәгиг олмалыдыр. Онлар Мүсәддиг дөвләтинин бүтүн саһәләрдә Америка империализминә тәмајүл етмәсинин гаршысыны алмалыдыр».

Американын Ирандакы Сәфири Грејдини Луи Һендерсон әвәз етди. Һендерсон бундан габаг Һиндустанда сәфир олуб. Орада Америка дөвләтинин хејринә ики парламент үзвүнү сатын алмагда ифша олуб.

Мүсәддиг иш башына кәләндә ики маддәдән ибарәт програм тутмушду. Иран нефтини миллиләшдирмәк. Вә Милли Мәчлисин 17-чи дөвр сечкиләрини һәјата кечирмәк. О сечкиләрә башламаг әвәзинә «Сечки барәдә јени ганун» верди. Бу гануна көрә савадсызлары сечки һүгугундан мәһрум етди.

Иран-Инкилис ширкәтинин сәнәдләринә бахан дөвләт комиссијасы билдирмишдир, Мәчлисдәки бә'зи нүмајәндәләр һәмән шркәтдән пул алырмыш вә инкилис ағаларынын мәнафејини мүдафиә едирмишләр.

Теһран Университетинин габағында митинк тәшкил едән тәләбәләрин шүарларында «рәдд олсун Америка вә Инкилис империализми» сәсләниб.

Теһранда Фөвзијә мејданында 50 мин нәфәрлик митинк олду.

Мә'лум олуб ки, Мүсәддиг Вашингтонда оларкән Пакистан сәфири илә әлагәјә кирмиш, онун васитәсилә Бејнәлхалг банкын мүдири Гарнерлә данышыг апарыб, Иран нефтинин бејнәлхалг банк јолу илә истеһсал олунмасына разылыг вериб вә буну Милли Мәчлисдән кизләдиб».

СОНУНЧУ ШАҺ

ИКИНЧИ КИТАБ

Сүреја әринин үмидсиз бахышларыны көрәндә нараһат олду. О ширин кәламлар вә әдаларла шаһы әјләндирмәк истәркән өзү дә билмәдән мөвчуд олан үмидсизлији бир гәдәр дә артырды. Шаһ онун көзләринин алтынын шишдијини көрүб севимли арвадынын кечә ону јуху вердикдән сонра хејли ағладығыны баша дүшдү. Шаһ билирди ки, Сүреја гадын талејиндәки евладсызлығына, кәлин уғурсузлуғуна ағлајыб. Тачүлмүлүк һәр дәфә онларла көрүшән заман ејни сөзләри тәкрара едирди: Бу кәлинин ајағы бизә дүшмәди. О кәләндән өлкә бир гајнар газан олуб гајнајыр. Өлкәдән дин, иман, чөрәк, динчлик кәсилиб.

Сүрејанын үрәји гәзетләрдә чап олан, дилләрдә кәзән хәбәр вә шајиәләрлә долмушду. Бунлары кимәсә данышыб үрәјини бу ағыр јүк алтындан чыхармаг истәјирди.

— Мәним шаһым, бу гәдәр һәјасызлыг, көрмәмишдим. Дүнән Сизин сүфрәнизин дөврәсиндә каса јалајанлар бу күн Сизә гаршы дөнүб. Мән бу Зәнкәнәјә, Имамијә мәәттәл галмышам. Јәни бу ағалар о гәдәр инсафларыны итирибләр ки, ахырда шаһа да дал чевирирләр.

Мәммәдрза бир аддым да мәләкәјә јанашыб әлини онун чијнинә гојду, үмидсиз бир тәрздә деди:

— Сүреја чан, инди өлкәдә һесаб-китаб итиб. Ким ағзыны ачыр, шаһ һаггында чәфәнкијјат данышыр. Әзизим, белә шајиәләрә вә һәјасызлыглара көрә өзүнү үзмә. Мән билирәм, сән чох әзаб чәкирсән. Һәр шеји ешидирәм, чох шеји дә көрүрәм. Анамын сәнин һаггында һәр дәфә дедији налајиг сөзләр дә гулағыма чатыр. Бах, сәнин бу гәшәнк көзләринин алты да мән дејәнләрдән хәбәр верир. Јәгин дүнән кечә ағлајыбсан, буна көрә көзләринин алты шишиб. Сәнә гурбан олум, сән өзүнү гору. Мәним сон үмидим, сон мә'нәви дајағым сәнсән. Бәлкә тәзә шајиәләри ешидибсән. Гој өзүм сәнә дејим.

О сол әлинин бармагларынын бирини гатлајыб деди:

— Кинотеатрда шаһәншаһи һимн чалынанда ики бачы ајаға дурмајыб, онлара бахараг чохлары ајаға дурмајыблар. Онлары тутуб бәлкә дә дөјүб орадан говублар. Чох да наһаг едибләр. Зәнкәнә илә Имаминиин адыны чәкдин, елә дејилми, јәгин бунлары сән билмирсән. Университетдән һәрби завода мәним тунч һејкәлими төкмәји сифариш вермишдиләр. Өлкәдә аранын гарышмасы илә әлагәдар Зәнкәнә силаһ заводуна кедиб дејиб ки, о һејкәлин тунчундан мәним евимин һамамы үчүн 3 метрлик турба дүзәлдин. Онлар Зәнкәнәјә дејибләр ки, дүнән Ағаји Имами дә кәлиб сиз бујуран тунчдан евинә печ дүзәлтмәји сифариш вериб. Зәнкәнә дејиб ки, нә олар, онун да сифаришини, мәним дә сифаришими јеринә јетирин.

Сүреја бунлары ешидиб һәр ики әли илә башыны тутуб һөнкүрдү. Шаһ мәләкәнин көврәлдијини көрүб әлавә етди:

— Мәним кичик һејкәлләримин үрәји кичик адамлар ашырыр. Бунлары да билмәлисән. Сонра Мүсәддигин сарај мәишәти илә әлагәдар вердији көстәриши билмәлисән.

Сүрејанын чијинләри атылыб дүшүрдү. О ағлајырды. Анчаг көјәрчин кими сәси чыхмырды. Шаһ исә әсәби һалда Сарај вә шаһ әлејһинә тәшкил олан митинкләри, нүмајишләри лә'нәтләјирди:

— Јадындадыр, сән кәлин кәләндә биринчи Мүсәддиг кәлиб бизи тәбрик етди. Јәгин јадындан чыхмајыб. Онда о бу гапынын кандарыны кәсиб баш назирлик фәрманыны мәндән алмаг истәјирди. Онда кәлиб икигат олуб мәним шаһанә мәрһәмәтләримдән данышырды. Фәрманы алыб кедәндән сонра инди мәним әлејһимә ишә салынан һарын, чиловсуз ат кими митингләри миниб чапмаға башлады.

— Јадындадыр, мәләкә, — һә,—дејә шаһ санки мәләкәни мүһакимә едирди. Далбадал суаллар јағдырырды.—Һәмин бу Мүсәддиг мәним бөјүк зәһмәтләрим һесабына јаратдығым ордунун ихтијарыны әлинә алыб. Мән дә она сифариш көндәрдим, әкәр ишләр бу сајаг кетсә онда Сараја кәлән шикајәт мәктубларына, харичдән көндәрилән телеграфлара, гапалы мәктублара вә тәклифләрә дә Мүсәддиг бахмалыдыр. Елә дә олду, һәр күн Сарај назири Әла бир чамадан кағызы голтуғуна вуруб кедир баш назирин хидмәтинә. О сәрәнчам вердикдән сонра сон дәфә мәнә имзаламаг үчүн кәтирирләр. Бу Мәшрутә гануну адланыр. Нечәдир, хошуна кәлир. Мән олмушам һеч. Ағалар олуб һәмәкара. Көрүнүр мә-

ним вүчудум даһа мәмләкәтә лазым дејил. Нә олар, бунлардан чох көрмүшәм. Гавамда белә башламышды. Ахыры нә олду. Халг өз шаһыны севир. Бунлар шаһы халгын көзүндә хар едирләр.

Шаһын гүруру сынмышды. Онун бүтүн зәиф чәһәтләри үзә чыхмагда иди. Бу зәифлик һәлә ушаглыгдан онун тәбиәтиндә вә характериндә көзә чарпырды. Атасынын јериндә отурдугдан сонра Азәрбајчанда төрәдилән Гәтлә онун зәиф чәһәтләрини халгын көзләриндән јајындырды. Минләр вә он минләрлә күнаһсыз адамын ганы һесабына баша кәлән бу гәтлә шаһа шәрәф кәтирди.

Көрүн, өзүнү өлкәнин габагчыл адамы һесаб едән, зијалы вә аристократ кими чилвәләнән бир адам о гәдәр кичилиб ки, кәлиб Сарајын мәтбәх ишләринә дә гарышыр. Мәтбәхдә ишләјәнләрин чохусуну ишдән чыхарыб. Азугәни чәки илә мәтбәхә верир. Елә бил Бура газармадыр. Бунлар чәһәннәм, рәсми адамлары мәнимлә көрүшмәјә дә гојмур.

Шаһ һәр ики әлини јумруглајыб јухары галдырды, бирдән һәр ики јумруғуну јарымдаирә ајаглары чөлә тәрәф габаран, гызыл ишләмәләри көз охшајан мизә чырпырды. Сонра башыны мизә дирәнмиш хырда јумругларын үстүнә гојуб ағыр нәфәс алмаға башлады. Сүреја јахынлашыб һәјәчанла деди:

— Ә'лаһәзрәт, Сиз бу чиркаба батанларын һамысынын зирвәсиндән јүксәкдә дајанырсыныз. Сизин бу шәкилдә дүшкүнләшмәјиниз өлкәјә фачиә кәтирә биләр. Өзүнүзү әлә алын.

Шаһ башыны галдырыб Сүрејанын ағламсар үзүнә бахды, бир аз да дүшкүнлүкдән зәифләдији бир һалда деди:

— Сәнә гурбан олум, Сүреја, де, көрүм, дүнјанын һансы рәһбәри шаһы буна дөзәр. Мән өлкәмдә бүтүн һадисәләрдән кәнарда сахланмышам. Мән бир неч—ә ај әввәл Мүхбирүлсәнәтә дөрдјол ајрычында баш верән гырғындан хәбәр тутмаг үчүн Һүсејни көндәрмишәм, демишәм ки, кет, көр ким кими гырыр. Бу јајлым күллә сәсләри һарадан кәлир. О да кедиб көрүб ки нефт мәсәләсилә әлагәдар кечирилән митинк иштиракчыларына орду һиссәләри атәш ачыб. Онларла адам өлүб. Бәс бурада мән кимәм. Мән өз өлкәмдә һадисәләрдән хәбәр тутмаға ихтијарым јохдур. Бу нә ифтизаһдыр. Инди көрдүн ки мәни нечә хар едибләр.

Шаһын әлләри әсмәјә башлајаркән Сүреја өзүнү итирди. Әлини зәнкин дүјмәсинә апараркән шаһ онун әлини гамарлајыб синәсинә сыхды.

— Ики күн габаг анамы, бачыларымы кизли һалда Парисә ола салмышам. Буну сәнә дә демәмишәм. Чүнки билирдим ки, сән мәни тәк гојмајачагсан, онларла бир јердә кетмәјәчәксән. Инди биз икимиз Сарајда тәк отурмушуг. Буну билиб Мүсәддиг бизә харичи өлкәләрә кетмәји дә гадаған едиб. Буна нә дејирсән мәним әзизим.

Шаһ јенидән јумругларыны мизин үстүнә ендирди, Зәрбәдән отағын шүшәләри тәрпәнди, пәрдәләр әсди.

Сүреја әринә тәсәлли вермәк истәсә дә онун кәркин вәзијјәтини бир аз да артырды.

— Бир ај бундан габаг шаһанә наһарда 150 адам отурурду Инди икимиз отурмушуг. Бу, шаһ Сарајыдыр, ја Јахшыабаддакы фәһлә еви?

— Мән билмирәм, бу Әла Сарајын назиридир, ја дөвләтлә Сарај арасында көрпү, ја да инкилисләрлә Мүсәддиг арасында көрпү. Бу нә үчүн бу гәдәр дәјишилиб.

— Шаһым, о инди дәјишилмәјиб, Әлани јахшы танымырсан.

— Танıјырам, лап јахшы танıјырам. Бу һаман Әладыр ки, атам Рзаханы шаһ гојмаг истәјәндә дејиб ки, әкәр сиз дејән кими о лајиг бир дөвләт башчысыдырса, онда елә индики вәзифәсиндә галыб мүдафиә назири кими ишләјә биләр. Ону шаһ етмәк үчүн Әһмәдшаһы говмаг нәјә лазымдыр. Бәли, мәләкә, бу һаман Әладыр. Анчаг мән бунларын һамысына көз јумдум, кәтириб она нә вәзифәләр вермәдим. Вердим ки арамыздакы мүнасибәтләр дүшмәнчилијә чәкмәсин.

Шаһ бирдән сакитләшди. Санки күчү түкәнмишди. Даһа данышa билмирди. Бәлкә дә һисс етмишди ки, бу фактлары ачыгладыгча Сүрејанын она һөрмәти кет-кедә азалыр.

— Мә—н бу өлкәдән чыхыб кедәчәјәм. Гој өзләри идарә едиб көрсүнләр ки шаһсыз бу өлкәни идарә етмәк мүмкүн дејил. Гој 2500 иллик шаһлыг тарихи бунларын үзүнә түпүрсүн. Гој аллаһ бунларын чәзасыны версин.

Сүреја онун бојнуну гучаглајыб башыны чијни үстүнә гојду. Лакин шаһ бунунла да динчлик тапмады. О дуруб иш отағына кечди, никаран һалда бу күнкү мәтбуат хүласәсини көтүрүб охуду:

* * *

«Мүсәддиг Лаһә мәһкәмәсинә кетмәк истәјир, халг бу ишдә ону мүдафиә едир. О инкилисләрин хејринә вә Иран

халгларынын мәнафеји әлејһинә чыхарылан гәрары ләғв етмәк әзминдәдир.

Мүсәддиг Инкилтәрә дөвләтинә јаддаш вермиш вә онларын 30 гәдәр идарәләринин өлкәдән јығылмасыны тәләб етмишдир.

Инкилтәрәнин Сәфирлији бағланандан сонра митинкләрдә тәләб едирләр ки, Сәфартин Тәбриздә, Исфәһанда вә мәшһәддәки Сервисләри дә бағлансын.

Тәләбә вә мәктәб шакирдләринин нүмајишләри шәһәрдә һакимдир.

Сечкиләрдән габаг Мүсәддиг шаһла 6 саат сөһбәт апарыб. О сечкиләрин шаһын хејринә олмасыны вурғулајыб.

Бир дәстә пычагчәкәнләр базарда кимә раст кәлир Мүсәддигин, Кашанинин вә доктор Бәгаинин тунч медалларыны вә шәкилләрини онларын дөшләриндән асырлар вә бунун мүгабилиндә пул тәләб едирләр.Кимин ки вермәјә имканы олмур, онлары дөјүрләр.

Теһранда башланан 15 мин нәфәрлик нүмајиш Мүсәддиг дөвләти тәрәфиндән атәшә тутулду.

Теһран Полис идарәси 1000 нәфәр јени полис ишә көтүрмүшдүр.

Ширазда «Империализмә гаршы Иран Милли чәмијјәти»нин кечирдији митинкә полис атәш ачды.

Мүсәддиг дөвләти Теһран вә онун әтраф рајонларында һәрби вәзијјәт е'лан етди.

Америка Сәфири Мүсәддигә Иран нефтини башга дөвләтләрә сатмағы гадаған етди. Хүсусилә Шурәвијә.

Сон заманлардаКах күчәсиндә бир чох мағазалар бағланды. Куја Сараја чох јахын олан бу күчәдә сијаси чәһәтдән шүбһәли оланлар мағаза сахлаја билмәзләр.

Халг партијасынын Мүсәддигә мүрачиәтлә јаздығы мәктубу дәрч олду».

* * *

Евә чатада гәдәр Беһзад дөнүб бир нечә дәфә архаја бахды, күчәләрин тинләрини јохлады. Она елә кәлирди ки, Сарајдан чыхандан сонра ону изләјиб јашадығы јери нишанлаја биләрдиләр. Чинајәт төрәтмиш адамлар кими онун изинә дүшә биләнләрин еһтималы онда күчләнирди.

Евә чатаркән дәриндән нәфәс алыб дивана сәрәләнди. Вә бирдән һисс етди ки, ону евин ичиндә дә күдәнләр вар. Дуруб мәтбәхә баш вураркән Мәһтабы көрдү. Хош-

әндам гыз ев халатында дуруб ширин бир тәбәссүмлә она бахырды.

Бир ан чашгын һалда галан Беһзад тәәччүблә динди:

— Јуху көрүрәм, ја һәгигәтдир, Мәһтаб һаным.

Мәһтаб әлиндәки нәлбәкиләри јуја-јуја деди:

— Јуху дејил, Ә'лаһәтрәтин тапшырығыдыр. Мән бундан сонра сизин евинизә һәр күн кәләчәјәм. Һәтта лазым олан вахтларда бурада кечәләјәчәјәм.

— Бу да Ә'лаһәзрәтин тапшырығыдыр?

— Бәли, мәним әзизим. Бу тәдбир она көрә дүшүнүлүб ки, сизин Сараја кәлиб кетмәјиниз һәм дә мәним адымла бағлы олсун. Куја биз әр-арвадыг, буна көрә дә бә'зән мән ичазә алыб әрими Сарајдакы тәдбирләрә кәтирирәм.

— Чох гәрибәдир. Мәјәр Ә'лаһәзрәтә бизим мәктәб досту олмағымызын үнваны кифајәт дејилди?

Мәһтаб ев халатынын јахасыны бағлады вә деди:

— Көрүнүр тәкчә о кифајәт дејил. Чүнки мән пәнчәрәдән бахырдым, бир акент сизи евә гәдәр өтүрдү. Бу заман мән пәнчәрәни ачыб куја палтарларымы чырпырам дејә өзүмү ев палтарында һәман акентә көстәрдим. Бунунла көстәрдим ки, мән ана мәләкәнин хадимәси бурада, бир орду забити илә јашајырам. Беләликлә, Беһзад, онларын күманларыны позмуш олдум.

— Белә чыхыр ки, Мәһтаб ханым, сиз өзүнүз дә маһир бир акентсиниз.

— Е'тираз етмирәм, һардаса доғру дејирсиниз. Бу өлкәдә акент бичликләрини билмәдән јашамаг чәтин оларды. Сиз өзүнүз дә бајаг кәлә-кәлә чеврилиб архаја бахырдыныз. Кәнардан бахан олсајды сизин дә бу сәнәт саһиби олмағынызы һәдс едә биләрди.

Мәһтаб онун һәлә дә тәәччүбдән бәрәлә галан көзләринә бахмадан әлавә етди:

— Галды евин гапысыны ачмаг мәсәләси, чох күман ки, сизи һәм һејрәтләндирир, һәм дә күскүнләшдирир. Буну да сизә дејим и, арамызда инчиклик олмасын. Кечән һәфтә гапынын үстүндә олан ачарлары чыхарыб онлары бир бир кәтирдим бәрәмум үстүнә басдым, бәрәмумдакы ачар јерләрини исә устаја вердим. Ики күндән сонра ачарларын охшарыны алдым. Бахын, будур.

О ачарлары әл сумкасындан чыхарыб Беһзада тәрәф узатды вә јенә дә әлавә етди:

— Әкәр мәним бу һәрәкәтим сизә тохунурса, онда ачарлары сизә гајтара биләрәм.

— Мәним тәәччүбләнмәјимин сәбәби ачарлар дејил, бу евдә ики субај адамын нечә јашамасыдыр.

Мәһтаб она ишкүзар аддымларла јанашыб анчаг икисинин ешидә биләчәји бир сәслә деди:

— Бундан сонра субајлыг һагда гәти данышмајын. Сөһбәтләримиз әр-арвад мүнасибәтләри даирәсиндә олмалыдыр. Тапшырыг беләдир.

Бу заман гапы дөјүлдү вә тајбатај да ачылды. Беһзад никәран һәрәкәтләр көстәрсә дә бунлар артыг иди. Кәлән Әкбәр Шәмшири иди. О, Беһзадын јанында хошәндам бир гызын олдуғуну көрүб кәлмәјинә пешман олубмуш кими бир ан астанада дајанды.

— Әкбәр аға, бујурун, нараһат олмајын, кәнизиниздир.

Шәмшири еһтијатлы аддымларла вә никәран бахышларла ичәри кирди.

Забитләрин бахышларындакы никәранлығы вә тәәччүбү көрүб Мәһтаб аракәсмәјә чыхды вә Шәмширијә салам вериб деди:

— Мән билирәм, сиз достсунуз. Буну мәнә, Беһзад данышыб. Вә тапшырыб ки, бу евә забит достум Шәмширидән башга һеч кәс ичазәсиз кәлә билмәз. Чох шадам ки, чәнаб забит сизи көрдүм вә таныдым.

Бөјүк чәсарәт вә чевикликлә бу сөзләри дејән Мәһтаб јенә дә мәтбәхә јолланды. Бу заман Шәмшири достуна көз вуруб јавашча деди:

— Кечә-күндүз тутгун кәзиб аф-уф етмәјин бунун үчүн иди. Амма пис дејил. Гадынын әсас әндамы мүтәнасиб олмалыдыр. Јердә галанлар икинчи дәрәчәлидир.

Беһзад гызын усталығына да һејран галмышды. Бунлары дүшүнәркән о севимли Сүрејаны көзләри гаршысында мүчәссә метди. Сүреја көзәллик һејкәли кими онун варлығына һаким кәсилди. Бир ан о Шәмширини дә Мәһтабы да унудуб севкилиси илә пычылдашды. «Онун ала-мави көзләриндә нәдәнсә задәкан ханымлара мәхсус бир инчә истеһза вә гүрурдан доған бир јәгинлик дә вар иди. Бәлкә бу јәгинлик мәним барәмдә шаһдан ешитдији јәгинлик иди. Јәгин шаһ мәни мәләкәјә досту кими тә'рифләјиб, јәгин Сүреја да бунлара инаныб. Онун көзләриндәки, јәгинлик, чох чәтин сезилән истеһза да бурадан јараныб.

Бирдән Беһзадын рәнки авазыды, алнына көрүнмәјән назик тәр гонду. «Бу јәгинлик бәлкә дә шаһын бу садә, кимсәсиз, сәрвәтсиз достунун она гаршы бәсләдији дәрин илаһи севкисини мүәјјәнләшдирмәкдән кәлирди».

Бир даһа онун сифәтиндәки ифадәләр дәјишди. Онун јерини адамын ичини јејән вә сыхан бир әзаб тутду.

«Әкәр мәләкә мәним үзүмдә, бахышларымда кизләтмәк мүмкүн олмајан илаһи бир севкинин нишанәләрини сезибсә мән бир даһа Сараја нечә кедә биләрәм. Мән шаһын үзүнә нечә баха биләрәм.».

Бу фикирләр ичиндә чырпынаркән үрәјини ишыгландыран, һәм дә она тәсәлли кәсилән бир фикир дә баш галдырырды. «Јох, мәләкә мәним үрәјимин дәрин гатларында кизләниб сызлајан вә дәруни бир одла аловланан севкини көрә билмәз. Бир дә ки, гадынлар, о чүмләдән мәләкәнин өзү дә тәсадүфән көрүшдүкләри кишиләрин бөјүк әксәријјәтинә бу нәзәрлә бахырлар. Бу, артыг чәмијјәтдә бир адәт шәкли алыб. Чох күман ки мәләкәнин мави бахышларындакы һәмин истеһза вә јәгинлик гадынларын һамысына мәхсус көзәллик гүрурундан доған јәгинликдир. Ахы мәләкә илә үз-үзә көрүшән кишиләрин һеч бири чәсарәт едиб онун үзүнә баха билмир».

Өзүнә бу сајаг тәсәлли верән Беһзад бир даһа инанды ки, онун севкисиндән Сүрејанын хәбәри ола билмәз. Бу севки һәмишә кизли олараг онун үрәјини гыздырачаг вә аллаһдан башга бу севкидән һеч кәсин хәбәри олмајачаг.

Шәмшири ону јенә дә фикирли көрүб јахынлашды:

— Де, көрүм бәјаннамәни охудун. Зор шејдир — дејә Шәмшири һараса тәләсдијини көстәрән һәрәкәтләрлә данышырды.

— Охудум, Мүсәддиги кәләфчә едиб.

— Билдин дә көзүнә дөндүјүм нә дејиб Мәчлисдә. Дејиб ки, шаһ вә Сарај Мәшрутә ганунлары әсасында фәалијјәт көстәрә биләр. Бу ганунлара көрә шаһ дөвләт ишләринә гарышмамалыдыр.

Беһзад достуна көз вурараг Мәтбәхдә ишләјән Мәһтаба ишарә едәрәк онун ешидәчәји бир сәслә деди:

— Мүсәддигин архасында дајанан харичи дөвләтләрдир. Онларын ағзыјла данышыр, достум.

Әкбәр енли, гара стулда отураркән деди:

— Һәр һалда инди одур шаһын габағында әләм кими дуран. Халг ону һимајә едир.

— Билирәм. Сарајын да бүдчәсини кәсиб. Өзү шаһзадәләрин хәрчләдикләринә нәзарәт едир. Инди шаһ Мүгәддигин тәсдиг етдији фәрманлара тәкчә суал-чавабсыз гол чәкир.

Әкбәр инамла деди:

— Әчәб еләјиб. Һәр шејин јери вә һүдуду вар. Шаһын

тәкчә бачысы Әшрәфин күндәлик хәрчи бир милјондан чохдур. Амма ону да дејим ки, бизим јердә дејәндә ки, шаһ көрәсән һәр күн нә јејир, о бириси дејирди ки, нә јејәчәк, тејха јағ. Дејәндә ки, көрәсән шаһ үзүнү нә илә гырхыр, дејирдиләр, нәјнән гырхачаг, гызыл үлкүчүнән. Авам белә фикирләшир. Инди биз дә Әшрәф һаггында елә фикирләширик.

Әкбәр бу гејри-мүәјјән рәгәмләри һалландырмагда Әшрәфә өз нифрәтини билдирмәк истәјирди. О билирди ки халг ичиндә шаһзадәнин һәрәкәтләри артыг икраһ һиссилә гаршыланыр.

— Әкбәр ағa, сән истәјирсән, халг да Әшрәф кими јашасын. Әшрәф раһибә дејил ки, вары дөвләти ола-ола өзүнү дүнјанын не'мәтләриндән мәһрум едә.

Әкбәр дәрһал достунун көнүлсүз дедији сөзләрә чаваб верди:

— Шаһларын, шаһзадәләрин јашамағынын һүдуду вар. Пејғәмбәрләр, имамлар, бөјүк адамлар тәнтәнәдән, дәбдәбәдән узаг олублар. Она көрә дә халг ичиндә онларын нүфузу чох олуб.

Беһзад достунун дедијинә гаршы чыхды:

— Бәлкә Әшрәф бир шаһзадә кими халг ичиндә нүфуз газанмаг истәмир. Буна нә дејирсән.

— Ола биләр достум, онда халг да ону јашатмајачаг. Һәлә ону демирәм ки, халг бу кими шаһлары вә шаһзадәләри ингилабла, үсјанла арадан апарачагдыр.

Беһзад јенә дә достуна бахыб мәтбәхдәкинә ишарә етди вә анлатды ки, мәһрәм олмајан јердә белә данышмаг олмаз.

О сөһбәти дәјишмәк мәгсәдилә деди:

— Әкбәр ағa, дишин ағрымыр ки, кедәк Адилә ханымы көрәк, һеч көрүшүб елӘјирсән.

— Һәрдән көрүшүрүк. Мәттәбин јијәси она дејиб ки, о Халг партијасынын гејрәтини чәкән забитдән еһтијатлы ол. Мән дә Адиләјә дедим ки Әввәла мән Халг партијасынын үзвү дејиләм. Чүнки һәрби забитләр һеч бир партијаја үзв ола билмәзләр. Бир күн дә Адилә деди ки, мәттәб јијәси дејирди ки, бизә дишини мүаличәјә кәлән мүштәриләрин бөјүк әксәријјәти Халг партијасынын үзвләридир. Дүнјаја инанмаг олмаз, бир соруш көр, мәни о партијаја үзв едә биләр сәнин забит достун. Адилә мәнә сон вахтларда белә шејләри чох данышыб. Анчаг ону да дејим ки о өзүнү нә гадын кими апарыр, нә дә һәким кими.

Әкбәр јохлајычы нәзәрләрлә достунун үзүнә бахдыгдан сонра әлавә етди:

— Көрүрсән докторун тамаһыны, бизи өјрәнмәк истәјир. Партијаја сохулмаг фикриндәдир. Кәшфијјат бу сағ јаг ишләјир.

— Әкәр о кәшфијјатын адамыдырса онда Адилә онун јанында нечә галыб.

— Адилә ағыллыдыр, мәним әзизим, о јүз елә доктуру булаға сусуз апарар, сусуз да кәтирәр.

— Мән дә елә билирәм, о ханым ләјагәтлидир.

Әкбәр достуна јавашча деди:

— Адилә дејирди ки, ајын 12-синдә Баһаристан мејданында митинк олачаг.

Беһзад марагла сорушду:

— Кимләрин митинкидир?

— Халг партијасы кечирир.

Беһзад јенә тәәччүблә:

— Адилә буну һарадан билир — деди.

Мәһтаб отаға ичазәсиз дахил оланда достлар сөһбәти кәсдиләр:

Хошәндам гыз сумкасыны әлиндә тутараг кетмәк үчүн ичазә алмаға кәлмишди:

— Ағa, ичазә версәниз мүрәххәс олардым. Бир дә нә вахт кәлсәм мүнасиб олар?

Беһзад гызын јенә дә еһтијатла данышдығыны баша дүшдү:

— Нә вахт лазым билсән, онда кәл. — деди.

Мәһтаб кетдикдән сонра достлар ачылышдылар. Беһзад сорушду:

— Сәнин һовзән мәним әризәми мүзакирә етмәјиб һәлә?

Әкбәр амиранә бир сәслә деди:

— Беһзад, сәнин үзвлүк барәндә мәсәлә бу јахынларда мүзакирә олачаг. Бу, ади бир иш дејил. Сән халг парријасынын Орду тәшкилатынын үзвү олурсан. Бу кәрәк әввәл партијанын орду тәшкилатында мүзакирә ола, сонра верилә илк партија тәшкилатына. Бу тәшкилат, өзүн билирсән ки, чох кизлидир. Бир аз сәбр елә.

— Нечә олду Адилә ханым партијанын бүтүн сирләрини билир, митинкә адам јығыр, анчаг мән кәнарда.

—О чох күман ки, партијанын ади тәшкилатларынын үзвүдүр. Сәнин исә Орду тәшкилатынын үзвү олмағын ағыр ишдир. Бир вар Беһзад кими мүбариз бир шәхсијјәт үзвлүјә гәбул ола, бир дә вар Адилә ханым. Бунларын партија үчүн чох бөјүк фәрги вар. Сән өз чәкинлә

партијанын һансы чинаһынынса мүвазинәтини дәјишә биләрсән.

— Буна көрә мәни даима тә'хирә салырлар.

— Јәгин ки, тәкчә буна көрә. Одур ки сән дә өзүнү ағыр апармалысан, чәкини сахламалысан.

Әкбәр ајаға дурду. Беһзад деди:

— Нә олар, јенә көзләјәрик. Анчаг ону да дејим ки, чох бөјүк вә јүксәк мәгамлар вә достлар еләә билирләр мән о партијанын үзвүјәм.

* * *

Шишәни көрдүкдән сонра Әлирзанын руһу һәр күн Шаһрза проспектиндәки ики мәркәбәли мәктәб әтрафында чөвлан едирди, тез-тез ону бу мәктәбин јанында, гара ејнәкдә көрүрдүләр, анчаг танымырдылар. Тәкчә Шишә онун каделакыны, гуллугсучу Һәсәни, гара ејнәкдә олса да танырды.

Шишә әввәлләр синиф јолдашларынын ән мәрһәмләринә ишарәетмишди ки, «Шаһзадәни күчәдә машынла кечәндә көрүб, ја шаһзадә онун јанындан кечәркән машыны сахлајыб башыны пәнчәрәдән чыхарыб ону ичәријә дә'вәт едиб. О, анасынын бу барәдә төвсијәләринә инанараг бу һагда даһа достларына данышмајыб вә јенә дә анасынын төвсијәсилә дејиб ки, «мәнә елә кәлирди ки, о шаһзадәдир, көрүнүр анамын данышдығы нағыллардакы шаһзадәләрлә күчәдә каделак сүрән бир сүрүчүнү чашдырмышам».

Даһа «шаһзадә» барәдә Шишәдән рәфигәләри һеч нә сорушмасалар да онун сон ајларда достларындан гыраг кәздијини, аз данышдығыны көрмүшдүләр.

Шаһзадә илә Һәсән Сәлимәнин евинә гонаг кетдикдән сонра Әлирзанын хаһиши илә бир дәфә дә ана-бала Һәсәнин мүшајиәтилә Кәрәчә овчу евинә гонаг кетмишди. Бу танышлыг һәлә чох кәнч олан, шаһ, шаһзадә вә шаһлыг барәдә һеч бир тәсәввүрү олмајан Шишәнин хошуна кәлмишди. Бир дә ки шаһзадәнин јүксәк мәдәнијјәти, давранышы, көркәми онда дәрин тә'сир гојмушду.

Бу күн о үчүнчү дәфә иди ки, Овчу евинә кәлмишди. Кечән көрүшләриндән фәргли олараг евин сәлигәси, ири хрустал вазаларын евин мүхтәлиф әсасијәләри үстүндә јерләшдирилмәси, хал-халча, пар-палазын јердә көзәл сәлигә илә дөшәнмәси, гапы, пәнчәрә, пәрдә көз охшајырды. Илк дәфә иди, Шишә бир нечә ири вә гәдим лүстерин һүндүрдә сајрышдығыны көрүрдү.

— Бу кечән сәфәркидир, ја мән чашмышам. — дејә о Һәсән кишидән сорушду, әлини сон мод кими мағазаларда сатыша гојулан буфетин лакдан пар-пар парылдајан гырагларына чәкди, буфетин ичиндә гојулмуш күмүшү, гызылы габ-гачаг гызын руһунда севинч улдузлары алышдырды.

— Һамысы сәнә көрәдир, гызым. Шаһзадә сәни бәрк севиб. Елә севиб ки һәтта палтар дәјишиб сәнин охудуғун мәктәбә кәлир, гырагдан сәнә, сәнин давранышына бахыр. Дејир, кәрәк бу гыз шаһ Сарајында доғулајды, көзәлликдә бүтүн мәмләкәтә нүмунә олајды.

Шишәнин үрәјиндә сајрышан севинч улдузлары јенидән алышды вә индијә гәдәр һеч кәсдән белә тә'риф ешитмәмиш гыз өзүнү көјләрин једдинчи гатында һисс етди.

Шаһзадә гапыдан ичәри кирәркән онун пишвазына тәләсди, бу сәфәр шаһзадә кими кејинән Әлирзанын көркәминдә, сифәтиндә, тәбәссүмүндә өз гыз хошбәхтлијинин пајыны дујду. Шаһзадә онун әлини өпәндә исә Шишәнин һәр шеј јадындан чыхды вә илк дәфә хошбәхтлијин нә олдуғуну дујан кими олду.

— Нечә дә хошбәхтәм шаһзадә чәнаблары. Мән касыб бир аиләнин евлады бу шаһанә гәбулдан өзүмү итирмәк үзрәјәм. Мәни бағышлајын, мән үрәјимдән кечәнләри демәјә адәт етмишәм.

Шаһзадә Әлирза Шишнин әлини бурахмадан башыны әјиб гызын әлини тәкрар-тәкрар өпүрдү.

— Шишә ханым, Мәним адым Әлирзадыр. Шаһзадәсини, чәнабларыны кәнара гој, мән сәни илк бахышдан севдим. Сән шаһзадә олмаға, һәтта өлкәнин мәләкәси олмаға лајиг бир гызсан. Мән сәнинлә бу сәфәр чидди данышмаг фикриндәјәм. Ону да дејим ки, мән һеч вахт бир гыз, ја бир гадын гаршысында бу гәдәр зәиф, чәсарәтсиз олмамышам. Илк дәфәдир ки, гадын гаршысында мәс'улијјәт һисс едирәм. Билмирәм нәдәндир. Һәтта достум Һәсән дә бу ишә мәәттәл галдығыны мәнә билдириб.

Һәсән ичазәсиз олараг јенидән ичәри кирди вә әлиндә кәтирдији падносдакылары мизин үстүнә дүзду.

— Шаһ—задә чәнаблары, мән инанмырам ки, буна лајиг ола билим — дејә Шишә һәлә дә әлини тутуб овчу ичиндә сахлајан шаһзадәнин әлини галдырыб өпдү.

Әлирза әлини чәкән кими олду. Анчаг јенә дә гызын әлини бурахмады вә чидди бир тәрздә деди:

— Мәнә, шаһзадә чәнаблары демәјин, чох хаһиш едирәм. Мән сәнинлә чидди данышмаг фикриндәјәм. Биз

кәрәк бири-биримизә чох сәмими олаг, јохса мәним фикирләрим вә арзуларым һавада гала биләр.

Шаһзадә бир дә Шишәнин әлини өпдү вә чидди бир көркәмлә деди:

— Әввәлән бил ки, мән сәни севирәм. Индијә гәдәр һеч бир гыза, гадына гаршы белә романтик олмамышам. Бунун да сәбәби вар. Сәбәби дә одур ки, сән һәддиндән чох көзәлсән, икинчи одур ки, садә вә меһрибансан, үчүнчү дә... даһа демирәм. Билирсән, бәлкә дә ешидибсән мәним барәмдә чох-чох мәс'улијјәтсиз вә намүнасиб сөзләр, јаланлар вә шајиәләр дејилиб. Белә ки, мән бә'зиләринин көзүндә әхлагсыз, гәддар, әјјаш бир адамам. Анчаг Шишә ханым, мән сәнин о илаһи мә'сумлуғуна анд ичирәм ки, бу кими сөзләрин чоху вә чоху јаландыр.

Әлирза бу сөзләрдән сонра јохлајычы вә сәрт бир бахышла гызын үзүндә донуб галан тәбәссүмдә сојуглуғун вә ја истеһзанын олуб-олмадығыны ахтардыгдан сонра динч нәфәс алан кими олду.

— Мән истәјирәм ки, сән, мәним Шишәм, Сарај ханымы оласан. Һәтта мәләкә оласан. Нә үчүн белә дејирәм. Бунун сәбәби вар. Ј—эгин билирсән ки, Гардашым Мәммәдрза шаһын вәлиәһди јохдур. Шаһлыг ганунларындан да белә чыхыр ки, шаһ ја вәлиәһд саһиби олмалыдыр, ја да арвадыны бошајыб тәзә арвад алмалыдыр. Мәним билдикләримә көрә шаһ арвадыны сон дәрәчә чох истәјир. Чүнки Сүреја доғрудан да чох көзәлдир вә һамы да ону чох истәјир. Мәнә олан рәсми вә гејри-рәсми мүрачиәт вә тәклифләрдән, харичи дөвләтләрин мәнафе даирәсиндән кәлән атмачалардан белә анламышам ки, мәним гардашымын јериндә шаһ олмаг еһтималым вар. Бу еһтимал она көрә јараныб ки, мәним Парисдә доғулан Әли Патрик адында бир оғлум вар вә о да кәләчәкдә вәлиәһд ола биләр. Лакин Әли Парисдә анадан олдуғу үчүн шаһ ганунлары онун вәлиәһд олмасыны рәдд едир. Мән дүзү башымы ова, гејри рәсми сәфәрләрә гатмышдым ки, гардашым мәним шаһ олмаг еһтималындан әзаб чәкмәсин. Лакин гардашымын мәнә гаршы шүбһә вә гәддарлығы, хүсусилә сон илләрдә мәмләкәтдә нүфузунун итмәси мәни инандырды ки, мән өз тарихи шансымдан истифадә етмирәм, өз талејимә гаршы чох биканәјәм.

Әлирза гызын әлини бурахды вә башыны ашағы салыб сусду. Бир нечә санијә кечмәмишди ки, башыны галдырыб Һәсән кишинин үзүнә бахды вә деди:

— Бах, достум да шаһиддир, мән анд ичдим ки, өз талејимә гаршы бундан сонра биканә олмајым вә мән бурада сәнинлә ачыг данышыб дејирәм, Шишә ханым, мәним сәнә гаршы бөјүк севкимдән асылы олмајараг сәнин мәним шаһ олмағымда мүәјјән ролун ола биләр. Елә бах, бу көзәллијин вә садәлијин вә кәнчлијинлә. Јә'ни биз евләнсәк, өвлад саһиби олсаг рәсми вә гејри рәсми даирәләрин тәсәввүр етдији бу еһтимал артачаг вә биз һәм әр-арвад кими, һәм дә шаһ-мәләкә кими хошбәхт олачағыг. Мәсәләнин хүласәси бах, беләдир. Садә данышдым ки, сән мәни вә мәним мәгсәдими баша дүшәсән.

Шишәнин көзләри ириләшиб һејран-һејран шаһзадәјә зилләнмишди. Бирдән-бирә талејиндә јаранан бу имканлар ону аз гала һушуну алыб өзүндән чыхармышды. Анчаг Шишә мәктәбли дә олса ичтимаи һәјатын бир чох доланбачлыгларындан кечмишди. Онун аиләси, хүсусилә атасы ичтимаи һәјатын гурбаны олмушду, башларына кәлән фачиәләрин ачысыны дадмышды. Азәрбајчан халгынын фачиәсини јашамышды. Одур ки, шаһзадәнин дедикләриндә о гәдәр дә тәәччүблү чәһәтләр дујмаса да өз талејиндәки бу кәлишдән башыны итирмишди. Бирдән-бирә чәмијјәтин јүксәк тәбәгәсинә атылмаг, Сараја мәхсус бир адама чеврилмәк, анчаг нағылларда мүмкүн иди. Одур ки шаһзадәни динләдикчә өзүнү нағылларда һисс едирди.

Шишә шаһа, шаһлыға вә Мүсәддигә гаршы күчә вә проспектләрдә, ичлас салонларында митинкләри, нүмајишләри дә көрмүшдү. Һәтта онларын бә'зиләриндә дә өз рәфигәләрилә иштирак етмишди. Онун шаһлыға мүнасибәти һәлә өз сијаси мәзмунуну тапмаса да анасынын дедикләриндән Азәрбајчаны ган дәрјасында боған шаһа гаршы нифрәти дә һәлә кортәбии олараг галмышды. Шаһзадәнин дедикләри Мәммәдрза шаһа гаршы бәсләдији кини онда реаллашдырыр, ону әмәлә чевирмәјә шәраит јарадырды.

Гызын көзләринин һәдәгәдән чыхмасыны көрән Һәсән киши сөһбәтә гарышды:

— Гызым, гәшәнк балам, чәкинмә. Шаһзадә нә дејир, дүз дејир, мән илк дәфәдир ки, көрүрәм о бу гәдәр сәрраст дүз вә сијасәтсиз данышыр. Бир дә ки, мәни бурада өзүнүн дајағын һесаб елә. Мәни өз атан бил.

Шишәнин вердији суал бирдән-бирә онлардакы тәсәввүрләри демәк олар ки алт-үст етди:

—Јахшы, инди ки дејирсиниз мәни истәјәрәкдән бу ишә гошмаг истәјирсиниз, онда бир шеји сорушмаг истәрдим, бирдән мән олмајајдым, сизә бир башга Шишә раст кәләјди, сиз бу тәдбиринизи онунла да бу сајаг

ачыглајыб һәјата кечирмәк истәјәҹәкдиниз. Ја бу тәдбири мәнә көрә белә һазырлајыбсыныз.

Шаһзадә илә Һәсән бири-биринин үзүнә баха-баха галдылар, гызын бу сајаг ајыглығыны һеч фикирләринә белә кәтирмәмишдиләр.

Шаһзадә чыхылмаз вәзијјәтдә галараг билмирди ки она нә ҹаваб версин. Шишәнин бирдән белә сојугганлылыг көстәрмәси шаһзадәнин һәм хошуна кәлмишди, һәм дә ону доламбаҹ вәзијјәтдә гојмушду.

—Шишә ханым, сән бу суалынла бизи бир чох нигаранлыгдан чыхартдын. Чүнки бу ишдә чевиклик, ҹәсарәтдән башга, һәм дә күчлү мәнтиг вә реал тәфәккүр лазымдыр. Көрүнүр сән јашындан чох һүндүрдә дајаныр-сан. Бу да мәни чох севиндирир. Бу ишдә ирадә, ҹәсарәт, ағыл вә фәдакарлыг әсас ҹәһәтләрдәндир.

Шишә фикирләширди ки, анасына бунлары десә, ар-вара нечә реаксија верәҹәк. Һәмишә сују да пүфләјә-пүфләјә ичән Сәлимә көзүјумулу бу ишләрә кедәҹәк, ја јох.

— Сән, Шишә ханым, Ананла да мәсләһәт ет, анҹаг вәлиәһд мәсәләсини һәләлик она демә, әкәр бизим әр-арвад олмағымыза разылыг версә онда мәним фикирләшдијим кими бизим кәбинимизин кәсилмәси һагда данышарыг. Јадындан чыхарма ки, нечә ки, башда дедим, әввәл мәним сәнә гаршы севкимдир, сонра Сарајла әлагәдар тәдбирләр. Вә јенә дә јаддан чыхарма ки, әкәр Сарајла әлагәдар тәдбирләр реал олмаса биз әр-арвад кими өмүр бoју бир јердә јашајаҹајыг.

Шаһзадә сон фикрини буна көрә деди ки, о инанмырды Шишәдән евлады олан тәгдирдә ону Сарајда раһат јашамаға гојсунлар.

Шишә һәлә дә һејрәт ичиндә иди. Һәјат тәрзинин бирдән-бирә дәјишмәси она гәрибә хошбәхтликләр пычылдамагда иди.

* * *

Сарајын хәлвәт јерләриндән бири онун шимал тәрәфләри иди. Бурада диварлар уча, ағаҹлар вә күл коллары сејрәк иди. Шаһын 4 мәртәбәли мәрмәр гәсринин пәнҹәрәләриндән баханда ағаҹларын сыхлығындан бу јер көрүнмүрдү. Шаһ мәһрәм вә хәлвәт көрүшләрини бурадакы ағ сүтунлу гәсриндә кечирирди.

Досту Һүсејнин өз шәхси машынында Сараја кәтирдији үч нәфәр шаһын һүзурунда дурмушдулар.

Шаһын вердији бир нечә суала әввәл нисбәтән долу олан чох тәнтәнәли кејинән шәхс ҹаваб верди. О Халг партијасынын рәһбәрләриндән Фирудин Кешавәрз иди.

— Мән сизин партијанын мәрамнамәсини охудум. Орда мәним барәмдә әдаләтсиз вә ја гејри мәс'ул демәк олар ки һеч бир сөз јохдур. Бәс бизи ајыран нәдир.

Фирудин Кешавәрз тәбиәт е'тибары илә јумшаг вә аристократ олдуғундан шаһын бу фикринә ҹаваб вермәји мүнасиб билмәди. Шаһ исә данышан заман онун үзүнә бахырды. Ондан ҹаваб көзләјирди:

— Ә'лаһәзрәт, башда һүзурунуза чатдырым ки, Сизин Халг партијасына бу сајаг гајғылы мүнасибәтиниздән миннәтдарлығымызы билдиририк. Әкәр бу кими көрүшләримиз нечә ил габаг олсајды бәлкә дә мәмләкәтдә һадисәләр кәлиб бу јерә чатмазды. Анҹаг Ағаји Гәвамүссәлтәнә өз партијасыны јарададараг бизим партијанын Милли Мәҹлисдәки фраксија үзвләрини сыхышдырды. Нәтиҹәдә биз Мәҹлисдән чыхдыг. Биз әслиндә шаһлыг әлејһинә дејилик. Биз истисмарын вә империализмин мәмләкәтдәки сојғунчулуглар әлејһинәјик. Халг өз бәдбәхтликләрини хариҹиләрин сојғунчулуғунда көрүр.

— Сиз, ағаји Кешавәрз, Совет Иттифагыны да бу хариҹи өлкә сојғунчуларына дахил едирсиниз, ја јох.

— Ә'лаһәзрәт, Совет Иттифагы халг һакимијјәти үзәриндә идарә олунур. Онун бизим өлкәдә сојғунчу мәнафеји јохдур.

Шаһ онун сөзүнү кәсди:

— Демәли, Совет Иттифагы сојғунчу дөвләт дејил.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, — дејә Кешавәрз јүнкүлҹә баш әјмәклә шаһын фикрини тәсдиг етди: — Совет Иттифагынын башга нөгсанлары ола биләр, анҹаг сојғунчу дөвләт дејил.

— Сизин мәрамнамәниздә мән Совет Иттифагына гаршы бир ачыг мүһафизәкарлығы да көрдүм. Әксинә, Америка вә Инкилтәрә дөвләтләринә гаршы сәрт мүнасибәт сизин партијаны коммунист партијасы кими чилвәләндирир.

— Бизим па—ртијамыз өлкәдә мүстәмләкә ганунларынын тәтбиги, милјонларла зәһмәткешин истимарынын әлејһинәдир. Мәнҹә Сиз өзүнүз дә бунун тәрәфдарысыныз.

— Мән Иран халгынын вә өлкәнин сојулмасыны истәмәздим. Анҹаг мүхтәлиф вахтларда иш башына кәлән баш назирләр өлкәнин сәрвәтләрини бириндән алыб о биринә вермәклә куја јенилик јарадыб, өзүнү милли гәһ-

рəман кими гəлəмə вериб. Бир вахт буну Гавам едирди, инди дə Мүсəддиг. Мүсəддиг əһалини күчə вə салонлара төкмəклə онларын дили вə əлилə өз дедиклəрини һəјата кечирмəк фикриндəдир.

Кешаварз јенə дə јүнкүл тə'зим едиб деди:

— Ә'лаһəзрəт дүз бујурур. — дејə бајагдан данышмаг истəјəн досту Јəздијə бахды. Јəзди исə деди:

— Хəр һəман хəр əст, чуле дикəр əст. Халг бу кими Сиз бујуран рəһбəрлəри бу бир нечə кəлмə илə гијмəтлəндирир. Нечə ки Ағаји Кешаварз бујурду. Бизим шаһлыгла бир ишимиз јохдур. Əкəр бизим башга фикримиз олсајды, Халг партијасы кедиб Ислам Фəдаилəри партијасы илə бирлəшəрди. Рəзмаранын Һəжирин терорунда иштирак едəрдик. Биз терор методундан узағыг. Биз əкəр шаһлыг һаггында бир сөз демишиксə о да сизин мəрһум атаныз Рзахан вахтында демишик. Мəрһум «Ичтимаијун-Амијун партијасындан тутуб Коммунист партијасына гəдəр, — һамысыны арадан апа—рды. Нəтичəдə инкилис мүстəмлəкəчилəринин нə гəдəр гəддар олдуғуну өзү дə көрдү.

Шаһ деди:

— Онда Искəндəр Мирза, Тағы Əрани, Пишəвəри кими адамлар мејданда иди. Онлар мəрһум атам барəдə чох ифтизаһлар јазырдылар. Инди биз тарихин јени астанасынын дарвазалары габағында дурмушуг. О сəһвлəри тəкрар етмəмəлијик. Нə сиз, нə биз.

— Биз Ә'лаһəзрəт, Сизин бу кəламларынызы əсас көтүрмəлијик. Биз чох чəһəтли гүввəлəримизи өлкəдə бирлəшдириб сојғунчулулары бурадан гова билəрик. Бизə бу ишдə Совет Иттифагы да көмəк едə билəр. Сиз өзүнүз 43-чү илдə Сталинлə көрүшəркəн көрдүнүз ки, онлар бизим өлкəјə империалист дөвлəтлəри кими өз мəнфəəтлəри ејнəјиндəн бахмырлар.

Шаһ ики тəрəфин мүнасибəтлəрини јумшалтмаг, лазыми нəтичəјə кəлмəк, Совет Иттифагына мүнасибəтинə јени маска вурмаг мəгсəдилə мүлајим вə разылыг билдирəн бир сəслə деди:

— Мəн сизин бу мөвге'низдə сизинлə һəмкарлыг етмəјə һазырам. Сиз Мəчлисин гаршыдакы сечкилəриндə өз намизəдлəринизи чəсарəтлə верə билəрсиниз. Мəн дə көмəк едəрəм. Анчаг нефти бунун əлиндəн чыхарыб о бирисинин əлинə вермəк тактикасы илə барыша билмəрəм.

Кешаварз, Јəзди вə Искəндəри данышыглардан белə баша дүшдүлəр ки, шаһ идарəчиликлə көклү дəјишикликлəр јаратмаг истəјир.

Шаһ онлардан Сараја кəлдиклəри үчүн тəшəккүр етди вə ири аддымларла игамəткаһына доғру кетди. Кетмəздəн габаг бу сөзлəри деди:

— Мəнчə биз бу сајаг һəлə бир нечə дəфə дə көрүшмəлијик. Мөвге'лəримиз истəнилəн шəкилдə јахынлашана гəдəр көрүшмəлијик. Мəн сизи бир дə нараһат едəчəјəм.

Ики күндəн сонра шаһ өз иш отағында јазы мизи үстүндə галаг-галаг мəктубларын үстүндə Халг партијасынын Мүсəддигə көндəрдији мəктубу да көрдү вə ачыб охуду:

«Өлкəдə һəрч-мəрчлик чохалыр. Дөвлəт хəзинəси бошалыр. Дөвлəт гуллугчуларынын маашлары вахтлы-вахтында верилмир. Өлкəдəн валјута чыхарылыр. Бу да бөјүк тəһлүкəдир. Амреика-инкилис малларынын өлкəјə дахил олмасы завод вə фабриклəрин бағланмасына сəбəб олур...».

Мəктубу охумаға шаһын һөвсəлəси чатмады. Мəктубун ахырына бахды. Тəклифлəри диггəтлə көздəн кечиртди: Она елə кəлди ки бу тəклифлəри һардаса охујуб.

* * *

Халг чəбһəсинин лидерлəри илə көрүшдүкдəн сонра шаһ бу гəрара кəлмишди ки о бири партијаларын да лидерлəри илə көрүшсүн. Бу көрүшлəр ону инандырырды ки, өлкəни сијаси бөһрандан чыхардар вə онун мүдрик бир рəһбəр олмасыны бир даһа исбата јетирəр. Вəзијјəти һарын ат кими чиловламаг, рам етмəк инди əсас вəзифə иди. Сүреја да шаһын бу тəшəббүсүнү алгышладығына көрə Мəммəдрза бу иши давам етдирди.

Милли Чəбһəнин 4 партијасынын лидерлəриндəн Сəнчабини јанына чағыртдырды. Шаһын һəрби мəктəб досту Һүсејн Фəрдуст Сəнчабини көтүрүб Сараја, шаһын бу иш үчүн ајырдығы игамəткаһа кəтирмəлијди вə Сарај гапысында Сəнчабини көрмəсинлəр дејə Һүсејнин машыны гапыдан кечəркəн Сəнчаби əјилиб куја ајаггабысынын бағыны бағламаг бəһанəсилə нəзəрлəрдəн јајыначагды.

Шаһ Милли Чəбһəнин бу нүфузлу, задəкан лидерини ики аддым ирəли чыхмагла гаршылады.

Сəнчаби азачыг əјилиб шаһын она тəрəф узанмыш əлини ики əлли тутду, саламларыны она тəгдим етди.

— Ағаји Сəнчабини көрмəјимə чох шадам. — дејə шаһ ону хош үзлə гаршылады. Сəнчаби бу һəрəкəтлəри ондан көзлəмирмиш кими тəəччүблəнди.

— Өлкəдəки кəркин вəзијјəт бизи мүвəззəф едир ки

ајры-ајры гүтбләрдә бирләшәк, вәтәни дағылмагдан хилас едәк. Мән бу мәгсәдлә сизи еһзар етмишәм.

Милли Ҹәбһәдә бирләшән партијалар, даһа чох демократик тәшкилатлара бәнзәјирдиләр. Бу партијаларда зијалылар, алимләр, мүһафизәкарлар базар әһли бирләширди. Өлкәдә милли аспектдә сијаси-ингилаби дәјишикликләр тәләб едирдиләр.

—Чох шадам, Ә'лаһәзрәт. Бизим мәнзурумуз елә будур, Сиз бујурандыр.

—Мүсәддигин бу әләмшәнкәләринә мүнасибәтиниз нечәдир?—Деди шаһ.

—Ә'лаһәзрәт, Мүсәддиги ишләмәјә гојмурлар. О, каһ орадан тутур, каһ бурадан салланыр. Инкилис, Америка, Шурәви. Бу мәнафеләр өлкәдә үз-үзәдир. Биз мүбаризәни бирбаша Миллиләшмәјә апарырыг. Демократик азадлыглар бизим икинчи дәрәҹәли истәкләримиздир. Сиз бујурун, Ә'лаһәзрәт, дүнјанын индики мүасир инкишаф просесиндә өлкәмиз ән керидә галмыш ганунларла нәфәс ала биләрми. Сиз ҹаван вә ләјагәтли бир шаһ кими орта әсрләрин шаһлыг ганунлары әсасында өлкәни идарә едә биләрсинизми. Мәнҹә бунлар Сизи дә нараһат едир. Ахы Сиз ҹавансыныз, Авропа тәһсиллисиниз.

Сәнҹаби бу сөзләри дејәндә билирди ки, Сарајда шаһы көһнә шаһлыг ганунлары әсасында сыхышдырыб вәлиәһд бәһанәси кәтирирләр.

—Мән дә беләдүшүнүрәм ағаји Сәнҹаби. Сиз чох ағыллы фикирләширсиниз. Кәлин әл-әлә верәк Мәҹлисдә јеринә дүшмәјән вәкилләри чыхараг. Баш назир һагда дүшүнәк. Һәлә нә гәдәр кеч дејил бу һагда дүшүнмәјимиз ваҹибдир.

Сәнҹаби кечиб сифәтинә разылыг көркәми вериб гашларыны јухары дартмагла дедији сөзләрин мәс'улијјәтини там дашыдығыны да көстәрди.

— Мән дә елә билирәм, Ә'лаһәзрәт. Анҹаг бирлик һавасы өлкәдә боғулуб. Чүнки буна чох мүдахилә едибләр. Мән һүзурунуза ҹәсарәт едиб дејә биләрәм ки, Сиз халга бир мүраҹиәт верин. Һамыны, өлкәни, онун сәрвәтләрини амансызҹасына гарәт едәнләр әлејһинә јөнәлдин. Өзүнүз дә бу һәрәката башчылыг един. Бу, кеч дејил Ә'лаһәзрәт.

Шаһ онун халга мүраҹиәт етмәк тәклифини бәјәнди. Шаһлыг ганунларыны јени нәсилләрлә ајаглаша билмәдијини дүшүндү. Көзләри гаршысында севимли арвады Сүреја ҹанланды. Мәләкәни вәлиәһд бәһанәсилә ондан ајырмаг истәјәнләрдән гисас алмаг еһтирасы илә ҹошду. Анҹаг анасынын да онлара гошулдуғуну јадына саланда

әл-ајағы сојујан кими олду. Керилик шаһлыг ганунларында дејил. Керилик бүтүн өлкәдә һөкм сүрүрдү. Шаһлыг өзү елә керилик демәк иди.

Сәнҹаби илә сағоллашанда шаһ дүшүнүрдү Сүреја илә хариҹи өлкәләрә сәфәр етсин. Анҹаг өлкәдә вәзијјәт партламаг әрәфәсиндә иди.

* * *

Шаһ Ајәтулла Кашанини Сараја дә'вәт етмәкдәнсә онунла Шаһ мәсҹидиндә көрүшмәји мүнасиб билди. Чүнки горхурду о шаһын тәклифи илә көрүшә кәлмәсин. Шәхси палтарда, кечә саат 23-дә мәсҹиддә Кашани илә көрүшдү. Ағыр, зәһимли, саггаллы вә әммамәли олан Кашани шаһын үзүнә бахмадан онунла әл верди.

Ири, јөнәлдиҹи ишыглар гызыл күмбәзә илаһи вә әзәмәтли бир көркәм верирди. Онлар исә јарымзирзәмидә Кашанинин намаз гылдығы јердә көрүшдүләр. Шаһ отурмады. Кашани дә она отурмаг тәклиф етмәди.

Ајәтулланын өлкәдә вә Јахын Шәргдә гүдрәтли нүфузу вар иди. Бир сыра партија лидерләрини нәзәрә алмасаг бу руһани азадлыг чағырышларына көрә, инкилис ағаларына гаршы тутдуғу сәрт мөвге'ләринә көрә халг ичиндә чох севилирди.

Кашани тутгун вәбатмыш бир сәслә вә лагејд бир мүнасибәтлә:

— Ә'лаһәзрәт аллаһын бу мүгәддәс евинә хош кәлиб. Мән инанырам Ә'лаһәзрәт руһанијјәт үзәринә һүҹум вә тәзјигләрдән узаглашаҹаг. Доғру вә тарихи бир нәтиҹә чыхараҹаг. — дејә о көрүшдәки сојуглуғу азалтмаг истәди.

Шаһ онун елә әзәл башдан һүҹум мөвгејиндә олдуғуну баша дүшүб кәркинлији азалтмаг мәгсәдилә деди:

— Аллаһын дәркаһы бирлик јеридир. Бу күн биз бу мүгәддәс евдә бирләшмәсәк, онда һеч јердә вә һеч заман бирләшмәјәҹәјик.

Кашанидә мүбариз руһ вә барышмазлыг даһа чох гисас һиссинә охшајырды.

— Ә'лаһәзрәтин шаһиди олдуғу һүҹумлар, тәһгирләр руһанијјәти халгын көзүндә алчалтмаг ҹәһдиндән башга бир шеј дејилдир. Мәрһум атаныз Рзахан кәрәк билејди, руһани халгын ичиндәдир, онун мәсҹиди, мәнбәрләри вә минарәләри халгын ичиндәдир. Белә олдугда мәрһумун һүҹум чәкиб мүгәддәс Гума кәлмәси вә чәкмә илә јухары баша кечиб һаҹы Шејх Бафәгини дөјмәсини, сонра ону

ағзы үстә узадыб чохларынын габағында күмүш дәстәли әсасы илә вурмасыны, сонра ону сүркүн едиб өмүр боју нәзарәт алтында сахламасыны руһанијјәт вә руһанијјәтә, аллаһа инанан мө'минләр нечә бағышлаја биләр.

Кашани бунлары данышдыгча тез-тез әлләрини овушдурурду, биләјиндән асылан палчыг рәнкли тәсбеһи дизләринә гәдәр узанырды. Шаһ истәр-истәмәз бу иттиһама чаваб вермәли иди.

— Мәним руһанијјәтә, хүсусилә Сизә бөјүк ирадәтим вар. Һөрмәтим вә мәһәббәтим вар. Анчаг ону да бујурмалысыныз ки, Рзаханын аиләси Гума зијарәтә кедиб. Назим Ваиз адлы бир ахунд анамы вә бачыларымы тәкчә башы ачыг олдуглары үчүн тутдуруб, онлары мәсчиддәки гаранлыг бир һүчрәдә сахлатдырыб. Сизчә өлкәнин шаһы нә етмәли иди. Отуруб көзләмәли иди ки, халг шаһын саггалына күлсүн, ја кедиб арвад-ушағыны көтүрүб кәтирмәлиди.

Кашани деди:

— Бәс Рзаханын мәшһәддә төрәтдији һадисә һагда нә дејә биләрсиниз. Јәгин јадыныздадыр, Мәшәддә Көвһәршад мәсчидиндә Бәһлул адында бир мө'мин мө'минләрә Пәһләви бөркүнү башларына гојмагдан имтина етмәјә чағырмышды. О заман мәшһәдин һәрби гүввәләри нин рәиси Мәтбуи иди. О һәрби һиссәләрлә мәсчидә кириб, 25 нәфәр мө'мин бурада гәтлә јетирди, 40 нәфәри исә јаралады. Атаныз мәрһум Рзахан бу һәрәкәти илә руһанијјәтлә шаһлыг арасында һәмишәлик чәпәр чәкди, ајрылыг тохуму сәпди. Сонра исә Сиз ислаһатла бу ајрылыг тохумуну бир-бир јығмалыјдыныз. Мүгәддәсатымыза һөрмәт чағырышлары вермәлијдиниз.

Шаһ пәрт олмушду. Әкәр Кашанијә имкан версәјди бу кими фактлардан чох мисаллар кәтирәчәкди:

— Аға, Сиз мәнә имкан верин атамын бурахдығы сәһвләри дүзәлдим. Имкан вермирсиниз. Шәһәрләри долдурудсунуз гијамчыларла.

Шаһ бу сөзләри дејәндә Кашанинин топа саггал үзүнә бахмагданса онун саллаг тәсбеһинә бахырды.

— Аға, бир аз да Ислам Фәдаиләринин, Нәвваб Сәфәвинин бөјүк алим Кәсрәвини, Рәзмараны Һәжири, терор етмәсиндән, Фәхрараинин мәнә күллә атмасындан да данышын. Онлар жапондакы самурајлар кими һәрәкәт едирләр. Ағына, бозуна бахмадан тәләф едирләр.

— «Ислам Фәдаиләри» барәсиндә мән бир сөз дејә билмәрәм. Анчаг буну да билмәк пис олмазды ки, Исламын сон силаһы чиһаддыр. Чиһада гәдәр, Сизин истилаһларынызла десәм, аллаһын көстәришләрини јеринә јетирән ислам самурајлары өз дини вәзифәләрини јеринә јетирир. О чүр олмасајды, бу чүр олмазды.

— Сиз билән, бу мүнагишәләр вә боғушмалар нә илә нәтичәләнәчәкдир.

— Мәнчә, Ә'лаһәзрәт, өлкәни ислам ганунлары илә идарә етмәк ән јахшы јолдур. О заман харичи сојғунчулар бу өлкәдән чыхыб кедәр.

Шаһ бу сөзләрдән тәкан јејән кими олду. «Демәли, ислам ганунлары илә дә өлкәни идарә етмәк олармыш».

О кечә мәләкә Сүреја шаһын һалынын лап писләшдијини көрүб онун сачларыны, буза дөнмүш әлләрини тумарлаја-тумарлаја нә дедисә шаһ онун сөзләрини ешитмәди. Кашанинин мүдрик вә ачыглы симасы көзләриндән чәкилмәди.

* * *

Сүреја Сараја кәлин кәләндән шаһын севки долу бахышлары, нәвазишләри, «вәлиәһд» дејә мәләкәнин сүд кими ағаппаг бәдәнини бусәләрә гәрг етмәси, «вәлиәһд» дејә пычылтылары илә мүшајиәт олунан Сарај интригалары, нефтин миллиләшмәси уғрунда күчә вә проспектләрдә Мәчлис вә сәфирликләрдә гопан фәрјадлар кәлинин динчлијини әлиндән алмышды. О Сарајда идеал бир һәјатын вә хошбәхтлијин ону көзләдијини тәсәввүр едәркән инди бу һәјат ичрә өз инамыны да итирмишди.

Өлкәдә нефтин миллиләшмәси просеси кет-кедә вүс'әтләнирди. Тәкчә сон нечә күндә нүмајишләр, митинкләр, тәхрибат вә силаһлы тоггушмаларын сијаһысыны шаһа чатдыраркән о дәһшәтдән аз гала дәли олачагды.

«Илин илк ајларында баш вермиш һадисәләрин хүласәси».

«Совет дөвләти Иран дөвләтинә ултиматум көндәриб. Орада дејилир ки, Американын вердији бир сыра тәәһһүдләри көтүрмәклә, Америка јардымыны гәбул етмәклә, ордуда Америка һәрби мүшавирләри артырмагла Иран ордусу өз әввәлки симасыны итирир. Бу да 1921-чи ил гәрарлары илә ујғун кәлмир.

Мәммәдрза шаһ маршал Әһмәдинин васитәсилә Пощтикуһда ел башчыларына силаһ пајлатдырыр.

Зираб, Шимшәк, Әнарәк, Минак көмүр мә'дәнләринин ишчиләри маашларынын чохалмасыны тәләб едирләр.

Мүсәддиг Италија дөвләтинә 30 мин тон нефт сатды. Нефти апаран «Розмари» кәмиси инкилисләр тәрәфиндән Гырмызы дәниздә сахланылды вә әкс тәрәфә апарылды.

Шаһын анасына мәхсус Мәрдабад Шаһдәшт кәндләриндә һәр ил 4 — 5 ај кәндлиләр пулсуз ишләјир.

Новруз бајрамындан сонра полис митинкләрә һүчум едәрәк јүзләрлә адамы гәтл етмишдир. Онлар чаванлара мәхсус клублары атәшә тутмуш, мүбариз адамларын евләринә кириб онлары сүркүн етмишдир.

«Тилу» гәзети јазыр: Мүсәддиг Ејнүлдөвләләкдән гәддар вә мүстәбиддир. О пәрдә алтында Америка дәллалыдыр, инкилисләрин васитәсилә исә өз вәзифәсини мүһафизә едир.

«Дад» гәзет јазыр: Мүсәддиг дөвләти иши о јерә чатдырмышдыр ки, инди өлкәдә гулдур фашист дәстәләри әлдә бычаг халга һүчум едирләр.

«Бесује ајәндә»: һамыја мә'лумдур ки, ифша олунмуш «Паниранист» дәстәләри Мүсәддиги мүдафијә едир. «Сумка» вә «Чансепаран» адлы јени фашист тәшкилатлары да јаранмагдадыр.

Базар баһаланды. Шәкәр килосу 2750 риалдан 3000 риал, гәнд 2400-дән 2900 риала гәдәр, дүјү исә 7 риалдан 15 риала гәдәр.

Теһранда әзәмәтли бир нүмајиш чүмһуријјәт шүары ирәли сүрдү. Нүмајишчиләр шәһәрин ичиндә шаһын ики һејкәлини ашырдылар.

Митинк Гәвамүссәлтәнин маликанәләрини зәбт едиб халга вермәји гәрара алды. Гәвамүссәлтәнә Ирага гачыб чан гуртарса да шаһ гуртара билмәјәчәкдир.

«Дејли һералд» јазыр: 30-Тир һадисәләри шаһын сәлтәнәтини лахладыб. О даһа дөвләт хадимләринә инанмыр.

«Дејли телеграф» јазыр: Шаһ ордуја архаланыб диктаторлуг јаратмалыдыр.

«Нјуз кронникел» јазыр: Шаһ диктаторлуг гурмалыдыр.

Мүсәддиг 30 тир гырғынынын сәбәбкары олан кенерал Јәзданпәнаһини Баш гәраркаһын рәиси тә'јин едир.

Теһран радиосу: Ирага гачан Гәвамүссәлтәнини мүлкләри сатылыб 30 Тир һадисәсиндә шәһид олан јүзләрлә адамын аиләсинә верилмәсини тәләб олунур.

Америка харичи назирлијинин нүмајәндәси рәсми олараг деди: Шаһ вә Мүсәддиг өлкәдә әмнијјәт јарадачаглар. Онлар буна гадирдирләр.

Мүсәддигин шаһла көрүшмәси вә нүмајишчиләрә

гаршы амансызлыглары Американын бујуругларыны јеринә јетирмәкдәдир.

Топхана мејданында кечирилән митинк шәһидләрин хатирәсинә һәср олунмушдур. Гәбул олунан гәтнамәдә кизли һәрби мүгавиләләрин ләғв олунмасы тәләб олунмушдур.

Кирманшаһда шаһ әлејһинә митинкләр кечирилмишдир. Тоггушма нәтичәсиндә полис 4 нәфәри өлдүрмүш вә јүз нәфәри јараламышдыр.

Мәчлисдә Гәннадабади деди: Гәвамүссәлтәнә 30 Тирдә һәлак оланлардан хәбәринин олмадығыны мәктубла билдирир. Һалбу ки, һәман күн о истеʼфа версә дә Полковник Купала тапшырыг вериб ки бир нечә көркәмли адамлары тутсун. Мә'лум олуб ки, Гавам һәлә дә Теһрандадыр, онун бунун евиндә јашајыр.

Һаиризадә дејир: Гавам башына чадра атыб күчәләрдән кечир. Әхкәр дејир Баш полис идарәсинин рәиси Гавамын һарада олдуғуну билир.

30 Тирдә танк үстүндә кәлән әскәрләрин бир һиссәси ашағы дүшүб митинкчиләрә гарышдылар.

Мүсәддиг Һендерсонла кизли мүгавилә имзалады.

Мүстәшарларын башчысы Тессермерман «Паниранист» фашист дәстәләри јаратмаға башлады. Һәман дәстәләр Совет-Иран Мәдәни Әлагәләр чәмијјәтинин сәркисинә һүчум етдиләр, ораны дағытдылар.

Сүлһ евинә бензин сәпиб јандырдылар.

29 мурдад һадисәси Мүсәддиг дөвләтинин өмрүнү бир аз да узатды. О Америкадан кәлән Вилјам Чонсону кизли гаршылады.

Мүсәддиг дөвләти бир илдән сонра әсил симасыны көстәрди.

«Бесује ајәндә», «Шаһбаз» гәзетләри бағланды.

Иранда ордунун сајы 135 мин нәфәрдир».

* * *

Мүсәддиг Пәһләви мүлкләринин ихтијаратыны өз әлинә алмышды. Шаһа күндәлик хәрч олараг мүәјјән мигдарда пул верилирди. О һәтта шаһын вә шаһзадәләрин Ирандан харичә сәфәрләрини гадаған етмишди. Шаһ бунларла әлагәдар кәркин әсәби бир һәјат кечирирди. Лакин үздә буну кизләтмәјә чалышырды. Онун көһнә хәстәлији јенидән фәаллашмышды. Өлкәдә баш верән һадисәләри, онун адресинә дејилән сөзләри ешитмәсин дејә харичи өлкәләрдән биринә сәфәр етмәк истәјирди.

О, Мүсәддигин Сарај һәјатына мүдахиләсилә һеч чүрә барышмаг истәмирди.

Милли чәбһәнин сол чинаһы вә Бәгаинин јаратдығы «Зәһмәткешләр» партијасы шаһын харичә сәфәрини писләјир вә буна мане олурду. Онлар дејирдиләр ки, вәзијјәт белә давам едәрсә өлкә коммунистләшәчәк. Буну ешидиб бүтүн мүлкәдарлар, торпаг саһибләри, зәнкин адамлар шаһын харичә кетмәсинин әлејһинә чыхырдылар.

Јајын ортасы иди. Әли чомаглы, бычаглылар Халг партијасына, онун тәшкилат вә мүәссисәләринә һүчум етмәк, Мүсәддиги өз игамәткаһында тутуб һәбс етмәк планыны шаһ өз һәмкарлары илә һазырламышды. Халг партијасы һүчумлара мә'руз галса да јенә дә Мүсәддиги вә онун анти империалист шүарларыны мүдафиә едирди.

Белә бир вахтда шаһ анасынын хадимәси васитәсилә Беһзады көрүшә чағырды. Онлар көрүшәркән шаһ деди:

—Билирсән ки, Халг партијасынын бир сыра үзвләри Фәләкүләфлак зинданында һәбсдәдирләр. Буна бахмајараг онлар Мүсәддиги јенә дә мүдафиә едирләр. Сизин партијанын лидерләриндән бири Полковник Мүбәшшири Мүсәддигә гаршы һазырланмыш чеврилишдән хәбәр тутуб, буну Кәјаннурунун арвады Мәрјәм Фируз васитәсилә онун арвадына чатдырыр вә беләликлә Мүсәддиг бу тәләдән чан гуртарыр.

Шаһ сөһбәтини кәсди вә шәһадәт бармағы илә тез-тез гашларынын арасыны, кичкаһларыны гашымаға башлады.

Беһзад досту Әкбәр Шәмширинин дедикләриндән билирди ки, Мүсәддиг Сә'дабадда оларкән онун һәбс олуначағыны билиб Мүбәшшири ону Шаһзадә Шәмсин гәсринин јанына апарыр, орадан да ону өз маликанәсинә гәдәр мүшајиәт едир вә беләликлә Мүсәддиги бу бәладан гуртарыр.

Мүсәддиг әлејһинә һазырланан бу чеврилиш дә баш тутмур.

Шаһ артыг башга бир планы башында һазырлајыр. Бу пландан исә һеч кәсин хәбәри олмур.

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, онлар һәмкарлыг едирләр. — дејә Беһзад онун дедикләрини тәсдигләди.

— Бу, бизә хәјанәтдир, Беһзад!

Беһзад башыны ашағы салды. Фикирләшди ки, Мүсәддиги Сарајда јахаламаг өзү дә бир хәјанәт һесаб

едирләрсә хәјанәтә хәјанәт мүсбәт дәјәрләндирилмәлидир.

Бу хәјанәтдир, ја јох? — дејә шаһ гышгырды.

— Хәјанәтә гаршы хәјанәт мәнчә хәјанәт сајылмамалыдыр. Мүсәддиги, хәбәрдарлыг етмәдән тутуб һәбсә салмаг хәанәтдирсә, ону хилас етмәк дә хәјанәт һесаб едилирсә, гәрибә мәнтиг алыныр, Ә'лаһәзрәт.

Шаһ динмәди, отағы тәрк етмәклә Беһзада ачығыны билдирди. О нә едәчәјини билмәдән ири пәнчәрәдән гәсрин һәјәтинә бојланды. Бу заман о күл колларыны шахәләри арасында күл дәрмәклә мәшғул олан Мәһтабы көрдү, гәрибә һиссләр кечирди. Бу әсрарлы сарајдан тез чыхыб кетмәји мүнасиб биләрәк гәсрин мәрмәр пилләләриндән ашағы дүшүб баш гапыја тәрәф кедәркән, архасынча ики гара көзүн бахдығыны һәр аддымда дујду.

Әсасы Гачар шаһлары тәрәфиндән гојулан, лакин Рзахан тәрәфиндән модернләшдирилән, бу минвалла өз сәләфләринин бу саһәдә изини итирмәк истәјән Пәһләви сүлаләсинин ана мәләкәси бу гәсрләрин ән көркәмлисиндә јашајырды. Бу гәср мүнәббәткарлығы, кашыкарлығы вә шәрг ме'марлыг стилијлә фәргләнирди. Диварларда, тагларда вә сәгфләрдә кәчдән һазырланмыш вә отагларын сәгфләринин бучагларына нәсб едилән гызыл күл дәстәләри вә буталарынын зәр ишләмәләри өлкәнин ики нәсил сәнәткарларынын әл ишләрини нзәнкинлијини көстәрирди.

Тачүлмүлүк бир јердә раһат вә сакит отура билмәдијиндән тез-тез гәсрин мүхтәлиф рәнкләр вә бојаларла бәзәнмиш отагларыны кәзир вә санки өз гәсриндән зөвг алырды. Бир јердә отуран вахты исә јенә дә динч дајанмајыб һәрәјә бир нөгсан тутурду. Адам да олмајанда гапыја, пәнчәрәјә, сәгфә, отағын сәлигәсинә бир нөгсан көстәрирди.

Сүреја онун јанына бу хасијјәтләринә көрә чох аз кедәрди. Гајнанасынын зијарәтинә дә кедәркән чох аз отурар вә әсла данышмазды.

Бу күн шаһын әтрафынын галмагал олдуғуну вә унудулдуғуну көрүб о гајнанасына баш вурмаға кәлди. Тачүлмүлүк хырда күлләри олан гызылы рәнкли креслода бардаш гуруб кәлини Сүреја илә данышырды. О данышаданыша Сүрејанын үзүндәки инчәлији, көзләриндәки чазибәни, додагларындакы чәлбедичи чәкими, көздән кечирирди. Үрәјиндә кәлинин көзәллијини бәјәнирди. Анчаг бу һејранедичи көзәллик гаршысында нәдәнсә сусурду.

— О узундраз, атсифәт Мүсәддиг ағзыны о јерә чат-

дырыб ки, мәним кәнизләримин сајыны азалдыр. Мән Мәммәдрзанын јериндә олсајдым верәрдим онун ағзыны чырардылар. Ат нәслиндән төрәнән өзү чамааты шаһын әлејһинә галдырыр, сонра да чамаатын өһдәсиндән кәлмир. Бири о бирисини дилучу гонаг чағырыр, гонаг чағырылан да елә һаман күн дуруб кәлир гонаг чағыранын евинә. Атдан сөһбәт дүшүр, ев јијәсиндән сорушур бу аты һара бағлајым, ев јијәси дә дејир, кәтир бағла дилимә. Инди бу көпәјоғлу да чамааты һәрифләјиб јүз чүрә вә'д верир, чамаат да төкүлүб күчәләрә, кәләнә бир шахшаха гошур, кәлмәјәнә ики шахшаха. Инди өзү дә чамаатын габағыны ала билмир. Аллаһа гурбан олум, өзү газдығы гујуја өзү дүшүб.

Бу заман Ернест һәјәтдә көрүндү. Тачүлмүлүк исә буну дәрһал дујду. О хадимәси Мәһтабы чағырыб гулағына деди:

— О арвадсифәтә де ки, бу тәрәфә доланмасын. Сорушса, де ки, арвадлар хына јахырлар. Рәдд елә кетсин. Кәлсә бах, бу миз үстүндәки күлданы башына кејдирәчәјәм.

Сүреја динмирди. Ана мәләкәнин сөзләрини разылыг һиссилә гаршыладығыны билдирсин дејә, үзүнүн хош ифадәсини она көстәрирди.

— Гызым, бунлар өз әсил вә затларыны итирибләр. Билмәк олмур ки, һансы өлкәдән, һансы елдәндир. Дөвләтдә вә сарајда ишләјәнләри мән һәмишә белә көрмүшәм. Әринә де ки, гәфләт еләмәсин о Мүсәддиги кағыз кими бүрмәләсин, атсын зибил ведрәсинә. Биз сәһв етдик, күнаһ ишләтдик, бизи Азәрбајчанын аһ вә наләси тутду. Азәрбајчаны, онун арзуларыны ган ичиндә боғмағын ахыры белә олар. Көјдә аллаһ вар, бала. О да һәр шеји көрүр, һәр шеји саһманлајыр. Халга бу гәдәр зүлм етмәк олмаз. Нечә мин адам өлдү, нечә јүзмин дә дидәркин дүшдү. Әкәр Азәрбајчаны о күнә гојмасајдыг, Азәрбајчан бу күн бизә көмәјә кәләрди. О халг, гејрәтли халгдыр. Әдаләтли, шәрәфли халгдыр.

Сүреја ихтијарсыз оларағ деди:

— Ахы онлар худмухтаријјәт тәләб едирдиләр. Азәрбајчаны Ирандан ајырырдылар. О тајдакы Азәрбајчанла бирләшмәк истәјирдиләр.

— Јаландыр, Сүреја, биз бунлары өзүмүз дүзәлдиб онлара јапышдырмышдыг. О башы даз Пишәвәри һәмишә дејирди ки, биз Ирандан ајрылмаг истәмирик. Биз Иран дахилиндә худмухтар олмаг фикриндәјик. Анчаг гара Гавам онлары алдатды. Гавам мәним оғлуму да ал-

датды. Гавам Сталини дә алдатды. О һамыны алдатды. О гара ејнәјинин ардындан нәләр көтүр-гој едирди, бир аллаһ билир.

Бу заман Ернест пәнчәрәдән ичәри бојланды. Ана мәләкә гышгырды:

— Ај сәни бура кәтирәнин гычлары гырылајды. Рәд ол һарамзадәә!

Ернест дәрһал јох олду. Тачүлмүлүк Мәһтаба үз тутуб деди:

— Ај чында, сәнә демәмишдим ки, о ити бу јанлара бурахма. Сән дә рәд ол бурадан. Һамыныз инкилис хәбәрчиләрисиз.

Арада сакитлик олду. Сүреја үзүнүн ифадәләриндә елә көстәрди ки, куја, ана мәләкә бунлара ачыгланмагда һаглыдыр.

Ана мәләкә арыг бармагларыны овушдуруб деди:

— Бах, гызым, Мәммәдрзадан чох никәранам. Гојма фикирләшсин, көтүр харичә апар. Гој фикри дағылсын. Гој ону да билсин ки, бу күн күчәләрдә вә салонларда өзләрини јыртанларын чоху азәрбајчанлыдыр. Вәтәнләриндән дәрбәдәр олублар, шәһәрләрә сәпәләниб јашајырлар. Онлардыр Азәрбајчанын гисасыны алмаг истәјәнләр. Гој буну билсин. Кетсин Азәрбајчана, о халга баш әјсин. Әкәр бу галмагал сәнкимәсә, онда мән ит олуб һүрәрәм.

— Ана мәләкә, мән билән гијамдан сонра Совет Иттифагына гачыблар, Авропаја, Америкаја кедибләр.

— Оралара гачан гачды, гачмаг истәмәјәнләр галды бу башы бәлалы Теһранда. Инди онлардыр өлкәнин бөјүк шәһәрләриндә шаһы һәдәләјән. Ахы бу бәдбәхт халгы нә гәдәр гырарлар. Бу халг бизим һамымыздан гисас алачаг. Онун буна һаггы вар.

Тачүлмүлүкүн јанаглары гызармышды. Бу гызарты исә боғуг рәнкә дүшмәкдә иди. Санки чохдан үрәјиндә јығылыб галан сөзләрдән фикирдән өзүнү хилас етмишди.

— Гој шаһ мәнә ичазә версин, кедим о нүмајишләрә, митинкләрә, онларла данышым, онларын дилини мән билирәм. О Мүсәддиг көпәјоғлунун дилини анламаг олмур. Каһ инкилис дејир, каһ Америка.

Тачүлмүлүк Сијаси ишләрә гарышмағы хошлајарды. О сијасәтин бир нөгтәсиндә дајаныб дөрд тәрәфини сөјәрди, һамыны һәдәләјәрди.

Сүреја ана мәләкәнин әлиндән өпүб ајаға дурду. Сағоллашыб салондан чыхды. Мәһтаб ону ағачларын ара-

сы илә кери јола мүшајиәт етди. Мәләкәнин авропаја мәхсус ојнаг јериши позулмушду. Јај дикдабанлары санки јерә јапышырды. Мәләкә һәр аддым атанда санки ағырлыг чәкирди.

Мәһтаб мәләкәни өтүрүб гајытдыгдан сонра Тачүлмүлук она деди:

— Гарнына шиш батсын, дејәсән евлады олмајачаг. Өзүнә сығал вермәкдән јорулмур. Бу дејәсән доған арвада охшамыр. Бу да оғлума бир дәрд олуб. Бир аз көзләјәчәјәм, доғмаса, Рзанын күмүш дәстәли әсасыны көтүрүб кедәчәјәм үстүнә. Гатачағам габағыма, говачағам атасынын евинә. Кәләндән чынданын ајағы бизә дүшмәди. Оғлуму зәлил еләди. Аллаһ бизә зәрбә вуранлары зәлил eләсин.

Тачүлмүлүк бу сөзләрдән сонра дәриндән нәфәс алды, дик дајанан чијинләри ашағы енди. Ајағыны ајағы үстә ашырмаг истәсә дә бачармады.

* * *

Сүреја өз гәсринә тутгун вә бир аз да кәдәрли гајытмышды. Үрәји сыхылырды. Баш көтүрүб һараса кедиб дојунча ағламаг истәјирди.

Шаһ әлләрини дараглајыб гарны үстә гојмушду вә фикирли-фикирли арвадына бахырды. О Сүрејанын кәдәрини дујмушду. Үмидләри гырылмыш, ганадлары јолунмуш, ичи бошалмыш бир адам кими саллаг вә бүкүлү иди.

Мәләкә бахышларындакы кәдәри әринә көстәрмәк истәмәдијиндән јатаг отағына тәрәф кетди. Шаһ јенә дә динмәди вә бу заман һисс етди ки, онунла чанындан да артыг истәдији Сүреја арасында да фасилә јаранмышдыр. Тале бири-бирини севән бу ики адамын ајрылығына әл гатмышды. Көзә көрүнмәјән бу тале көзә көрүнәнләрин һәјатында ат чапырды. Бәлкә тале елә алын јазысыдыр. Алын јазысы исә аллаһын өзүдүр. Буна көрә дә инсанын башына нә кәлирсә алын јазысында јазылыб.

Шаһ да мәләкәдән күсүбмүш кими ајаға дурду. Пәнчәрәдән чөлә бахды. Һәјәтин гаранлығында о гәдәр ишыглы көрүнмәјән нарынчы лапмалар созарыб сајрышырды.

О тәләсик һәјәтә чыхды. Елә бил кимсә ону сәсләјирди. Бәлкә дә тале иди ону сәсләјән.

Шаһ һәјәтин шимал һиссәсинә доғру кедирди. Өзүнү

мунис бир кушә һесаб етдији јерә. О кәлиб јарпаг төкмүш ағачларын көздән јајынан бир јериндә дајанды. Алныны овучлады. Ағламаг истәјирди. Анчаг чәкиинирди. Билирди ки инди кимләрсә мараглы нәзәрләрлә ону изләјирләр. Буна бахмајараг шаһ өзүнү тохдада билмәјиб көврәлди. Көзләри јашла долду. Јавашча, һеч кәсин ешидә билмәдијии бир сәслә деди:

— Илаһи, бу уча-уча диварлар, бу горунчлар, кешикчиләр, бу күдүкчүләр кимә лазымдыр. Нијә мән азад, сәрбәрт адам кими севинә билмирәм. Нијә чамаатла бир јердә кинотеатрларда, салонларда, консертләрдә, стадионлар вә нүмајишләрдә бир јердә ола билмирәм. Мән мәһбусам, Мән халг олмаг истәјирәм. Халг азаддыр, сәрбәстдир. Истәдијини данышыр, истәдијини дејир. Мән мәһбусам. Мән белә шаһлыға нифрәт едирәм. Мән бу уча-уча диварлары учурмаг, бу горунчлары, күдүкчүләри говмаг, мән халг олмаг истәјирәм. Еј мәним аллаһым, нијә мәни шаһлыгда мәһбус етмисән. Мәни бу дустагдан гуртар. Мән јазығам, мәни бундан артыг јазыг етмә, мәнә рәһмин кәлсин. Мәним севкимә рәһмин кәлсин. Ону вә мәни бундан артыг јазыг етмә.

Шаһ бунлары көз јашлары ичиндә, үрәк јанғысы илә деди. Сонра да әтрафа көз кәздирди, кирпикләри илә үфүгләр арасында илишиб галан көз јашлары архасындан һәр јери тутгун вә титрәк көрдү.

* * *

Гара ејнәкли намә'лум адамла Әлирза бу дәфә Кәрәчдә, чај гырағында да көрүшдү. Бу сәфәр Шаһзадәнин хаһишилә бу көрүш тәшкил олду: Чајын курултусу кәнар адамын вә ағачларын будагларына нәсб ола билән хырда магнитофонларын мудахиләсинә үмид јери гојмурду.

— Чәнабынызын шансы чох реаллашыб. Вәзијјәт белә кетсә өлкәдә партлајыш ола биләр. Одур ки Сизин Пәһләви ханиданынызын хиласы үчүн достлар мүхтәлиф варјантда планлар һазырлајыб. Ән реалы Сизин иш башына кәлмәјинииздир.

Әлирза јарымгаранлыгда мусаһибинин үзүнү көрмәсә дә сәсиндән Сәфирлијин Теһран-диск шө'бәсинин мүдири олдуғуну мүәјјәнләшдирә билирди. О, Шишәнин талејинә говушдуғундан шаһ олмаг фикрини бир гәдәр дә мөһкәмләндирмишди. Бу јолла о һәм шаһ олмаг, һәм

Сүрејанын севки торундан гуртара биләр, һәм дә Шишә кими бир өлкә көзәлинә саһиб олурду.

— Чәнабынызa әрз едим ки, әввәлләр мән сизин тәклифләринизә биканә идим. Анчаг өлкә белә бир кәркин вә чыхылмаз вәзијјәтә галдыгдан сонра мән сизин нә гәдәр ағыллы олмағыныза бир даһа иман кәтирдим. Билирсиниз, һәр кәсин өзүнүн даирәси вә ихтисасы вар. Һәјатда һәр кәс кәрәк өз јериндә ола. Инди мән сизин тәклифләринизин тәрәфдарыјам. Билирсиниз артыг гардашым да һисс едиб ки, о өлкәни бу сајаг идарә етмәк мүмкүн дејил.

— Бәли, чәнабыныз дүз бујурур. Гардашыныз Ә'лаһәзрәтин Сарајын хәлвәт кушәләриндә, чох вахт кечәләр аллаһа үз тутуб јалвармасы, мәләкә Сүреја илә хәлвәтдә дәрдләшмәсиндән дә бәллидир ки, Сиз дејәнләр доғрудур. О, өз үмидләрини тамам итириб, һәтта бизә мә'лум олдуғу кими гәрибә бир чеврилиш дә һазырлајыб, ордудакы бә'зи јүксәк рүтбәли забитләри бу ишә чәлб едиб.

Гаранлыгда Әлирзанын көзләри парылдады вә гараејнәкли адам буну дәрһал көрдү:

— Сиз Инкилис дөвләтинин, хүсусилә нефт проблемләри саһәсиндәки мәнафеләрини чох дәгигликлә ичра етмәји јени шаһын әсас гајәси һесаб етмәлисиниз.

— Чәнаб, ишимизин әсас мә'насы да о олмалыдыр. Чүнки елә Пәһләви ханиданыны иш башына кәтирән дә сиз олубсунуз.

— Сиз һарадан билдиниз ки, мән онлардан ам. Бәлкә Америка тәрәфинин тәмсилчисијим, шаһзадә.

Әлирза хәбт иш көрдүјүнү дәрһал анлады вә деди:

— Мән сизин сәсиниздән танысырам ки, сифирлијин Теһран-диск шө'бә мүдирисиниз.

— Аһа, бунлар һамысы тәчрүбәсизликдән ирәли кәлир. Ола биләр мән дишләримин мүхтәлиф јерләринә јапышдырдығым саггызла Теһран-дискин сәсинә охшар сәслә данышырам. Бахын, гардашыныз да кәшфијјатын бу саһәсиндә тәчрүбәсиздир. Бизим фикримиз вар ки, Иран тәһлүкәсизлик ишләриндә әсаслы дәјишиклик јарадаг. Онда кәшфијјат ишләринин мүрәккәб вә мүчәрдлијини көрәчәксиниз.

Әлирза јерсиз данышығынын әзаб вә кәркинлијини чәкә-чәкә фикирләшди ки, ордуда мүстәшарлар васитәсилә әсаслы дәјишиклик јаратмаға башлајан әкәр американлылардыса, демәк дөвләтин тәһлүкәсизлик саһәсини дә бунлар дәјишмәјә һазырлашыр. Демәли мәнимлә үзүзә дуран адам Америка тәмсилчисидир. Белә олдугда мәним ишим тамамланды.

— Чох үзр истәјирәм, мән Сизинлә Шишә ханым һагда да данышмаг ичазәси диләјирәм. Билирсиниз, Сизин кими адлы-санлы, сәлтәнәтә мәхсус бир шәхсијјәт өзбашына иш көрмәмәлидир. Мәсләһәтләшмәк јахшы оларды.

— Сиз мәним аилә талејими јахшы билирсиниз. Одур ки, мән бу ишә әл атдым. Әли Патрик Франсада анадан олуб .Вәлиәһд ола биләз.

— Баша дүшүрәм, әзизим. Јенә дә бир телефон, сифариш вә кизли көрүшлә мәсләһәтләшмәлијдиниз. Бәлкә башгасы нәзәрә алынмышды. Шаһлығы јени мәгамда јени шәхсијјәтләрлә идарә етмәк Сизә елә дә асан кәлмәсин. Шишә ханымын атасы Пишәвәри һәрәкатынын фәалларындан иди, онлар һәмишә гисас һагда фикирләширләр. Дүздүр Шишә ханым вә онун анасы Сәлимә өз көкләриндән артыг гопублар. Анчаг јенә дә әрәб өлкәләриндән гыз алмаг шаһлығы идарә етмәјин тәмәлләриндән бири иди.

Әлирза тамам сарсылды вә наданлыг етдијини баша дүшдү. Үмидини итирдијинә көрә бәдәни сусдалды. Гараејнәкли буну да дәрһал сезди.

— Биз лазым оларса, — деди гараејнәкли — лазым оларса Шишә ханымы бир мүасир, јүксәк чәмијјәтин ханымы шәклинә сала биләрик. Бу асандыр, Сиз нараһат олмајын, һамысы бу ингилаби кедишатдан асылыдыр. Халгы ипә-сапа кәтирмәклә бу мүмкүндүр.

Онлар ајрыланда Әлирза билмәди ки, бу адам инкилисдир, ја Америка мә'муру. Бу шүбһәләр ичиндә о Кәрәчдәки ов гәсринә кәлди. Пәнчәрә архасындан чадралы бир гадынын вестибулда кәздијини көрдүкдә јадына дүшдү ки, Шишә илә Сәлимәни гонаг чағырмышдыр. Бу кечә һәр бир шеј һаггында чидди данышылмалыјды.

* * *

Шаһпур иранлы иди. Анчаг Һиндустанда анадан олмушду. Мәишәт тәрзи инкилисләрә даһа чох охшајырды. Инкилис олмаг, ја инкилисләрә охшамаг әлчатмазлыг һесаб олунурду. О, һүндүрлүјү, донуглуғу бир дә сијасәт вә дипломатија саһәсиндә әвәзолунмазлығы илә фәргләнирди. Атасы Әрдәшир сон дәрәчә маһир бир дипломат иди. Рзаханы шаһлыға чатдыранлардан бири дә Әрдәшир иди. Инкилисләр мәнафеји олан өлкәләрдә әввәл Фрамассинчулуғу јајырдылар. Бу јолла һәмин өлкәнин габагчыл, ипә-сапа кәлән аилә вә шәхсијјәтләрини өз тә'-

сирләри алтына алырдылар, бир чох васитәләрлә онлары инкилис мәнафејини горумаг истигамәтиндә һазырлајыр, өчлардан кәләчәкдә һәмин өлкәнин дөвләт вә идарәчилик системиндә истифадә едир, бә'зән дә бу јолла о өлкәни тамамилә әлә алырдылар.

Теһранда да инкилиспәрәстлик һәр бир вәзифәлинин икинчи паспорту һесаб олунурду. Бүтүн бунлар, Әрдәшир, сонра Шапурун кәркин сә'ји нәтичәсиндә јаранмышды.

Рзахан 20 иллик шаһлыгдан сонра өлкәдән гачаркән јеринә вәлиәһд Мәммәдрзанын гојулмасыны да Инкилтәрә сәфирлији вә о заман фәал олан Трат илә Шапур тәшкил етмишди. Шаһпур һәр јердә вар иди. Һарда аш иди, орда баш иди.

Үч күн иди ки о сәфирликдә отуруб сер Булард илә Мүсәддиг барәсиндә данышырды. Мүсәддигин сон вахтлар Америкаја мејл етмәси онлары нараһат етмәкдә иди.

Бојча Шаһпурдан ашағарыг олан сер Булард сарывәз, нисбәтән долу бир дипломат иди. Сон вахтларда нефтин миллиләшмәси илә әлагәдар о Иранла Инкилтәрә арасында көрпүјә дөнмүшдү. Сарај назири вә Сарај Распутини адланан Ернест Перон васитәсилә бүтүн сифаришләрини вә көстәришләрини Мүсәдиггә чатдырырды.

— Мән бу вахтлы-вахтсыз митинк вә нүмајишләри Ајәтулла Кашанидән билирәм.

— Сиз јахшы билирсиниз ки, дүнја мүһарибәси илләриндән габаг алманларын бурада фәалијјәти илә әлагәдар лазым олан ,олмајан партијалар чох јараныб. Ики бири-биринә зидд партијалар ишләри бир гәдәр дә гарышдырыр. Терор, тәхрибдат, шајиә. Партијалар бунларла бири-бирләрини иттиһам едиләр. Бу, һиндустанда да белә олмушду. Мәнчә Халг партијасы вә Ислам Фәдаиләри бу һәрәката рәһбәрлик едирләр.

— Доғрудур, биз вахтында кәрәк бу партијаларын сыраларында адамларымызы јерләшдирәјдик. Фрамасион мәс'уллары јапышыблар, варлы имканлы адамларын биләкләриндән, даһа һесабламајырлар ки, иш башына халг тәрәфдарлары да кәлә биләр.

— Халг партијасындан башга о бириләриндә адамларымыз вар. Анчаг Мүсәддиг ишләри елә гарышдырыб ки, инди өзү дә өлкәни идарә едә билмир. Онун Халг партијасына гаршы мүнасибәти чох мүрәккәбдир, гејри

мүәјјәндир... — дејә Шапур вәзијјәтин сон дәрәчә ағырлығыны бу минвалла тәзә нәфәс дипломата анлатды.

—Мән белә баша дүшүрәм ки, һәрби чеврилиш јолу илә Мүсәддиги даһа асан девирмәк мүмкүндүр. Бунун үчүн шаһы тә'лимләндирмәк, шаһпәрәст гүввәләрдән истифадә етмәк лазымдыр.

Шаһпур мүсаһибини тәсдиг едәрәк деди:

— Мән һәтта чеврилиши ики мәрһәләдә планлашдырмышам. Биринчи мәрһәләдә шаһ ордудакы нүфузундан истифадә едир, јүксәк рүтбәлиләри чеврилишә һазырлајыр. Мүсәддигин баш назирликдән азад олунмасы фәрманыны имзалајыр. Мүсәддиг гәбул етсә, кенерал Заһиди онун јерини тутур, гәбул етмәсә онда мәним нәзәрдә тутдуғум икинчи мәрһәлә башлајыр. Бу да шаһын әмрилә ордудан үч һәрби алај чеврилишә мүдахилә етмәкдән ибарәтдир. Бир баталјон телефон стансијасыны тутур, бир баталјон Мүсәддигин евини мүһасирә едир, ону јахалајыр, бир баталјон еһтијатда дајаныр. Беләликлә радио, телефон стансијалары тутулур вә Мүсәддиг һәбсә алыныр.

— Инди бизим мәнафејимизлә Америка мәнафеји бирләшир вә ја бирләшмәлидир. Бу өлкә әлимиздән чыхса, кәләчәкдә әрәб өлкәләринин дә нефт мәнбәләри әлимиздән чыха биләр. Онда биз бири-биримизи төһмәтләндирәчәјик. Јахшы олар ки, инди биркә мәнафејимиз хатиринә бирләшәк.

Булард деди:

— Шаһын бундан хәбәри вар?

— Бәли, чатдырмышам, көрүшүб инандырмышам.

— Бәс кими көзләјирик.

— Сизин мәсләһәти көзләјирдик, — дејә Шаһпур тәрәфдән бир имтијаз алмаг истигамәтиндә бу кәләчәкли дипломаты она гаршы јүксәк мүнасибәтинә инандырмаға чалышды. Бунумла да о мә'лумат, кәшфијјат дағарчығы олдуғуну инандырды.

— Онда мән бу һа—гда харичи ишләр назирлијинә хәбәр верә биләрәм?

Шаһпур чох мүлајим вә инчә бир ифтихар һиссилә деди:

— Мәнчә бизимкиләрин Лондонда шаһын чеврилишиндән хәбәрләри вар.

Булард буну ешидән кими үзүндәки ишчил адамлара мәхсус ифадәләр сојуду вә дәрһал баша дүшдү ки, бурада ишләр Инкилтәрә дөвләтинин мәнафеји истигамәтиндә кедир вә о тәгрибән бу тәдбирдә артыг адамдыр.

Шаһпур да буну дуjду. Һәр дөрд илдән бир дәjишән сер Булардлары о чох көрмүшдү. Онлар кәлиб сәфирликдә кәшфиjjат ишләринә башчылыг етсәләр дә бу өлкәдә тәтбиг олунан мүрәккәб дипломатик ишләриндә Шаһпурдан асылы иди.

30 јашы вар иди, атасы кими алычы бахышлары, инкилисләр кими јан даранан сачлары, сифәтиндә ојнаг вә саллаг, тез дәjишмәjә гадир ифадәләр, дәрһал һамыны өзүнә чолб едирди. Данишаркән мәгсәд вә истәjини ачыг шәкилдә билдирмирди. Онун сөһбәтләриндә вә һәрәкәтләриндә гапалылыг вә үстүөртүлүлүк ону һәм мараглы, һәм дә тәһлүкәли көстәрирди. Инкилис краличасы, онун ирандакы кәшфиjjатчылары, шаһын аилә үзвләри, Сарајдакыларын һамысы, ел, тајфа башчылары буну јахшы билирдиләр. Анчаг сер Булард бунлары јахшы билмирди. Буна көрә дә бу күн онун психи һүчумларына мә'руз галмышды. Илан кими гыврылыб ачылырды. О рәгибинә чаваб зәрбәси һазырламағы дүшүнмәк әвәзинә онун нөвбәти психи зәрбәсиндән горунмағы мүнасиб билирди. О һәлә билмирди ки, бир чох өлкәләрдә ән јүксәк мәгамларла отуруб дуран бу адама өчәшмәк һәр адама гисмәт олмајыб. О јерин алтыны да билир үстүнү дә.

* * *

Шаһпур Америка сәфирлијинин икинчи мәртәбәсиндә пәнчәрәләри һәјәт бағына бахан отагда отуруб ајағыны ајағы үстә ашырмышды. Чил-чил галстукунун рәнки кеjдиjи каһы рәнкиндәки көjнәjинин солғунлуғуна али бир көркәм верирди. Көдәк миз архасында отуран Америка сәфиринин гонағы мәшһур дипломат Даллес иди. Ортабој, нисбәтән көк, нүфузедичи бахышлары онунла һәмсөһбәт оланлары дәрһал мәс'улиjjәт һисс етмәjә вадар едирди. Әтрафындакылара лагеjд вә сајмазјана иди. Шаһпур бу көһнә дипломаты јахшы таныjырды. Вә јахшы билирди ки, онун бу һәрәкәт вә бахышлары иш просесиндә үзә чыхан чәһәтләрдир. Әслиндә исә о чох гәддар, гәти, дедиjи сөздән дөнмәjән, фикирләриндә өз мөвгеjини дәjишмәjән бир дипломатдыр. Анчаг Шаһпур она бә'зи һәрәкәтләрилә анладырды ки, бу манералар Даллес манералары деjил.

— Сиз, чәнаб Даллес һазырланан чеврилиш барәдә нә деjә биләрсиниз?

— Чеврилиш сизин чәкдиjиниз план үзрә һазырланыб. Онун сенарисилә таныш олмушам. Мән бу фикирдәjәм ки, амекиралылар сизин планларынызла һесаблашмалыдыр. Чүнки Сиз бу рекионда тәчрүбәлисиниз. Бир дә ки, Совет Иттифагынын Шәрги Авропада, Узаг Шәргдә ири аддымларла ирәлиләмәси шәраитиндә биз америкалылар сизинлә биркә һәрәкәт етмәлиjик. Тарих бизим мәнафеләәримизи башга өлкәләрдә үз-үзә гојса да Иранда бизи мүттәфиг олмаға чағырыр.

— Мән чох шадам ки, беләә бир е'тирафы, әслиндә исә чылпаг һәгигәти сиздән ешидирәм.

— Сиз, чәнаб, инкилис олмасаныз да инкилисләрин вә Лондонун мәнафеjини һамыдан чох көзләjирсиниз.

— Мәнчә чәнаб Даллес әсил дипломатын миллиjјәти олмаз.

— Доғрудур, мән дә сизин Шәрг бөлкәләриндә тәчрүбәләриниздән хәбәрдарам. Мән бир даһа деjирәм, Сизин һазырладығыныз чеврилиши бәjәнирәм. Буну өз дөвләтим адымдан деjирәм. Анчаг бир әлавә иләә. Шаһ бир һәфтәлиjә өлкәдән чыхмалыдыр. Бу заман Теһранда вә дикәр ири шәһәрләрдә бурнуну дик тутанларын бурунлары әзилмәлидир. Чеврилишин икинчи мәрһәләсиндә шаһ јениндән өлкәjә гајытмалыдыр. Онда шаһ индики шаһ олмамалыдыр. О артыг Америкаја сөjкәнмәлидир.

Шаһпур бунлары Даллесдән ешитмәjи көзләмирди. Одур ки реаксија вермәдән, ади һалыны позмадан деди:

— Мән дә белә фикирләширәм, садәчә Инкилтәрә илә Америка өз јерләрини дәjишир. Бу да һәр ики дөвләтин мәнафеjини тә'мин едир.

Даллес пипини соруб тәнбәки түстүсүнү һаваја бурахды.

— Биз шаһа гулагбурмасы вермәклә бөлкәдәки сиjаси, ичтимаи чәрәjанлары, партиjаларын чинаһларыны өјрәнәчәк, Мүсәддиги театр сәһнәсиндән көтүрүб шаһы Америкаја, онун көмәкләринә бағлы бир шаһа чевириб јениндән сәһнәjә бурахачајыг.

— Әлбәттә, инкилис мәнафеjи зәрәр чәкмәдән бу тарихи гулагбурма ибрәтамиз оларды. — Деjә, о, Даллесин сајмазјаналығына бир һәд гојду.

Ахшам үстү Шаһпур Инкилтәрә сәфирлиjиндә бу данышыглар барәдә һесабат верәркән Булард бә'зи чәһәтләрдә јенилик јаратмаг әзминдә олдуғуну бәjан етди. О, Теjмур Бәхтиjар барәсиндә фикирләширди. Бәхтиjари елләриндән чыхмыш забитдә һәрби чеврилиш үчүн бир чох чәһәтләр мөвчуд иди. Кәшфиjjатын Теһран-диск рәисиндән һеч бир шеj кизли галмадығы кими Американын үч мәрһәләли чеврилишиндән дә хәбәр тутмушду. Одур ки, мәһз Шаһпурун деди҆jи икимәрһәлә деjил үч мәр-

һәлә чеврилиш һәр ики дөвләт тәрәфиндән нәзәрә алынмасы онун Шаһпур үзәриндәки итмиш нүфузуну бәрпа етмәкдә иди. Шаһпур бу ифтихар һиссини һәмкарынын үзүндә көрдү вә деди:

— Һәмкарым бәлкә даһа тәкмил вариантлар тәклиф едә. Мән һәлә Америка кәшфијјатынын дикәр вариантларындан да хәбәрим вар.

Булард да өз һәмкары кими көздә түкү көрән, диварын далындан адамы таныјан бир мүтәхәссис иди. О билә-билә ки, онларын данышыглары електрик хәтти јолу илә јазылыр, јенә дә өз гүруруну чиловлаја билмәди, рәгабәт һиссинин аловларында јана-јана сусду.

Булард узун мүддәт Тејмур Бәһтијар барәсиндә мә'лумат јығмышды вә бу саһәдә топладығы сәнәдләри Америка харичи ишләр назирлијинә дә көндәрмишди. О, Тејмур Бәхтијары беләә тәгдим етмишди:

«Шаһын икинчи арвады Мәләкә Сүрејанын әмиси оғлудур. Шаһын вердији зијафәтләрдә мәләкәнин гоһумлары кими һәрдән иштирак едир. Бој-бухуну вә Шәргә мәхсус кишиләрин мүәјјән чәһәтләри илә мәчлисдә фәргләнир. Өз рүтбәли һәмкарларындан касыбдыр. Ҝах күчәсиндә ики мәртәбәли бинанын икинчи мәртәбәсиндә, өз јерлиси олан бир гадынла вә кичик гызы илә јашајыр. Отагларын мебели чох көһнәдир. Пәрдә илә ики һиссәјә бөлүнән отағын икинчи һиссәсиндә арвад-ушағы олур. Ән чох ағрыјан јери пулдур. Ән чох севдији мәшғәлә исә овдур. Горхулу, тәһлүкәли тәдбирләрә киришмәкдән чәкинмир. Идиалы исә надир силаһлар јығмаг вә коллексиону достларына көстәрмәкдән һәзз алмагдыр. Ушаглыгда ел вә тајфа арасында ганлы вурушлар шәраитиндә бөјүдүјүндән һадисәләрин мәркәзинә атылмагдан чәкинмир. Забитләр арасында нүфузу јахшыдыр».

Кәшфијјат мәркәзинә вердији икинчи мә'луматда Булард јазырды:

— Тејмур Бәхтијар Азәрбајчана јола салынан гошун һиссәләринә көнүллү олараг гошулмушдур. Милли һөкумәтин сүгутунда, Демократ партијасынын дағылмасында бөјүк шүчаәт көстәрмишдир. О, кенерал Зәррабинин рәис олдуғу икинчи һүчум хәттиндә Мәрәнд, Марağа, Тәбриз истигамәтиндә Демократ партијасынын бир нечә мәркәзини дағытмаг үчүн көнүллү олараг сон дәрәчә чәтин бир ишә атылмыш, мәгсәдинә наил олараг бир нечә демократ өлдүрмүш вә мәнтәгәдән дидәркин салмышдыр. Азәрбајчанда шаһ гошунларынын гәләбәси мүнасибәтилә полковник рүтбәси вә гәләбә нишаны алмышдыр.

Шаһпур һәмкарынын инди нә дүшүндүјүнү тә'јин едә билмәдијиндән ичини јемәкдә иди. Ондакы бу һалы көрән Булард исә Тејмур Бәхтијарын идарәетмә хүсусијјәтләриндән ибарәт үчүнчү мә'лумат һазырламаг гәрарында иди. Бу мә'луматы јазмаг үчүн о кәрәк Кирманшаһа кедәјди. Орада полковник шәһәрин шимал һүндүрлүкләриндә јерләшән зиреһли алајын рәиси иди.

* * *

Сарајын хәрҹләрини азалдан, исрафын гаршысыны алан Мүсәддиг шаһын аиләсинин, јахын, узаг гоһумларынын вә һәтта онун фәал тәрәфдарларынын харичә сәфәрини мәһдудлашдырмышды. Шаһ бу тәдбирдән ачыгланмышды. Бундан әлавә шаһын әсәбилијини һәр күн чохалдан хәбәрләр ону өлкәдән чыхмаға сөвг етмәкдә иди. Мә'луматларда охујурду, филан јердә митинкчиләр шаһын һејкәлини ашырдылар, филан јердә шаһын портретләрини дағытдылар, дүкан, мағазаларда, идарә, мүәссисәләрдә шаһла бағлы абидәләр вә сәркиләр дағыдылды.

Мәләкә Сүреја шаһлыға инамыны итирмәкдә иди. Анчаг буну онсуз да зәифләјиб дүшкүнләшмиш шаһа билдирмәкдән чәкинирди. Өз кәлинлик талејини писләјир, Сарајдан үзүләшмәк фикриндә иди. О гаршыда Сарај үзәринә кәлән халг ингилабыны, тәлатүмү көрүрдү. Одур ки, онун ала гарышыг мави бахышларынын дурулуғуна буланыг бир чарәсизлик, әлачсызлыг, тале'сизлик гарышмышды. Сарај ганунларынын көһнә вә дидилмиш, төкүлмүш зәнчирләринин әсарәтиндән гуртармаг үчүн өз сон һәддинә чатмагда олан халг һәрәкатына һагг верирди. Гадыны вә онун ичтимаи ролуну мәһдудлашдыран ганунлара нифрәт етдикчә гадын кәдәринин евладсызлыг һүндүрлүјүндән дүнјаја бахырды. Дүнја бу дәбдәбә тәнтәнәсилә, севинч вә фираванлығы илә көзүндә кичилирди, бош бир уғултуја чеврилирди.

О, шаһын һәр күн әзаб вә һәјәчанларынын шаһиди олса да өз талејини дүшүнүрдү. Бу истигамәтдә јол кетдикчә азыб јол ајрычларында галырды.

Сарајдакы јахын гоһумлары көчүб Парисә кедәндән сонра гајғыларыны артырмышды. Өлкәдә ахан ганлары санки көрмүрдү, фәрјад, нида вә ганлы бағыртылары санки ешитмирди. Фикри-зикри евлад јанында иди. Ана олмаг, вәлиәһдлә шаһы севиндирмәк, шаһын бөјүк севкисинә лајагәтлә чаваб вермәк арзусујла чырпынырды.

* * *

Парисдә шаһын бачысы Әшрәф бә'зи ишләрини гајдаја салмаг мәгсәдилә Теһрана гајытмаг фикриндә иди. Анчаг Иранын Парисдәки сәфири она вәтәнә гајытмаг ичазәси вермирди. Мүсәддиг шаһын аиләсинин гајытмасына да ичазә вермирди. О, Иран сәфирлији пилләләриндә дајаныб сигар алышдырд ывә онун түстүсүнү бөјүк еһтирасла синәсинә чәкди. Сифәтиндә нараһатлыг, һәјәчан вә әсәбилик ашкар көрүнүрдү.

Әшрәф таксијә минәркән чох доламбач бир адрес верди. Бу, парисдә тәһсил алан иранлы тәләбәләрин јашадығы јатагхананын үнваны иди. Јатагханаја дахил оларкән һамынын һејранлығына сәбәб олан Әшрәфә үчүнчү курс тәләбәси Фәрәһ хошкәлдин деди. Бу гарајаныз, арыг гыз Инчәсәнәт институтунда тәһсил алырды.

— Әшрәф ханым, биз тәләбәләрә бөјүк шәрәф бәхш едибсиниз. Биз сизин бу бөјүклүјүнүзү һеч вахт унутмарыг.

Әшрәф әлиндәки сигары түстүләдәрәк деди:

— Салам. Иран көзәлләри. Бу көзәл Парисдә нечә јашајырсыныз.

Һамы күлдү, анчаг һеч кәс дә динмәди.

Әшрәфин данышмаға да һөвсәләси јох иди. Одур ки, о илк дәфә габағына чыхан гарабуғдајы гыза дәһлизә чыхмағы ишарә етди, орада һәлә јахшы танымадығы бу гызын әлиндән тутуб јахына чәкди:

— Адын нәдир, гыз?

— Фәрәһдир, гиблеји аләм. — дејә Әшрәфә јүксәк еһтирамыны билдирди.

— Чох көзәл, Фәрәһ ханым, мәним сәндән бир ричам вар. Мәнә аз да олса охшајан бир гызын бир һәфтәлијә визасы мәнә чох лазымдыр. Бир һәфтәдән сонра гајтарачағам вә гајтараркән нә гәдәр истәсә она верәчәјәм. Мәгсәдими ачыг сәнә дејирәм. Мән бир һәфтәлијә Теһрана кетмәк истәјирәм. Анчаг бә'зи мәһдудлуглар олдуғундан өз визамла кедә билмирәм.

— Баш үстә ә'лаһәзрәт. Мән белә бир гызы тапарам вә Сизә хәбәр верәрәм.

Әшрәф хырда әл чантасындан визит картыны чыхарыб онунла бәрабәр бир дәстә доллары дә Фәрәһә верди вә әлавә етди:

— Бәлкә еһтијачыныз вар. Гыз ушагларынын һәмишә сәлигә-гаһмана еһтијачлары вар.

Фәрәһ шаһзадә Әшрәфин фикир дағыныглығына тәәччүб едәрәк она үрәји јанды.

— Чох хаһиш едирәм, Фәрәһ ханым, бу иши мәним үчүн көрәсән.

Фәрәһ шаһзадәнин сифәтинин тутгунлуғундан, алмачыг сүмүкләринин һәддән зијадә габарыглығындан башга дүшдү ки, о бөјүк бир әзаб ичиндә чырпыныр.

Әшрәф сағоллашыб кетдикдән сонра гызлар Фәрәһин үзәринә һүчум чәкдиләр. Әлиндәки долларлары көрдүкдә фәрәһлә гышгырыг гопартдылар.

Гызлардан бири деди:

— Шаһ өз аиләсини Парисә көндәриб. Горхур ки, Иранын индики вәзијјәтиндә башларына бир иш кәләр.

— Теһранда вәзијјәт чох ағырдыр. Мәнчә биз дә гајыдыб бу һәрәкатда иштирак етмәлијик. — Бу сөзләри Кити адлы долу вә ағ бир гыз деди.

— Әшрәф ханым Ирана башга мәгсәд үчүн кедир. Һәрәката гошулмаг үчүн јох. — буну дејән Әләмин узаг гоһумларындан олан Мәнижә иди.

Фәрәһ буну биләндән сонра бөјүк бир мәс'улијјәтли ишин алтына кирдијинә көрә пешман олду.

* * *

Шаһзадә Әшрәф Меһрабад тәјјарә мејданында көрүнәндә инзибати орган ишчиләри бири-бирләринә дәјди. Әшрәф инамлы вә эркијанә аддымларла ирәлиләдикчә мә'мурлар онун гаршысындан кәнара чәкилирдиләр.

Һеч бир мә'мурда чәсарәт чатмырды ки, баш назир Мүсәддигин тапшырығыны јеринә јетириб шаһзадәнин гаршысыны алсын. Әксинә мә'мурлар чәсарәтлә, һеч кәси сајмадан, лагејд һалда тәјјарә мејданынын терминалына доғру ирәлиләјән шаһзадәнин ардынча һәрәкәт етмәкдә идиләр. Машынларын дурдуғу јердә бир сүрүчү Әшрәфи көрән кими машыны сүрүб шаһзадәнин јанында дајанды вә дүшүб гапыны ачды, ону минмәјә дә'вәт етди.

Бу сүрүчү Әшрәфин таныдығы вә отуруб дурдуғу бир танышынын машыны иди. Әшрәф отуран кими сигар јандырыб деди:

— Мәрмәр Сараја хаһиш едирәм...

Машын Кәрәч-Теһран магистрал јолла шүтүјүб көздән итәнә гәдәр мә'мурлар онун ардынча бахдылар.

Өлкәдә сијаси вәзијјәт кәркинләшдикчә шаһ Гавам вахтында олдуғу кими јенә дә зәифләјир вә мөһкәм гәрара кәлә билмирди. Мүсәддигин нүфузу, онун Инкилтәрә, Америка сәфирләри вә һәтта Халг партијасы илә дил тапмасы шаһы чох нараһат едирди, горхудурду. Шаһзадә Әшрәф гардашынын бу вәзијјәтини нәзәрә алыб Парисдән Теһрана чәтин јолларла сәфәр етмишди. О, гар-

дашынын хејринә сијаси һадисәләрә мүдахилә едирди.

Шаһ иш отағында мәктуб вә мәтбуат хүласәсини арашдыраркән Әшрәф һагда кизли мә'лумат зәрфини ачды вә еләә билди ки, јенә дә Әшрәфин гадын икән шаһ олмаг арзуларындан төрәнән һадисәләри охујачагды.

«Ә'лаһәзрәт, гуллуғунуза чатдырырыг ки, шаһзадә Әшрәф Парисдән үч дәфә кизли олараг Теһрана кәлмиш, Мүсәддигин әлејһинә банд вә терор дәстәләри тәшкил едир. О, Хосрәвани илә көрүшдүкдән сонра шаһлығы мүдафиә етмәк үчүн 30 миндән чох идманчыны «Тач» коллективи ады алтында мејданлара ахытмаг фикриндәдир. Әшрәф ханым Әсәдүлла Рәшидијанла көрүшүб гәрара алыблар ки, Рәшидијан да 30 мин нәфәр силаһлы адам күчәләрә, мејданлара чыхарсын. Ону да Сизә мә'лум едирик ки, баш назир Мүсәдиггин бу тәдбирләрдән хәбәри вар, амма нәдәнсә һеч бир әкс тәдбир көрмәк һагда көстәриш вермир. «Мәктубу охудугдан сонра јандырын».

Шаһ мәктубу охујуб кәнара гојду. Бачысы Әшрәфин һәрәкәтләриндән мәмнунлуг һисс етди.

Мәктубун кичик сысга аловларына баха-баха шаһ севимли арвады Сүрејаны дүшүнүрдү. Дүшүндүкчә мәктуб кими јаныб санки аловланырды. Вә бурада о Әшрәфә һагг верирди. Гадын һүгуглары бу өлкәдә һечә ендирилмишди. О гадынын ев әсири, әр гулу олмасы дөвләт вәзифәләриндән мәһрум галмасы һагда дүшүнүрдү. Шаһ билирди ки, һүгуг азадлыг вә саирә бу кими мәфһумлар Әшрәф үчүн бош бир мә'надыр. О бунлары һалландырмагла өлкәдә шаһ, ја Мәчлис рәиси, ја да бөјүк бир вәзифә саһиби олмаға чан атыр. Шаһ буну да билирди ки бачысынын бу арзулары һеч вахт һәјат үзү көрмәјәчәк. Шаһ буну да билирди ки, бүтүн нөгсанлара бахмајараг бачысы бөјүк шәхсијјәт вә чәсур бир гадын һесаб олунур. Һәтта шаһын ишдән говдуғу бир чох рүтбәли, вәзифәли адамлар сон пәнаһ кими Әшрәфин јанына кәлирләр, чохлары да бу јолла өз әввәлки таразлығыны сахламаға мүвәффәг олур. Шаһзадә ишдән чыханлары өз әтрафында сахлајырды ки, онлар орда-бурда дөвләт сирләрини вә шаһ барәсиндә билдикләрини һәләлик јајмасынлар.

Әшрәф бу кими адамлары Инкилтәрә Сәфирлији, баш назир јолу илә јенидән бир мүнасиб ишә дүзәлдәнә гәдәр онларын имкан вә сәрвәтләриндән дә истифадә едирди. Шаһ сонра Әшрәфин бу кими фәалијјәтинә мане олмурду. О кеч дә олса баша дүшүрдү ки бачысынын

бу истигамәтдәки фәалијјәти онун хејринә баша кәлир.

Парисдән гајытдығы үчүнчү күн иди. Гардашынын јанына кәлди. Шаһын иш отағына доғру аддымлады. Гыса сачлары пәришан иди. Үзүнүн туалети позулдуғундан о солғун көрүнүрдү. Ачыг портағалы рәнкиндә олан нејлон чорабынын сағ тајы сүрүшүб ашағы дүшмүшдү.

— Па—рисдән саламлар кәтирмишәм Ә'лаһәзрәт.— дејә о Сүрејаја јүнкүлчә баш әјди.

— Әшрәф ханым, —сән гәһрәмансан, нечә бу һәјасызларын сыраларыны јарыб өзүнү Теһрана чатдырыбсан.

— Бунлар һәјасыз дејилләр, бунлар вәфасыздырлар. Хаин вә сатгындырлар. Бунларла хаин вә сатгын кими рәфтар етмәк лазымдыр. Анчаг мәним шаһ гардашым һәлә дә рәһимдиллик көстәрир. Бунлар сизин шаһанә мәрһәмәтинизә лајиг дејил, әзиз гардашым. Мән онлары јајлым атәшә бағлајардым, һамысыны гырардым, Франко испанијада гыран кими.

Сүреја балдызынын Франсадан кәлмәси мүнасибәтилә шән көрүнүр, онун дедији сөзләр мүгабилиндә реаксија верир, тәбәссүм едирди.

Шаһ:

— Ахырда сән дејән олачаг, бачы. Көрүнүр мән гәләми јерә гојуб гылынчы көтүрмәлијәм. Мүсәддиг лап аға еләди. О һәтта бизим аиләјә гојдуғу мәһдудијјәтләрлә халг ичиндә һөрмәт газанмаг чәһдиндәдир. Бунларын һамысы вахтында өз чәзаларыны алачаглар.

Әшрәф онун өз-өзүнә данышырмыш кими сөзләринә мүдахилә едиб деди:

— Хејир, кечдир, Ә'лаһәзрәт, Франсада һамы Пәһләви шаһлығыны сүгутда көрүр. Биз отуруб бурада хәјалплов бишириб јејирик.

— Шајиәләрә ујма, Әшрәф, мән ишин ичиндәјәм.

— Гардаш, рәһмдил олма, сәнә јалварырам. Пәһләви зүлаләсини бада вермә. Гардаш бизи бу кирдабдан хилас елә, јумругларыны дүјүнлә, өзүнү әлә ал, анчаг сән өлкәни гуртара биләрсән. Горхурам зәһмәтләримиз һәдәрә кедә. Мән бунун ахырыны хејирә јоза билмирәм.

— Мән сәнә сөз верирәм ки шаһлыг өз ајаглары үстүндә möһкәм дајаначаг.— дејә Мәммәдрза шаһ күлүмсәр үзүнү Мәләкәјә тәрәф дөндәрди.

Әшрәф шаһа тәләсик чаваб верди:

— Мән дә гардаш, сәнә сөз верирәм ки бир кизли тәшкилат јарадым, бу јолла шаһлығы горујум. Нијә һәр ит-гурд өз мәнафејини горумаг үчүн бир тәшкилат, чәмијјәт јарадыр, анчаг биз јаратмырыг.

— Мәсәлән нә партијасы — дејә шаһ бачысынын сөзләриндән нараһат олду.

— Јарадачағам, Рәшидијаны гојачағам сәдр, ихтијараты верәчәјәм онун әлинә.

— Мүсәддиг гојмаз. — дејә шаһ күлүмсәнди.

— Гојар, лап о јана да кечәр, мән јарадым сиз бахын. дејиб Әшрәф гардашынын һәлә дә гәти гәрара кәлә билмәдијинин шаһиди олду.

Теһран исти јај күнәшинин гызмар шуалары алтында бухарланыб гајнајырды. Шәһәрин чәнуб мәһәлләләринин асфалтлы вә асфалтсыз күчәләри башына гара вә сејрәк түстү пәрдәси чәкмишди вә Теһранын додагларында чатдаг јерләрә бәнзәјирди. Теһран јахасыны гапы-гапы ачыб шимал нәсиминин һәсрәтилә көзләрини пәнчәрә-пәнчәрә дағлара тәрәф дикмишди. Теһран гајнајырды, дашырды. Күчә вә проспектләрдәки митинк вә нүмајишләр шәһәрин исти вә түстүлү һавасыны синәсинә чәкиб одлу шуарлары дәмир јумругларла көјүн бошлуғуна, көзләрә вә бејинләрә тәпирдиләр. Ири нүмајишләр кечдији күчәләрин шәклинә дүшәрәк бүкүлүб ачылыр, су кими ахыб мејданлара јығылыр, одлу көлмәчәләрә бәнзәјирди, узаныб нида ишарәсинә дөнүрдү. Онлар јајлым силаһ атәшләри габағында дағылараг гара сәпик чај дашларына бәнзәјирди.

«Јашасын азадлыг», «јашасын демокрасы», «Рәдд олсун шһа», «Рәдд олсун Америка мүстәшарлары», «Америкалы Шварскоп, рәд ол бизим өлкәдән кет».

Бу шуарлар, нүмајишчиләрин тәпәләринә јаған резин зәрбәләр, синәләринә јаған күлләләрдән дә күчлү иди.

Шаһ Сарајына мәхсус 4 гвардија баталјону шәһәрин мүхтәлиф истигамәтләриндә һүчума кечәрәк нүмајишләри вә митинкләри дағыдырды. Американын рәһбәрлији вә шаһын мәсләһәтилә 2 — 3 мәрһәләли чеврилиш кечә саат 12-дә башланмышды. Шаһ да еһтијат едәрәк чеврилиш баш тутмадығы тәгдирдә өлкәдән гачмаг үчүн шәхси тәјјарәсини һазыр вәзијјәтдә сахламышды. О, чеврилишин мүвәффәгијјәтинә инанса да Мүсәддигин јыхылмасына инанмырды. Халг онун тәрәфиндә иди. Чеврилишә рәһбәрлик едәнләрдән Заһиди, Ријаһи, Рәшидијан, Нәсири дә демәк олар ки, Мүсәддиг тәрәфдарлары идиләр. Инди шаһ үчүн јеканә үмид чеврили шиди, бир дә үч харичи банкда сахланылан пуллар.

Шаһ Сүреја илә үз-үзә отуруб кәркин һалда чеврилишин нәтичәсини көзләјирдиләр. Ернест кәлирди,

Нәсири кедирди. Онлар отуруб көзләјирдиләр. Онлар тәлатүмдә олан дәниз саһилиндә отуруб бахан сәјаһәтчиләрә охшајырдылар.

— Мән тәјјарәми учуша һазыр вәзијјәтдә сахламышам. Вәзијјәт писләшсә отуруб кедәрик Бағдада, орадан да Италијаја, ордан да Лондона. Гој чәһәннәм олсунлар, боғушуб бир бирләрини гырсынлар.

Мәләкә деди:

— Һәр шеји атыб кетмәк олмаз. Чаваһиратлары, мүлк сәнәдләрни, харичи банклара мәхсус сәнәд вә чекләри, бир дә шәхси һәјатымызла бағлы нә варса көтүрмәк лазымдыр. Мән тәклиф едирәм бирбаша Парисә кедәк, ја да Совет Иттифагына. Бунлар ән тәһлүкәсиз јерләрдир.

Шаһ Сүрејаны бөјрүнә сыхды вә деди:

— Әзизим, мәним бүтүн варым-дөвләтим сәнсән. Сән јанымдасанса, демәли мән дүнја саһибијәм.

Шаһ саата бахды. Саат 12-јә 21 дәгигә галырды. О мүвазинәтини азча итирән кимиди. Чеврилиш башланаркән әввәл кенерал Нәсири Мүсәддигин ишдән азад олунмасы илә әлагәдар шаһын фәрманыны алыб Мүсәддигин евинә апармалыјды.

Саат 12-дә чеврилиш башлады. Кечә харичи ишләр назири Фатими, јол назири Һагшүнас, Мәчлис нүмајәндәси Зирәкзадә тутулду. Онлары Сә'дабад Сарајында һәбс етмәк үчүн јола салдылар. Шаһын гвардија һиссәләри 4 ири машында Нәсиринин рәһбәрлији илә Мүсәддигин евинә тәрәф һәрәкәт етди. Лакин Мүсәддигин адамлары Нәсрини тутуб һәбс етдиләр. Полковник Кијани дә Бағшаһ да һәбсә алынды. Чеврилишин башчыларындан Ријаһини евиндә тапа билмәдиләр. Чевришчиләр илк нөвбәдә радио стансијасыны алмалыјдылар. Буна имкан тапа билмәдикләри үчүн планлары позулду. Заһиди еһтијатда олан баталјонлара һәрәкәт әмри верди. Лакин баталјон әмрә табе олмады. Беләликлә чеврилиш планы дағылды.

Кечә саат 12 20 дәгигәдә телефон сәсләнди. Гырмызы телефонда шаһа нә исә дедиләр. Шаһ өзү дә бу рәмзләри баша дүшмәди. Бунлар чеврилишин нәтичәсизлијини көстәрән әламәтләр иди.

Инди бүтүн үмидләр Заһидидән асылы галмышды. О чеврилишин рәһбәри иди.

Гырмызы телефон јенидән зәнк вуранда шаһ телефонда деди:

— Бәли, Ә'лаһәзрәтдир. — шаһ чашгын вәзијјәтдә галмышды.

Сүреја әринин кәркин һалыны көрүб ајаға дурду. Телефонда дејилирди.

Заһиди радиону вә Мүсәддигин евини тутмаг үчүн ихтирајында олан үч баталјона әмр етди, лакин һәрби һиссә рәисләри онун әмрләрини јеринә јетирмәдиләр. Куја o забитләрә дејибләр ки, шаһ Иранда јохдур, онлар да дејиб, биз кимин уғрунда вурушуруг.

Бу заман шаһын әли сусдалды. Бели бүкүлән кими олду. Телефон дәстәјини јеринә гојуб Сүрејанын үзүнә бахды. Көзләри бөјүмүшдү, рәнки исә ағаппаг иди.

— Нә ол—ду, Ә'лаһәзрәт, нә дедиләр — дејә Сүреја никәран һалда сорушду.

— Мән даһа Ә'лаһәзрәт дејиләм. — дејә шаһ әлини шалвар чибинә атды Сүреја онун голтуғуна кириб деди:

— Кедәк Ә'лаһәзрәт, һавамызы дәјишәрик, кәзәрик, гајыдарыг.

Сүреја әринин голундан ики әлли јапышмышды. Онлар дәһлизлә һәјәтә доғру аддымлајырдылар.

— Биз халгсыз јашаја биләрик, халг исә шаһсыз јашаја билмәз.

Һава ишыгланаркән онлар Атабај вә сүрүчү Хатәми илә бирликдә Сарајдан чыхдылар. Тәјјарәни шаһ өзү идарә едирди. Рамсәр игамәткаһы үстүндә шаһ ашағы бахды. Дәнизин рәнки гыпгырмызы иди. Бу рәнк шаһа гәрибә кәлди. Чүнки бу рәнкдән һәмишә о горхурду.

Тәјјарәни маһарәтлә ашағы ендирән шаһ гүрурланса да үрәјинин башында туфанлар уғулдајырды.

Онлар игамәткаһа кирәркән јашлы бир ишчи шаһа тә'зим едиб деди:

— Ә'лаһәзрәт, Сизи телефонда көзләјирләр.

Телефонда би рдаһа билдирдиләр:

— Ә—'лаһәзрәт, һамы хәјанәт етди, чеврилиш баш тутмады.

Шаһ чијниндән бөјүк бир јүк котүрмүш кими Сүрејаја тәрәф дөндү вә јары севинч, јарыкәдәрлә деди:

— Мәним әзизим, инди биз азадлыға чыхмышыг. Гој бу азадлыға лајиг олаг.

Сүреја ағламсынды. Дәсмалыны бурнунун учуна апарды. Шаһ деди:

— Әзизим, үрәјини сыхма. Биз харичдә өз вәтәнимиздән јахшы јашајачајыг. Харичдә бизим һөрмәтимиз Ирандан да чохдур.

Буну дејиб шаһ тәјјарәсинә доғру ири аддымларла кетди. Сүреја онун ардынча ушаг кими гачырды.

* * *

Сәлимә илә Шишә Һәсән кишинин хаһиши илә вә мүшајиәтилә Кәрәчдә Овчу евиндә гонаг идиләр. Әлирза јох иди. О гардашы Мәммәдрзанын өз шәхси тәјјарәсиндә Рамсәрә кетмәсиндән белә баша дүшмүшдү ки, шаһ харичә гачмаг фикриндәдир. Чүнки о аиләсинин вә бачы гардашларынын бөјүк бир һиссәсини Парисә көчүрмәсиндән шаһын да гачмаг әзминдә олмасыны дујмушду. Әлирза үчүн исә гардашынын јерини тутмаг үчүн ән јахшы шәраит јаранмышды.

О, Сә'дабадда Ернест Перонла үз-үзә кәләркән гардашыны сорушду.

— Ә'лаһәзрәт һардадыр. Дејирләр Рамсәрә сәфәр едиб. Бәлкә башында бир иш вар, Ернест? — дејә Әлирза гәсдән ону даныштдырмаг, чеврилишин кедишатындан хәбәр тутмаг истәјирди.

— Шаһзадәнин һүзури шәрәфинә әрз едим ки, Теһран радиосу бу һагда бә'зи мә'луматлар вериб, лакин бунларын чоху шајиәдир. Ә'лаһәзрәт Рамсәрә һаванын истилијинә көрә сәфәр едиб. Ола биләр ки, орадан Италијанын дәниз кәнары истираһәт чимәрлијинә кетсин.

— Бәс Сүреја һардадыр? — дејә Әлирза бир гәдәр утанчаглыгла сорушду.

Ернест буну көзләјирмиш кими күлүмсәјәрәк деди:

— Ону да апарыб. Ким мәни көрүр, мәһз мәләкәни сорушур. Һеч шаһла марагланан јохдур. Биринчи дәфә Сизсиниз ки, шаһы сорушурсунуз.

Ернест буну гәсдән деди вә Әлирзанын Сүреја барәсиндә фикрини өјрәнмәк истәјирди. Әлирза исә үрәјиндә Сүрејанын кетмәсилә јаранан бошлуғун уғултусуну Ернестә билдирмәсин дејә күлдү вә бу күлүш пәрдәси алтында онун Сүрејаја олан бөјүк севкисини кизләтди.

— Онлар бири бирләринә чох јарашырлар. Бирчә бу вәлиәһд мәсәләси ишләри корламасајды...

Ернест деди:

— Сизин евладыныз Әли Патрик дә вәлиәһд ола биләрди. Анчаг бу көһнә ганунлар гардашла гардаш арасында чәпәр чәкиб гојмур ки, дүнја өз јолу илә һәрәкәт етсин.

— Һәр кәсин өз талеји вар, кәрәк ону јашасын. Мәним дә талејим беләдир вә һеч дә талејимдән наразы дејиләм.

— Шаһзадә һәзрәтләри дә мәмләкәтдә шаһ ола биләрди. Әлбәттә тале өз ишини көрүр. Сизин ләјагәтинизи достлар көрүр вә үстүнлүјү Сизә верирләр.

Әлирза Ернестин һәјасызлығына јахшы бәләд иди. Одур ки деди:

— Сән, Ернест, зарафаты чох севирсән, анчаг һәр шејин өз јери вар. Мән һеч вахт бу фикирдә олмамышам.

Ернест исә һәјасызчасына Әлирзанын күркүнә бирә дарашдырмагчын деди:

— Шаһзадә, данышырдылар ки Сиз Шишә адлы бир гызла евләнибсиниз вә ону Сарај һәјатындан кәнарда сахлајырсыныз. Јәгин вәлиәһдин анасы мәһз Шишә ханым олачаг.

Әлирзанын башына елә бил гајнар су газаныны ашырдылар. О диксинди вә бу Сарај гурдунун һәр шејдән хәбәрдар олдуғуну бир даһа тәсдигләјәрәк деди:

— Сән дә шајиәпәрдазлардан бирисән. Бунлардыр Пәһләви сүлаләсинин әзәмәтини ичәридән кәмиртдәјән.

Буну дејиб шаһзадә дөнүб Сарајын бөјүк гапысына доғру кетди.

Шишә илә Сәлимәнин интизар вә горху ичиндә отуруб ону көзләдикләрини көрдүкдә илк суалы да белә олду:

— Сиз, ана-бала бизим бу кизли мүнасибәтләримиз барәдә бир адама данышыбсыныз, ја јох. Әкәр данышмајыбса Сарајда һарадан Шишә вә Сәлимә дејиб сизин һагда мәндән сорушурлар.

Сәлимә үзүндән јашмағы көтүрүб ағламсар шәкилдә деди:

— О бир дәнә аллаһа анд олсун ки нә мән, нә дә Шишә бу һагда бир инси-чинсә бир сөз демәмишик. Кимсә бизә бөһтан атыб. Биз бәдбәхт дә елә өмүр боју бу бөһтан вә шајиә ичиндә јашамышыг. Аллаһ бизә гәним кәсилиб. Јохса...

Буну дејиб Сәлимә ағлады. Һәсән киши сөһбәтә гарышды:

— Ана, — деди — шаһзадә елә демир, сән нә үчүн нараһат олурсан.

Шишә башыны ашағы дикәрәк сусмушду. Мәктәбдә синиф јолдашларынын бу барәдә вердији суаллара мүбһәм вә гејри мүәјјән чаваблар вермәклә онларын һәрәсини бир чүрә чашдырдығыны јадына салыб дүшүнүрдү.

Әлирза исә јенидән Гараејнәкли илә көрүшмәк фикриндә иди. Нә етмәк лазымдыса инди етмәк кәрәкдир — дејирди. Сәлимә дуруб һәјәтә чыхаркән Һәсән киши дә онун ардынча јолланды. Әлирза архадан аста аддымларла кәлиб Шишәнин ашағы енмиш башыны јухары галдырды вә онун үзүндән, сонра сачларындан өпдү.

— Мәним мәләкәм, сән нијә бу гәдәр көзәлсән. Сәни аллаһ мәним үчүн јарадыб, анан мәним үчүн сәни доғуб, тале өзү сәни мәнә гисмәт едиб. Шаһ Рамсәрә јола дүшүб. Чох күман ки, орадан да Бағдада, сонра да Италијаја кедәчәк. Өз көзәлчәсини дә апарыб. Бизим шансымыз артыб, мәним көјәрчиним.

— Мән әзизим, бунлара инанмырам. Әввәлдән дә инанмырдым. Анчаг сиз мәни инандырырдыныз ки, шаһ олачагсыныз, мән дә севимли мәләкә. Бунлар мәним үчүн бир нағыл кими ширин иди. Анчаг инандырычы дејилди. Сиз мәни бағышлајын. Мән һеч нә мәләкә олмаг истәјирәм, нә дә Сарајда јашамаг арзусундајам. Мән сизи севдим, шаһзадә кими јох, көзәл, гамәтли бир киши кими. Инди дә севирәм. Одур ки, Сарај, шаһ мәләкә ады орталыға кәләндә аз гала сизә олан севкими дә итирирәм, шаһзадәм. Бу овчу еви мәним үчүн вә анам үчүн ән мүнасиб идеал бир евдир...

Әлирза онун сөзүнү ағзында гојуб бир өпүшлә додагларыны гапады, гыз нәфәсинин сүд гохусуну дујдугча һәр шеји унутду, Шишәнин сүдү хатырлајан сифәтинә вә дурна бојнуна әл чәкдикчә вә ону өпүшләрә гәрг етдикчә дүнја көзләриндә сүд ишығына бүрүнду.

Шишә әлләрини шаһзадәнин бојнуна долајараг севки хошбәхтлијинин илк өпүш һәдијјәләрини санки сајыр, додагалты нә исә дејирди. Шаһзадә елә билирди ки, Шишә өз талеји үчүн аллаһа дуалар пычылдајыр.

— Сән мәним мәләкәмсән, Шишә ханым. Бүтүн Теһранда вә мән кәздијим өлкәләрдә сәнин кими көзәл јохдур. Сән доғрудан да шишәсән вә сән су ја лимонад ичәндә онларын көлкәсини боғазында көрүрәм. Буну Һәсәнә дә демишәм. О да тәсдиг едир ки, су боғазындан кечәндә көрүнүр. Сән о гәдәр инчә бир мәләкәсән ки, шишә, биллур сәнин сафлығына вә тәмизлијинә һәсәд апарыр.

Шишә әлләрини онун бојнундан чәкмәдән деди:

— Әзизим, мәним севким бунлардан да тәмиз вә сафдыр. Анчаг анам чох нараһатдыр. О, бу севкинин агибәтиндән горхур.

Бу заман Әлирза Шишәнин додагларына бахыб деди:

— Анадыр, Ана елә олмалыдыр, Шишә чан.

Онлар һәјәтдәкиләри унудараг бири-бирләрини охшајыб нәвазиш едир, одлу сөзләри пычылты илә дејир, бири-биринин нәфәсини удур, өпүшүб јалашырдылар. Шишәнин бүтүн бәдәни од тутуб јанырды. Шаһзадәнин өпүшләри ону мәст едәрәк кејләтмишди, шишиб гызаран додаглары арасындан чыхан гырыг-гырыг сөзләри Әлир-

занын еһтирaслы өпүшләри јенидән гырыр, пычылтылар пычылтыја гарышырды.

Әлирза гызын көзәллијинин, онун өпүшләринин вә пычылтыларынын мәсти иди. Шишә илә танышлыг јарадандан Сүреја демәк олар ки јадындан чыхмышды. Онун јерини Шишә долдурмушду. Гамәти, Әндамы вә гара, дуру көзләри, хырман сачлары Әлирзанын һушуну алмышды. Кристина вә Сүреја бу гызын јанында солғун бир шам ишығы иди. Шишә исә кур јанан чилчыраг.

Һәјәтдә ағач алтында отуруб көлкәләнән Һәсәнлә Сәлимә Шишәдән данышырдылар. Онун талејиндән никаран ананы инандырмаға чалышан Һәсән шаһзадәнин севкисинин бөјүклүјүндән, Шишәнин тәрбијәсиндән сөһбәт ачараг Сәлимәнин никаран бахышларындакы ана гајғыларынын јараларына мәлһәм гојурду.

— Ана, нә гәдәр мән варам, сән гызындан никаран галма. О, шаһзадә илә хошбәхтдир. Шаһзадә дә ону дүнјалар гәдәр севир. Галды онларын кәбин вә тој мәрасимләри, бу да дүшүнүлүб. Шаһзадә өзү дә кәбин мәсәләсиндә чох чидди фикирдәдир. 2 күн габаг бу һагда мәнимлә мәсләһәт едиб, ону кәбинләјәндән сонра өз фамилијасыны да она вермәк фикриндәдир, мәләкә мәсәләси дә реалдыр. Көрүрсән шаһ гачыб Рамсәрә, ордан да бәлкә харичә кетди. Онун јериндә ким шаһ олмалыдыр. Әлирзадан башга буна һеч кәсин шансы јохдур.

Һәсән кишинин гара вә нисбәтән узунсов вә пота сифәтиндә бир ишыг онун ардынча утанчаг һиссләр вә ифадәләр көрүндү. Сәлимә бунлары көрмәсә дә онун сәсинин титрәјишиндән дујду ки, Һәсән нәсә демәк истәјир.

— Үрәјинә һеч нә кәтирмә, бачы, анчаг сәнин һаггында да дүшүнмүшүк. Разы олсан көчүб кәлиб бурада јашајарсан, гызынла бир јердә. Мән дә сәнин гызынын атасы оларам. Нечә ки о мәни инди артыг өз атасы һесаб едир. Баша дүшдүн Сәлимә бачы.

— Баша дүшдүм, гардаш. Мән кәрәк гызымын јанында олам. О һәлә ушагдыр. Дүнјадан хәбәри јохдур.

— Ону елә дә ушаг һесаб еләмә. О, һәјаты биздән јахшы дәрк едир, Сәлимә ханым. Сән бир өзүн һаггында да фикирләш. Чавансан, гәшәнксән...

Сәлимә онун сөзалты атмачаларыны баша дүшүб деди:

— Баша дүшүрәм, гардаш, мәним гызым хошбәхт олмаса мән нечә хошбәхт ола биләрәм.

Һәсән киши онун әлиндән јапышды вә тәләсик деди:

— Сәнин хошбәхтлијин мәндәдир, Сәлимә. Биринчи күндән сәни бәјәнмишәм. Индијә гәдәр бу јашымда һеч бир гадыны бу гәдәр үрәјимә јахын бурахмамышам. Анчаг сәндә бир чазибә гүввәси вар. О мәни һәр јердән чәкиб гопарыб, бағлајыб сәнә. Мән билирәм, сәнин башына нәләр кәлиб. Нә олар, һәјатдыр, мәним дә башыма елә сәнин башына кәләнләрдән чох кәлиб. Һамысыны сәнә данышарам. Дәрдли дәрдлини тапар дејибләр. Сәнин кими бир гадын евдә отуруб чүрүмәкдәнсә талеји далынча кетмәји мәсләһәтдир. Мән сәни голларым үстә сахлајарам, Сәлимә.

Сәлимә онун чиддилијини көрүб сусду. Сабаһыны јадына салды. Көзләринә јаш долду. Үрәји јухалашды. Азәрбајчанда башына кәләнләри көзләри гаршысына кәтирди.

Һәсән онун әлини әлиндә сахлајараг сыхырды. Һәр икиси утанараг һәјәтин дөшәмәсинә бахырдылар. Сусуб нәји исә көзләјирдиләр.

* * *

Сәһәр тездән булудлар гу гушларына бәнзәјирдиләр. Онлар санки дәниздә чимиб һаваја ганадланмышдылар. Гатар тутуб чәнуба доғру сүзүрдүләр. Үфүгләр гып-гырмызы сәһәрин кәлишини көзләјирди. Шаһын тәјјарәси ағ булудларын ичиндә каһ көрүнүр, каһ да јох олурду. Шаһ бу заман гәрибә һиссләр кечирирди. О фикирләширди ки, бир аздан 30 милјондан чох олан Иран әһалиси јухудан дуруб онун өлкәдән ачыг едиб чыхмасы хәбәрини кәдәрлә гаршылајачаг. Һамы өзүнү данлајачаг. Она көрә ки, о шаһын гәдрини билмәди, ону мүдафиә етмәди. 30 милјон халг һәлә јатыр, гој јатсын, онлар мәним кими шаһы анчаг јухуларда көрә биләрләр.

Бағдад шәһәринин тәјјарә мејданында шаһ чох чевик һәрәкәтләрлә пилләләрдән дүшдү. О өзүнү идманчылар кими көстәрәрәк Сүрејаја билдирмәк истәјирди ки, о шаһ олмајанда даһа чавандыр, даһа чевикдир, даһа күчлүдүр. О хошлајырды ки, өзүнү Америка киноларындакы күлләбатмаз, одјахмаз, мәғлубедилмәз гәһрәманлара да охшатсын.

Тәјјарә мејданынын кенишлијиндә Бағдадын гызмар истиси үзүнү јалајанда дөнүб Сүрејанын еһтијатла ашағы дүшдүјүнү көрдү. Бир нечә пиллә галхыб онун әлиндән тутду.

Онлары һеч кәс гаршыламады. Меjданда ики техники ишчидән башга һеч кәс јох иди. Өлкәләрин тәјјарә меjданларында, тәнтәнәли, мусиги илә гаршыланан, скордла јола чыхан шаһ инди тәк-тәнһа өз әтрафына бојланмагда иди.

Сүреја Бағдадын ичиндән кечән ири чајын ахарыны тә'јин етмәјә чәһд едәрәк Кәрәчдән кечән ири чајы вә бурада чај гырағында Шаһзадә Әлирзанын ов евини хатырлајырды. Ана мәләкәнин дә јај игамәткаһы бу чајын гырағында јерләширди. Һәрдән гајнанасынын игамәткаһында һәмишә сәсләнән чај далғаларынын сәсини јадына салырды.

* * *

Рома тәјјарә меjданына Иран сәфири Хачәнури шаһы гаршыламаға кәлмәмишди. Сәфирлијин ишчиси Садыг адлы бириси ајаг үстүндә үзүлдүјү һалда шаһын вә мәләкәнин јолуну көзләјирди.

Шаһ она мүрачиәтлә деди:

— Сән иранлысан. Сәфирликдән кәлмисән?

— Бәли, Ә'лаһәзрәт, нөкәриниз Садыгдыр. Сәфирлијин ишчиси.

— Ағаји Хачәнури нијә кәлмәјиб? — дејә о Садыгдан сорушду.

— Хәстәдир, Ә'лаһәзрәт, мән Сизин гуллуғунузда дурмушам.

— Хачәнуријә телефон елә, де ки, мәним сәфарәтдәки машынымы көндәрсин, көзләјирик.

Садыг кедәр-кетмәз тәјјарә меjданына сүр'әтлә ики модерн машын дахил олду. Шаһ бирдән тәһлүкә һисс етди. О Сүрејанын бөјрүнә сығынды. Фикирләшди ки, ону Мүсәддигин көстәриши илә терор едә биләрләр. Буна көрә дә о кизләнмәјә јер ахтарырды, даһа һеч кәсә инанмырды.

Анчаг о сәһв едирди. Шаһы гаршыламаға кәлән Америка сәфирлијинин мәс'ул ишчиләри иди. Шаһ бундан севинсә дә, һарадаса тәһлүкә дә һисс едирди. Чүнки бунлар иди иғтишашлары төрәдәнләр.

— Ә'ла—һәзрәт, Сизи бурада гаршыламагла ифтихар һисси кечиририк. — дејә һүндүр, гара костјумлу бир дипломат инкилис дилиндә шаһа мүрачиәт етди. Машын кедә-кедә о бунларын нә мәгсәдлә кәлмәләрини көтүр-гој едир, Сүрејанын әлини овчунда сыхырды.

«Екслсјусер» меһманханасына гәдәр һамы сусмушду.

Меһманхана саһиби шаһы вестибулда гаршылады. Америка Сәфирлијинин бурада икинчи мәртәбәдәки лүкс отагларыны гонаглара тәгдим етмәклә о, гонаглары тәрк етди. Бу заман шаһ мизин үстүндә ири бир зәрф көрдү, ачыг пакетдә бир дәстә доллар вар иди, бир дә телефон нөмрәләри. Ишин нә јердә олдуғуну дујуб, кәркин рә'шәләрдән хилас олмуш кими артыг өзүнү шаһ дејил ади бир адам јериннә гојуб бунунла севинч һисси кечирир вә бу севинчи һеч кәсдән кизләтмирди. Сәрбәст һәрәкәтләр едир, идманчы кими атылыб дүшүр, уча сәслә хидмәтчини чағырыр, она тәрәф баханлара тәәччүб билдирән бир тәбәссүм көстәрирди. Анчаг онун ичиндәки тәлатүмләри, аловлары, түстүләри Сүрејадан башга һеч кәс көрмүрдү.

* * *

Шаһын бош галмыш иш отағында кағызлар, мәктублар, телеграфлар, мәтбуат хүласәләри бири-биринин үзәринә галанмышды. Онлары охујан јох иди.

«Мәтбуат хүласәси:

«Теһранда 100 мин нәфәрлик митинкдә халг тәләб едир: Шаһ истефа версин! Сәлтәнәт деврилсин! Өлкәдә чүмһуријјәт тәшкил едилсин! Халгын бу тәләбини мүзакирә етмәк мәгсәдилә нөвбәдән кәнар Милли Мәчлис ичласа топлашды. Лакин шаһпәрәстләр фырылдаг ишләдиб Мәчлиси әгәлијјәтә салмаг үчүн 18 нүмајәндәнин кәлмәмәсиндән истифадә етдиләр вә Мәчлис үзвләри әгәлијјәтдә галды. Һаиризадә, Баһадири, Мир Әшрәфи, Бүкерһәмидијјә, Садиги, Фрамәрзи, Һәдди. Бунлар Теһрандан чыхдыгларына көрә Мәчлис әгәлијјәтдә галды.

Чәнубун әшајир башчыларындан Тәнкистани, Жуни, Зејғәмпур, 4 ил верки бабәтиндән 42976799265 риал дөвләтә борчлудурлар. Дөвләт исә онлара һеч нә демир.

Мә'лум олмушдур ки, шаһ кизли олараг Сарајы мүдафијә етмәк үчүн бир гвардија дәстәси јарадыб вә ордунун ән сәдагәтли забитләрини бу ишә чәлб едиб. Шаһын әлилә чеврилиш һазырлајанлар артыг тутулублар.

д. Ајзенһауер президент сечилди.

Мүсәддиг һөкумәти шаһ гвардија дәстәсини ләғв етди.

Шаһ Теһрандакы гәсрләриндә галмаға горхур. О јајлаг гәсриндә јашајыр, гәсрдән чыхмаг үчүн онун машыны ики дәфә гәсрдән чыхыб дөврә вуруб јенидән гәсрә гајыдыр ки, шаһ гәсирдән чыхмаға горхмасын.

Тәләбәләрин органы олан «Данишчу» гәзети Университетдә чап олур. Тиражы исә 4000 нүсхәдир.

Шаһын ихтијаратыны әлиндән алмаг мәгсәдилә Теһранда әзәмәтли бир митинк тәшкил олду. Рәзәви шаһын ихтијаратындан данышды. Мүһәндис Әтаи исә бу заман радиодан деди: Шаһ ики ил бундан габаг Враминдә олан 10 кәндини кәндлиләрә верәчәјини вә'д етмишди. Анчаг вермәди. Һәрби һиссәләрин газармаларынын диварларында јазылыб: Биз шаһын шөһрәти хатиринә гардаш ганы төкмәјәчәјик.

Шаһын атасынын вахты илә кенерал Сәффариләр вә Әфшар Туслар васитәсилә гәсб етдији торпаглар вә маликанәләр мүгабилиндә мүлкторпаг саһибләринә һеч нә вермәјиб. Шәһривәр һадисәсиндән вә Рзахан сүгут етдикдән сонра дөвләт һәмин торпаглары вә маликанәләри јијәләринә гајтармағы гәрара алмышды. Һәмин әмлаклар 8 ил дөвләтин әлиндә галды. Бу һалга Мәчлис гәрар чыхармалы вә күнаһкарлары тәнбеһ етмәлидир!

Шаһавгуст ајынын 15-дә чеврилиш јаратмаг истәмишдир. О кечә саат 12-дә бу һагда әмр вермишдир. Чеврилиш баш тутмадығындан Шаһ арвады илә әввәл Рамсәрә орадан Бағдада, орадан да Рома гачмышдыр.

Август ајынын 16 да шаһ гачды. Халг партијасы бу һагда мүрачиәт верди. Мүрачиәтин ахырында дејирләр: Мүтләгијјәтин көкү кәсилмәјинчә хәјанәт јувасы галмагда вә хаинләр төрәнмәкдә давам едәчәкдир. Рәд олсун мүтләгијјәт, јашасын демократик республика. Наибләр шурасы јаратмаг истәјәнләр монархијаны сахламаг фикриндәдирләр.

Августун 18-дә халг Баһаристан, Топхана, Дәмир јол мејданларында Рзаханын вә оғлунун һејкәлләрини дағыдыб учурублар.

Гачмыш шаһын тәрәфдарлары олан һәрби шәхсләр Теһран радиосуну тутмушлар. Кенерал Заһидинин мүрачиәти радиода сәсләниб. О дејиб Мүсәддиг вә онун тәрәфдарлары тутулуб һәбс едилмишдир. Саат 20-дән сәһәр саат 5 гәдәр күчә һәрәкәти гадағандыр.

Заһиди Батмангылынчы Гәраркаһ рәиси гојмушдур.

Әјаләтләрдән 12 алај Теһрана јола дүшмүшдүр.

Заһиди маариф назиринә әмр етди ки, тәләбәләрин сијасәтдә иштиракынын габағыны алсын.

Халг партијасынын үзвләриндән 100 нәфәр һәбсә алынмышдыр.

* * *

Митинкдәки 10 минләрлә адам һәрәкәтә кәлиб Ики истигамәтдә күчә проспектләрә үз тутараг јолу үстә нә вар идисә һәр шеји дағыдырды. Баһаристан Топхана, Дә-

мир јолу мејданы, Шаһрза проспекти вә шәһәр паркында олан һејкәлләри өз ади һалындан чыхан нүмајиш иштиракчылары ашырыб үстүнә чыхырдылар. Тәпиклә, јумругла һејкәлләрин үзүнә башына дөјүрдүләр. Шаһрза проспектиндә шаһын һејкәлини ашырдыгдан сонра бир нәфәр һејкәлин чијинләри үстүнә чыхыб деди:

— Дүнән халгын бојнуна минән, ону диләнчи күнүнә гојан шаһын бојнуна инди биз минмишик. Шаһ халгын ајаглары алтында чан верир. Јашасын азадлыг! Јашасын домекрасы!

Натигә бахыб көзләри севинчдән долан бир јашлы киши деди:

— Бу Гасимијә охшајыр. Сәси дә сөзләри дә охшајыр.

Башгасы деди:

— Сән дејән Гасими инди һәбсханададыр. Фәләкүлафлакда. Ону мүһакимә етдикдән сонра һәбсдә сахлајырлар.

— Онда бурадан һәбсханаја кетмәк лазымдыр. Халг јолунда тутуланлары бурахдырмаг лазымдыр. — дејә гоча әлини көјдә ојнатды.

Әридилмиш дәмир кими аловлана-аловлана ахан издиһамын арха сыраларында кимсә учадан бағырды:

— Тејмур Бәхтијарын зиреһли алајы Теһрана јахынлашыр. Һамыны учдантутма күлләјә тутурлар.

Нүмајишчиләрин үрәјинә вәлвәлә салан бу сөзләри санки бүтүн Теһран шәһәри ешитди. Тејмур Бәхтијарын гәддарлығына бәләд оланлар баша дүшдүләр ки һардаса бу митинкләрә сон гојулачаг.

* * *

Сәфирликдә отуруб ајағыны ајағы үстә ашыран вә јағланыб үтүләнмиш гара сачлары чилчыраг алтында парылдадан Шаһпур һәмкары, Теһран-диск рәиси илә данышырды. Бу тә'чили мушавирәјә диикәр кәшфијјат мүтәхәссисләри дә дә'вәт олунмушдулар.

Сәфирлијин баш гапысында 15 Иран әскәри буранын тәһлүкәсизлијинин кешијиндә дајанмышды. Шәһәрин јахын мәһәлләләриндә митинк вә нүмајишләрин сәси, верилән шуарлар сәфирлијин пәнчәрәләриндән ешидилирди.

Кирдә башы вә күрән сачлары олан Теһран-диск рәиси деди:

— Биз —Иранда бир часур һәрби кенералын иш башына кәтирилмәсинин тәрәфдарыјыг. О, нә Заһидидир, нә дә Әхәви. Халгын бу кенераллара е'тимады түкәниб.

Отуранлар бири-биринин үзүнә бахды. Шаһпур деди:

— Ону һеч ахт—армаг лазым кәлмир. Бизчә инди елә нүфузлу кенерал тапмаг чәтиндир.

Теһран-диск рәиси тәмкинлә деди:

— Биз һәрби диктатор тәрәфдарыјыг.

— Биз һәлә билмирик һәрби диктатор Халг партијасынын нүфузуну дәф едә биләчәкми. Биз шаһын јаратдығы һәрби ордусу васитәсилә Мүсәддиги, Халг партијасыны ордудакы шаһпәрәст забитләрин бирлији илә арадан көтүрә биләрик.

— Шаһ буна разы олачагмы.

Шаһпур деди:

— Шаһын бурда ролу олмаја да биләр. Бу ишләрин һамысыны өзүмүз көрмәлијик.

— Биз дә буна тәрәфдарыг ки, шаһын өлкәни идарә етмәк тәчрүбәси вар, бир гәдәр фәаллашса о һәм һәрби диктатордур, һәм дә шаһдыр.

— Шаһ јении дүнјанын нәфәсини дујмалыдыр.

— Сиз дејән кими олмаса о кетмәлидир. — дејә Теһран-диск рәиси гәти фикрини билдирди. Бу, Шаһпурда нараһат фикирләр вә дујғулар ојатды.

* * *

Ромада, Америка Сәфирлијинә мәхсус лүкс отагларда истираһәт едән, демәк олар ки, шәһәрә кәзмәјә чыхмајан вә бири-биринә ашиганә монологлар сөјләјән әрарвад бир даһа шаһ вә мәләкә олачагларыны һеч ағылларына кәтирмирдиләр.

Гапы дөјүләндә хидмәтчи гадын шаһла мәләкәнин јатагда олдуғуну сөјләјиб гапыны өртмәк истәдикдә гараејнәкли дипломат хидмәтчини јана итәләјиб учадан нәсә дејә-дејә ичәри кирди. Донуг сифәтли бу адам мистер Вајт иди.

— Мән шаһла мүтләг тә'чили көрүшмәлијәм. Ә'лаһәзрәтә де ки, мистер Вајт кәлиб.

Шаһ кәмәрли халатыны гарнынын үстүндә дүјүнләјиб һамама кирди, бунла о гәсдән гонағы көзләтмәли олду. Сүреја кејинәнә гәдәр Вајт дивардакы шәкилләрә бахмалы олду.

— Ағалар хош кәлиб. Мән сизи көзләјирдим. Бу мәним үчүн сүрприздир.

— Сүрприз һәмишә көзләнилмәз, гијмәтли вә көзәл олур, Ә'лаһәзрәт.

Шаһ мүсаһибиндән «Ә'лаһәзрәт» сөзүнү ешитдикдә дәрһал баша дүшдү ки, америкалы достлары онун учурумдан чыхмасы илә әлагәдар бир тәдбир дүшүнүбләр.

— Мән бүтүн —сүрпризләрдән габаг демәлијәм ки, мәнсуб олдуғум дөвләт Сизин јенидән шаһлыға гајытмағыныза тә'кид едир.

Шаһ севинчлә кәдәр гарышыг көрүндүјү бир симада деди:

— Мән, мистер Вајт, даһа јорулмушам. Шаһлыға гајытмаг истәмирәм. Бундан сонра мәләкә илә бирликдә бир гәдәр садә һәјат тәрзи јашамаг фикриндәјик.

Бунлары дејәркән онун сәсиндә үмидсизлик јох иди. Дипломат буну дујмушду. Одур ки, о әмрә вә әркә охшар бир тәрздә деди:

— Бу, мүмкүн дејил, Ә'лаһәзрәт.

— Нијә дә мүмкүн олмасын. Сиз буну гәбул етсәниз мән буну имкан даирәсинә сала биләрәм. Америка вә Авропа банкларымдакы пулларымла бир нечә нәслими тә'мин едә биләрәм. Бу да аздыр, Иранда Сизин дедијиниз бир адамын иш башына кәлмәсинә дә мадди васаит бурахарам.

— Ә'лаһәзрәт нә үчүн шаһлыгдан имтина едир.

— Чүнки мән бир даһа өз халгымын үзүнә баха билмәјәчәјәм. Ја кәрәк сон дәрәчә гәддар бир шаһ кими өлкәмә гајыдым, ја да харичдә галым.

— Сиз дүз бујурурсунуз, мүвәффәгијјәт күчлү вә гәддар олмагдадыр. Өлкә идарә етмәк буну тәләб едир.

— Бахын, буна көрә дә мән Шаһлығы бир даһа гәбул едә билмәрәм.

Мистер Вајт күлдү:

— Сиз дүз бујурурсунур. Бүтүн партијалар Сизә хәјанәт етдиләр. Һәрәси бир чүрә. Сиз әкәр Америкаја сөјкәнсәниз экс мөвгеләри арадан апармаг чәтин дејил.

— Мәним фикрим мөһкәмдир. Мән чәһәннәм кими алов чәкиб јанан өлкәјә гајытмаг фикриндә дејиләм. Биз Мәләкә илә Авропада јашајачајыг.

Мәләкә Сүреја отаға дахил оланда Вајт ајаға дурду. Мәләкәјә доғру тәләсди, онун сусдалмыш әлини галдырыб өпдү. О мәләкәнин көзәллијини дә јеничә көрүбмүш кими үзүнүн ифадәләриндә буну нүмајиш етдирди.

Сүрејанын үзүндә индијә гәдәр шаһын көрмәдији бир севинч вә ширин тәбәссүм вар иди.

Мистер Вајт Сүрејанын јанында сөһбәти давам етдирмәсин дејә кетмәк әзмини билдириб деди:

— Мәнчә Сиз өз гәрарыныз һагда бир дә дүшүнәчәк-

синиз. Инди өлкәдә һәр шеј алт-үст олмагдадыр. Чох күман ки, бизим хејримизә, бир дә Ә'лаһәзрәтин хејринә һәр шеј јеринә гојулачагдыр.

Шаһла Сүреја тәк галдыгдан сонра мәләкә шаһын ики голу арасында назлы пишијә дөнду. Шаһ онун үзүндән өпәндә һисс етди ки јени гонағын кәлмәсилә ериндә бир дирчәлиш јараныб.

О әринин инчә өпүшләринә инчә кәламларла чаваб верди:

— Мистер Вајта чох јахшы дедин. Биз еләдә јашлы дејилик ки, шаһлығын көһнә ганунлары әсасында јашајаг вә өмрүмүзү бада верәк. Авропа вә Америка өз гучағыны ачыб Ә'лаһәзрәт кими имканлы, сәрвәтли, чаван вә гүдрәтли бир шәхсијјәти гучагламагла Гәрб һәјатына јени севки мачәралары кәтирмәсилә севинәрди. Бизим севкимиз әсасында јени драм вә кино филмләр нүмајишә гојуларды. Банк чекләринин имзаларында биз дүнјанын чәваһират мағазалырыны рөвнәгләндирәрдик. Гыш вә јај игамәткаһларымызда вә гәсрләримиздә јүзләрлә адам хидмәтдә дуруб чөрәк јејәрди.

Шаһ онун додаглары үстүнә гоша бармағыны гјоуб давам етдирди:

— Мод салонлары да рөвнәгләнәрди. Мәним дүнја көзәлимин моделјорлары дүнја көзәлләринә рәчәз охујарды. Мән дүнјада јени бир күл јетириб адыны Сүреја гојардым. «Сүреја» күлүнүн биринә бир милјард гијмәт гојардым, күл додаглы Сүрејамын севки һәјаты һәр күн гәзет вә журналларда ишыгландыгча һалливуд актрисаларынын көзләри бәрәлә галарды.

Сүреја бу хош кәламлары давам етдирди:

— Севкинин ики нәфәрлик дүнја сәадәти адлы кинода Ә'лаһәзрәт баш ролда ојнајарды.

Бирдән шаһ өзүндә јени бир енержи тапмыш кими деди:

— Дејирәм, бәлкә гајыдаг, шаһлығын јени дөврүнү башлајаг, көһнә ганунлары дәјишәк, јениләрини ичад едәк. Онда мән сәнә Әлбурз дағларынын һүндүрлүкләриндә бир гәср тикдирәрәм, адыны Јашыл гәср гојарам. Аллаһа јахын олаг, халгдан узаг.

Сүрејанын башындан Авропада јашамаг һавасы учду, шаһын данышығында гајытмаг ешги дујду.

— Ә'лаһәзрәт инчимәсә дејәрдим ки, шаһлыг дүнјада кет-кедә мәһдудлашыр, онларын сајы азалыр, ағыллы, мүдрик адамларын көзүндә о күлүнч көрүнүр. Садә вә азад һәјат тәрзи, өзү дә шаһлыгдыр.

— Еләдир, сән дејәндир, ағыллы, мүдрик адамлары дүз дејирсән. Анчаг халг үчүн шаһлыг һәлә зијарәткаһдыр. Мән шаһлыға гајытсам, капитализмдән, сосиализмдән, исиламијјәтдән гарышыг бир јени дүнја гурачағам. Үч дүнјаны бир дүнјада бирләшдирәчәјәм. Ислаһатлар кечирәчәјәм. Достум Беһзадын дедији кими, көһнә ганунлары дәјишиб онлара јени мәзмун вә мә'на верәчәјәм. Сән ана олачагсан, Иран шаһлығынын вәлиәһди...

Сүрејанын үзүндәки хош ифадәләр чәкилинчә шаһ деди:

— Әкәр бу мүмкүн олмаса онда гардашларымын биринин тәзә доғулан көрпәсини алыб ону икимизин баласы кими бөјүдүб вәлиәһд е'лан едәчәјик.

Сүреја фикрә кетди. Шаһын сөзләри алтында чох мә'налар вар иди, онлар әкәр јенидән Сараја гајытсајдылар даһа бөјүк әзаб вә һәјәчанларла үзләшәчәкдиләр.

Шаһ севимли арвадынын үзүндә кәзмәјә башлајан сејрәк вә рәнксиз көлкәләрин сүрүндүјүнү көрдү, мәләкәнин нараһат олдуғуна әһәмијјәт вермәдән ону өпүшләрә гәрг етди. Лакин бу өпүшләрдән Сүрејанын нә үзү, нә дә үрәји гызмады.

* * *

Ики кечә-күндүз јол кәлән, Гуму, Савәни сүр'әтлә кечән Кирманшаһ зиреһли алајы Теһранын дарвазасы һесаб олунан Шаһәбдүләзим јахынлығында дајанмаг әмри алды. Дөрд тәкәри ағ рәнклә бојанан чип машынындан дүшүб Тејмур Бәхтијар јол гырағында һәрби һиссәнин кәлишини көзләјән жандарм рәиси илә көрүшдү, вәзијјәти өјрәнди. О Америка Сәфирлијинә дә баш вурмалы иди.

Тејмур Бәхтијар баталјон рәисләрини чағыртдырыб деди:

— Мән Теһранын үч параллел күчә вә проспектилә мәркәзә доғру јүрүшүнүзү көзләјирәм. Сизә истираһәт үчүн 40 дәгигә вахт верирәм.

О машына миниб сүр'әтлә Америка Сәфирлијинә доғру кетди.

Сәфирин отағына әркијанә дахил олуб һәрби саламла ону саламлады. Сәфир ајаға дуруб онунла сәмими әл верди.

— Тәшриф кәтирмәјинизә чох шадам, полковник.

— Мән өлкәмин нәчатини сиздә көрүрәм.

Сәфир отурмаг үчүн Тејмур Бәхтијара јер көстәрди:

— Сизи бу сајаг сәдагәтли вә ијид көрдүјүмә көрә дә шадам. Сизин бөјүк кәләчәјиниз вар. Америкалы дост-

ларын буну һеч вахт нәзәрдән гачырмырлар.

— Буну чох јахшы билирәм ҹәнаб Сәфир. Мәнә отурмаздан габаг иш тапшырын. Мән иш адамыјам.

— Сиз Кирманшаһдан кимин чағырышы илә кәлдиниз?

— Өз виҹданымын чағырышы илә.

— Сиз чох јериндә кәлибсиниз.

Тејмур отурду, әлини үзүнә чәкди, сачларыны гајдаја салды.

— Ҹәнаб забит, бир иш вар, ики һәдәф. Бизим фикримиз Халг партијасы, Милли ҹәбһәјә дахил олан партијалар вә Ислам фәдаиләри тәшкилатынын тәшвиги илә Мүсәддиги јериндән ојнатмаг, сонра Халг партијасыны вә онунла һәмкарлыг едән партија вә ҹәмијјәтләри арадан көтүрә билән бир күчлү һәрби диктатору Мүсәддигин јеринә гојмагдыр.

— Сиз ҹәнаб Сәфир, елә бил мәним үрәјими көзләримдән охујубсунуз. Өлкәни анҹаг диктатор идарә едә биләр. Бура Шәргдир. Бура Теһрандыр. Еһтираслы халг гаршысында еһтираслы диктатор олмалыдыр. Јохса һәм халг бәдбәхт олар, һәм рәһбәр.

Тејмур Бәхтијарын үзүндә ишыг артмышды. Үрәјиндә чохдан кизли сахладығы вәзифә вә рәһбәрлик арзусу она узагдан тәбәссүм едирди.

— Мән бу өлкәнин јухары мәртәбәләрә чатмасы, онун Америка кими бир өлкәјә јетишмәси үчүн бүтүн ҹанымы, варымы, сәрвәтими гурбан вермәјә кәлмишәм. Мән бу күн шәһәрә кириб бүтүн митинк, нүмајишләри мәһв едәҹәјәм, әввәл Халг партијасыны Мүсәддиг әлејһинә јөнәлтмәк истигамәтини рәһбәр көтүрәҹәјәм, сонра сиз бу јуран кими онлары да арадан апараҹағам. Өлкәнин бир јолу вар, о да Америка јолудур.

Сәфир кенерал Заһиди, кенерал Әхәви илә телефонда данышды. Кирманшаһдан кәлән зиреһли алајын истигамәтини мүәјјәнләшдириб Тејмур Бәхтијара верди. Она хүсуси тапшырды ки, јалныз кенерал Әхәвинин тапшырыг вә әмрләрини јеринә јетирмәк лазымдыр.

Онлар ајрыларкән Тејмурун көксү габарыб синәси чох ирәли чыхмышды. Үзүндә хош арзуларын ифадәләри ојнашырды. Әлләри јумругланмышды, додаглары кипләнмишди.

* * *

Мәһтаб вахтында кәлмишди. Күнорта чағыйды. Беһзадла Әкбәр Шәмшири үз-үзә отуруб сөһбәт едирдиләр.

Мәһтаб салам вериб онларын данышыгларына мане олмасын дејә мәтбәхә кирди. Анҹаг гулаглары онларын пычылтыја бәнзәр сөһбәтләриндә иди. Узагдан ешитмәк, ешидә билмәдикләрини исә данышылан мәсәләнин үмуми ахынында мүәјјәнләшдирмәк ишини о Сарај һәјатында өјрәнмишди. Ону бу ишә мәҹбур едән Таҹүлмүлүк иди. Һәр јердә, һамынын данышыгларындан хәбәр тутмаг истәјән ана мәләкә хадимәләринин һамысыны гулаг олмаға ҹәлб етмишди.

Ики дост партија үзвлүјүндән данышырдылар. Шәмшири дејирди:

— Вәзијјәт елә гарышыб ки, һарда олдуғуну, кимә гуллуг етдијини дә мүәјјәнләшдирә билмирсән. Бир дә көрүрсән ки, сән Халг партијасынын үзвү ола-ола панираннистләрин сыраларында һәрәкәт едирсән. Орадан чыхыб өзүнүнкүләри тапана гәдәр нечә митинкдән, нүмајишдән кечмәлисән. Одур ки, дост кими, гардаш кими сәнә дејирәм, мән партијамызын ордуда фәалијјәт едән Забитләр тәшкилатынын үзвүјәм вә 18 сајлы илк партија тәшкилатынын сәдријәм. Буну јадында сахла, анҹаг һеч кәсә демә. Чүнки бу мәним һәјатым вә шәрәфимлә әлагәдардыр. Сәнә дејирәм она көрә ки, күчә вурушларында һәлак олсам, ја да партијамыз тә'гибә гадағаја, өлүмә мә'руз галса мәним ким олдуғуму сән биләсән, мәнә дөвләт мә'мурлары вә ја партија дахилиндә олан тәфригәчиләр бөһтан атанлар оларса сән мәним партија паспортум оласан.

Беһзад үрәјиндә тәкрар етди. «Забитләр тәшкилатынын үзвү, 18 сајлы илк партија тәшкилатынын сәдри, Шәмшири Әкбәр».

— Вәфалы дост, сән сәдр ола-ола мәни ораја нијә үзв етмәдин. Инди дә дејирсән, кечдир. Белә дә достлуг олар.

— Беһзад, сәнә гурбан, инҹимә, инди партија, хүсусилә Забитләр тәшкилаты кәркин күнләрини јашајыр. Гадаған олмагла һәдәләнир.

Радио стансијасыны алмаға кедәркән мән Кенерал Әхәвинин дәстәсиндә идим. Анҹаг Забитләр тәшкилатынын тапшырығыны јеринә јетирирдим. Тапшырыг белә иди ки, радио шаһ гүввәләри тәрәфиндән ишғал олан кими орадан илк дәфә чыхыш едән мән олаҹагдым. Чүнки мән радио системини јахшы билирдим. Чыхыш едиб гәләбә мүнасибәтилә Халг партијасынын үзвләрини тәбрик едәҹәкдим вә белә көстәрәҹәкдим ки, радиону алан Халг партијасынын үзвләридир. Бу да бизимкиләри ил-

һамландырачагды. Әхви сарсылачагды, һај-күјү һеч јерә чатмајачагды. Халг өлкәни әлә алачагды.

Анчаг бизим һәрби һиссәмиз радиону алмаға мүвәффәг олмады, кери чәкиләркән бир лејтенанта күллә дәјди. Мән ону танызырдым. Бизим Забитләр тәшкилатынын үзвү дејилди, әксинә шаһпәрәст иди. Чох күман ки, ону архадан вурдулар. Кенерал Әхви хәстәханада отуруб чеврилишин бу ганадына рәһбәрлик едирди. Мүсәддигин евинә јүрүшүн дә талеји белә олду. Кенерал Нәсири Мүсәддиги һәбс етмәк әвәзинә өзү тәләјә дүшдү. Өләнләр дә вар иди, онларын кимлији илә һеч кәс марагланмады.

Бунлары сәнә буна көрә дејирәм ки, мәним башыма бу ингилаби тәлатүмдә бир иш кәлсә мәним вәкилим оласан.

Беһзад достуна гулаг асырды, фикри Мәһтабын јанында иди. Онун һәрәкәтләрини диварын далындан санки көрүрдү.

— Инди, достум кәл өпүшәк вә ајрылаг. Сабаһ дири галмаға күман јохдур. Мән Заһидинин дәстәсиндә олачағам. Әскәрләрин митинкчиләрә, халга атәш ачмасынын габағыны алачағам.

Беһзад ајаға дурду вә достунун чијинләрини гучаглады, үзүнү-үзүнә јапышдырды. Астадан деди:

— Сәнә уғур олсун. Мән дә Шаһрза проспектиндә издиһамчыларла олачағам. Мәнимлә үз-үзә кәлсән, чағыр, кәлим.

Онлар ајрылдылар. Шәмшири мәтбәх габағындан кечәндә деди:

— Мәһтаб ханым, достуму сәнә тапшырырам.

Гапынын ағзында гојулмуш ев шејләрини көрдүкдә Беһзад сорушду:

— Мәһтаб, бунлары сән кәтирибсән.

Мәһтаб утана-утана она јахынлашыб үзр истәди вә деди:

— Бәли, лејтенант. Билирсиниз ки, ана мәләкә Парисә кетди. Бәлкә дә бу тезликлә гајытмады. Мән Шираза кедәнә гәдәр бурада галмаг фикриндәјәм. Чүнки шәһәрләр чох шулугдур. Мәни танысалар дәрһал өлдүрәрләр. Мәним талејим белә кәлиб. Биз сијасәтин гурбанларыјыг.

Буну дејиб башыны ашағы салды. Күнаһкар адамлар кими сусду.

Беһзад онун сачларынын пәришанлығындан баша

дүшдү ки, о мүвазинәтини итириб вә өзүнә сығыначаг ахтарыр.

— Мән дә кедирәм. Бәлкә дә гајытмадым. Вәзијјәт чох ағырдыр.

Мәһтаб тәләсик деди:

— Беһзад чан, кетмә. Сәни анд верирәм гибләкаһына, аллаһына кетмә. Сәнин кими тәмиз, пак адамлар синәсини сипәр едиб габаға кедир. Анчаг бир күлләнин учушуна гисмәт олур. Сән чөлә чыхма, Халг партијасынын митинкләрини дағыдырлар, үзвләрини дә һәбсә алырлар. Һара лазым оларса мән кедәрәм. Тапшырыг вер, мән јеринә јетирим. Мәним парикләрим вар, көздән јајынмағы бачарырам.

— Мәһтаб чан — дејә Беһзад да она гаршы доғмалыг көстәрди — мән халг ичиндә олмалыјам. Өзүм Халг партијасынын үзвү олмасам да онун шәрәфини бу вурушларда горумағы өзүмә забит борчу билирәм.

— Јох, Беһзад чан, инди бу бојда шәһәрдә мәним јеканә үмид јерим сәнсән, кедирсәнсә мәни дә апар.

Мәһтабын гәти дедији сон сөзләр Беһзады дүшүндүрдү.

— Ахшам гајыдарам, бу һагда бир дә фикирләшәрик. Дарыхма, евдә ол. Телефону көтүрмә, бурадан да һеч кәсә телефон ләмә. Инди белә лазымдыр.

— Мән дә сәнин ардынча чыхачағам, гој көрсүнләр, танысынлар, гој мән дә сијаси һәјатда бурахдығым сәһвләри бу јолла дүзәлдим. Сарајдан гопуб халга говушмаг бәлкә дә мәним үчүн сон сәадәтдир.

— Јох, Мәһтаб сән евдә отур, белә мәсләһәтдир. Сән көзә көрүнмәјән дөјүш чәбһәсинин әскәрисән. Бу да бир таледир.

Беһзад гапыдан чыхаркән Мәһтабын һычгыра-һычгыра ағладығыны ешитди.

* * *

Ахшам чағы Тејмур зиреһли алајы илә шәһәрин чәнубундан үч истигамәтдә шәһәрә кирди. Танкларын хырылтысыны ешидән нүмајишчиләр һәрбчиләрин дә онлара гошулдугларыны күман едиб һурра чәкиб гышгырдылар. Лакин аз чәкмәди ки, чеврилишдә галиб кәлән, Мүсәддиги диз чөкдүрән, шаһы өлкәдән гачаг салан адамларын үзәринә танклар атәш ачды. Һамы күчәләрә, тинләрә пәнаһ кәтириб әтрафа сәпәләнди.

Бу заман арыг вә гарајаныз бир гыз јолун ортасына чыхыб әлиндәки јајлығы јелләдәрәк гышгырды:

— Дајанын, гардашлар, сизин халг үзәринә атәш ачмаға ихтијарыныз јохдур, дајанын! Азадлыг! Мәһв олсун шаһ! Рәд олсун Мүсәддиг!

Тејмур Бәхтијарын отурдуғу танк јол үстүндә дајанан гызы көрүб 45 дәрәчә јериндәчә фырланды дүз гызын үзәринә шүтүдү Гыз горхмады. Јенидән гышгырды:

— Дајан, кери чәкил, еј иртича нөкәри!

Бу заман танкын хырылтысы вә түстүләри ичиндә гызын гышгырығы ешидилди. Танк онун ајаглары үстүндән кечди.

Сәһәрдән күчә базарда синә јыртан, јумруг ојнадан, нитт едәнләр әтрафа сәпәләниб гачды. Ики гадын, үч киши танк алтында галан гызы сүрүтдүјүб јол гырағына чәкдиләр.

— Ај гыз адын нәдир — дејә онун хырчым-хырчым олмуш ајагларына бахан гадын ағлады.

— Адын нәдир, бала, аллаһ бу шаһпәрәстләрин чәзасыны версин.

Гыз шок вәзијјәтдә иди, башына нә кәлдијини анлаја билмирди.

Тејмур танкын үст гапағыны ачыб орадан издиһама бахырды вә Әхәвидән алдығы әмрә көрә шәһәрин мәркәзинә доғру ирәлиләмәкдә иди.

Шаһрза проспектиндә бир гадын гышгырыб шаһын дүшмәнләрини сөјүрдү.

Бу заман мотосиклетлә өзүнү архадан јетирән забит једәјиндә отуран әскәрә бир мави зәрф верди. Әскәр һәман зәрфи танк үстдә дајанан Тејмур Бәхтијара узатды. Мәктубда јазылмышды:

«Шәһәрдә чеврилиш әлејһинә чеврилиш башлајыб. Шаһ тәрәфдарларынын нүмајишини мүәјјәнләшдириб онлара көмәк етмәк. Онларын голларында Иран бајрағы ленти вар. Бу әмри һәр бир забит вә әксәр јеринә јетирмәлидир. Кенерал Заһиди».

Шаһ тәрәфдарлары паниранистләр голларына үч рәнкли лент бағламышдылар. Онларын әлләриндә силаһ вар иди. Рәшидијанын јени дәстәләринин амансызлығы издиһамдакылары мат гојмушду. Әлләриндә исти вә сојуг силаһлар тутан забитләр исә паниранистләрә јардым едирди.

Ики күчәнин кәсишдији јердә бир забит полковникин олдуғу танкын габағыны кәсди. Танкын сүрүчүсү ону танызыб танкы сахлады.

Көзләрини ган тутмуш Тејмур Бәхтијар бу заман әлиндәки тапанчаны она тушлады.

— Рәдд ол јол үстүндән, јохса вурарам! — деди.

Забит әлини ашағы салды.

— Полковник, силаһсыз архасыз халга атәш ачмазлар! Кәсин атәши!

Бир анда сәсин таныш олдуғуну дујан Тејмур дәрһал һәрби мәктәб достуну таныды. О Беһзад иди.

— Беһзад, сәнсән, көр һарада көрүшдүк. Атыл мин танка бизә јол көстәр.

Беһзад танка дырмашды.

— Биз билмирик шаһпәрәстләр кимдир, Мүсәддигпәрәстләр ким. Бизә јол көстәр.

Беһзад танкын истигамәтини дәјишсин дејә бағырды:

— Саға көтүр. Бу издиһамын һеч бир әгидәси јохдур. Һај-күјә кәләнләрдир!

Јүзләрлә адамы танкын атәш тәһлүкәсиндән хилас едән Беһзад танкы издиһам үстүнә јох, Шаһрзанын дөнкәсиндәки шаһпәрәстләрин үзәринә јөнәлтди. Өзүнү ајаг үстә күчлә сахлајан Тејмура деди:

— Бура күчәләрин дөрд јол ајрычы дејил, фикирләрин дөрд јол ајрычыдыр, чәнаб полковник.

Онларын аналарыны ағладачағам! Онлар өлкәни бу күнә гојублар. Сонра әлавә етди — Халг партијасынын адамларыны мәнә көстәр, онларла ишим вар. Онларла биркә Мүсәддиг әлејһинә вурушмалыјыг.

Беһзад дөвләт орду һиссәләринин күчә јүрүшләринә амансыз һүчумларыны көрүб бири-биринин ардынча кәлән танкларын шәһәрин даһа хәлвәт јерләринә истигамәтләндирмәји гәрара алды.

Күчә вә мејданларда јаралылар танк алтында галмасын дејә онлары сүрүтдәјиб кәнара чәкир вә әлләрини јумруглајыб танк үстүндә дајананлара көстәрирдиләр.

Тејмур бирдән гышгырды:

Мәркәзә сүр, шәһәрин мәркәзинә. Орада бизи көзләјирләр. Јолун үстүнә ким чыхды әз, дағыт, кеч!

Танкын хырылтысыны ешидән нүмајишчиләр күчәләри онларын үзүнә бағлајыб баррикада дүзәлдирдиләр. Танк үстүндә әләм кими шах дајанан Полковник әлиндәки тапанча илә һаваја күллә атырды вә тез-тез сөјүшләр верир, һәдәләр јағдырырды.

Издиһам ичиндә адамлар танклары көрүб онлара јумруг көстәрирди вә бә'зән ири дашлары онларын чархлары ичинә толлајыб танкын һәрәкәтинә мане олурдулар.

«Јашасын халг», «Мәһв олсун шаһлыг», «Америка мүстәшарлары, рәд олуб кедин!», шүарлары сәсләнмәкдә иди.

Шаһрза проспектиндә полковник бу шүарлары ешидәркән өзүндән чыхды. Әлиндәки силаһла онлара атәш ачды. Јараланан вә јыхылан адамлары дөврәләјәнләр бағырты илә даһа кәскин шүарлар вердиләр. Онлара гаршы Тејмур да бағырты илә деди: «Јашасын шаһ», «Рәд олсун Мүсәддиг!», «Вәтәни харичиләрә сатанлара, партијалара өлүм!».

Бунлары дејиб о дәли бир һәрәкәтлә танклара атәш әмри верди. Танклардан анчаг икиси атәш ачды. О бири дөрд танк исә полковникин әмрини јеринә јетирмәкдән имтина етди. Атылан күлләләр мағазаларын, дүканларын гапы пәнчәрәләринә дәјирди.

Полковник танкчыларын бир баша адамларын үстүнә атәш ачмадығыны көрүб динмирди. Әскәрләр күнаһсыз адамлара атәш ачмаг истәмирдиләр. О өзү тез-тез шүар верир вә ардычыл олараг издиһамдакылара атәш ачырды.

Шаһрза проспектиндән сола дөнән күчәнин дарысгал јериндә нүмајишчиләр әл-әлә вериб танкларын јолуну кәсдиләр. Тејмур әлиндәки силаһы јухары галдырыб бағырды:

— Рәд олун, јолдан чәкилин, јохса атәш әмри верәрәм!.

Өн сыралардан бир нәфәр габаға чыхды, синәсини танкын габағына сөјкәниб деди:

— Ај чамаат, шаһпәрәстләрә јол вермәјин! Танклар халгын чәназәси үстүндән кечә биләр!

Тејмур атәш әмри верди. Ики танкдан ачылан атәш әтрафдакы ағачлары бичиб јерә төкдү.

Тејмур Бәхтијар тапанчасыны синәсини танкын синәсинә дајаjан, танк ирәлиләдикчә о да аддым-аддым кери чәкилән оғланын дөшүнә тушлады. Атәш ачыларкән оғлан валајлады, анчаг јыхылмады. О јаралы әлини јумруглајыб танка чырпырды.

— Рәд олсун шаһ забитләри! Рәд олсун шаһ! Биз чүмһуријјәт истәјирик!

Бу заман икинчи күллә она дәјди вә јыхылмаздан габаг јумруғуну танка вурду. Адамлар ону чәкиб јол гырағына гојдулар.

Бу заман Беһзадын сәси ешидилди:

— Халга әл галдыран хаинләрә өлүм!

Бу сәсин зәһминдән нүмајишчиләр јенидән далғаланды, онлар дашла, јумругла танкы дөјәчләдиләр. Ики нәфәр танк үстүнә сычрајыб әлләриндәки дашларла Тејмур Бәхтијары һәдәләдиләр. Полковник танкын ичинә чәкилди. Танклар јенә дә атәш ачаркән Беһзад јерә јыхылды. Буну танкын пәнчәрәсиндән көрән полковник Беһзадын көтүрүлмәсини вә онун танка гојулмасыны әмр етди.

Јан күчәдән чыхан 50 нәфәрлик бир дәстә әлләриндә тутдуглары сојуг силаһларла нүмајишчиләрә һүчум етди. Күллә сәсләри јаралыларын бағыртыларына гарышды. «Мәһв олсун Халг партијасы», «Мәһв олсун Милли Чәбһә», «Вәтәни јадлара сатанлара өлүм!».

Бунлар силаһлы шаһпәрәстләр вә панирислләр иди. Үсјанчылар исә өзләрини јумруг, даш вә тахта парчалары илә мүдафиә едирди.

Кенерал Заһидинин силаһлы дәстәләри танкларын мүшајиәтилә күчә башында көрүнәркән издиһам әтрафа сәпәләнди. Јаралылары гојуб гачан вә тинләрдән бахан издиһамчылар ганлы бахышларла танклара бахырдылар. Һәр ики тәрәфдән атәш сәсләри ешидилирди вә мүһасирәјә дүшәнләр гапылардан, диварлардан јухары дырмашмаға чалышырдылар.

Беһзад танк ичиндә бу атәш сәсләрини ешидирди, о һушуну итирмәкдә иди.

Әскәрләр Беһзадын чохлу ган итирдијини вә көзләринин гапандығыны көрүб полковники чағырдылар.

Әскәрләрин бири Кирманшаһ ләһчәсиндә Беһзаддан сорушду:

— Сән кимин тәрәфдарысан, чәнаб Лејтенант?

Онун јарым гапалы ағзында бу сөзләр сәсләнди:

— Мән халг тәрәфдарыјам!

Беһзад һушуну итирдикчә голларынын вә башынын кејләшдијини һисс едирди. О нүмајишчиләрин бир ағызла дедији шүарлары, танкын нәрилтиләрини, атәш сәсләрини ешидирди.

Беһзады хәстәханаја кәтирәркән онун вәзијјәти бир гәдәр јахшылашмышды. Јумруғуну голтуғу алтында сыхмыш һалда ганахманын габағыны алмышды. Она елә кәлирди ки, бәдәниндә даһа ган галмајыб. Голтуғу илә дөшү арасындан кечән күллә күрәјинин дә әзәләсини дағытмышды. Онун јатдығы ири палатада јаралы әскәрләр дә вар иди. Тәсәввүрүнә кәтирә билмирди ки, әскәрләр нечә јаралана биләрләр. Ахы нүмајишчиләрин әлиндә силаһ көрмәмишди.

Шәфгәт бачылары әввәл ағыр јаралылара хидмәт көстәрирдиләр. Беһзадын исә көксүнү вә голуну тәнзифлә